

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXI. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXI. évfolyam • 2. szám
2003. április

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
HAVASSY PÉTER KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.
Postacím:
1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrkft.hu/honisme.htm
INDEX 25387
E-mail: acsai@hnm.hu

Megjelenik
a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális
Alapprogram, valamint az
Oktatási Minisztérium támogatásával
évente hatszor

Előfizetési díj egy évre 1056 Ft,
fél évre 528 Ft,
az egyes számok ára 200 Ft.
Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletági
Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.

Nyomdai előkészítés:
Acsai Istvánné, Halminé Bartó Anna,
Kovács Gyula

Készült:
az ETO-Print Nyomdaipari Kft-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Alföldi Kálmán dr. orvos, Győr
Buzás Ilona tanuló, Csíkszereda
Dankó Imre etnográfus, c. egyetemi tanár,
Debrecen
Györgyi Erzsébet, ny. muzeológus, Budapest
Halász Péter főmunkatárs, Budapest
Harangozó Imre tanár, néprajzkutató, Újkígyós
Hevesi Andrea tanuló, Hódmezővásárhely
Huma Noémi tanuló, Oroslány
Janó Ákos dr. ny. múzeumigazgató, Sárospatak
Jáki László tanár, Budapest
Járolai József dr. levéltáros, Békéscsaba
Kárpáti Zsófia tanuló, Miskolc
Kerégyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd
Kiss Tamás tanuló, Zalaegerszeg
Kolta László dr. c. főiskolai decens, Bonyhád
Kovalcsik András ny. tanár, Balassagyarmat
Kováts Dániel dr. ny. főiskola tanár, Szeged
Lak István tanár, Budapest
Lengyel Ferenc tanár, Bács
Móser Zoltán tanár, fotóművész, Bicske
Murányi Sándor intézményvezető, Salgótarján
Nagyfalusi Ágnes egyetemi hallgató, Szeged
Novák Tamás tanuló, Zalaegerszeg
Oroszlánné Mészáros Ágnes könyvtárigazgató,
Balassagyarmat
Pájer Imre történész, Csorna
Péter Szabolcs tanuló, Csíkszereda
Pethő László főiskolai tanár, Budapest
R. Toma Kornélia főiskolai tanársegéd, Sárospatak
Ricci József ny. tanár, Magyarlóna
Romhányi András népművelő, Budapest
Róbert Péter dr. tanár, Budapest
Sebestény Sándor dr. történész, Budapest
Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest
Sipos Csaba dr. tud. főmunkatárs, Kaposvár
Szabó Veronika tanuló, Tata
Székely Kata tanuló, Kolozsvár
Szöcs János muzeológus, Csíkszereda
Szöllősy Tibor dr. orvos, Nyírmada
Tolnay Gábor dr. múzeumigazgató, Mezőtúr
Tóth Orsolya tanuló, Kolozsvár
Vesztróczy Zsolt történész, Budapest
Zala Simon Tibor főszerkesztő, Budapest

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

*Az első borítón ipolyvarbói népviselet látható
(Halász Péter felvétele)*

TARTALOM

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Ipolyvarbó. Urbán Aladárral beszélget Zala Simon Tibor.....	3
---	---

ISKOLA ÉS HONISMERET

Bodor Antal: A falukutatás jelentősége és módja.....	7
A honismereti táborok szerepe, szervezése (Pájer Imre).....	13
Tanulmányi kirándulás, mint a honismereti nevelés része (Jáki László).....	16

ÉVFORDULÓK

Az 1853. évi úrbéri pátens (Tolnay Gábor).....	18
Fogarasi Jánosra emlékezünk (R. Torma Kornélia).....	20
Dr. Szabó József, a Madách-kutató püspök (Kovalcsik András).....	25
Harminc Honismereti Akadémia (Halász Péter).....	29

TERMÉS

Gyalu vára (Ricci József).....	33
Vajdahunyad (Romhányi András).....	36
Perczel Mórné Sárközy Júlia (Kolta László).....	40
Fényes Elek emlékezete (Vesztróczy Zsolt).....	45
Demokrata körök az 1867-es kiegyezés után (Dr. Sebestény Sándor).....	47
A gyimesközéploki iskola alapítása, története (1825–1948) (Szöcs János).....	51
Aki a tornác küszöbén állt. Imreh István történészprofesszorral beszélgetett Sebestyén Kálmán.....	62

ZSENGE TERMÉS

A VII. Ifjúsági Honismereti Konferencia (Szabó Veronika).....	67
Várrá alakított kolostorok Zala megyében (Kiss Tamás).....	68
Kanizsa vára a török korban (Novák Tamás).....	74
A gesztesi vár (Huma Noémi).....	75
„Omló bástyákon hulló csillagok...” (Tóth Orsolya-Székely Kata).....	77
Az óföldségi erődített templom (Nagyfalusi Ágnes).....	80
A szegedi várról (Hevesi Andrea).....	82
A miskolci Bató-család legendája (Kárpáti Zsófia).....	83
A csíkszenttamási Csonkatorony (Buzás Ilona-Péter Szabolcs).....	84

TÁRLAT

Mezey Tamás és a sárospataki faragók (Dr. Janó Ákos).....	86
---	----

HAGYOMÁNY

Népmeséink gyémántkincse (Murányi Sándor).....	90
A Győri Ismeretterjesztő Egylet megalakulása és első évei (Dr. Alföldi Kálmán).....	91

KRÓNIKA

Kilencvenéves Forrai Sándor, a magyar rovásírás elkötelezettje (<i>Lak István</i>)	93
Ki népei vagytok? A 75 esztendő Ág Tibor köszöntése (<i>Móser Zoltán</i>)	95
Vass Tibor, az ózdi kohászat történetének kutatója (<i>Kerékgyártó Mihály</i>)	97
Tízéves a Somogy Megyei Honismereti Egyesület (<i>Sípos Csaba</i>)	98
A Balassagyarmati Honismereti Kör (<i>Oroszlánné Mészáros Ágnes</i>)	100
Kistérségi kiadványok szerkesztőinek találkozója (<i>Pethő László</i>)	104
„Maradnak az igazak és a jók.” Tízéves a szamosújvári Téka Alapítvány és a Kaláka Néptáncgyűttes (<i>Harangozó Imre</i>)	105
Honismereti hírek a Kárpátaljáról (<i>Szöllősy Tibor</i>)	108

KÖNYVESPOLC

A csongrádi Kossuth-levelek (<i>Kováts Dániel</i>)	110
Hőgye István: Zempléni históriák (<i>Járolí József</i>)	110
Egy pesti polgárt Európában. Giergl Henrik üvegműves önéletírása, útijegyzetei, naplói (<i>Györgyi Erzsébet</i>)	111
Ott, Theresia: Mein Lebensweg – Ott Györgyné önéletrajzi írása (<i>Lengyel Ferenc</i>)	112
Szarka Lajos: A Hévízi Egregy (<i>Róbert Péter</i>)	114
Néhány értékes honismereti kiadványsorozatról (<i>Dankó Imre</i>)	115
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	116

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbé szeretnénk tenni a munkát, ezért a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat **hajlékony (flopy) lemezen** küldi el számunkra. Ezeket azonban csak WORD 6/95, WORD 97 formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentse.

Köszönettel a
Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
(1053 Bp. V., Magyar u. 40.)

Magyarok Háza (Bp. V., Semmelweis u. 1–3.)

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Baross u. 1.)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12.)

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Ipolyvarbó

Urbán Aladárral beszélget Zala Simon Tibor

Az Ipoly jobb partján, Szlovákia területén található ez a pár száz lelkes palóc falu. Népda-lait Bartók Béla gyűjtötte, az 1970-es évektől pedig egy lelkes tanárember, *Urbán Aladár* szer-vezte népdalkör őrízte és terjesztette. Sokáig ennek a művelődési közösségnek a lelkesedése őrízte meg a kicsiny település magyarnyelvű iskoláját. Amikor pedig helyben kevés lett a ma-gyar gyermek az iskola fenntartásához, a tanító úrnak sikerült – a Rákóczi Szövetség segítsé-gével – mikrobuszt szereznie, hogy fiával felváltva, nagyobb szórvány-körzetből naponta összegyűjtsék az anyanyelvükön tanulni akaró diákokat. A hagyományörzés így fonódott össze a nemzeti gemmaradás stratégiájával. (Szerk.)

Zala Simon Tibor: Ipolyvarbó magyar falu Szlovákiában.

Urbán Aladár: Az Ipoly jobb partján, annak a középső folyásán. Átellenben pedig Hugu-gy és Órhalom. Ez a három falu valamikor teljes egységet alkotott: a rokonsági kapcsolatokban, a gazdálkodásban és minden egyébben, például egyházi téren is.

Zala Simon Tibor: Aki pedig végigkálauzol bennünket, segít bemutatni a falut Urbán Aladár – taní-tó vagy tanár. Melyiket szereti jobban?

Urbán Aladár: A tanár megnevezést azért szeretem jobban, mert ez inkább igazodik a ma-gyar nyelvben megszokott magyarországi gyakorlathoz, nálunk ugyanis a szlovák *uèitel*-t ta-nítónak nevezik és a középiskolai tanárokat mondják professzornak. Ha ragaszkodunk a nyelvünkhöz, akkor azt hiszem, hogy a magyarországi szokás a mérvadó.

Zala Simon Tibor: Elsősorban az oktatás, a gyerekek nevelése választott hivatása, de ennél több is. Hogy tegyen valamit a faluért.

Urbán Aladár: És a környező falvak magyar közösségéért. Nemcsak egy falut, hanem egy egész közösséget kellene megmenteni az elzüllesztől, az elveszéstől, mert a kisebbségbe taszít-tott emberek sajnos nagyon sok veszélynek vannak kitéve, és ez ellen csak úgy lehet harcolni, ha a közösséget összeforrasztjuk. Ehhez a kötődéshez, összeforráshoz pedig a kultúra, az anyanyelv megőrzése, az iskola megtartása és fejlesztése a legfontosabb.

Zala Simon Tibor: Ezért is kapcsolódott be a honismereti mozgalomba. Nagyon sok barátot szerzett e téren Magyarországon is.

Urbán Aladár: Így van, nagyon sokat köszönhetek a honismereti mozgalomnak és a Honis-mereti Szövetségnek. Így a magam környékén is mindig szem előtt tartjuk a honismeretnek, mint nemzetmegtartó erőnek a jelentőségét és igyekszünk olyan rendezvényeket szervezni, amelyek ezt az érzést elmélyítik és elősegítik.

Zala Simon Tibor: Még ilyen kicsi faluban is, mint Ipolyvarbó.

Urbán Aladár: Néprajzilag nagyon érdekes ez a falu és ha az idősebb emberek nem adják át hagyományos tudásukat a fiataloknak, akkor azt magukkal viszik a sírba. Ezért próbáltunk olyan közösségeket szervezni, amelyek a honismerettel kapcsolatosak. Tíz éven keresztül működött a Szentiványi Ferenc Honismereti Kör. Templomépítetők, Szentiványi Ferenc, itt nyugszik a kriptában. 1993-ban tartottunk egy ünnepséget, miután a kriptát kítakarítottuk a Kör tagjaival, s a polgármesteri hivattal rendbetettük. Alapítványi pénzt is kaptunk hozzá és azóta minden évben Szentiványi Napokat rendezünk. Ennek a körnek köszönhető, hogy felfedeztük a temető egyik eldugott bozótos részén az 1848-as honvédünk, Erdélyi János elha-

nyagolt sírhelyét, amit szintén rendbetettünk, emlékmű is került melléje, és március 15-én az egész környékről 150–200 ember is eljön és együtt ünnepelünk. Az iskolában pedig egy kis néprajzi kiállítást próbálunk időszakonként rendezni, mert állandó kiállításra sajnos még nem adódott lehetőség.

Zala Simon Tibor: Úgy tudom, hogy Urbán Aladár nevét itt már szélesebb körben ismerik, hiszen több egyesületnek is vezetője.

Urbán Aladár: Kezdem a CSEMADOK-al. Annak idején megalakult ez az egész Szlovákiát behálózó szervezet, a mai napig él és működik. Azt tartom, hogy – ha élnek az alapszervezetek, a folklórcsoportok működnek, énekkarok, színjátszó együttesek vannak a falvakban, előadásokat is szerveznek olykor-olykor –, a Kárpát-medence egyik legbefolyásosabb társadalmi szervezete a CSEMADOK. De mert mindenre nem terjedhet ki a hatásköre, ezért alakult meg 1989-ben a szklabonyai Mikszáth emlékház udvarán a Palóc Társaság, amely azóta olyan rendezvényeket szervezett, amelyekről nemcsak itt a szűkebb kistérségben, hanem országsszerte, tehát Szlovákiában és Magyarországon, sőt mondhatom, hogy a Kárpát-medencében is tudtak. Mert a rendezvényeinknek híre ment.

Zala Simon Tibor: Ennek a társaságnak magyarországi magyarok is tagjai?

Urbán Aladár: A Palóc Társaság nem jelenti azt, hogy csak palócul beszélő emberek a tagjai, hanem, hogy magyar emberek, akik a kultúráért bármit is tesznek. De, mert Palócföldön alakult meg és mert a legtöbb tagja itt él, innen a neve.

Zala Simon Tibor: Ezek a kapcsolatok nagyon sokat jelentenek. Szorosra fűzik az anyaországgal a szálakat és hidat jelentenek.

Urbán Aladár: Valóban, azokat a hidakat jelentik, amelyeket valamikor felrobbantottak itt a határ mentén, mert nagyon sok falut kötött össze híd. És, mert ezeket a valóságos hidak nem léteznek, amit fájjalunk, ki kell építeni a szellemi hídjainkat, a kapcsolatokat, ami összekötést jelent az anyaország kultúrájával, ami bennünket lélekben erősít.

*

Talpas István: Hetvennégy éves múltam februárban és 1962-ben érettségiztem. A szövetkezetből küldtek iskolába, akkor volt rá lehetőség, mert a szövetkezet alakulása után kevés volt a képzett tisztségviselő. Gyermekkoromban a tanító mindig piszkálta édesapámat, hogy Talpas bácsi ezt a gyereket iskolába kell adni, mert nagyon jó feje van. Édesapám meg huzakodott, hogy ne beszéljen kántor úr, hol bírnám én taníttatni? Hol vóna nekem anyyi pénzem? Olyan négy-öt hektár közötti gazdaságon gazdálkodott és elég nehéz helyzet volt abban a régi csehszlovák időben is. Mikor aztán visszacsatoltak bennünket Magyarországhoz, akkor megint elővette édesapámat, hogy no Talpas bácsi, nincs kibeszéd, ott van Balassagyarmat, oda lehet járni minden nap, ott a gimnázium, adjuk be a Pistit. – Kántor úr, hagyjon békén és nem adom, alig várom, hogy fölcseperedjen, hogy nekem segítsen a gazdaságban. Mit gondol meddig kínlódom majd egyedül?

Fiútestvérem nem volt, a nővérem akkor már férjhez ment, én korán be lettem fogva a munkára. Szófogadó gyerek voltam, annyira tiszteltem az édesapámat, még csak azt se mondtam neki, hogy én nagyon szeretnék elmenni iskolába. Ezzel el is maradt az egész. Különben sem tudjuk, hogyan alakult volna a sorsom, mert a határt visszahúzták, azután 1960-ban beálltunk a szövetkezetbe.

Zala Simon Tibor: Milyen volt itt a régi világ?

Talpas István: Fájdalmas körülmények közé került a mi községünk 1920-ban. Itt meg alig egy kilométerre a határ túloldalán az országút, amely Kassáról Rozsnyón, Rimaszombaton, Losoncon, Balassagyarmaton, Vácon keresztül Pestre megy. Ugyancsak egy kilométerre húzódik a vasút. Mikor meghúzták a határt, ezektől elszakadtunk. A falu pontosan az Ipoly parton van. A kertek az Ipolyra nyúlnak. Amikor itt meghúzták a határvonalat, nem lehet elmondani milyen nehézségbe kerültünk. Mert innen nem vezetett ki keményút. Ezek az utak, amik most már megvannak Kürtös felé is, meg Kovácsi felé, akkor nem voltak. Sártengeren lehetett eljutni Losoncra, a legközelebbi városba, ami 40–50 kilométer. Ez káposztatermő falu volt. Úgy csúfoltak bennünket a varbóiak, hogy káposztások. Emlékszem rá mint gyerek, ha vitték a káposztát, két ló nem bírta húzni a sártengeren át a kocsit... ökrös fogattal jártak.

Zala Simon Tibor: A gazdasági kapcsolat Magyarországon maradt.

Talpas István: Hát igen, most már nincs átkelőhely sem! 1951-től fölszedték a hidakat, mert több híd is volt az ártéren, nem csak Ipolyon való híd. Sokat gondolkoztam, miért nem lehet itt megcsinálni a határátkelőhelyet? Itt vannak a rokonaink egy kilométerre, és ha meg akarjuk őket látogatni, akkor körbe kell menni vagy harminc kilométert. Visszafelé kell menni legalább tíz kilométert, míg Zsélybe érünk, onnan busszal Szlovákgyarmatra. Szlovákgyarmatról Balassagyarmatra kell gyalogolni, ami egy kilométer, aztán Balassagyarmatról vissza kell jönni Órhalomba nyolc, vagy kilenc kilométert. Megszűnt a szövetkezet, valamirevaló vállalkozás itt a környéken nincs. Ha lenne átkelőhely, és itt Órhalomban munka kerülné, itt átmehetnénk. Vagy ide Gyarmatra, mi volna az? Valamikor – emlékszem rá – kerékpárral jártak oda munkába.

*

Zala Simon Tibor: Mindjárt indul a busz, tanár úr. Merre?

Urbán Aladár: Óvár felé vesszük az irányt, most már hazafelé az iskolából. Ez húsz kilométerre van Ipolyvarbótól.

Zala Simon Tibor: Reggel és este is megteszi.

Urbán Aladár: Naponta nyolcvan kilométert utazunk a gyerekekkel. De szükség volt arra, hogy szlovák iskolában ne vesszenek el a magyar jövő szempontjából, ezért meg kellett oldani a helyzetet. Nem volt buszjárat, és megszűnt az az iskola, ahová hat évvel ezelőtt jártak. Ezt a megoldást találtuk elfogadhatónak, hogy támogatóinktól sikerült egy ilyen mikrobuszt beszerezni és ezen jönnek a gyerekek nap mint nap az iskolába és délután ezen mennek haza. Eddig tizennégy gyereket, most pedig hetet szállít. A felső tagozatos gyerekeket hordjuk, mert a faluban van egy alsó tagozatos egyházi alapiskola, úgyhogy a kicsik odajárnak.

Zala Simon Tibor: Te honnan jöttél?

Kanyó Attila: Óvárból jöttem.

Zala Simon Tibor: Mennyire fárasztó az utazás?

Kanyó Attila: Ebben a mikrobuszban nem a legfárasztóbb. Ha mondjuk egy rozoga busszal jönnénk, fárasztóbb lenne.

Zala Simon Tibor: Ti gondoltátok, hogy inkább magyar iskolába jöttök, vagy a szülők akarata volt?

Kanyó Attila: Mi is beleszóltunk, mert magyar iskolában könnyebb mint szlovákban, itt a nyelvvél nincs problémánk, úgyhogy könnyebb tanulni is.

Zala Simon Tibor: De megy a szlovák is?

Kanyó Attila: Fekszik.

Zala Simon Tibor: 1945-től 1948-ig Ipolyvarbón sem volt magyar nyelvű oktatás. Azóta van, de már nem csak ipolyvarbói gyerekek járnak ide. Alaksa Zita az iskola igazgatója, de mondhatom, hogy az óvodái is, mert most már „egy cég”.

Alaksa Zita: 2002. július 1-től a község önkormányzatának hatásköre alá tartozunk. Az önkormányzat döntése alapján, az óvoda is az iskola része lett, és egy igazgatóság alá került. Jelenleg az iskolánknak és az óvodának 95 tanulója van, fele helybéli, a többi tanuló pedig a környező községekből jár hozzánk. Itt a környéken mi vagyunk az egyedüli magyar tanítási nyelvű alapiskola. A múlt évhez képest sajnos csökkent a tanulók létszáma, ennek fő oka az, hogy kevés gyermek születik. Ez olyan régió, amelyet nagyon sújt a munkanélküliség. Már évek óta az országos átlag fölött vagyunk, körülbelül 30 %-os a munkanélküliség.

Iskolánk legemlékezetesebb eseménye számunkra az volt, amikor felvehettük a nagy palócna, Mikszáth Kálmánra a nevét. Azóta minden évben megtartjuk a Mikszáth-napokat. Volt Mikszáth-vetélkedő, kerékpártúrát szerveztünk Szklabonyára a Mikszáth-házhoz, tavaly ellátogattunk Budapestre, a soroksári Mikszáth Kálmán Általános Iskolába. Megígértük, hogy továbbfejlesztjük ezt a kapcsolatot, és itt Ipolyvarbón is megszervezzük a Mikszáth iskolák találkozóját. Nógrád megyében részt veszünk a Mikszáth szavalóversenyen, s kapcsolatot tartunk a balassagyarmati Mikszáth Kálmán Középszkolával is.

Zala Simon Tibor: A szomszéd szobában számítógépeket láttam. A gyerekeké, vagy a tanárok dolgoznak rajta?

Alaksa Zita: A gyerekeké. Szeretnénk lépést tartani és megfelelni a kor, valamint a szülők követelményeinek. A gyerekek tanulják az idegen nyelveket is, és a másik igény az volt, hogy a számítástechnikát is tanítsuk meg nekik. Ezért döntöttük el, hogy kialakítunk egy számítástechnikai termet. Az első négy számítógépet különböző alapítványoktól kaptuk. Meg kell itt említenem a Rákóczi Szövetséget, az Illyés Alapítványt, az Apáczai Alapítványt, a Nagykürtös és Vidéke Alapítványt. Eddig csak szakkörökön tanítottuk a számítástechnikát, de most már mint kötelező tantárgyat is. Gyerekeink szeptembertől más ingyenesen használhatják az Internetet.

*

Gyüre Jánosné: Jártunk a búcsúba, a szentkúthoz, meg más helyekre. Ott én mindig előénekes voltam.

Zala Simon Tibor: Van egy nagyon szép népdal, amit Bartók Béla is gyűjtött itt.

Gyüre Jánosné: A Jaj pártám... ez volt az, amit szólóban szoktam énekelni. Többen is jönnek Magyarországról, hogy hallják. Budai Ilona meg Szvorák Kati, velük együtt énekeltem. Nagyon régi ez az ének, lagzikba szokták énekelni, ezzel búcsúztatták a menyasszonyt.

*Jaj, pártám, jaj, pártám,
gyöngyösi koszorúm,
gyöngyösi koszorú
gyönggyel rakott pártám.*

*Köttettem, köttettem
három koszorút,
szerelmes virág.*

*Kincs, kincs nagyobb sincs,
kinek szíve bánatba nincs.*

*Egyiket köttettem
násznagy uramnak,
szerelmes virág.*

*Kincs, kincs nagyobb sincs,
kinek szíve bánatba nincs.*

*Másodikat köttettem vőfély uramnak,
szerelmes virág.*

*Kincs, kincs nagyobb sincs,
kinek szíve bánatba nincs.*

*Harmadikat köttettem
vőlegény uramnak,
szerelmes virág.*

*Kincs, kincs nagyobb sincs,
kinek szíve bánatba nincs.*

*Az egyik virág: még a búza szép virág,
virágom tőled én elmegyek,
szép virág tőled, ugyan el sem válhatnék.*

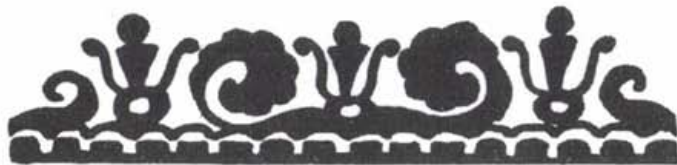
*Második virág: még a szőlő szép virág,
virágom tőled, én elmegyek,
szép virág tőled, ugyan el sem válhatnék.*

*Harmadik virág: míg a rózsza szép virág,
virágom tőled, én elmegyek,
szép virág tőled, ugyan el sem válhatnék.*

*

Zala Simon Tibor: Urbán tanár úr elmehetett volna, ahogy mások is megtették, de mégis itt maradt ebben a négyszáz lelkes kis faluban.

Urbán Aladár: „Itt állok, másképp nem tehetek” – ugye ismerős, Sütő Andrástól. Azt mondom, hogy minden nehézség ellenére, és minden kilátástalanság ellenére, nagyon sok minden lehetne változtatni. Nem panaszkodni kell arra a helyzetre, amelyben le kell élni az életünket, mert jó emberek itt is vannak és rossz emberek máshol is vannak és fordítva. Tengernyi könnynél többet ér egy csöppnyi tett. És ezt a csöppnyi tettet Ipolyvarbón is megteheti az ember. Lehet, hogy ez a tengernyi könnyből fakadó tett valóban a túlélést segíti, de mi nemcsak túlélni szeretnénk bizonyos korszakokat, helyzeteket, hanem megélni és jól élni. Emberi módon szeretnénk élni, nem kisebbségi sorban állandó szorongással küszködve, kisebbségi érzésektől vezérelve. Meg akarunk maradni magyarnak, minden körülmények között.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Bodor Antal:

A falukutatás jelentősége és módja

1. Nagy megpróbáltatások és sorscsapások után az életképes nemzet figyelme rendszerint a falu felé fordul, a megújodáshoz elsősorban onnan merít öserőt, a földművesnépet pedig fokozottabb gondozásban részesíti. Velejár ezzel a falu alaposabb megismerése, amiben ösztönös megérzéssel az ifjúság szokott előljárni. Ennek messze kiható nagy jelentőségét több példa igazolja, de legtanulságosabb a velünk rokon finneké, akiknek *csodálatos nemzeti kultúrája, művészete és közszelleme elsősorban az ifjúság egykori falumunkájának köszönhető.*

Amikor ugyanis *Napoleon* békeparancsára a művelt svédek fennhatósága alól az orosz iga alá kerülve nemzeti öncélúságuk tudatára ébredtek, az addig csak a népnél őrzött finn nyelv, művészet és hagyományok kifejlesztésére az ifjúság indította meg a mozgalmat. A huszonegy éves *Lönnrot* bejárta a falvakat, megismerte a nép lelkét, életmódját, összegyűjtötte régi énekeit s napfényre hozta a legnagyobb szerűbb eposzt, az ezerévig élőszóval őrzött Kalevalát. Annak leírásai alapján aztán több ifjú felkutatta Európa keletén az őshazát, ahol a magyarokkal való rokonság nyomait is megtalálták. Példájukat többen követték s a „Hangyák” társaságában tömörült ifjak éveken át alaposan tanulmányozták a nép lelkét, életviszonyait és díszítő művészetét, az összegyűjtött néprajzi tárgyakkal pedig több múzeum alapját vetették meg. Ezzel módot és ösztönzést adtak arra is, hogy a városi házak építése és berendezése a népies stílushoz alkalmazkodjék. Mozgalmuk nyomán *a falu és a város között egészséges kölcsönhatás fejlődött ki, ami a nép színvonalát emelte, a vezetőosztályt erős nemzeti és szociális érzéssel töltötte el, a maroknyi finn népet pedig a zord északon a jóllét és műveltség magas fokára segítette.*

Ha nem is ennyire felemelő, de tanulságos további példa a cseh nyelvtengerben az elnyelés ellen küzdő német nyelvszigetek „*Heimatskunde*” mozgalma, amit a tanítók indítottak a jelen század elején. A németiségnek fájához s a faluhoz való ragaszkodását erősítette ez azzal, hogy a szülőföld múltját, mai értékeit és szépségeit a tanulókkal az iskolában, a felnőttekkel pedig előadások s járásai és községnomografiák útján megismerhette. A háború után ez a mozgalom átcsapott Ausztriába és Németországba is, s ott az egy ideig erős szociáldemokrata irányzat nemzeti ellenhatásaként bontakozott ki. Egész sereg ily célú egyesület és folyóirat látott munkához s a sok helyen már elhagyott népviseletek, szokások s az elfeledett régi dalok és táncok ennek nyomán kellő megbecsülésben részesültek.

A falvak megismerése mellett német nemzeti célokat szolgál a „*Wandervögel*” mozgalom is, amely abból áll, hogy az ifjak tízezrei gyalog bejárják az országot, falusi házakban keresnek szállást, ellátást s vándorlásuk közben sokat látnak, tapasztalnak, másfelől pedig német nemzetiségű dalok, szavaltatok előadásával szórakoztatják a falu népét s erősítik bennük a faji öntudatot. E „vándormadarak” a mi vidékeink német lakosságát szintén felkeresik s nem mindenben előnyös hatásukat csak a magyar ifjúság hasonló irányú lelkes munkájával lehetne ellensúlyozni.

A kisebbségi sorsra jutott felvidéki és erdélyi ifjúság többévi ösvénykeresés után szintén rájött arra, hogy jövőjét csak a falu és a város egészséges kölcsönhatásának kifejlesztése, a nép felemelése s a vezetőosztály nemzeti és szociális érzékének erősítése útján biztosíthatja. Ezért északon a „*Sarlások*”, majd a „*Prohászka-körök*”, keleten főképpen az „*Erdélyi Fialatok*” című folyóirat faluszemináriumába tömörült ifjúság gondos előkészítés után kemény és áldozatos fa-

lumunkához kezdtek. Különösen az erdélyiek tudtak e rendszeres kiszállásaik, útmutató vezérfonalaik s a munkájukról beszámoló falufüzeteik segítségével igen figyelemreméltó eredményeket elérni. Munkájuk nem idegen mozgalom utánzása, mert annak gyökerei a jelen század elejéig nyúlnak vissza, amikor a kolozsvári ifjúság több lelkes tagja „*Népegyetem*” címen szervezetet létesítve magyaros viseletben járta a falvakat, előadásokat tartott, tanítva tanult s egész életére kiható tapasztalatokat szerzett.

Erdélyben tanulságos példát nyújt a maroknyi *szász* is, amely nyolc évszázadon keresztül azzal tudta nemzetiségét fenntartani, hogy a falu és a város közt kultúrközösséget teremtett. Tanult emberei előbb rendszerint a falun működnek s ifjú erejük javát a vidék felemelésére szentelik, annak egyszerű, egészséges közszellemét pedig később magukkal viszik a városba. Újabbban az értelmiségi ifjúság a *szünidőben mezei munkákat is vállal, hogy a földművesnép küzdelmes életét így közelről megismerje s azt jobban megbecsülni tudja.*

Romániában a tudományos felukutatás terén *Dimitru Gusti* bukaresti egyetemi tanár szemnáriuma végez komoly munkát a annak eredményeit a Román Szociális Intézet terjedelmes kiadványaiban teszi közzé. *Gusti* tanár minden tudomány szak legkiválóbb hallgatóit ugyanazon falunak több hónapig tartó alapos vizsgálatába vonja be s módszere így lényegesen eltér a *Leopold von Wiese* kölni professzorétól, aki egy járás több községét veszi egyidejűleg vizsgálat alá s az ezekben különböző irányban dolgozó kutatók közt az időnkénti közös megbeszélések útján létesít kapcsolatot és munkaközösséget.

A tudományos faluvizsgálat legmagasabb fokon ma *Észak-Amerikában* áll, ahol a bajok megelőzésére irányuló törekvés már a háború előtt több téren érvényre jutott s az ottani hagyomány nélküli és kevert lakosságú farmok és falvak termelési és életviszonyaiban mutatkozó beteges tünetek alapos vizsgálatára szintén kiterjeszkedett. Ennek elősegítésére *Roosevelt* elnök 1911-ben nagyobb alapot létesített, aminek támogatásával ma már több egyetemen külön falu- és farmkutató intézetek működnek.

Hazánkban a javítócélu faluvizsgálatnak már egy-két évszázaddal ezelőtt lelkes úttörői voltak, így *Bél Mátyás*, *Tessedik Sámuel* és *Berzeviczy Gergely*, de az egész nemzetet felrázó erővel csak *Széchenyi István* tudta *falvaink elmaradottságát s a jobbágyrendszer hátrányait szem elé tárni*. A múlt század derekán *Fényes Elek*, *Galóczy Károly*, *Palugyay Imre*, *Orbán Balázs* indítottak széleskörű szülőföld-ismertető munkát, ebben azonban a történelmi és földrajzi rész a társadalmi állapotok leírását és a bajok megállapítását háttérbe szorította, úgyhogy e korszak legjobb faluszociográfiáját egy külföldi szakírónak, *Le Play*-nek köszönhetjük, aki „A munkás-kérdés reformja” című könyve külön fejezetében ismertette a tiszamenten jobbágyok életviszonyait s az adatokat ehhez 1846-ban tett magyarországi útján, Hatvanban gyűjtötte össze. *Ditz Henrik* bajor közigazdász pedig „A magyar mezőgazdaság” címen 1869-ben magyarul is megjelent könyvében a kisgazdák és a nemesi birtokosoknak a jobbágyfelszabadítás előtti és utáni gazdasági és társadalmi viszonyairól adott éles meglátással, tanulságos leírást.

A kiegyezés után a gyorsan fellendülő városokra terelődött a figyelem és az csak a 90-es években fordult némileg a falu felé, amikor az amerikai olcsó búza versenye miatt eladósodott s az uzsorakamattól tönkrement gazdák tízezrei a városba vagy külföldre vándoroltak, a vidék pedig a pusztulás, reménytelenség s a munkászavargások színhelye lett. A gróf *Károlyi Sándor*, *Darányi Ignác* és *Bernát István* vezetése alatt megindult agrármozgalom előbb a falu bajainak gondos vizsgálatára törekedett s a „Magyar Gazdák Szemléje”-ben számos ily célú községmonográfia jelent meg. Ezek a gazdálkodási, birtok- és hitelviszonyok megvilágítására s a szövetkezeti gondolat terjesztésére fektették a súlyt, a népléleken történt változások, valamint a kulturális és egészségügyi állapotok és szükségletek leírása pedig többnyire háttérbe szorult. Ugyanakkor az etnográfusok népművészetünk gazdag kincseit tárták fel, s a népeletben inkább az ősi sajátosságokat kutatták, úgyhogy a halászok és pásztorok kitűnő szociográfiáját is a természettudós *Herman Ottó*-nak köszönhetjük. Még jó, hogy néhány kiváló írónk, *Petőfi*, *Arany*, *Jókai*, *Mikszáth*, majd *Gárdonyi*, *Tömörkényi*, *Móricz*, *Móra* és mások egymásik vidék népének egykori életét s gondolkodását műveikben megörökítették.

Az egyformának és egyhangúnak látszó falu kevés embert érdekelt a háborúig, amikor a világháborúban is új rétegződéseket és állapotokat, új mélységeket és magaslatokat teremtett, s ezek aztán külön vizsgálatra szorultak. Az 1920-ban alakult Faluszövetség ezért az ily irányú kutatásra is kiterjeszkedett: az összes községekből összegyűjtött kérdőív-válaszok

alapján tájékozódott a változott viszonyok, szükségletek és törekvések felől s ezek alapján számos kulturális, községfejlesztési, népgondozó és termelési mozgalmat indított, emellett a válaszadásba bevont sok ezer vezetőember figyelmét a falubeli hibákra és tennivalókra ráterelte. A szövetség a gyakorlati célokat tudományos alapossággal szolgáló faluvizsgálat elősegítésére vezérfonalat adott ki s ennek nyomán vezetőemberek és kisgazdák községmonográfiákat írtak s közülük több meg is jelent külön füzetben vagy folyóiratban. Különösen „*A Falu*” című lap tizenkét évfolyama sok községleírást, szociográfiai és falupolitikai tárgyú cikket közölt, ezért a kutatók számára gazdag forrással szolgált.

A Földrajzi Társaság Balaton-bizottsága a Balaton és környéke természeti, föld- és néprajzi viszonyait évekig tartó kutató munkával tárta fel, s annak eredményeit egész könyvsorozatban tette közzé. A társaság utóbb az Alföld tudományos vizsgálatát is munkatervébe vette.

A háború után az eddig elhanyagolt Alföld és a tanyavilág gyakorlati kérdései szintén felszínre kerültek s e téren különösen *Kaán* Károly akadémikus s *Gesztelyi Nagy* László mezőgazdasági kamarai igazgató széleskörű társadalmi tevékenységet fejtettek ki. Az Alföld tudományos kutatásával foglalkozik elsősorban a debreceni és szegedi egyetemen kapcsolatos két Alföldkutató Bizottság, s a „Föld és Ember” című folyóiratban megjelent emberföldrajzi tanulmányok, a Földtani Intézet talajvizsgálatai s több közegészségügyi s más egyetemi intézet helyi felvételei szintén a magyar falu és a tanyavilág alapos megismerését segítették elő.

A háború után eként fellendült falukutató munkában azonban nálunk egy ideig csak kisebb számban vettek részt a fiatalok s ezek is többnyire a közgazdasági egyetem községgpolitikai szemináriumának hallgatói voltak, akik doktori értekezésük tárgyául egyik-másik falukérdést vagy községmonográfiát választottak, ezekben azonban a szociográfiai részt többnyire csak újabban, a válság óta dolgozzák ki alaposabban.

A Csonkaország Ifjúsága rendszeres faluvizsgálathoz 1928-ban kezdett hozzá, amikor a Kolozsvárról Szegedre került egyetem hallgatója a környékbeli tanyákra népdalok gyűjtése és rajzoltatás céljából kijárva s az ottani elhagyatottságot látva, ez arra ösztönözte őket, hogy alaposabban vizsgálják az állapotokat és behatóbban foglalkozzanak a néppel. A latifundiumok közt meghúzódó falvak és tanyavidék elmaradottsága s a nagyváros csillogó élete közt mutatkozó ellentétek azonban egyik-másik ifjút élesebb kritikára készítettek, mások pedig félreértések miatt elkedvetlenedve egyidőre abbahagyták a szépen megindult munkát. A szegedi mozgalom így is sok tanulságot nyújt a jövő számára.

Pár év óta a sárospataki teológiai ifjúság szintén faluszemináriumot létesített s tanári vezetés mellett rendszeres kiszállásokat végez. A „*Turul*” bajtársi szövetség hasonlóképpen hozzálátott a falumunkához, újabban pedig a „*Pro Christo diákszövetség*” tagjai járnak ki rendszeres szociográfiai felvételekre.

A falukutatás terén fontos hivatás vár az öregcserkészekre is, akik ifjabb éveikben a nyári táborozás alatt a közeli falvakban már környezettanulmányozást végeztek s azok lakosságával bensőségebben érintkezve ember- és természetismeretre tettek szert s a vizsgálódáshoz készséget szereztek. Ezek segítségével az öregcserkészek a falu bonyolultabb kérdéseinek tanulmányozására szintén vállalkozhatnak s egyik lelkes csoportjuk 1934. év nyarán már meg is kezdte a társadalomrajzi adatgyűjtést. Kérdőpontokat készítették s a „*Fiatall Magyarorságot*” című folyóiratuk külön számában részletes célkitűzést és munkatervet adtak.

Az öregcserkészek Regöcs csoportja más irányban végez falumunkát. Tanfolyamokon és regöcskátéjával tanítja ki tagjait arra, hogy miképpen végezzék a néprajzi tárgyak s a nép ajkán élő régi dalok, mondák gyűjtését, közben pedig hogyan terjesszék a cserkész-szellemet. Tagjai évek óta járják nyaranta a vidéket, kint élnek a tanyákon, halászok, pásztorok sátraiban, részt vesznek azok munkájában, szórakozásaiban, s testben-lélekben megerősödve, néprajzi gyűjtésük értékes anyagával térnek vissza a városba.

Az Országos Széchenyi Szövetség 1905-ben történt megalakulása után mindjárt megkezdte az egyetemi ifjúság falusi kiszállásainak és előadásainak szervezését, és ezzel módot nyújtott a vidék megismerésére. Az előadók kiképzése céljából tanfolyamokat rendezett, de a módszeres faluvizsgálathoz csak 1934. évben látott hozzá, amikor az agrárszettlement osztálya rájött arra, hogy a falunak a háború, a pénzhiány, majd a mezőgazdasági válság miatt átalakult gondolkozását, életmódját, társadalmi és gazdasági helyzetét alaposan ismernie kell annak, aki a földműves-népen segíteni akar.

A falukutatás ügyét jelentősen elő fogja segíteni az a körülmény is, hogy az új népoktatási tanterv a szülőföld alapos tanítását és ismertetését kívánja, s az ennek elősegítésére szolgáló „Szülőföldismereti anyaggyűjtő füzetének” összeállításához már 1100 iskola hozzákezdett. E gyűjtő munka a tanítók és tanárok kutató képességét növelve, őket később községmonográfiák és társadalomrajzok készítésére is ösztönözni fogja. A Tanítóképzési Tanácsok Egyesülete 1934. év őszén szintén elhatározta, hogy a falusi népoktatás eredményesebbé tévése érdekében annak központjába állítja a szülőföld ismertetését, s kívánatosnak tartotta, hogy az ehhez szükséges történelmi, statisztikai s a falvakon nem található más adatok megszerzését valamely intézmény elősegítse.

A falvak egészségügyi s ezzel összefüggő szociális állapotainak vizsgálata terén nagyjelentőségű munkába kezdett újabban az Országos Közegészségügyi Intézet, mely a gondos kiképzés után már 80 községben működő egészségügyi testvérekkel körzetükről részletes szociográfiai felvételt készített. Ezek közül Ostoros községé a Magyar Szemlében jelent meg.

A falu megismerését célzó mozgalom tehát az utóbbi válságos években kiszélesedett, s mind több ifjúsági és más egyesület tagjai, továbbá újságok munkatársai járják és tanulmányozzák a vidéket. Azonban az egymástól elszigetelten s többnyire megfelelő rendszer nélkül folyó munkának a fentebb elmondottak szerint hátrányai is vannak, mert amíg egyik községben többen is végeznek hasonló célú kutatást, addig a vizsgálódásra talán érdemesebb helyek teljesen figyelmen kívül maradnak.

A szétfolyó falumunka összhangba hozása, megfelelő megosztása és elősegítése céljából tehát közös központi szervre van szükség, ezért a Magyar Társaság nemrégben Falukutató Intézetet létesített, s annak bizottságába a falumunkával foglalkozó szervezetek képviselőit is bevonja.

Az intézet dr. Steinecker Ferenc egyetemi tanár elnökele alatt működik és Budapest IV., Szerb-utca 23. szám alatt berendezett archívuma az összes községek régebbi állapotaira vonatkozó statisztikai és szociográfiai adatokat s többféle térképet foglal magában. Az intézet szervezeten egészíti ki az 1920-ban létesült Magyar Szociográfiai Intézetet, mely a könyvekből és folyóiratokból kijegyzett statisztikai, történelmi s más adatokat cédlarendszerben községenként őrzi s az érdeklődők használatára bocsátja.

A Falukutató Intézet arra törekszik, hogy a falvak megismerését s az ehhez szükséges szakzerű vizsgálatát elősegítse és széles körben terjessze. Továbbá oda hat, hogy egyelőre legalább az érdekesebb falvak és jellegzetes községtípusok, valamint ama helységek monográfiái vagy társadalomrajzai elkészüljenek, ahol tanítóképzők, teológiai és gazdasági szakiskolák vannak, s azok tanárai és jelesebb növendékei rendszeres és állandó megfigyeléseket tehetnek. Az Intézet e végből szülőföldismereti és szociográfiai tanulmányokat tesz közzé, s a falukutatás vezérfonalának alábbi kérdőpontjai alapján készült legjobb községmonográfiák és társadalomrajzok jutalmazására pályadíjat tűz ki, a legkiválóbb műveket kiadja. A forrásmunkákhoz való hozzájutás megkönnyítésére összeállította a „Honismeret és Falukutatás Repertóriumát”, mely a községek, tájak és megyék betűrendjében a róluk írt könyvek, folyóiratcikkek és kéziratok címeit is közli.

Az Intézet hivatása azonban elsősorban az, hogy kapcsolatot, együttműködést és munkamegosztást létesítsen a falukutatással foglalkozó különféle szervezetek között, és keresztülvigye azt, hogy egyelőre legalább a jellegzetes községtípusok monográfiái az egységes vezérfonal segítségével elkészüljenek, s tudományos és gyakorlati felhasználás céljából hozzáférhetők legyenek.

Megvan tehát a mód arra, hogy komoly munkaközösséggel falvaink s a tanyavilág széleskörű rendszeres vizsgálata végre meginduljon. Ez akkor is hasznos és eredményes lesz, ha nem jelenik meg mindjárt minden községről monográfia, de a falu kérdéseiben eljáró s jogszabályt alkotó vagy alkalmazó vezetőemberek, továbbá a főiskolai s egyéb oklevelet szerző ifjak a módszeres szociográfiai felvételben való faluismeretet, vizsgálódási készséget és szociális érzéket szerznek. Ennyit pedig a súlyosan beteg falu érdekében mindenki, s elsősorban a fogékonylelkű ifjúság könnyen és szívesen megtehet.

2. A fekvés, település, gazdasági-, nép és birtokviszonyok tekintetében egymástól különböző falvakat az előforduló fontosabb ügyekben: telepítés, határrendezés, tagosítás stb. esetén egyenként szükséges alaposan áttekinteni, általános tervek készítésekor pedig legalább a jellegzetes községeket s a bennük időnként végbemenő változásokat kell megfelelően ismerni és figyelembe venni.

Csupán néhány főbb típust említve lényegesen különböző a helyzet egy zárt faluban, mint a tanyavidéken, más egy kétszáz lakosú törpefaluban, mint tíz-húszeszes lélekszámú városias helységben. Eltérők a gazdasági- és népvizonyok a hegyvidékeken és a síkságokon, az egykori úrbéres és a szabad községekben, mások a lehetőségek nagyváros, fürdőhely, bányatelep szomszédságában, mint vasútól, piactól távolfekvő vagy éppen a trianoni határszélre került falvakban. Eltérő a helyzet a kistermelőkből álló szőlővidéken, vagy uradalmak szomszédságában, más egy telepített német, tót, szerb faluban, mint az ősmagyar lakosságában.

A falvakat azonban csak az tudja gyorsan és helyesen áttekinteni, aki legalább egynek monográfiáját rendszeres adatgyűjtés, vizsgálódás alapján elkészítette, s ennek során a különböző tényezőket és jelenségeket, azok összefüggéseit, továbbá földterítésük módját megismerte. Az ebben való jártasságra nemcsak a gyakorlat emberének, hanem a tudományok különböző ágaiban kutatóknak szintén szükségük van, ha a vizsgált jelenségeket nem elszigetelten, hanem a különféle emberi és természeti tényezőkkel s az élettel való összefüggéseiben akarják látni.

Más szempontból az is kívánatos, hogy a falu minden vezetőlere s értelmesebb lakosa szülő- illetve lakóhelye múltbeli fejlődése, mai állapota s jövőbeli lehetőségei felől tájékoztatva legyen, amit szintén csak rendszeres tanulmányozással lehet elérni.

E vezérfonal a tervszerű és alapos falukutatást akarja megkönnyíteni, amikor a különféle irányú vizsgálódások alkalmával tisztázandó összes kérdéseket csoportosítva adja, s arra is rámutat, hogy a szükséges adatokhoz hol és miképpen lehet hozzájutni, továbbá *a falut alkotó tényezők közt eddig észre sem vett sokféle kapcsolatot és egymásrahatást mily módon kell kideríteni?*

A kérdőpontok úgy vannak összeállítva, hogy a kutató a kitűzött cél vagy a vizsgált község szempontjából lényegtelen és tárgyaltalan kérdéseket figyelmen kívül hagyva az illető falura nézve fontosakat megfelelően kibővíthesse. A tájékozódást megkönnyítő számozással ezért az egyes kérdések helyett csak azoknak nagyobb csoportjai vannak ellátva.

A rendszerbe foglalt kérdőpontok alapján a község rövid áttekintése után vizsgálat alá kerülnek a természeti és földrajzi tényezők, s azok kialakulása, aztán a falu és lakossága története, majd a népesség mai mozgása, összetétele, jellegzetes sajátosságai, családi élete s ezzel összefüggő életviszonyai és színvonala, aztán az egyénnek a családdhoz, mindkettőnek a társadalomhoz, továbbá a községhez, államhoz és egyéb szervezetekhez való viszonya, majd a gazdasági élet, végül a falu hatóterülete s a környékkel és a távolibb vidékekkel való kapcsolata.

Ha e vezérfonal alapján *községmonográfia* készül, az a természeti, emberi és történelmi tényezőkre egyaránt kiterjeszkedve az adottságoknak megfelelő helyi feladatokra és tennivalókra is rámutat. Történelmi, statisztikai s más adatok halmozása helyett csak azokat domborítja ki, amelyek az illető községet jellemzik. A kutató az ismeretköréhez és a kitűzött célhoz közelálló kérdéseket dolgozza ki jobban, a többi mellőzi vagy röviden érinti, részletes népjelmezést s társadalomrajzot pedig csak akkor ad, ha hosszabb ideig tartó megfigyeléseket tehet vagy erre alkalmas egyént talál a helyszínén.

Más a helyzet akkor, ha egy faluról vagy vidékről *szociográfia* készült, s a kutató a társadalmat alkotó egyének és csoportok helyzetét, egymáshoz való viszonyát, kapcsolatait, anyagi és szellemi életét, szükségleteit és bajait vizsgálja, hogy a beteges tünetek okait és orvosságát megtalálja, s gyakorlati vagy tudományos célra általános következtetéseket vonjon le. Ebben az esetben elsősorban a társadalmi élet jelenségeivel foglalkozik, s csak az ezekkel szorosan összefüggő történelmi, föld- és természetrajzi, gazdasági és egyéb adatokat dolgozza fel.

Az összes kérdőpontokra senkinek sem szükséges válaszolni, de *kívánatos azokat a bármely irányban kutatóknak átolvasni, hogy széleskörűbb áttekintést nyerjenek, s figyelembe tudjanak venni minden olyan adatot és összefüggést, ami vizsgálódásukat eredményesebbé teheti. Ily célra jól használhatják a járási- és tájmonográfiák írói, továbbá a település-, gazdasági- és emberföldrajz s a néprajz terén kutatók is, akik a vizsgálódásuknak megfelelő részletesebb vezérfonalat s kérdőpontokat, – ha erre szükségük van – a Magyar Társaság kiadásában megjelent „Honismeret és falukutatás irodalma” című füzetben találják meg. E repertórium a különböző szakirányú és általános forrásművek mellett a községek, tájak és vármegyék betűrendjében felsorolt s részben mintául is használható monográfiák és szócikkek címeit szintén közli. E jegyzékből az is kiténik, hogy amíg egyes falvakról már több tanulmány jelent meg, másokról ezideig semmi sem készült.*

A kutatás tárgyát kívánatos a fent röviden elsorolt, avagy más jellegzetes községtípusok közül venni, hogy elsősorban ezek monográfiái és társadalomrajzai készüljenek el, s a magyar falu egyetemes szociográfiája azok alapján összeállítható legyen. A vizsgálatra legalkalmasabb községek megválasztásában, továbbá a nehezebben hozzáférhető történelmi, statisztikai s más adatok megszerzésében a Falukutató Intézet szívesen nyújt segítséget a vidéken lakó kutatók részére, kik a nagyobb könyvtárakhoz és a Szociográfiai Intézet gyűjteményéhez nem juthatnak hozzá.

Ily könnyítéssel s egy-két mintaszerű mű átolvása után jó faluszociográfiát készíthet az, aki e vezérfonal irányítása mellett lakóhelye vagy más közeli helység jól ismert lakosságát hosszabb ideig rendszeresen figyeli, s ennek során a jellemző vonásokat s az összefüggéseket észreveszi, a kapcsolatokat pedig áttekinti.

Ezzel szemben az, aki a helyszínén nem ismerős és az ottani hosszabb ideig tartó vizsgáldásra megfelelő munkatársat nem talál, de a városi könyvtárak, hivatalok adataihoz könnyen hozzá tud jutni, inkább községmonográfiát (községrajzot) készítsen, s ehhez használja fel a már 1100 elemi és polgári iskolában vezetett „Szülőföldismereti anyaggyűjtőfüzet” adatait is, amelyek hosszabb idő óta folyó megfigyelésen és gyűjtésen alapulnak.

Az is helyes, ha 2–3 kutató munkaközösségben dolgozik, és a falun lakó elsősorban a szociográfiai s más megfigyeléseket, a városbeli pedig a könyvtári és levéltári adatszerzést s esetleg a feldolgozást és felülbírálatot végzi.

A nyomtatásban megjelent adatokat az említett Repertóriumban felsorolt munkákban, a kézírásosak nagyrésztét pedig, köztük a bevetett és learatott terület, termésátlagok, tavaszi állatösszeírások, az anyakönyvek stb. évenkénti kimutatásait a községhezán s részben a gazdasági felügyelőknél, a pár év előttiéket pedig a Közp. Statisztikai Hivatal irattárában lehet megtalálni.

Az 1930. évi népszámlálásnak az eddigieknél részletesebben feldolgozott községenkénti adatai a Statisztikai Közlemények 83. és 86. sz. kötetében már megjelentek s a korábbi évtizedekkel való összehasonlítás után a népmozgalom, vándorlások, birtokmegosztás, építkezés stb. alakulását pontos számokkal világítják meg.

A széleskörűbb vizsgálódáshoz még gazdagabb anyagot s erősebb ösztönzést fog nyújtani az 1935. évi nagy mezőgazdasági statisztikai felvétel, amelynek eredményei községenként feldolgozva egy-két éven belül bizonyára közlésre kerülnek. Ennek adatanyaga az 1895-ben végrehajtott első nagy mezőgazdasági összeírásnál sokkal bővebb lesz s e kettőnek összehasonlítása a 40 év alatt végbement nagy változásokat szembevetően fogja mutatni.

Az új irányú történelmi, föld- és néprajzi kutatást megkönnyíti majd a „Hungarológia” kitűnő könyvsorozatában a Hóman–Szekfű-féle történelem s a négykötetes „Magyarország Néprajza” után sorra kerülő magyar földrajz és antropológia.

A vezérfonalban több kérdés mellett mindjárt közöljük az a adatok forrását és feldolgozásuk módját is, a természetes és tényleges szaporodás országos és megyénkénti %-számaikat pedig a vizsgált községével való összehasonlítás céljából más országos átlagszámokkal együtt külön táblázatban adjuk.

A különböző helyekről összegyűjtött történelmi, statisztikai s más adatokat a kérdéscsoportok számozásának megfelelően rendezve a helyszínén kell a hiányzó szociográfiai, gazdasági s más anyaggal kiegészíteni, részben pedig helyesbiteni.

A nép életmódját, gondolkodását, gazdálkodását kutató kérdéseket nemcsak az illetékes falusi vezérek, továbbá a néppel sűrűn érintkező orvos, egészségügyi testvér, védőnő, ügyvéd, kereskedő, vendéglős stb., hanem több értelmes kis- és törpebirtokos, bérlő, cseléd, napszámos előtt szintén fel kell tenni. Kisembereknél ez kikérdezés helyett beszélgetés során való kérdezősködés legyen, az illetőnek, vagy családjának sorsa iránti szeretetteljes érdeklődés alakjában. *A hallottakat nem szabad nyomban feljegyezni, sem a tudakolás célját elárulni*, mert a kérdeztet ez befolyásolja, épúgy, mint az, ha az életmódjában vagy gazdálkodásában észrevelt hibákat a kutató bírálhatja, tanácsokat ad, népiesen beszél, túl sokat akar egyszerre megtudni, vagy az adókirovásnál figyelembe jöhető vagyoni és jövedelmi viszonyok iránt érdeklődik.

A kiválasztott községet nem elszigetelten, hanem a *környező falvakkal összehasonlítva*, a velük való kapcsolatok figyelembevételével *kell vizsgálni*, s az ezekre vonatkozó fontosabb adatok alapján a szembetűnőbb eltérések s azok okai szintén megvizsgálандók.

Ha a kutató saját megfigyelései s a hallottak vagy olvasottak alapján a községre jellemző és fontos tényezőket és jelenségeket kölcsönhatásaikkal együtt felderítette s a következtetések levonása után a hibákat és tennivalókat megállapította, kívánatos, hogy azokat a falu vezetőembereivel s értelmesebb lakosaival közös megbeszélésen közölje. Az egybegyűltek így okulnak a hallottakból, másrészt észrevételeikkel a kutató egyik-másik adatát és megállapítását helyesbítik.

Csak ezek után lehet az elkészített községmonográfiát vagy társadalomrajzot kinyomatni, ha pedig ez akadályokba ütközik, az esetben a kéziratot – lehetőleg bekötve – valamelyik könyv- vagy levéltárban, esetleg a községi irattárban közhasználatra elhelyezni. A Falukutató Intézet a nála bejelentett avagy őrzésre letett ily kéziratok művekről évenként jegyzéket ad ki s ekként tájékoztatást nyújt arról, hogy mely falvak nincsenek még feldolgozva, másfelől a szomszédos községekkel való összehasonlításához szükséges adatok hol találhatóak?

A falukutatás célja néha a vizsgálódás módszerének megismerése, máskor egy község ismertető leírása, de lehet a cél különleges is, így egyes községeket, vidékeket pusztító egyke, elvándorlás, népbetegségek okainak vagy az országcsönkítés, válság, közeli nagyváros stb. hatásainak tanulmányozása. A vizsgálódás azonban sohasem lehet tendenciózus, ezért a kutató a faji, felekezeti, politikai és osztályfelfogultság torzító és átszínező szemüvegét sohasem használhatja.

A falukutatás orvosi vizsgálat legyen, ami olykor talán fájdalmas és kellemetlen, de mindig kíméletes és hasznos, akár a baj megállapítása és gyógyítása vagy annak megelőzése céljából történik. Amiként azonban az orvosnak betegéről mindent tudnia kell, de egyet-mást nem szabad elárulnia, a falukutató sem teheti közzé azt, amivel a vizsgált falunak s adatközlőjének árthat, a népet pedig a későbbi kutatókkal szemben zárkóztató, bizalmatlanná teheti. Az ily-termesztű érdekesebb megfigyeléseket a falu nevének említése nélkül, külön cikkben lehet megírni.

Végül pedig nem szabad csupán a hibákat meglátni, sem azokat indokolatlanul általánosítani, az öröndetes jelenségeket pedig elhallgatni, mert a falut a maga egészében kell ismerünk, ha azt nemcsak gondozni és gyógyítani, hanem szeretni s megbecsülni is akarjuk.

(A falukutatás vezérfonala. Bp., 1935. 5–16. old.)

A honismereti táborok szerepe, szervezése¹

A honismeret-helytörténet tanórán kívüli lehetőségei közt jelentős szerepe van a honismereti táboroknak, amelyek a szakkör mellett kiemelt helyet foglalnak el a diákok nevelésében. A táborok célja a hon egy kis szeletének megismertetése, a konkrétumokon keresztül a hazához való kötődés erősítése. Nem jövőendő régészeket, történészeket, néprajzosokat, történelem-, illetve magyartanárokat kívánunk képezni, ahogy ezt Lukács László néprajzkutató is megfogalmazta nyilatkozatában.²

A tábor – még a „bejáró” tábor is – viszonylag rövid időszakban (egy-két hét), koncentráltan hat a résztvevőkre. Nem heti néhány órában, hanem folyamatosan működik bennük a tanuló és „tanár” közti kapcsolat. (Nem véletlen a tanár idézőjelbe tétele, ugyanis ebben a viszonylatban tanár például a fazekas is, aki mestersége fogásait mutatja be, illetve lehetővé teszi azok kipróbálását.)

A táborok alkalmat nyújtanak arra, hogy a résztvevők – a választott témának megfelelően – személyes tapasztalatokat gyűjtsenek. Ezek a tapasztalatok nemcsak a kutatott témára vonat-

¹ Elhangzott 2002. október 11-én Békéscsabán, a Honismereti Szövetség által szervezett IV. Iskola és honismeret konferencián. (Szerk.)

² „Nem honismereti szakembereket neveltünk, érzelmi töltést adtunk nekik” – A huszonöt éves ifjúsági táborozásról beszélget Lukács László néprajzkutatóval *Halász Péter*. Honismeret 2000/3. 93–96. old.

kozhatnak, hanem a kapcsolatteremtésre, az együttműködés fejlesztésére, a beszélgetés irányításának elsajátítására (pl. ne kalandozzon el az adatközlő) és a másik ember megismerésére, ami oly fontos a tizenévesek számára.

Egy tábor élete természetesen nem csak foglalkozásokból áll, különösen nem a bentlakásoké. Szükség van a szabadidős programokra – kirándulásokra, sportversenyekre, vetélkedőkre, sőt egy-egy jó beszélgetésre is. A teljesen vagy részben önellátó táborokban további olyan feladatok hárulnak a résztvevőkre (takarítás, főzés, mosogatás), melyek többségét a mai családokban a szülők végzik, s ritkán vonják be a gyermekeiket.

Évi 30-35 tábort támogat a Honismereti Szövetség, de nem ennyi az ismert honismereti táborok száma, hisz egy részüket a Szövetség keretein kívül szervezik, másik részük pedig a megszerezhető támogatások miatt gyakran nevezi másképp magát, például: tánc tábor, kézművestábor stb.

A táborok típusai

Sokféle csoportosítás lehetséges. Közülük kettőt emelek ki, az egyik a résztvevők életkora szerinti, a másik a tartalmi tevékenység szerinti felosztás.

A különféle korosztályok – általános iskolás, középiskolás, főiskolás – életkori sajátosságainak megfelelően a téma más-más megközelítését igénylik. Nem kell magyaráznom, hogy egy alsó tagozatos gyermek a játékos, a munkáltató foglalkozásokon érzi jól magát, míg egy középiskolás már az önálló, egyedül vagy csoportosan végzett feladatokban, feltáró-kutató munkában vesz részt szívesebben.

Tartalmi szempontból nézve is többféle tábor működik. Elsőnek a tematikus táborokat említem. Itt egy-egy témához kapcsolódnak az előadások, gyakorlati foglalkozások, kulturális programok. Ilyen volt például 2000-ben a Békés Megyei Honismereti Egyesületnek *A csodaszarvas nyomában* című millenniumi gyermektábora.³

Gyakori az ún. munkáltató tábor. Ezeknél egy-egy működési terület, tevékenységi forma játssza a főszerepet, például a néptánc, a zene stb. Előfordul, hogy egy-egy kismesterség áll a program középpontjában, amikor még élő, vagy már háttérbe szorult foglalkozással ismerkednek meg a résztvevők (pl. szövés, nemezelés). Néha ez a típusú tábor nem marad meg egyetlen mesterségnél, hanem a kézművesség több ágában próbálhatják ki tehetségüket az érdeklődők. A könyvi általános iskola már több éves múltra visszatekintő kézműves táborában agyagozás, nemezelés, fonás (vessző, gyékény, szalma), szövés, csuhézés, bőrzés, batikolás, tojásfestés, gyöngyfűzés és tűzzománc készítés szerepel.

A néprajz és (vagy) helytörténeti gyűjtőtábor már inkább az idősebb – középiskolás – korosztálynak szervezhető. Ők már képesek – szakemberek útmutatásával, tanári irányítással, kérdőívek használatával – egy-egy kisebb falu vagy településrész hagyományait, szokásait, történetét, lakói egykori életmódjának emlékeit felgyűjteni. Az ismeretanyag mellett esetenként a tárgyi gyűjtés is szóba kerülhet, ha az összegyűjtött anyag elhelyezéséről, helyi bemutatásáról, megőrzéséről tudunk gondoskodni. Példa erre a Szanyi Helytörténeti Gyűjtemény, vagy a Nagymenyéri (Velky Meder) Magyar Tájház. Mindkettő a Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesület nemzetközi diáktáborának munkáját dicséri.⁴

Sokszor összerosódnak a tipizálás határai. A győri Hild József Építőipari Szakközépiskola szakkörének nyári tábora Józsa Tamás tanár úr vezetésével évente felméri egy-egy falu népi emlékeit, s elkészíti az épületek pontos rajzait. Munkáltató, vagy inkább néprajzi a táboruk? Itt a kétféle tevékenységi kör együtt van jelen. Az összetettség jellemző az országjáró táborokat, ahol a haza történeti, néprajzi és természeti értékeivel ismerkednek a résztvevők. A „komplexitás” (néprajz, történelem szociológia) mutatkozott meg Békés megyében „A térség, amiben élünk” címmel 1997 és 1998-ban rendezett ifjúsági interetnikus kutatótáborban is.⁵

³ A csodaszarvas nyomában – módszertani füzet (szerk.: *Fabulya Lászlóné*). Karácsony János Megyei Honismereti Egyesület. Békéscsaba, 2000. 52 old.

⁴ *Jászberényi Ferencné*: A „Szülőföldünk” Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesület. Honismeret 1997/3. 91. old.

⁵ A térség, amiben élünk (szerk.: *Járolí József*). Karácsony János Honismereti Egyesület. Békéscsaba, 2000. 119 old.

A táborok szervezése⁶

A táborok szervezői általában azok közül kerülnek ki, akik már valamilyen szinten foglalkoztak, illetve foglalkoznak a honismerettel: iskola, szakkör, honismereti, közművelődési vagy helyi egyesület, könyvtár, közművelődési intézmény, múzeum, gyűjtemény stb. Ezekben található meg azok a személyek, akik terveznek, pályáznak, szerveznek, vezetnek, s az adódó feladatokat elvégzik.

Első lépés a tervezés: mit kívánunk elvégezni, kikkel, kiknek, mennyiért? Meg tudjuk-e teremteni a tábor anyagi feltételeit? Üzleti alapon bonyolítjuk (minden költséget a résztvevők fizetnek), vagy támogatókra próbálunk szert tenni? Akad-e olyan intézmény, amely költségvetésében felvállalja céljainkat, vagy minden kiadásunkat pályázatokból, szponzorok támogatásaiból, illetve a résztvevők hozzájárulásából fedezzük? Csak az anyagi kérdések ismeretében, azaz a kiadásainknak legalább 60-70 %-os fedezettségében állhatunk neki a szervezőmunkának. Ekkor már szinte biztonsággal szervezhetünk, bár a mai döntési gyakorlat miatt gyakran előfordul, hogy több pályázatunk eredményét már csak a tábor után tudjuk meg.

Fontos a vezetők kiválasztása. Előnyös, ha a tábor vezetője, a szaktanácsadó, a csoportvezetők maguk is művelik a honismeret valamelyik szakterületét. A Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesület diáktáborában gyakorlat, hogy mindig van egy-két olyan csoportvezető (főiskolás, egyetemista vagy frissen végzett fiatal), aki a korábbi évek táboraiiban még diákként vett részt. Életkoruknál fogva közelebb állnak a tanulókhhoz, s ennek számtalan előnye van, mint ahogy annak is, ha sikerül a vezetők közé helyben élő személyt megnyerni.

A helyszín kiválasztása is jelentős feladat azoknál a táboroknál, melyeket nem állandó helyen, azonos intézményben szerveznek meg évről-évre. Gyakorlatomban fontosnak tartom, hogy sokszínű, fogadóképz települést keressünk. A helyszín egy gyűjtő-kutató tábor esetében döntően meghatározza az elvégzendő munkát. Más és más hagyományokat találunk például egy egykori nemesi-, vagy egy jobbágyfaluban. Szerepet játszik a technikainak tűnő feltételek megléte is: a szállás, az étkezés, valamint a fürdés lehetősége. Már ebben a szakaszban fel kell venni a személyes kapcsolatot a szóba jöhető település vezetőivel (polgármester, iskolaigazgató, plébános vagy lelkész), hisz ők ismerik legjobban lakóhelyüket. Legtöbbször konkrét javaslatok is vannak arra nézve, hogy kiket keressünk fel, az egyes kérdések megoldásában ki-re számíthatunk. Ez egyben első lépés is a helyiek támogató megnyerésére. Gyakran igényeiket is megfogalmazzák arról, hogy mely területeken kellene kutatómunkát végeznünk.

A résztvevők kiválasztása sokféle módon történhet. Talán legegyszerűbb a jelentkezés. Ez csak akkor okozhat gondot, ha több, vagy ha kevesebb a jelentkező a tervezett létszámnál. Előzetes feladat elkészítéséhez, megoldásához is köthetjük a részvételt. Így már a tanuló munkáját megismerve válogathatunk. A Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesületnél kialakult gyakorlat szerint a Kisfaludy Napok Diákfesztivál honismereti pályázatának legeredményesebb résztvevőit, illetve az előző évben már kiváló tábori munkát végzőket hívjuk meg táborunkba. Az utóbbiaknak rendkívül fontos szerepük van a tábori hagyományok átörökítésében.

A tábor közvetlen előkészítése a terepbejárással kezdődik. Ennek során kell tisztázni többek között olyan kérdéseket is, mint például a közlekedési lehetőségek, fénymásoló használata stb. Itt most csak egy, az ellátással kapcsolatos részterület tennivalóit mutatom be: mikor nyitnak, illetve zárnak a boltok, mit lehet bennük venni, mikor és milyen friss árut kapnak, előre kell-e a kenyeret megrendelni, hol lehet venni mobiltelefonba feltöltőkártyát stb.

A vezetők mellett fontos a helyiek megnyerése, hisz egy-két hétig lakói leszünk a településnek, részesei az életének, sőt mi leszünk a „téma”. Általában a helyben szokásos módon (plakátok, hangosbemondó, kisbíró), illetve a megyei lapban előzetes hírként közzétesszük jövetelünket, céljainkat. Ez segít abban, hogy ne fogadjanak gyanakodva, ne nézzenek házalónak bennünket. Fontos a köszönés! A városi diákok ettől már teljesen elszoktak, falun pedig ezt

⁶ A táborok szervezésével kapcsolatos megállapításaimnál saját tapasztalataimra támaszkodom. 1983-tól nyolc éven keresztül vezettem Csorna város középiskolás diákjai számára honismereti táborokat a Rábaközben. 1995-től bekapcsolódtam a „Szülőföldünk” Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesület Nemzetközi Honismereti Diáktáborának munkájába. Ott előbb csoportvezetőként, majd 1998-tól táborvezetőként dolgoztam, illetve dolgozom.

még nagyra értékelik. Szinte mindig visszajelzik, hogy „jó köszönő” táborozóink vannak. Azért, hogy a település lakóinak bepillantása legyen munkánkba, meghívjuk őket programjainkra, hisz azok egy része – főleg az előadások – nyilvánosak. Néhányan el is jönnek.

Ugyancsak az előkészítő munka része a foglalkozásvezetők, előadók, közreműködők (pl. művészeti csoportok) felkérése, az időpontok, az utazási körülmények pontos rögzítése.

Az előkészületekhez viszonyítva maga a tábor szinte már kész „üdülés”. „Csak” a programot kell a helyzetből adódó rugalmassággal végrehajtani, a manuális, illetve gyűjtő-kutatómunkát elvégezni, a kész anyagot rendszerezni, a munkát értékelni, s végül az elért eredményt a helyieknek, a támogatóknak bemutatni.

Pájer Imre

Tanulmányi kirándulás, mint a honismereti nevelés része¹

Az iskolai kirándulás lényegében nem más, mint annak felismerése, hogy az iskolának a tanterven kívül is vannak feladatai. A felismerés nem új, a nevelés-oktatás történetében sokan felismerték a kirándulás, a szabadban töltött idő hasznosságát. A hangsúly azonban mindig más és más volt. Montaigne és Rabelais a séta esetében a hangsúlyt az egészség megőrzésére helyezte. Comenius a szemléltetést, a természet megfigyelését tartotta fontosnak, Rousseau a nevelést helyezte előtérbe. A történelmi kuriózumok ellenére azonban kirándulások a XIX. század második felében épültek be az iskolák életébe. Az 1911–1915-ben megjelent Népoktatási Enciklopédia szerint „az iskolában a földrajz, történelem, természetrajz és a beszéd- és értelemgyakorlati oktatás intenzitása érdekében a kedélyképzés szempontjából és egészségügyi okokból is az iskolatermen kívül is van feladata. Az iskola ezt séták és kirándulások alakjában oldja meg.” Az 1933–1934-ben kiadott Pedagógiai Lexikon részletesen és árnyaltan foglalkozik a kirándulásokkal. A Lexikon szerint a kirándulásoknak maradandó hatása van az eleven történésen, az élő példán, a közvetlen megismerésen és az egyéni tapasztaláson keresztül.

A fenti felismerések alapján először a gimnáziumokban vált rendszeressé a kirándulás. Alsóbb osztályok a Balatont, a Tátrát, majd a Mátrát keresték fel, érettségi előtt rendszeres volt a külföldi kirándulás. Igen gyakran hajón mentek le az Al-Dunára, majd onnan Görögországot keresték fel. A kirándulásokra gondosan felkészültek, a szegény gyerekek költségeit alapítványi keretből pótolták, majd utóbb a látottakról a következő évi évkönyvben, értesítőben részletesen beszámoltak.

A polgári iskolák szerényebb útvonalakon ugyan, de ugyancsak rendszeresen kirándultak. A népiskolák tanulóinak anyagi helyzete legfeljebb csak a környező erdők, hegyek felkeresését tette lehetővé. A rendszerességet itt a századfordulótól az amerikai mintára elterjedt Madarak és fák napja jelentette, amikor az iskola környékén lévő erdőket, mezőket keresték fel. Ilyenkor a természet szeretetével és szépségével kapcsolatban verseket mondtak, fákat ültettek, vagy a szemetet szedték fel az erdőben. Külön tanulmányt igényelne a fővárosi iskolák kirándulásainak bemutatása. Igen gyakran kiránduló vonatok indultak a Balatonra, a Mátrába és ezek költségeit jelentős mértékben a főváros fedezte. Ugyancsak hosszan lehetne beszélni a cserkész-táborokról, a Magyar Tanítók Turista Egyesületéről.

A kirándulásokat tehát mindenki fontosnak tartotta, senki nem ellenezte, a tantervek is utaltak rá, sőt az oktatás és nevelés szinte valamennyi szereplője igényt tartott rá. Mondhatnánk azt is, hogy sokan „osztokodnak” a kirándulásra, így hol az egészségnevelési, hol a természetrajzi-biológiai, hol a történelmi, hol a nevelési szempontok kerültek előtérbe. Az osztokodás sajnos nem növelte a kirándulásra fordítható idő kereteit, s nem segítette a kirándulások szervezésének, módszertanának kialakulását. Nyilván más a kirándulás, ha közete-

¹ Elhangzott 2002. október 12-én Békéscsabán, a Tanórán kívüli honismereti oktatás témájú IV. Iskola és honismeret konferencián. (Szerk.)

ket vagy lepkéket gyűjtünk, megint más, ha az országot, annak népét, a közösségét kívánjuk megismerni, s ismét más, ha történelmi emlékhelyeket látogatunk meg.

Kérdés, hogy lehet-e, szabad-e, és ha igen, akkor milyen mértékben indokolt különválasztani a célokat. A lehetőségek korlátozottak, így meggyőződés, hogy ha némi kompromisszummal is, de meg kell keresni azt a módszert, amikor egy kiránduláson belül több oktatási és nevelési hatás is érvényesül.

Zaklatozott történelmünkben sajnos a kirándulások céljánál hol ide, hol oda esett a hangsúly, de mi ezen a tanácskozáson elsősorban a honismeret szempontjait akarjuk körbejárni. Ennek időszerűségét elsősorban az indokolja, hogy a közvetett élmények világában különös hangsúlyt kell kapniuk azoknak a valóságos élményeknek, melyek a honismerethez, pontosabban a honszeretethez vezetnek. A pedagógia és a pszichológia számtalan tétele bizonyítja, hogy az átélt élményeket semmi nem pótolja. Más olvasni, hallani, látni valamit, mint átélni, megtapasztalni. Közhely, de mégis megemlítem a közös élmény fontosságát. Ismét a régi Pedagógiai Lexikonból idézek, ahol ez olvasható: „...és mennyi jóra ösztönző lelki készség van, melyek mind életre kelhetnek ott kint a szabadban, amikor tanár és tanítvány együtt gyönyörködhetnek annak a földnek a szépségében, ahol születtünk, élünk és halunk, amelyért mindannyiunknak dolgozni kell.”

A közös élmény, a szép táj egyenes úton vezet a megismerés igényéhez, a megismerés viszont környezetünk megszeretéséhez. Szabó Zoltán írja, hogy a haza földrajzi értelme sok tekintetben elsődlegesebb, mint a történelmi. Szabó Zoltán nyomán is állíthatjuk, hogy a természetben, a tájon, a földön keresztül vezet az út az adott földön élő emberekhez, az emberek közösségéig, a hazához. Ezt az irodalom is tükrözi. Petőfi „szülőföldem szép határa”-ról írt, Széchenyi „kedves földieknek” szólította meg az embereket. Az első élményeink közvetlen környezetünkhöz, susogó fákhöz, vízcsofogáshoz, házakhoz kötődnek.

Mindezt azért kell hangsúlyozni, mert kirándulások tervezésekor mindezt messzemenően figyelembe kell venni. A honismerethez, honszeretethez a szűkebb környezet megszeretésén, megismerésén keresztül vezet az út. Egy 10 éves gyerek nem megismerni akarja a Balatont, hanem fürödni szeretne benne, egy 12 éves fiú az erdei tisztásban nem a szép haza egy darabját látja, hanem helyet a focijáshoz. Az így szerzett élmények, igények vezetnek el magasabb igényekhez.

És itt fel kell vetni a külföldi kirándulások kérdését. Tragédia-e, ha egy gyerek először megy „olaszba” mint a Mátrába? Mindezt azért kell végiggondolni, mert egyre gyakoribb, hogy a tanulók egyre nagyobb része nem a szomszéd falut, vagy várost fogja megismerni, hanem a szomszéd országot, vagy netán a szomszéd földrészt. A globalizáció, az EU csatlakozás és egyáltalán a javuló életszínvonalunk idején a pedagógiának ezekhez a problémákhoz tudatosan kell viszonyulni. Érdemes ismét történelmi példákra utalnunk, hiszen a XVIII. században értelmiségünk jelentős része a szomszédos vagy távolabbi országok megismerésén keresztül jutott el a hazához. Gondolok itt elsőként a peregrinációra. Apáczai és társai a külföld megismerésén keresztül jutottak el a hazai viszonyok megváltoztatásának felismeréséig. Beszélhetnénk itt arról a magyar értelmiségről, amely az 1930-as években a klebelsbergi ösztöndíjak segítségével jutott el Európa fejlettebb országaiba és hozta onnan haza szülőföldjük átalakításának, jobbításának igényét. De gondolhatunk személyes élményeikre is, amikor egy-két évtizede megérkeztünk gazdagabb országokból, a határon néha megalázó vizsgálatok ellenére is örültünk, mert hazaérkeztünk.

Végül engedjék meg, hogy a teljesség igénye nélkül egy-két módszertani problémát érintsek.

A növekvő lehetőségek a jövőben tudatos tervezést igényelnek. Ez azonban soha nem jelentheti a kirándulásokban rejlő kötetlenség feladását. A kirándulás tudatos tervezése a pedagógus belső munkáját igényli, de ez nem jelenti azt, hogy a kirándulás egy kihelyezett tanítási óra legyen. A kirándulás ne legyen „buli” sem, ne jelentse a normák áthágását, de ne legyen az iskolai kötöttségek szükségszerű merevségének folytatása sem. Az élmény, az öröm, a határok közötti kötetlenség az a többlet, mely a kirándulások hatását életre szólóan megszabja. Mindez természetesen az életkori sajátosságok szigorú figyelembevételét kívánja. A kirándulások által a haza, a hon megismerését valóban csak végső célnak tekinthetjük, s az ehhez vezető út hosszadalmas. Legyen a kirándulás mindig az életkornak megfelelő örömforrás. Az ország, a nép, a közösség, annak történelmének megismerése és megszerettetése e folyamat végén van. S nekünk, e folyamat módszereit kell keresni.

Jáki László

ÉVFORDULÓK

Az 1853. évi úrbéri pátens

1848. április 11-én Habsburg Ferdinánd, a gyenge elméjűnek mondott osztrák császár és magyar király szentesítette az utolsó reformországgyűlés kiemelkedő alkotásait: azt a harmincegy törvényt, amelyet 1848. március 18. és április 11. között hoztak. E törvények roppant fontosságúak a modern Magyarország történetében, hiszen ezekkel a feudális jogrendet zúzták szét, megteremtve egyben a polgári jogrend alapjait. Ezzel az abszolutizmusra is döntő csapást mértek, amelynek helyét az alkotmányos monarchia foglalhatta el. A törvényhozók gondoltak a polgári szabadságjogokra éppúgy mint a polgári jogegyenlőség megteremtésére.

A polgári jogintézmények és az emberi szabadságjogok sorából is kiemelkedtek a jobbágyok felszabadításával kapcsolatos intézkedések. Ennek következményeire méltán emlékezett 1998-ban, a törvények kiadásának 150 éves évfordulóján a Földművelésügyi Minisztérium és az MTA Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottsága, amikor emléktáblán örökítették meg a jobbágyfelszabadítás eredményeit.¹

Ennek folytatásaként érkezünk el ismét egy 150 éves évfordulóhoz, amelyről szintén illik megemlékeznünk. No nem a Habsburgok és az önkényuralom dicsőségét zengve, hanem azért, mert a tárgyilagos történelemszemlélet arra kötelez bennünket, hogy a jobbágyfelszabadítást végső fokon szentesítő és annak jogkövetkezményeit elfogadó reális okok által vezetett intézkedés sordöntő mértékben gyakorolt befolyást polgári átalakulásunkra és fejlődésünkre.

Orosz István professzor kutatásai szerint az áprilisi törvények alapján az ország földje a következőképpen alakult:

Kategória	Földmennyiség ezer magyar holdban	%
1848 előtt örökváltsággal megváltott	261	1,89
A jobbágyfelszabadítással paraszttulajdon lett	10 251	74,51
Tisztázatlan tulajdonjogú maradt	1956	14,10
A felszabadításból kirekesztett	1310	9,50

Az 1848-as forradalom jobbágyfelszabadítása döntő jelentőségű volt a magyar parasztság történetében. Ez a jelentős történelmi esemény a teljes felszabadulás és a földhözjutás reményét keltette a volt jobbágyságban. De míg a jobbágyság kiindulópontot látott benne, a kezdő lépést a teljes szabadság elnyerésére, addig a nemesség, amely a felszabadulás lehetőségét megadta: a végső állomást látta az 1848. évi IX. törvénycikkben. Ez megszüntette ugyan a robotot, a dézsmát, de nem osztott földet. Ugyanakkor a feudalizmus számos maradványát megtartotta. Ezek között talán a legtöbb bajt okozó és a tagosítások kísérőjelenségeként megjelenő földrablásokat szentesítette. Fennmaradtak továbbá az ún. kisebb királyi haszonvételek is, a regálék, a földesúrnak királyi adományból eredő hasznai (a kocsmatartási jog, a mézszárszék vagy húsvágatás joga, a malomtartás, a birtok területén vámszedés, a piac- és vásártartás, a boltnyitás, a halászat joga, továbbá a téglá- és mészegetés, a kővágás, az agyag- és fővényásás joga stb.). Nagyobb hiba volt ennél az, hogy a törvények nem szabadították fel az egész jobbágyságot. Rendezetlen maradt a majorsági zsellérek helyzete is. A parasztság föld nélküli tömegei, a volt úrbéres zsellérek nem jutottak földhöz, mert földosztás nem történt.

¹ Az emléktáblát a Földművelésügyi Minisztérium épületének Kossuth térre néző falán helyezték el.

Ezért a szabadságharc leverése után továbbra is alapvető feladat a félbemaradt polgári átalakulás befejezése volt. A jobbágyság számos helyen történő, egyértelműen progresszív megmozdulásai – még ha nem is mindenütt tudatos formában történtek is ezek a mozgalmak – egyértelműen a jobbágyfelszabadítás befejezését sürgették. Sőt, néhány helyen a feudális korszakbeli földrablás miatt elvesztett földjeiket is igyekeztek visszaszerezni. 1850-ben megmozdult a jobbágyság Somoskő községben (Nógrád megye), Tinye (Veszprém megye) lakói, Bruck község parasztjai (Pozsony megye), az Arad megyei Bököny jobbágysága, Nagyszuha lakossága (Gömör és Kis-Hont megye). 1851-ben a szepességi falvak megmozdulása volt a legjelentősebb. 1852-ben szintén a szepességi Jugor község megmozdulásáról adhatunk hírt. Nem egy esetben plebejus indítatású értelmiségiek vezették a mozgalmakat. Az ország különböző pontjain fellobbanó mozgalmak hatására a bécsi kormányzat első lépésként 1852. november 22-én az ősiségi nyílt parancs kiadásával érintette az egykori úrbéres viszonyt, mert kimondta: „a földesuraknak a jobbágyokhoz előbbi viszonyán alapuló háramlási joga megszüntetik”.

Ugyancsak a tömegmozgalmak hatására 1853. március 2-án kiadták az úrbéri pátent, amely lehetővé tette azt, hogy Magyarországon a mezőgazdaságban is meginduljon annak tőkés átalakulása. Ez a császári nyílt parancs lett volna hivatva az összes rendezetlen kérdésekre olyan feleletet adni, amely nem sérti a földesurak érdekeit. Valójában a pátens nem rendezte a döntő problémákat, legnagyobb hibája, hogy még a feudális maradványokat sem számolta fel.

Milyen kérdések megoldásában döntött?

a) Elrendelte a legelő-, erdő elkülönítését és tagosítását.

b) A majorsági földek két kategóriáját különböztette meg.

1) A *cenzusos föld*, melyet földesúr írásos vagy szóbeli megállapodás alapján meghatározott évi szolgáltatások (termény, munka vagy pénz) fejében örök használatra átengedte a családnak (a család férfiágának kihalásáig). Ezeket a földeket a földesúr vissza nem vehette, de a megállapodás szerinti szolgáltatásokat a földet használók kötelesek voltak tovább teljesíteni. A szolgáltatásokat azonban meg lehetett váltani.

2) A másik a jobbágyok által használt olyan *majorsági föld*, amit csak ideiglenes haszonbérleti vagy zálogolási szerződés mellett birtokolhattak úgy, hogy a föld majorsági jellege megmaradt és adóösszeírás alá sem vették azokat. Az e földek után járó tartozásokat csak a földesúrral való megegyezés után lehetett megváltani.

c) Szabályozták az *irtásföldek* kérdését úgy, hogy amennyiben valamely irtásföldet úrbéri telekhez csatoltak, akkor vagy létfenntartás céljából adták át a jobbágyoknak; vagy az irtásföldön élőknek, ha egyéb birtokuk nincs; vagy ha örökös szerződés fejében kapták a földet, de ezeket a földeket nem vehették vissza. Az úrbéri telekhez csatolt irtásföldeket, kivéve a többi földek után járó szolgáltatásokat, a föld birtokosainak meg kellett váltani. Minden egyéb irtásföld visszaváltható volt.

d) A *faizás* jogi rendezése életfontosságú volt a felszabadult jobbágyság számára. A pátens elrendelte, hogy ahol azelőtt is megvolt a jobbágyok erdőhasználat, ki kell számukra hasítani a haszonvételeknek megfelelő területű erdőt. Nyolc zsellérnek egy egész teleknek megfelelő erdőilletőséget járt.

e) A *nádasi haszonvételek* a nádas mesterséges vagy természetes kiszáradásáig a nyílt parancs biztosította továbbra is a parasztek számára.

f) A *szőlődézma* tekintetében a nyílt parancs kimondta, amennyiben a szőlők az úrbéri telek alkotórészeit képezik, akkor azok a jobbágy tulajdonába mennek át.

g) A *királyi kisebb haszonvételek* közül csak a tégl- és mészégetés, kővágás, agyag- és fővényásás, a talpkereskedés és a mészárszéktartási jog gyakorlását szüntette meg az úrbéri pátens, minden egyéb más királyi kisebb haszonvételek fenntartott.

h) A *boltnyitás* jogát az 1859-es iparrendelet vonta meg a földesúrtól.²

Végső sorban az úrbéri pátens a jobbágyok kezén lévő nem úrbéres földek jelentős részét vagy a földesúr kezén hagyta, vagy pedig állami kárpótlás helyett a parasztekra hárította a megváltás terhet. Így a parasztság a jobbágyfelszabadításkor birtokolt földjének kb. 3-4 %-át

² OL Vhht, 1869 – IX. – 22 – 26 796. szabályzat

végleg elvesztette, s 20-22 %-át, azaz minden ötödik hold földjét, önmegváltással tudhatta csak magáénak.

Más megközelítéssel a jobbágyfelszabadítás 1 366 739 úrbéres vagy allodiális függőségben élő parasztszaladót érintett. Ezek közül 539 753 telkes jobbágy mindegyike, a 826 986 házas és házatlan szellérből pedig 28 920 megkapta tulajdonul azt a földet, amely úrbériség gyanánt és az ő nevén szerepelt az urbáriumokban. Tehát a jobbágyinak számító háztartás 43,7 %-a vált polgári földbirtokossá, a többi 798 076 parasztszalad, azaz a volt jobbágyháztartások – ide értve a cseléd háztartásokat is – 56,3 %-a viszont csak személyében, földtulajdon nélkül szabadult fel a földesúri hatóság alól. Az a 43,7 %-ot kitevő jobbágy, aki végül is földdel együtt szabadult fel, az ország 18 523 000 magyar hold szántó- és rétterületből 55-56 %-nyit tudhatott magáénak. A volt földesurak pedig az így elvesztett földért és azok szolgáltatásaiért állami kárpótlásban részesültek, bár az ehhez szükséges tőke előteremtéséhez (közvetlenül vagy közvetve) a magyar társadalom minden osztálya és rétege – így a földesúr is – hozzájárult.

A magyar szabadságharcot leverő Habsburg abszolutizmus saját érdekében is kénytelen volt a jobbágyiség eltörlését tudomásul venni és befejezni az 1848 áprilisában elkezdett folyamatot. Jelentősége azonban csak történelmi távlatban bontakozott ki. Annak ellenére, hogy a feudalizmus igen sok és jelentős intézményét érintetlenül hagyta, a tőkés mezőgazdasági fejlődés lehetőségét mégis e nyílt parancs intézkedései tették lehetővé.

Ez azonban mégis olyan jelentőségű intézkedés volt, amely indokolja azt, hogy a 150. évfordulóról megemlékezzünk.

Tolnay Gábor

Felhasznált irodalom: *Acsády Ignác:* A magyar jobbágyiség története 1948. III., centenáriumi kiadás. Bp., 1948. – Magyar történelmi fogalomgyűjtemény I–II. kötet. Szerk.: *Bán Péter.* Heves megyei Levéltár. Eger, 1980. – *Für Lajos:* Jobbágyföld – parasztföld. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. I. köt. 33–153. old. Szerk.: *Szabó István.* II. kiad. Bp., 1972. – *Galgóczy Károly:* Magyarország, a Szerb Vajdaság, s Temesi Bánság mezőgazdasági statiszticája. Pest, 1855. – *Mérei Gyula:* Adalékok a magyar mezőgazdaság kapitalista fejlődésének történetéhez. I. rész. Századok 1–4. szám 235–297. old. – *Orosz István:* A jobbágyfelszabadítás és végrehajtása. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyiség felszabadításától napjainkig. Szerk.: *Gunst Péter.* Bp., 1998. 55–136. old. – *Romány Pál:* Kortársunk az agrárpolitika. Bp., 2002. – *Sándor Pál:* Adatok a parasztság kisajátításáról és mozgalmáról az abszolutizmus korszakában (1849–1867). Századok 1950. 1–4. szám. 333–352. old. – *Sándor Pál–Szabad György–Vörös Antal:* Parasztságunk a Habsburg önkényuralom korszakában 1849–1867. Bp., 1951. – *Sándor Pál:* A birtokrendezési periratok. Bp., 1951. – (Értekezések a történeti tudományok körében. Új sorozat 69.) – *Szabad György:* A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom átterése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Bp., 1957. – Magyarországi történet 1848–1890. VI/1–2. kötet. Főszerk.: *Kovács Endre.* Bp., 1979. 530–542. old. – *Tóth Lőrincz:* Elméleti és gyakorlati útmutató úrbéri ügyekben. Pesten 1857. 8° IV+352 old.+2 lev.

Fogarasi Jánosra emlékezünk

„A szótárkészítés valóság napszamos-munka.”
Riedl Szende nyelvtaníró (1831–1873)

„Ezelőtt mintegy kétszáz évvel [ti. 1864-hez képest – R.T.K.] egy régi magyar család egyik tagja Erdélyből a nagyobb Magyarhonba költözött, előbb Zemplén, majd Abaujmegyében telpedvén meg. Az egész családot még Fogaras földjén I. Rákóczi György hű, különösen hadi szolgálatokért 1638-ban régi nemességében (bojeronatus) újra megerősítette s birtokát Dridiff helységében minden nemesi előjogban meghagyta. Ezen család egyik ivadéka Alsó-viszti Fogarasi János.”¹ 1801. április 17-én született Felsőkázsmárkon,² és 125 évvel ezelőtt, 1878. január 10-én hunyt el Budapesten. Írásunkkal az évforduló kapcsán emlékezünk rá. Olvasóink figyelmét elsősorban a nyelvész Fogarasi munkásságára és fő művének, A magyar nyelv szótárának jelentőségére irányítjuk.

¹ N-y: Fogarasi János. Vasárnap Ujság. Pest. 1864. 11. évf. 47. sz. 501. old.

² Település Abauj-Torna vármegye déli részén Szikszótól északkeletre. Ma Kázsmárk néven található meg a térképen. A település honlapján olvasható, hogy híres tanítványaként egyedül Fogarasi Jánost tartják számon. A helyi általános iskola is Fogarasi János nevét viseli.

Fogarasiból kálvinista szülei, Guszner Zsuzsánna és Fogarasi János papot akartak nevelni. Előbb a kázmárki népiskolába (1807–1811), majd a jó hírű szikszói gimnáziumba (1811–1814), s végül a sárospataki főiskolára (1814–1818-ig gimnáziumi, majd 1818–1823-ig az akadémiai tagozatra) írták be. A fiú korán megmutatkozó ritka tehetségéről és szorgalmáról az említett iskolák jegyzőkönyvei, egyik tanulótársa, Szemere Miklós, rokona Szentpéteri Sámuel, a sárospataki főiskolai tanárok és Farkas István abaúji szolgabíró tanúskodott.³ A feljegyzések szerint Fogarasi egyénisége, tehetsége, tudása által magával ragadta környezetét, társai, tanárai, ismerősei kedvelték, becsülték, s azt az időt, amit a pataki főiskolán töltött, sokan Fogarasi korának nevezték.

Papi vagy ügyvédi pálya? A szülők az előbbit, a fiuk az utóbbit szerette volna. A feljegyzés szerint Kövy professzor ezen szavakkal segítette a döntést: „legyen belőle jogtanár, (...) hogy legyen majd, ki tudományomat folytassa s helyemet elfoglalja”.⁴ A fiú álma valósággá vált, hiszen 1829-ben ügyvédi oklevelet kapott.

Miután Fogarasi elvégezte az iskolát, nyolc évre elszegődött Komáromy György szabolcsi és bihari nagybirtokos özvegyének házába ifj. Komáromy György nevelőjének. Nem volt új neki a feladat, hiszen korábban iskoláztatásának költségeit alsóbb osztályba járó ifjak oktatásából fedezte.⁵ A nevelősködés idején és később is folyamatosan művelte magát, hiszen már diákként megtapasztalta, hogy ha feladatának meg akar felelni, minden idejét választott hivatásának kell szentelnie.

A Sárospataki Református Kollégium szellemi hatása már az akadémia megalapításakor jelentkezett, ugyanis gróf Széchenyi István kezdeményezéséhez és felajánlásához 1825. november 3-án az országgyűlés kerületi ülésén csatlakozott még gróf Andrássy György, gróf Károlyi György és az egykori pataki diák, a később grófi rangot kapó Vay Ábrahám Borsod megyei alispán. A Magyar Tudós Társaság megszervezésének felügyeletére a nádor választmányt nevezett ki, amelynek tagja volt Kövy Sándor pataki tanár és két egykori pataki diák, Kazinczy Ferenc és Szemere Pál. Kövy Sándor ekkor már három évtizede fémjelzte a hazai jogászképzést, s keze alól később országos hírnevet szerző tanítványok kerültek ki. Akadémikussá választott diákjai⁶ között ott találjuk Fogarasi Jánost is, akit 1838-ban levelező, majd 1841-ben a Társaság törvénnytudományi osztályának rendes tagjává választottak.⁷ Emellett a nyelvtudományi bizottság is beválasztotta tagjai sorába. Fogarasi hivatali pályája innentől kezdve egyre magasabbra ívelt. 1841–1848 között a váltótörvényszékhez került mint tanácsjegyző, emellett helyettes előadó is volt, majd 1848-ban kinevezték István főherceg titkárának, a nádori törvényszék előadójának, s még ugyanebben az évben a pénzügyminisztériumban tanácsosnak. 1849–1850-ben a politikai helyzetre tekintettel vissza akart vonulni a közhivataltól, de mégsem tette, 1850-ben a Pesti Királyi Országos Törvényszék bírójá lett. Belátta annak jelentőségét, hogy a hivatali helyeket inkább hazafiak foglalják el, mint idegenek. Mindemellett a Társaságtól 1844-ben Czuczor Gergely főszerkesztő mellett segédszerkesztői megbízást kapott a nagyszótár elkészítésére. E foglalatosság megkívánta a fővárosban való tartózkodást, aminek költségeit viszont a megbízó nem tudta fedezni. „A bírói hivattaltól azért nem vonult vissza, hogy anyagi gondoktól mentesen, lelke összes erejét, munkássága óráit, a főlállalt nagy munkának szentelhesse. Áldozatába került ez, vallá ma [ti. 1874-ben – R.T.K.], nagy erkölcsi áldozatába, de meghozta az ügynek.”⁸ 1854-től főtörvényszéki tanácsos, 1856–1861 között a pesti kereskedelmi és Váltótörvényszék elnöke és a Pesti Királyi Országos Törvényszék alel-

³ Tóth Lőrincz: Emlékbeszéd Alsóviszti Fogarasi János r. tag. fölött. Olvastatott a M. T. Akadémia 1879. febr. 24-iki összes ülésén. Bp., 1879. A M. T. Akadémia Könyvkiadó-hivatala 7.

⁴ I. m. 13. old.

⁵ Később híressé vált tanítványa volt Jászay Pál. 1841-ben mindketten rendes tagjai lettek a Magyar Tudós Társaságnak.

⁶ Somossy (eredetileg Kódöböcz) János (1783–1855) református teológus, tanár, héber nyelvész; Fáy András (1786–1864) író, politikus; Fogarasi János; Szemere Miklós (1802–1881) ellenzéki politikus, költő; Zsarnay Lajos (1802–1866); református püspök; (Szigethi) Wurga János (1804–1875) pedagógus; Jászay Pál (1809–1852) történétíró; gróf Teleki László (1811–1861) politikus, író; Szemere Bertalan (1812–1869) politikus, miniszterelnök, író. Ld. a Pataki Diákok Szövetségének honlapján a Történeti áttekintés az MTA tagokról című írást!

⁷ 1841-ben a rendes tagok 16 %-a (38 főből 6 fő) egykori pataki diák volt!

⁸ Szász Károly: Fogarasi János. Vasárnapi Ujság, 1874. 23. sz. 354. old.

nöke volt. 1869-ben elérte a bírói rang legmagasabb fokát, hiszen a hétszemélyes tábla bírāja lett.

Fogarasiról már diákkorában kiderült, hogy sok mindenben tehetséges, fáradhatatlan munkakedv, kiapadhatatlan tudásszomj jellemzi. Teherbírása rendkívüli volt, egyszerre több ember munkáját is tudta végezni. Akadémiai társa, az író, jogtudós Tóth Lőrinc nyelvésznek, jogásznak, filozófusnak, nemzetgazdának, pénzügytudósnak, zenésznek és kertésznek titulója, de megjegyezte róla, hogy főleg a jogi és nyelvtudományi témák felé orientálódott.⁹ Általában a lexikonok is jogászként és nyelvészként említik, s e két tudományterülethez fűződő tevékenységeit, főbb alkotásait sorolják föl. Ugyanakkor Fogarasi a legkülönfélébb időszzerű kérdésekkel is foglalkozott (pl. a magyar színház megalapításával, jegybank felállításával, a földrengés okainak kiderítésével és gócpontjainak megjelölésével, a dinnyetermesztéssel stb.) és költeményeket, elbeszéléseket is közzétett. A verstan fejlődése szempontjából maradandó értékűek a chorjambusnak a magyar versritmusban játszott szerepére vonatkozó megállapításai. Egyéb társművészetek művelésében is kipróbálta magát, hiszen jól hegedült, és zeneszerzéssel is foglalkozott. Több dala és kórusműve fennmaradt. Érdekelte a zenei formában élő néphagyomány is; 1857-ben Tranyik Jánossal két füzet népdalt adott ki.

Megfigyelhető, hogy Fogarasi nagyon ügyesen ötvözte ismereteit, pl. jogtudományi műszavakat gyűjtött és alkotott. A jogi szaknyelv megalapozásából szorgosan kivette a részét. Első nyelvtudományi munkája – Diák-magyar műszókönyv a magyarhoni törvény- és ország-tudományból (1833) – éppen jogi szakszavak gyűjteménye. Emellett hivatali tisztségeinek betöltésekor sem feledkezett meg anyanyelvéért tevékenykedni. Megtapasztalta a nyelvi gondokat, felismerte a hiányosságokat, és riadót fújt. A Pesti Kereskedelmi és Váltótörvényszék elnökeként kieszközölte, hogy vidékről minden beadványt, főleg az ún. váltóügyi kifogásokat magyar nyelven is elfogadják. Werbőczy Hármaskönyvének magyarítását is ő indítványozta, és részt is vett a munkában.

Fogarasi kétarcú volt abban az értelemben, hogy az ismeretlen felfedezésének vágya, az új gondolatok merész megfogalmazása és a régihez való kötődés egyszerre meghatározta szellemét. Ma is helytálló a nyelvtudományban az a felismerése, hogy a magyar nyelvben a hangsúlyos mondatrész mindig az állítmány előtt áll (*Fogarasi-törvény*). Viszont már a maga korában is túlhaladott volt az ún. hangmetafizikai elmélet és a gyökelmélet, mégis alkalmazta azokat. Bizonyára ez is közrejátszott abban, hogy főbb nyelvészeti alkotásait a harmadik évezred elején is csak a szűkebb közönség, a szakma ismeri.

A következőkben – a teljesség igénye nélkül – felsoroljuk ezeket a műveket, hogy érzékeltesük, milyen gazdag a nyelvész Fogarasi életműve, és hogy fölébresszük olvasóink kíváncsiságát olyan könyvek iránt, amelyek alapvetően a XIX. század magyar nyelvét mutatják be: *A' magyar nyelv metaphysicája vagy a' betűknek eredeti jelentései a magyar nyelvre alkalmaztatva* (1834), *Német–magyar és magyar–német zsebszótár legújabb helyesírás szerint, s az újonnan alakított vagy felélesztett szókkal bővítve* (1836), *A' szóhelyezésről a' magyar nyelvben* (1838), *Kereskedői szótár magyar és német nyelven* (1843), *A magyar nyelv szelleme I. Művelt magyar nyelvtan elemi része, minden eddigi magyar nyelvtanok kiegészítése- s megigazításaúl, született magyarok s más jártasbak számára* (1843), *Magyar–német segédszótár pótlékuül minden eddig megjelent magyar–német zsebszótárhoz I–II.* (1845), *A személyragokról s azok viszonyairól* (1863), *Az új szókról* (1875). 1875-ben a Magyar Királyi Közlekedési Minisztérium felkérte az Akadémiát, hogy a gondozásában készített vasúti szótárt bíráltassa meg. Fogarasi bízták meg e feladattal.

Fogarasi fő művétnek *A magyar nyelv szótárát* (I–IV. kötet) tekintik, amelyet szerző- és szerkesztőtársával, Czuczor Gergellyel együtt készített. Nevük a munka kapcsán összeforrott. Közös alkotásukat is inkább nevükön, *Czuczor–Fogarasi*ként említik,¹⁰ s nem a címén. Egyébként nem ez volt az első munka, amelynek előkészítésében mindketten közreműködtek, hanem a kor legfontosabb grammatikai vállalkozása *A' magyar nyelv rendszere* (1846).

Mivel Fogarasi fő művét nem egyedül, hanem Czuczor Gergellyel együtt készítette, elengedhetetlen, hogy a szerzőtársát is megemlítsük röviden. Czuczor Gergelyről tudjuk, hogy

⁹ Tóth Lőrincz i. m. 23. old.

¹⁰ Állandó rövidítése: CzF. Forrásadatai: A magyar nyelv szótára. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János, M. Tudom. Akad. rendes tagok. I. 1862., II. 1864., III. 1865., IV. 1867. Pest. Emich Gusztáv Magyar Akadémiai nyomdásznál, V. 1870. Pest, VI. 1874. Bp. Kiadja és nyomtatja az Athenaeum irodalmi és nyomdai R. Társulat.

bár apja katonának szánta, ő tanulni s tanítani vágyott. Már ifjan jól tudott latinul, németül, szlovákul és később görögül is. S mint a Fogarasi családban, náluk is a fiú akarata érvényesült. Czuczort 1824-ben bencés pappá szentelték, s ezután Győrben, majd Komáromban tanított. Már ekkor elkezdte képezni magát a nyelvtudományban. Emellett nagyon érdekelte az irodalom és a történelem. Irodalmi munkássága kiemelkedő volt, eposzait, epigrammáit, dalait stb. ma is ismerjük (pl. Augsburgi ütközet, Aradi gyűlés, Bontod). 1831-ben a Társaság levelező, majd 1836-ban rendes tagjává választotta. 1835-ben vidékről Pestre költözött, hogy a Társaság segédjegyzőjeként feladatait elláthassa. Hazafias költészetét és világius életmódját az egyház fegyelmeivel és Pannonhalmára való helyezésével törtéte. Ekkor Czuczor újra beletemetkezett a nyelv vizsgálatába, aminek köszönhetően jó nyelvész hírében állt. Így kaphatta meg az Akadémiától a szótárkészítésre vonatkozó főszerkesztői megbízást.

Már a XVIII. század végén megfogalmazódott egy akadémiai nagyszótár készítésének igénye. Az 1830-ban megalakuló Magyar Tudós Társaságot alapszabálya kötelezte is egy „lehetőleg teljes” szótár, egy nagyszótár elkészítésére. 1831-ben a Társaság meg is alakította a „grammatika és szótár tárgyában” kijelölt bizottságát, s kimondta, hogy a készítendő szótárhoz Kresznerics Ferenc ekkor megjelent kétkötetes szótárát¹¹ kell tanulmányozni. Miért telt el ezután 14 év, míg végre 1845-ben megkezdődtek a tényleges munkálatok? Azért, mert nem dolgozták ki a szótárkészítés alapelveit, és mivel eleinte szinte minden akadémikus részt vett a gyűjtőmunkában és az adatok elemzésében, ahányan voltak annyiféle módszert alkalmaztak. Vegyes nézeteik megakadályozták eredményeik összegzését. 1844-ben belátta a Társaság, hogy váltani kell, s két egykorú, azonos szemléletű szakembert bízott meg a szótár készítésével. Ez sem változtatott azonban a tényen, hogy a történeti-összehasonlító nyelvvizsgálati módszer még nem terjedt el a hazai nyelvtudományban, s hogy nem voltak e szótárfajta készítésének előzményei, részeredményei.¹² A nyelvtudományi szaknyelv még alig-alig létezett, a szerzők sokat küszködtek a nehézkes nyelvészeti kifejezésekkel. A korlátokat felismerve a Társaság 1844. december 16-án keletkezett nagygyűlési határozatában „csupán értelmező szótár” kiadásáról döntött.¹³ Ennek ellenére a szerzők – önként – szófejtéssel is foglalkoztak. Egynyelvű, értelmező és szófejtő „gyökeresző” (szócsaládok szerint összeállított) szótárt készítettek.

A szócikkeket két részre tagolták: a címszó után felsorolták annak grammatikai tulajdonságait és jelentése(i)t, például: „ARCZÁZ (arcz-a-az) áth[ató ige]. m[últ idő]. arctáz-tam, -tál, -ott, par[ancsoló mód]. -z. A régieknél a[nny]i[m]int]. szemrehányás által valakit megszegyenit, pirogat.” Ez a rész számunkra értékes nyelvtörténeti forrás, mert „az élő magyar nyelv tényei eddig nem volt teljességben vannak abban összegyűjtve”.¹⁴ A hat kötetben összesen 110 784 szócikk található a XIX. századi irodalmi és köznyelvi, illetve részben a térbeli nyelvváltoza-

¹¹ A XIX. században divatozó „gyök”-szótárak legelsője volt hazánkban Kresznerics Ferenc: Magyar szótár gyökérrenddel és deakozattal I–II. című munkája (Buda 1831–1832.)

¹² Volt viszont néhány alkotás, amely segítségére volt, lehetett volna a szerzőknek a szóeredezésben, ha saját meggyőződésükhöz nem ragaszkodnak annyira erősen. Így Reguly Antalnak a vogulok, osztjákok, cseremiszek és lappok nyelvére vonatkozó megállapításai, Sajnovics János Demonstratio Idioma Ungarorum et Laponum idem esse (1770), Gyarmathi Sámuel Affinitas linguae Hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata (1799), Révai Miklós Elaboratio Grammatica Hungarica I–II. (1803–1805) című munkája. Mindannyian sok szempontból megelőzték a történeti-összehasonlító nyelvtudomány nagy képviselőit.

¹³ CzF. I. 11. old.

¹⁴ Szász Károly i. m. 354. old.

tok reprezentációjaként. Emellett – lehetőségeikhez mérten – archaikus szavakat, frazémákat is beemeltek a szerzők, pl.: *Arany hidat csinálja a futó ellenségnek. Árva az árva, ha kapufája arany is. Nincs szebb szó az aranypöngésnél. Nem jó minden aprólékat arany tollal írni. Illik, mint az arany rojt a szobranci gubához.* A szóanyagot a Társaság zseb-, táj- és műszótárain¹⁵ kívül, egyéb művekhez csatolt szószedetekből, szótári függelékekből, tankönyvekből gyűjtötték. A szócikk másik részébe a szóeredetét adatait és az ehhez kapcsolódó bizonytalan feltevéseiket sűrítették. Már a korban tudományosan túlhaladott nézet volt, hogy a szavak hangalakjuk alapján közös jelentésűek és eredetűek lehetnek. Czuczor és Fogarasi mégis ragaszkodott a gyökök kikövetkeztetéséhez. Vallották, hogy „vannak a nyelvekben bizonyos alapszók, melyekből vagy belváltozás, vagy toldás által más-más, alapeszmében egyenlő, vagyis ugyanazon eszméből kiinduló szók erednek.”¹⁶ Az előbbieket a nyelvészek gyököknek,¹⁷ az utóbbiakat származékoknak nevezték. Az „önhangzóval kezdődő gyökök és gyökelemek” és a „mássalhangzóval kezdődő gyökök és „gyökelemek listáját megtalálja az érdeklődő a szótár első kötetében.” Ebből megtudhatjuk például, hogy a *kany* gyök ‘görbeség’ jelentésű, hiszen ebből származnak a kanyar, kanyarít, kanyarodik, kanyarog, kanyargat, kanyó, kanyúl szavak.

A gyökelmélet követése, a nyelv alaptörvényeinek a filozófiából történő eredeztetése,¹⁸ a magyar nyelv téves eredeztetése (Fogarasi a magyar és mongol nyelv rokonságában hitt) alapvetően meghatározta a szótár jellegét, s hamar idejétmúltta is tette. Hunfaly Pál¹⁹ a szótárkészítést ellenőrző választmányi tagjaként már 1851-ben izekre szedte a szótárkészítés néhány alapelvét, s új szellemű, történeti kutatást sürgetett. Szarvas Gábor is helytelenített néhány elvet, és az elvek következtelen érvényesítése miatt is szót emelt a szótárról írt ismertetésében. Mindemellett hiányolta a szótár keltette visszhangot: „Már négy éve, hogy köz kézen forog az akadémia aegise alatt megjelent s már ennél fogva is nagy fontosságú terjedelmes mű, annyi évi buzgalomnak és fáradságnak gyümölcse; s a melynek az első füzet megjelenté óta lefolyt tizenhat év alatt egész irodalmat kellett volna teremtenie, alig részesült annyi méltatásban, mint a legjelentéktelebb novellagyűjtemény.”²⁰ Sajnos Szarvas szavai szinte előre vetítették a következő nemzedékek érdeklődésének intenzitását is.

Tény, hogy a mai kutatás elismeri az értelmező rész értékeit, A magyar nyelv értelmező szótára a maga elődjét tiszteli benne, s a Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokban című kiadvány is az értelmező szótárak között tárgyalja e téren kiemelkedő volta miatt.

A magyar nyelv szótárának készítését Fogarasi 1845-től 1861-ig datálta. Tizenhat év nagy idő. Sajnos betegség és Czuczor bebörtönzése²¹ miatt többször megszakadtak a munkálatok. Alig jelent meg a szótár harmadik kötete, 1866-ban Czuczor elhunyt, s a három utolsó kötet sajtó alá rendezése Fogarasira és a neki segédkező Vörösmartyra maradt.

Mikor Fogarasi bejelentette az Akadémián a szótér elkészülését, egyben vállalta is a szótár hiányosságait, tévedéseit, s egy pót- és helyreigazító kötet elkészítését. Több mint harminc

¹⁵ Listájukat és forrásadataikat ld. *Sági István: A magyar szótárak könyvészete* (1922) című munkájában, a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai sorozat 18. számában.

¹⁶ CzF. I. 63. old.

¹⁷ A gyök az abszolút tő korábbi elnevezése volt.

¹⁸ „Tökéletes nagy szótárnak a nyelv gyermekkor, előmenetele, virágzása s megromlásának filozófiai történetit kell magában foglalnia; ebből következik, hogy ilyen nemű szótárakban pusztán előadással megelégedni nem lehet, hanem megkivántatik, hogy minden szónak eredete lehetőleg kimutattassék, változásának, vagy talán hanyatlásának kora és okai kifejtessenek.” CzF. I. 2. old.

¹⁹ *Hunfaly Pál: Nyelvészeti teendőinek 's' a finn népek régisége; A' nyelvhasonlítás' elveiről 's' elmeiről.* Magyar Akadémiai Értesítő 1851. 78–112. old., illetve A' magyar, finn és török nyelvek' leírása. Magyar Akadémiai Értesítő 1851. 181–226., 344–390. old.

²⁰ A magyar nyelv szótára. Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János. Ismerteti Szarvas Gábor. Bp., 1880. Tettey Nándor és társa Bizománya. Különlönyomat a Magyar Nyelvőről. 3.

²¹ 1848. december 21-én Kossuth Bajza szerkesztette Hírlapjában megjelent Riadó című költeménye, amit lázítónak tartottak, ezért 1849. január 18-án letartóztatták és hatévi vasban letöltendő börtönre ítélték. Buda visszavételekor kiszabadult, de Világos után újra bebörtönözték. Kufsteinben raboskodott. 1851-ben az Akadémia kérelmére és József nádor nevének közbenjárására, kegyelmet kapott.

éve dolgozott már a szótáron, amikor 77 évesen jobblétre szenderült. A pótkötet készítésében az anyaggyűjtésig, s az előkészületek befejezéséig jutott.

Nagy volt az öröm A magyar nyelv szótárának megjelenésekor. Gróf Cziráky János, az akadémiai Igazgatótanács tagja indítványozta, hogy a rendkívüli eseményt emlékéremmel ünnepeljék meg. Radniczky, híres bécsi vésnök „bízott meg az érem elkészítésével; négy példány aranyban készült Fogarasi János, a pannonthalmi apátság mint Czuczor örököse, az Akadémia s a Nemzeti Múzeum részére, 11 darab ezüstben a szótári bizottság tagjai számára, s 200 darab bronzban azon tudományos intézeteknek, melyekkel az Akadémia csereviszonyban áll, s részsint eladásra. Az előlapon Czuczor és Fogarasi arcképei állanak egymás mellett, a mint ők a hálás nemzet szívébe s emlékezetébe is együtt vannak bevésvé.”²² Ferenc József osztrák császár és magyar király a szótárból egy példányt magánkönyvtárába helyeztetett, s Fogarasi István rend keresztjével tüntette ki.

A szótárkészítők érdeme, hogy kitartóan végezték e nagy erőfeszítéssel járó munkát, s hiába támadták őket, nem adták fel. Folyamatosan tökéletesítették munkájukat, s felismerték, hogy hibáival, hiányosságaival együtt is értékes, hiánypótló mű. „Kincsekkel terhelt gályához hasonló az, melyből ha szükség esetén a fölösleges túlsúly, az értéktelen lom tengerbe hányatik is, még mindig marad annyi becses tartalom, mely a gazdának vágyait kielégítheti, s a tulajdonost büszke örömmel töltheti el” – írta Tóth Lőrincz.²³ A szótár „becses tartalmával” minden bizonnyal hozzájárult a nyelvi norma kikristályosodásához és a nyelvi hagyományörzéshez.

R. Toma Kornélia

Dr. Szabó József, a Madách-kutató püspök

Balassagyarmat szellemi életéért a legcsekélyebb felelősséget is érzők, e szellemi életet szívükön viselőik, soha meg nem bocsátható, helyre nem hozható bűnnek tartják, hogy 1973-ban dr. Szabó József nyugdíjas püspök úrnak el kellett hagynia a várost és magával vitte mintegy 7-8 ezer darabra tehető Madách gyűjteményét Győrbe. Ezzel Balassagyarmat elvesztette azt a nagy lehetőségét, hogy e legteljesebbnek tartott Madách gyűjtemény birtokában és ilyen nagyszerű tudással, kutatással, aki ekkor még erejének, munkabírásának teljében volt, a Madách kutatás központja lehessen.

Ki volt Szabó József, akiről az utókor városunkban utcát nevezett el?

1902-ben született a dunántúli Kemenesalja egyik falujában, Alsómesteriben. Parasztsaládból származott, ahol apja és bátyja bíró is volt. Ezt a paraszti származását mindig büszkén megvallotta. A tehetséges kis parasztyerek a soproni evangélikus líceumba került, majd onnan a teológiai fakultáson végzett 1926-ban. Felavatása után Győrött kezdte lelkészi szolgálatát mint segédlelkész, majd vallástanító. Három év múlva már püspöki segédlelkész, majd a győri gyülekezet lelkésze, később igazgató-lelkésze. Huszonegy évig szolgált Győrött, közben több hónapot töltött Angliában, kiválóan elsajátította a nyelvet, de tökéletesen beszélt németül is. Győről nősült, felesége művelt, nagyszerű asszony volt, aki mindvégig hűséges segítőtársa maradt.

Az egyházi emlékezők – elsősorban Veöreös Imre, aki győri lelkésztársa volt –, elég részletesen elemzik nekrológukban Szabó József egyházi működését. Kiemelik, hogy milyen *kiváló hitsszónok* volt, ezt a még élő balassagyarmati hívek is bizonyíthatják. Beszédeit a kristálytisza szerkezet, világosság, tömörség jellemezte, tartalmilag pedig a biblia, a teológia tökéletes ismerete mellett nagy szociális érzékenység és mély magyarságtudat.

Egyik írásban megjelentetett beszéde 1940. szeptember 15-én, Horthy Miklós Kolozsvárra történt bevonulásának napján hangzott el Győrben. Beszédében a „magyar bűnököt” vette sorra: testvérgyűlölet, személyválogatás, úrhatnamság. „*A hazának éppen ezek ellenkezőjére van*

²² Tóth Lőrincz i. m. 5. old.

²³ Uo. 35. old.

szüksége: személyválogatás nélküli testvérszeretetre és szolgálatos lélekre” – foglalja össze mondani-valóját. Igen keményen fogalmazott: „Ebben az országban még ma is vannak első-, másod- és harmadrendű polgárok. Bíborban feszít az egyik, rongyokban gyalázkodik a másik. Dúsan lakozik az egyik, nyomorog a másik. Sehol nem tudják olyan bántó élel kiejteni ezt a szót, hogy paraszt, mint nálunk, sehol sem tesznek olyan felszínes és helytelen alapon különbséget úriember és nem úriember, úriasszony és nem úriasszony között, mint nálunk. Sehol sem bélyegzik az embert olyan könnyen kommunisztának, ha szociális igazságot követel, mint nálunk. Isten nem azért teremtette Kánaánnak ezt a földet, hogy az egyik habzsolva éljen rajta, a másik pedig megszökjék róla.” Nemigen volt azokban a napokban az országban ilyen beszéd, amely a visszatért Erdély feletti örömmámor közepette, a haza és magyarság forró szeretetével együtt Istennek ilyen figyelmeztető szavát is hirdette volna.

Szabó József az evangélikus egyházi sajtónak kiemelkedő egyéniségévé vált a győri évek alatt. Átvette a Harangszó országos hetilap szerkesztését, megteremtette a Harangszó-nyomdát. Tíz éven át szerkesztette a Harangszó naptárt, amely a kezében szinte egyházi évkönyv lett. Szellemiségére jellemző, hogy az 1944. évi naptárban megtalálhatjuk Veres Péter: Paraszt-sors – magyarsors című írását, ugyanitt olvashatjuk Sinka István, Kodolányi János, Erdélyi József, Tamási Áron prózáit, verseit is.

Szabó József egyik itt megjelent dolgozatában Ady Endre vallásos költészetével foglalkozott. „Ahogy megjelent – írja Ady Endréről – nyomban felsorakoztak a rajongók is, meg a gyűlölők is. Ez a két tábor ma is megvan. Mi egyikhez sem tartozunk, mert senki emberért nem rajongunk és senki embert nem gyűlölünk. Ady Endrét azonban szomorúsorsú, nagy magyar költőnek tartjuk, a vele való foglalkozást pedig érdemesnek – hatalmas, új fejezet a magyar költészetben, Petőfi, Arany s a többi nagy lantosunk új társa...”

Igen kemény ugyanebben a naptárban a *Megüresedett keresztény életformák* című írása is, amelyben nem kíméli a közéletet sem. Felteszi a kérdést: „Beszélhetünk-e a szó igazi értelmében keresztényen Magyarországról és keresztényen Európáról?”

Az általa szerkesztett naptárban *A jó magyar könyvek* cím alatt ajánlottak között a klasszikus magyar irodalom mellett a népi írók szinte teljes munkásságának felsorolását megtaláljuk. Többek mellett Illyés Gyula, Féja Géza, Erdei Ferenc, Szabó Zoltán, Kovács Imre, Darvas József, Sinka István, Szabó Pál, Szabó Dezső, Kodolányi János, Veres Péter, Makkai Sándor, Karácsony Sándor, Németh László szerepel az ajánlati jegyzékben, ami jól mutatja szellemi kötődését.

Szabó Józsefnek igen gazdag az irodalmi munkássága. Számos fordítása, írása jelent meg különböző formákban. Egy teljesebb, alaposabb életmű elemzés, áttekintés e területen is még várat magára.

1948 elején megválasztották a dunáninneni egyházkerület püspökének. Március 18-án törént beiktatása Balassagyarmaton, ahol egyúttal a gyülekezet papja is lett. Nehéz időszak következett az egyházak életében. A Rákosi vezetésű államhatalom megkezdte az egyházak működésekének korlátozását. Még azon a nyáron államosították az iskolákat, majd az egyházi rendeket tiltották be. A lelkészeket, papokat sok helyen személyükben is támadások érték.

Szabó József azok közé tartozott, akik az új helyzetben is keresték az egyházak működési lehetőségeit, anélkül, hogy bármit is feladnának a hit-elveikből. 1952-ben lemondásra kényszerült, átszervezés miatt az evangélikus egyház négy egyházkerülete helyett, csak kettő maradt meg. Lemondása után is megmaradt balassagyarmai lelkésznek és még huszonegy éven keresztül szolgált ebben a minőségben. A tekintélyét, elismertségét bizonyítja, hogy hét évvel később, 1959 júniusától decemberig Vető Lajos püspök betegsége alatt ő helyettesítette teljes jogkörrel.

Az évek során pedig Szabó József – akinek Madách és Az Ember Tragédiája iránti érdeklődése még a soproni líceumban kezdődött – neves *Madách kutató* és a legnagyobb, legteljesebb Madách-gyűjtemény tulajdonosa lett. Irodalomtanára Hollósy Kálmán volt rá legnagyobb hatással e téren. 1948-ban, Madách földjére érkezve, ez az érdeklődés újabb lendületet kapott és szinte szenvedélyévé vált. Itt még talált családokat, melyeknek élő kapcsolata volt a költővel. Értékes leveleket fedezett fel a gyűjteménye számára, közben kiépítette hallatlanul szerteágazó kapcsolatrendszerét a hazai és külföldi Madách-kutatók sokaságával. Nyelvtudása, bámulatos kapcsolatteremtő képessége, következetes és szívós kutatómunkája, szorgalma segítette mindebben. Végigkutatott minden lehetséges forrást, könyvtárakat, levéltárakat, másolt, jegyzetelt. Antikváriumokban állandó megbízatásai voltak, így gyarapodott a gyűjtemény.

Dr. Szabó József – Farkas András festménye

Szabó József „Madách ügyben” jelentős *sajtótevékenységet* is folytatott. Különösen a jelentősebb évfordulókon jelentkezett cikkeivel, cikksorozatokkal. Ilyen volt 1964-ben, Madách Imre halálának 100. évfordulóján, az Evangélikus Életben megjelent cikksorozata. Megélnékiült ez a sajtótevékenység 1972–1973-ban, Madách születésének 150. évfordulója táján. Ekkor már a sajtó is „felfedezte” Szabó Józsefet. Az Ifjúsági Magazin, az Élet és Irodalom, az Új Ember riporterei látogattak Balassagyarmatra, és színes, gazdag írásokban mutatták be a Madách-gyűjteményt és gondozóját. Sok évtizedes Madách-kutatói munkásságának egyik csúcsa volt, hogy 1972-ben dr. Szabó József gondozhatta *Az ember tragédiája Madách Imre születésének 150. évfordulójára* Bálint Endre illusztrációjával megjelentetett díszkiadását, az általa „helyreállított” szöveggel.

Közvetlen kapcsolatomban Szabó Józseffel nem sokkal Balassagyarmatról történő elköltözése előtt kezdődött. Végigfotóztam a gyűjteményét. Harminc tekerces filmet és mintegy négyszáz diakockát készítettem azzal az engedéllyel, hogy az anyag elsősorban a Madách-kultusz támogatására használható, különösen az ifjúság nevelésének szolgálatában. Még eltávozása előtt el is készült egy Madách kiállítás a Balassi Gimnáziumban, amit maga Szabó József nyitott meg. Őrzöm az 1973. március 15-én tartott megnyitó szövegét, amelyben a beszédeire jellemző kristálytisza szerkezettel, tömörséggel fogalmazta meg a madáchi életmű számunkra legfontosabb üzenetét.

A Palóc Múzeumban egy nagy kiállításon még találkozhattunk búcsúzóul a Szabó-féle Madách-gyűjtemény legértékesebb darabjaival. Ezt a kiállítást a Balassi Gimnázium akkori igazgatója, Versényi György, igen nagyhatású beszéddel nyitotta meg, ahol szemrehányást tett a megye politikai vezetésének, amiért ennek a gyűjteménynek el kellett mennie Gyarmatról. Ennek ellenére 1973 nyarán dr. Szabó József gyűjteményével együtt Győrbe költözött. Elég határozottan megfogalmazható, hogy ez egyértelműen a városunk elleni politikai aknamunka eredménye volt. Idézek Szabó József egyik hozzám írott leveléből: „Csak megemlítem, hogy a Nógrádi útikalauz 1976-os, nagyon szép kiadása a 145. oldalon írja balassagyarmati anyagában: Itt gyűjtötte össze Szabó József püspök a világ egyik legteljesebb Madách-gyűjteményét. Ez azonban 1974-ben Győrbe került... Nem én akartam így!...”

A Nógrád című hírlapban megjelent nyilatkozatában is vall az „elkerülésről”: „Huszonöt évig voltam püspök Balassagyarmaton, de a megye nem vett sem a gyűjteményről sem rólam tudomást. De ezt hagyjuk! Nem akarom kipoentírozni. A lényeg az, hogy én ide akartam adni a gyűjteményt, hiszen Madách Imre minden atomjával Nógrádhoz kapcsolódik. Sajnálom, hogy nem így történt...”

Szabó József nyugdíjba vonulása után neki is, gyűjteményének is Győr adott otthont. A Xántus János Múzeumban, méltó helyen rendezhette az anyagot, és tematikus kiállításait *Madách Imre a politikus*, valamint *Madách a művészetben* címmel.¹

A Nógrád megyei Tanács 1983-ban szánta el magát, hogy a 20 évvel ezelőtt alapított Madách-díjban részesítette a már erősen megromlott egészségű, tudós Madách-kutatót, de alaposan megkészt az evangélikus egyház is, amikor csak 1984-ben avatta *díszdoktorrá* az Evangélikus Teológiai Akadémia.

Az Evangélikus Élet 1984. március 11-i száma szépen idézi fel az ünnepélyes eseményt a győri Öregtemplomban. „Te nyertél tőle dísz, ha megengedi, hogy tégy helyette” – idéz stílusosan Madáchtól a cím. Montag Andor, a Teológiai Akadémia professzora ismertette dr. Szabó József életútját és azt a hatalmas munkát, amit kifejtett a Madách-gyűjtemény létrehozásában, egyházi irodalom művelésében, valamint egyházkormányzati munkában.

1986. október 17-én „Venit summa dies...” – eljött a végső nap dr. Szabó József életében is – ahogyan T. Pataki László idézi a Nógrádban írt nekrológban.

A Kisalföldben Rédey Pál *Egy élet Madách vonzásában* címmel írta meg Szabó József emlékezetét: „Közel fél évszázados papi szolgálatából alig négy évig volt püspök, s ama honoris causa doctort is halála előtt néhány hónappal kapta, zseniális képessége pedig inkább irritált, mintsem elismerést váltott ki. Szakadozott volt nagyságának palástja, de ezt a rongyos palástot sokrateszi bölcsességgel és egyszerűséggel viselte. »Parasztivadék vagyok« hangoztatta öntudattal, mint a wittenbergi professzor, Luther, akinek hitéből mérített, s aki ugyanezt vallotta magáról...”

A legalaposabb emlékeztést, bátran mondhatjuk tanulmányt a Diakonia 1987. 1. számában olvashatjuk Veöreös Imre tollából. Ez a tíz oldalas dolgozat volt a lelkésztárs tollából a leghitelesebb és átfogóbb méltatás, emlékeztetés dr. Szabó József életútjáról. A tanulmány befejező sorait idézem: *A magasban szerény és irgalmas maradt, a mélyben igényes és csüggedetlen.*

A balassagyarmati evangélikus gyülekezet a közelmúltban emléktáblát avatott dr. Szabó József emlékeztérére, melyet Réti Zoltán domborműve díszít. 2003. január 29-én Balassagyarmat város önkormányzata postumus díszpolgári címet adományozott részére, amit lányai vettek át.

Kovalcsik András

¹ A győri Xántus János Múzeum Madách-kiállításáról és Szabó József nyugalmazott evangélikus püspökről lásd Vörösmarty Géza írását a *Honismeret* 1975. 6–7. számának 67–69. oldalán. (Szerk.)

Harminc Honismereti Akadémia¹

A hetvenöt esztendeje elhunyt Hársfalvi Péter emlékének!

Nem könnyű feladatra vállalkozik, aki a különböző dokumentumokból, a hiányosan rendelkezésre álló meghívókból és más forrásokból fel akarja vázolni az elmúlt 30 esztendő honismereti akadémiainak sorát: helyét, idejét és tartalmát, mindezt azért, hogy megfogalmazhasson néhány tanulságot. Sajnálatos módon még a Honismeretben megjelent beszámolóok forrásértéke sem egyértelmű, ezért is fontos, hogy most, a XXXI. Honismereti Akadémiára készülve – már csak mozgalomtörténeti megfontolásból is – egyértelműen megállapítsuk az akadémiaik pontos sorát és teljes körét.

A bizonytalanság egyfelől abból fakad, hogy melyik honismereti összejevetelt tekinthetjük immár honismereti akadémiaának, másfelől pedig abból, hogy az első másfél tucat akadémia mellett – hozzávetőlegesen öt évenként – honismereti konferenciákra is sor került, mégpedig gyakran ugyanott, ahol az akadémiaikat rendezték, közvetlenül előtte, vagy utána. Bizonytalanságot okoz az is, hogy az utóbb elsőnek tekintett 1973-ban megrendezett nyíregyházi Honismereti Akadémiát akkor *Országos Honismereti Szakkörvezetői Konferenciának* nevezték.² A következő esztendőben Nyíregyházán rendezett akadémiaának hivatalosan „Nyári Akadémia” volt a neve – mintha lett volna „Téli” is –, később pedig, amikor már nem Szabolcs-Szatmár megye székhelyén került sor az akadémiaikra, a nyírségit „Honismereti Nyári Egyetem”-ként³ emlegették. A bizonytalanságra jellemző, hogy Morvay Péter az 1974. évi Honismereti Akadémiáról mint elsőről számolt be,⁴ de 1982. éviről ugyanő már mint a tizedikről írt.⁵ Töltési Imre pedig még a Pécsen megrendezett 1975. évi Akadémiát is másodiknak tartotta.⁶

Az emlékezések és az írásos dokumentumok összevetésével végül is tisztázódott, hogy az 1973-ban rendezett Országos Honismereti Szakkörvezetői Konferenciát tekintjük az *I. Honismereti Akadémia*ának, s ehhez igazítva számítjuk a többi. Ez az „oknyomozás” egyben arra is felhívja a figyelmet, hogy a „Honismereti Akadémia”, vagyis a honismereti mozgalom legnagyobb szabású, legtöbbször mozgósító, évenkénti rendszerességgel sorra kerülő rendezvénye nem „felülről” kezdeményezett, mégcsak nem is a Hazafias Népfőnt által „kitalált” és elhatározott összejevetelt volt, hanem – akárcsak az egész mozgalom – „alulról” indult kezdeményezéséből, az 1968-ban Balatonbogláron, 1970-ben Keszthelyen megrendezett „országos honismereti szakkörvezető tanári tanfolyamokból” „nőtte ki magát”, s az első Akadémia eredetileg ugyan csak ilyen, szakkörvezető tanárok módszertani tanácskozása volt.

Ezek után lássuk a Honismereti Akadémiaik helyszíneit, és – ha volt – központi témáit, úgy, ahogy egymás után következtek.

- I. *Nyíregyháza-Sóstó*, 1973. – Honismereti szakkörök.
- II. *Nyíregyháza-Sóstó*, 1974. – A honismereti mozgalom közművelődési szerepe.
- III. *Pécs*, 1975. – Helytörténetírás, krónikaírás, nemzetiség, nyelvjárás, természetvédelem.
- IV. *Nyíregyháza-Sóstó*, 1976. – Honismeret és anyanyelv.
- V. *Győr*, 1977. – Üzemtörténet-írás.
- VI. *Szeged*, 1978. – Táj, nép, történelem.
- VII. *Salgótarján*, 1979. – Tanácsköztársaság, ellenállási mozgalom, palóckutatás.

¹ A XXX. Honismereti Akadémián, Sátoraljaújhelyen 2002. július 1-jén elhangzott előadás átdolgozott, kiegészített szövege. Itt köszönöm meg a szíveségét mindazoknak, akik segítségemre voltak az események pontosításában.

² Tóth László: Folytatás és főpróba – Országos Honismereti Szakkörvezetői Konferencia Nyíregyháza-Sóstón. Honismereti Híradó 1993. 3–4. sz. 28. old.

³ Bencsik János: Honismereti Nyári Egyetem Nyíregyházán. Honismereti Híradó 1975. 5–6. sz. 57. old.

⁴ Morvay Péter: Az I. Országos Nyári Honismereti Akadémia. Honismereti Híradó 1974. 6. sz. 7. old.

⁵ U. ö.: A X. Országos Honismereti Akadémia. Honismeret 1983. 1. sz. 3–9. old.

⁶ Töltési Imre: Az 1975. évi Országos Honismereti Akadémia. Honismeret 1975. 5–6. sz. 15–18. old.

- VIII. *Szombathely*, 1980. – Honismeret és személyiségformálás, tudománytörténet, ipartörténeti és mezőgazdasági emlékek, természetvédelem.
- IX. *Szolnok*, 1981.
- X. *Nyíregyháza-Sóstó*, 1982. – Agrárszociográfia, faluismeret.
- XI. *Kaposvár*, 1983. – Nemzet és ifjúság, társadalom és politika.
- XII. *Szarvas*, 1984. – A közigazgatás-történet mozgalomi módszerekkel való kutatása.
- XIII. *Sopron*, 1985. – Cselekvő hazafiság, nemzeti emlékhelyek, a honismereti mozgalom negyedszázada.
- XIV. *Budapest-Budaörs*, 1986. – Városi- és munkáséletmód, a mozgalom módszertani kérdései, továbbképzés, helytörténeti muzeológia, honismereti táborok.
- XV. *Sárospatak*, 1987. – Művelődéstörténet, falukutatás.
- XVI. *Tata*, 1988. – Nemzettudat, nemzeti emlékhelyek, egyházak és a honismeret.
- XVII. *Szekszárd*, 1989. – A Kárpát-medence népei.
- XVIII. *Budapest-Csillebérc*, 1990. – A mozgalom 30 éves tevékenysége, a Honismereti Szövetség megalakítása.
- XIX. *Békéscsaba*, 1991. – Honismeret és önkormányzatiság.
- XX. *Pécs*, 1992. – Honismeret és civil társadalom.
- XXI. *Veszprém*, 1993. – Egyház és társadalom a középkorban.
- XXII. *Vác*, 1994. – Ifjúság és honismeret.
- XXIII. *Szombathely*, 1995. – Magyarország, európaiság.
- XXIV. *Csongrád*, 1996. – Nemzettudatunk ezer esztendeje.
- XXV. *Győr*, 1997. – Természet és társadalom.
- XXVI. *Karcag*, 1998. – 1848/49-es forradalom és szabadságharc.
- XXVII. *Zalaegerszeg*, 1999. – Közgyűjtemények és a honismereti mozgalom.
- XXVIII. *Székesfehérvár*, 2000. – Államalapítás, kereszténység – millennium.
- XXIX. *Kecskemét*, 2001. – Tájak, népek, népcsoportok a Kárpát-medencében; egyház-, iskola- és művelődéstörténet; nemzetiségek művelődéstörténete.
- XXX. *Sátoraljaújhely*, 2002. – A Kossuth kultusz történeti alakulása.

Ennek a statisztikának alapján elkészíthetjük a honismereti akadémiák topográfiáját is. Eszerint a főváros és a különböző megyék az elmúlt harminc esztendő során eltérő mértékben és gyakorisággal vettek részt honismereti akadémiák szervezésében. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye *négy*, Győr-Sopron-Moson megye *három*, Baranya, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Budapest, Csongrád, Solnok és Vas megye *két-két*, Bács-Kiskun, Fejér, Komárom-Esztergom, Nógrád, Pest, Somogy, Tolna, Veszprém és Zala megye *egy-egy* alkalommal rendezett Honismereti Akadémiát. Hajdú-Bihar és Heves megye eddig még egyetlen alkalommal sem adott otthont a honismereti mozgalom legrangosabb rendezvényének. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kiemelkedő szerepvállalása a 2003. nyarán még tovább növekszik majd, hiszen a XXXI. Honismereti Akadémiának ismét Nyíregyháza lesz a színhelye. Az eddigi Honismereti Akadémiák topográfiájához tartozik továbbá, hogy a rendezvényeknek csak 70 %-ára került sor megyeszékhelyen, a többi kisebb-nagyobb városokban valósult meg.

Érdeemes megemlíteni, hogy az 1990-ig nem voltunk ilyen sokan az Akadémiákon, általában 120–130 fő volt a létszám. Csak az elmúlt 12 esztendőben növekedett a létszám 180–200 főre, vagyis amióta a Honismereti Szövetség és a megyei egyesületek fogják össze a mozgalmat.

Ha tematikailag vizsgáljuk a Honismereti Akadémiákat, akkor három korszakot tudunk megkülönböztetni. Az 1970-es években rendkívül vegyes témakörök szerepeltek, ami – ha belegondolunk – természetesnek is látszik, hiszen akkor egy szerveződő, sokféle érdeklődő mozgalomról volt szó. Azt mondhatjuk, hogy az első tíz akadémián egyeb mellett jelentős súllyal *módszertani kérdések* kerültek napirendre. Szinte minden alkalommal volt olyan szekció, amelyik a krónikaírás, a helytörténetírás, üzemtörténet-írás, az emlékhely regisztrálás módszertanával, a honismereti táborok és szakkörök szakmai kérdéseivel foglalkozott. A

következő akadémiák, hozzávetőlegesen az 1980-as évek derekától rendezettek, elsősorban *nemzeti sorskérdéseket* tűztek napirendre, mint nemzet és ifjúság, egyházak és honismeret, a Kárpát-medence népei, magyarság és Európaiság. Az utóbbi évekre pedig főként az évfordulókhoz való kötődés jellemző: nemzettudatunk ezer esztendeje, 1848/49, Szent István és az államalapítás, Kossuth Lajos – és ebbe a sorba illeszkedik a soron következő, ez évi akadémia témája is: II. Rákóczi Ferenc és szabadságharca.

De vizsgálhatjuk az akadémiák témáit a honismereti mozgalom pozíciója szempontjából is. Az 1970-es évekre elsősorban a *védekező helyzet* volt jellemző, a rendkívüli óvatosság, amiből következett a *túlpolitizáltság*. Minden súlyosabb, különösen pedig a mozgalommal foglalkozó írás eleve párthatározatokkal, HNF-konferenciák állásfoglalásaival takarózott, azokból indult ki, azokhoz tért vissza, hogy a folyamatos támadásoknak elejét vegyék, illetve azokat kivédjék. Ezek azok az összefüggések, amik nem a „látható”, s főként nem a dokumentált világban érvényesültek. Nagyon sok téma szerepelt ekkor a honismereti akadémiákon, ami az úgynevezett munkásmozgalomhoz, a szovjet érdekeltségű partizántevékenységhez, a szocialista irányultságú üzemtörténehez, valamint a „szocialistának” mondott brigádmozgalomhoz kapcsolódott. Ez nyilván taktikai szempontból volt fontos, így lehetett egy alapvetően nemzeti elkötelezettségű mozgalmat politikailag „eladni”, főntartani, a tiltott – túrt – támogatott kategóriák közül legalább a középsőben megtartani. Ha az ekkori honismereti akadémiákon elhangzott előadásokat – némi önkínzással – átolvassuk, látjuk, hogy milyen sok az üresjárat, a haszontalan szócséplés, az olyan, amikről már akkor is tudtuk, hogy csak a villámhárító szerepét töltik be, azért kerül rájuk sor, hogy a többi is elhangozhassék. Az 1980-as években ennek görcsössége valamelyest enyhült, de azért még mindig érződik az akadémiák előadásaiban, hogy elsősorban a Magyar Szocialista Munkáspártot, az uralkodó politikai erőt kell figyelni, egymásnak csupán kacsintani lehet: észre ne vegyék miről is van szó igazából.

Csak az 1980-as évek második felében következett el az az állapot, hogy a honismereti mozgalom immár növekvő öntudattal és felelősséggel tervezhette akadémiai témáit. Ekkor kerülhetett sor olyan témákra, mint a *nemzeti emlékhelyek*, a *nemzetiségi kérdés*, a *Kárpát-medencei*, valamint a *hazai nemzetiségek és a határon túli magyarok*, vagy az *egyház és a honismereti mozgalom kapcsolata*. Az 1990-es évek elejétől pedig már önállóan, felnőttként, a „magunk uraként” tudtuk és mertük felvállalni nagy *nemzeti sorskérdéseinket*, mint az *önkormányzatiság*, a *civil társadalom*, az *ifjúság és a honismeret*, az *egyházak és a társadalom a középkorban*, *magyarság és Európaiság*, *nemzettudatunk ezer esztendeje*. Majd pedig amikor – 1998-tól – az akadémiák tematikája a nagy nemzeti évfordulókhoz kezdett kötődni, olyanokhoz, mint 1848/49, Szent István és az államalapítás, Kossuth Lajos. Fontos ezeknek az évfordulóknak méltó ünneplése, már csak a honismereti mozgalom elkötelezettségének szempontjából is. Korábban ugyanis a politikai hatalom igyekezett korlátozni a nemzeti történelmünk évfordulóiról való megemlékezés lehetőségét, „nem kell túldimenzionálni” ennek vagy annak a történelmi nagyságnak ünneplését – érkezett a pártközponttól a Népfronton keresztül közvetített üzenet, amit csak korlátozott mértékben lehetett kijátszani.

Új elem továbbá akadémiaínkon, hogy 1990 óta képviseltetik magukat a határainkon túli magyarok honismereti közösségei is. Nem annyian, amennyit szívesen látnánk – ennek részéről és részünkről is anyagi korlátai vannak –, de jóleső érzés magunk között tudnunk őket.

A honismereti akadémiák fő témáit és az elhangzott előadásokat áttekintve megállapíthatjuk, hogy fő vonalaiban mind a harminc alkalommal érvényesült a már 1973-ban megfogalmazódott alapvető célkitűzés: a *tapasztalatcsere* és a *továbbképzés* fontossága. Ezekre többféle formában került sor, úgymint a különböző színvonalú *előadásokon*, a legtöbbször igen termékeny és hatékony *szekcióüléseken*, valamint a legalább ilyen fontos folyosói vagy asztal melletti, továbbá a *tanulmányi kirándulásokon* megvalósuló egymásközi *beszélgetéseken*. Elsősorban ez utóbbi alkalmak hozadékaik továbbá a baráti kapcsolatok, az ország különböző részéből érkező, de azonos érdeklődésű emberek között létrejövő szakmai találkozások. Ezek a különböző formában megvalósuló „*képzések*” – szakmai eligazítások, módszertani tájékoztatások, tapasztalatátadások – hallatlanul fontosak egy olyan mozgalom számára, amelynek tevékenységét elsősorban az amatőrség, az öntevékenység jellemzi – annak minden előnyével és hátrányával együtt.

A honismereti akadémiáknak ezt a jellegét föltétlenül meg kell tartanunk, sőt erősíteniünk is kellene, még ha a fő témák nagy nemzeti ünnepeinkhez, identitásunkat erősítő történelmi

évfordulóinkhoz kötődnek is. Visszapillantva a harminc akadémiára, olyankor érzékelhetjük az eredményesség teljességét, amikor az összejövétel ünnepekhez kötődő emelkedettségét össze tudtuk kapcsolni a mindennapi honismereti munka (krónikaírás, kiadványszerkesztés, emlékhely-ápolás, szakkörvezetés, táborvezetés stb.) színvonalának növelése érdekében végzett szakmai munkával. A tartalomnak ezt a többrétűségét kell erősítenünk az ezután következő honismereti akadémiákon is.

Végezetül az úgynevezett Szabad Fórumokról szeretnék szólni néhány szót. Ennek a fórumnak korábban jóval nagyobb volt a jelentősége az akadémiákon, újabban mintha mérséklődött volna rá az igény. Vagy csak úgy tűnik. Ezekon a fórumokon hallhattunk egy-egy megye, vagy település honismereti munkájának eredményeiről, itt ismerhettük meg egymás gyűjtő-és kutató tevékenységét, ilyenkor vetődtek föl a különböző szinteken megoldásra váró problémák. Itt fogalmazódtak meg az úgynevezett Ajánlások.

Ezekről is érdemes szólnunk néhány szót. A régebbi akadémiákon csaknem mindig sor került ajánlások, állásfoglalások fogalmazására, s közreadására – ha máshol nem, legalább a Honismeret folyóiratban. Volt amikor kevesebb, máskor több Ajánlást „fogadtunk el”, a legtöbb – azt hiszem – huszonöt volt. Ezek persze inkább a pillanatnyi lelkesedést, s az egyéni ambíciók időleges megnyilvánulásait, hogy úgy mondjam: izmaink fitogtatását jelezték, semmint a reálisan átgondolt szándékokat. Így utólag elolvasva őket, jellegüket tekintve keveredik bennük a *banális evidencia* és a mesebeli tündérhez címzett *három kívánság*. Nem derül ki legtöbbször az ajánlások címzettje sem, igen sok kezdődhetne az „Én Istenem add meg nekünk” formulával.

És mégis! Mégis úgy érzem, hogy ezeket a Szabad Fórumokat és a hozzájuk kapcsolódó Ajánlások megfogalmazását érdemes volna komolyabb formában feltámasztani. Mert nagyon fontos, hogy ki-ki el tudja mondani arra alkalmas, méltó fórum előtt, hogy ő – vagy ők – oda-haza, iskolájukban, szakkörükben, intézményükben milyen honismereti munkát végeznek, hogy ő – vagy ők – mit szándékoznak elérni, s ehhez milyen segítséget kérnek egyesületüktől, vagy a Szövetségtől. Ezekon az egykori szabad fórumokon sok-sok javaslat elhangzott arról, hogy kinek-kinek (kormánynak, pártnak, parlamentnek, minisztériumnak stb.) mit kellene csinálnia, de egyről sem tudok, ami megvalósult volna. Hanem azokból az „ajánlásokból”, amiket a magunk számára fogalmaztunk meg, azokból számos szép kezdeményezés született és teljesedett be. Honismereti mozgalmunk gyámkodásoktól való megszabadulását leginkább abban mutathatnánk meg, hogy akadémiáinkon egy-egy téma jeles tudósa előadásainak meghallgatásán kívül a magunk, mozgalmunk dolgainak megbeszélésére is időt szánunk, s ennek eredményeképpen a *magunk számára fogalmazunk ajánlásokat*.

Nem sokat, csupán annyit, amennyit meg is tudunk valósítani.

Így válhat a honismereti mozgalom egyre inkább a nemzet lelkiismeretévé, amely ébren tartja felelősségérzetünket. Mi pedig törekedjünk arra, hogy a nemzetnek minél jobb legyen a lelkiismerete.

Halász Péter

A XXX. Honismereti Akadémia ünnepélyes megnyitása (Pándy Tamás felvétele)

TERMÉS

Gyalu vára

Gyalu, a Kolozs megyei városiasodó nagyközség, a hajdani mezőváros Kolozsvártól 16 km-re nyugatra, a Nagyvárad–Kolozsvár közötti nemzetközi műút két oldalán terül el a Gyalui-havasok aljában, ott, ahol a Hideg- és Meleg-Szamos egyesül, hogy aztán Kis-Szamosként tovább folyják Kolozsvár felé. Éppen Gyaluban ömlik a Kis-Szamosba a (gyakran „rakoncát-lankodó”) Kapus pataka. Gyaluba négy völgyből lehet „beérkezni”: a Hideg-Szamos, a Meleg-Szamos, a Kapus pataka és a Kis-Szamos völgyéből. Gyalut három oldalról részben erdős dombok övezik, keleti része pedig a Kis-Szamos völgyébe nyúlik. A település gyönyörű fekvése csodálatos látványt nyújt, főleg a Kolozsvár felől érkező szemlélőnek. A Gyalun és közelében áthaladó fontos útvonalak mindig is kiemelték és meghatározták a település jelentőségét.

Gyalu közvetlen környékén, a község határában, az „Ördögárok” és a „Cigányok dombja” nevű határrészekon bronzkori települések tárgyi emlékei bizonyítják, hogy itt már a Krisztus előtti XVI–XIV. században emberek éltek. Sokkal később, a római uralom idején nevezetes katonai tábor és polgári település létesült itt. Az ásatások tanúsága szerint, a rómaiak előbb úgy nevezték „földtábor”, később pedig „kőtábor” építettek maguknak. A feltárások alkalmával felszínre került egy, a 164-ik évből származó római katonai diploma is. Az itteni katonai táborban az „Ala Siliana” nevű római lovasosztály (kb. 500 fő) állomásozott. A gyalui római temető a község Szucság (Szucsák) felé eső határrészén, a Veresmart természetlen oldalán terült el, ahonnan több, latin feliratú sírkő került elő.

Gyalu első fennmaradt okleveles említése 1246-ból, IV. Béla király idejéből származik, amikor a települést *Golounak* tüntették fel. 1282-ben *Gylo*, 1298-ban *sacerdos de Gylaov* (a gyalui pap), 1391-ben *villa Gyalo* (Gyalu falva), 1466-ban *oppidum Gyalw* (Gyalu mezőváros), 1501-ben *castrum Ghyalw* (Gyalu vára), 1584-ben *Gyalu*, 1642-ben *oppidum Gyalu* néven szerepel a nevezetes település a korabeli okiratokban.

Gyalu története a XV. századtól kezdve összefonódott vára történetével. A vár mozgalmas élete fokozatosan előtérbe került és beárnyékolta a község (időnként mezőváros) múltját.

Lapozunk vissza a régmúlt századokba és próbáljuk feleleveníteni a gyalui vár, később várkastély történelmi és egyházi szerepének mozzanatait.

A királyi vármegyék XII. századi felbomlása nyomán a Szamos mente falvainak jelentős része az erdélyi katolikus püspökség birtokába jutott. Gyalu a XII. század végén vált az egyházi birtokok részévé. A püspökség mindent elkövetett, hogy minél jobban egybetömörítse birtokait. Így jött létre 1299-ben a már meglehetősen egységes gyalui uradalom. A püspökség birtokainak a Szamos és Nádas környékén elterülő részein eleinte (kb. 1370–1375-ig) a szászfenesi Leányvár töltötte be a gazdasági és fegyelmező központ szerepét. Feltételezik, hogy a szászfenesi Leányvár az 1437. évi bálolnai jobbágyfelkelés alkalmával pusztult el, s a felkelés leverése után nyomban felépült Gyaluban az új püspöki vár. Valóban, a gyalui várat először 1439-ben említik az oklevelek. Ennek ellenére alig hihető, hogy éppen a hatalmas és sok áldozatot követelő jobbágyfelkelés elfojtása után egy-két évre készült volna el az elég nagyméretű vár. Valószínűbbnek látszik, hogy a szászfenesi Leányvár szerepét már a XIV. század utolsó negyedétől fokozatosan átvette a gyalui püspöki vár, ami már a XIV. század második felében épülhetett. A szászfenesi Leányvár utolsó okleveles említése 1370-ből való. Inkább azt kell gondolnunk, hogy a Budai Nagy Antal által vezetett 1437. évi erdélyi jobbágyfelkelés leverése után a már meglévő gyalui püspöki vár védelmi berendezéseit tökéletesítették és bővítették. Néhány évtizeddel később, 1456-ban oklevél írja, hogy: már „háza” van a püspöknek a gyalui várbán, 1466-ban pedig egy itteni templomról is említés történik. Abban

az időben Gyalu már jelentős központ, mezőváros volt, ahonnan a környező egyházi birtokokat igazgatták. Vásártartási joggal és vámmentességgel rendelkezett. A környező jobbágyfalvak közül Gyalu azáltal is kiemelkedett, hogy népes kézműves réteg és az uradalom igazgatásában közreműködő püspöki hivatalnok csoport is lakott itt. 1466-ban már római katolikus egyházi iskolája is volt Gyalunak.

A gyalui vár a község központjától 150-200 méterre, egy alacsony dombon, csodálatos park közepén terpeszkedik. A *Várdomb* három oldalról enyhén lejtős, nyugati része sima terület, melynek közelében erdő található. A vár négyzet alakú, kétszintes, négy sarokbástya épület-tömb, melyet a régmúlt századokban vársánc övezett és a bejárat előtt felvonóhíd volt. A vár udvarán ma is mély kút van. A gyalui várat a századok folyamán többször javították és át is alakították. A vár egyik csodálatos díszje volt Geréb László püspök (1452–1502) reneszánsz kőcímere, ami jelenleg a kolozsvári Történelmi Múzeumban található. Feltételezhetjük, hogy a XV. században más reneszánsz kőfaragványok is díszítették a gyalui várat.

Az Erdélyi Fejedelemség megalakulása után Gyalura fontos feladat hárult: a fejedelmi udvartartás szükségleteit kellett fedeznie. 1556-ban a szászsebesi országgyűlés kimondta az erdélyi katolikus püspök birtokainak elfoglalását. Akkor szólították fel távozásra Bornemissza Pál (1499–1579) püspököt, aki Gyaluból Kassára menekült.

Gyakran megfordult a gyalui várban Izabella királyné (1519–1559) és fia, János Zsigmond (1540–1571), aki Magyarország választott királya és 1556–1571 között Erdély első fejedelme volt. De elfoglalta Gyalu várát Ferdinánd király hírhedt zsoldosvezére, Giovanni Castaldo (1500–1562) is. Birta a várat 1587 táján (alig másfél évig) Géczy János (meghalt 1589-ben) erdélyi gubernátor (kormányzó) is. Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem (1572–1613) 1599-ben az újonnan visszaállított Erdélyi Római Katolikus püspökség új püspökének, Náprágyi Deme-ternek adományozta Gyalut, aki Gyulafehérvárról püspöki székhelyét is áthelyezte ide. De már 1600 októberében Mihály vajda (Mihai Viteazul) hozta feleségét és katonáit Gyalu várába. Pár hét múlva Csáky István (1570–1605) generális megostromolta és bevette Gyalut. Megfordult a várban Georgio Basta albán–olasz származású császári hadvezér is, akit Bocskai István (1557–1606) hajdúival űzött ki Gyaluból. Bocskai István erdélyi fejedelem méltányolva Gyalu várának hadászati jelentőségét, végrendeletében néhány jelentős erdélyi várral együtt, Gyalut is a mindenkori erdélyi fejedelmekre hagyta. Báthori Gábor fejedelem azonban Kamuthy Farkasnak, a kiváló diplomatának adta Gyalut, zálogba. Ez a Kamuthy Farkas Báthori Gábornak, később pedig Bethlen Gábor fejedelemnek is tanácsosa volt. I. Rákóczi György fejedelem Zólyomi Dávidnak (1600–1649) juttatta Gyalut. Miután Zólyomi Dávidot 1633-ban I. Rákóczi György hűtlenség és hatalmaskodás vádjával az országgyűléssel fej- és jószágvesztésre ítélte, s mely ítéletet életfogytiglani börtönbüntetésre módosítottak, Gyalu vára visszakerült az „öreg” Rákóczi tulajdonába, aki fontos javításokat és átalakításokat végeztetett rajta. Szükséges is volt I. Rákóczi György gondos építvéseire, javítási és átalakítási munkálataira Gyalu várában, mert a nagyméretű építmény elég sok rongálódásnak és pusztításnak volt kitéve az előző évtizedek folyamán. A gondos fejedelem 1639-ben rendelkezett az építkezésekről. A pontos tervek kivitelezését Haller Gáborra (1614–1663), a Nyugat-Európát bejárta (ott végezte akadémiai tanulmányait is) kiváló építésre és politikusra bízta. Korabeli feljegyzésekből megtudjuk, hogy ekkor javították „a fejedelemszony” (Lorántffy Zsuzsanna) emeleti és földszinti szobáit a bástya mellett. A várkapolna oldalán elkészült egy egész szobasor. Szó esett az őrtorony javításáról és a bástyák bejáratí ajtóinak elkészítéséről is. De nem feledkeztek meg a „fegyverszoba”, valamint a vár felvonóhídjának javításáról sem. Kitarították a vársáncokat is. A kőfaragók díszes ablakkereteket faragtak. A javítások és átalakítások céljára Kolozsvárról több ezer téglát hoztak, melynek jelentős részét a földszinti és emeleti szobák boltozatának kiépítésére használták fel. Ekkor látták el új kőpadlózattal a várkapolnát is: azt a helyiséget, „akiben a könyörgés celebráltatik”. Ebből a nem teljes felsorolásból is kitűnik hogy I. Rákóczi György fejedelem szíven viselte gyalui várának sorsát. Ő volt az, aki a várat védelmi célokat szolgáló és kényelmet is nyújtó *várkastély* alakította. Az „öreg” Rákóczi nagyon szerette Gyalut, ahol gyakran tartózkodott, vendégeket fogadott és nagy mulatságokat rendezett. A néphagyomány is megőrizte nevét. A gyaluiak még ma is Rákóczi-várnak nevezik az itteni várkastélyt, annak ellenére, hogy a későbbi századok folyamán Gyalu a Bánffyak birtokába került, az utolsó gazdája pedig 1944-ben Barcsai Tamás volt.

I. Rákóczi György halála után (1648. október 11.) fia, II. Rákóczi György (uralkodott 1648–1660) követte apját a fejedelmi trónon. Ő vette át Gyalu várát is. A nagyravágyó fejedelem, miután visszatért az 1657. évi szerencsétlen lengyelországi hadjáratából, gyalui várába tért megpihenni. Később, 1660. május 22-én innen indult seregével az Erdélybe betört török-tatár hadak ellen, akikkel Gyalu közvetlen közelében, Szászlóna a mai Magyarlóna) és Szászfenes között ütközött meg. Ebben a csatában II Rákóczi György vereséget szenvedett, és ő maga is olyan súlyosan megsebesült, hogy pár nap múlva (1660. június 7-én) Váradon belehalt sebeibe. Az ellenség nagy pusztítást vitt végbe akkor Gyaluban is.

Három évre II. Rákóczi György vesztes csatája után, 1663-ban az erdélyi rendek 25 ezer forint (más források szerint 35 ezer forint) zálogdíj ellenében a gyalui várat Bánffy Dénesnek (1630–1674) a dúsgazdag főúrnak adták. Várad eleste után (1660. augusztus 28.) Gyalu várának megnövekedett a hadászati jelentősége. Sebesvárral együtt „végvár” lett Erdély nyugati vége közelében. Bánffy Dénes megerősítette a várat, bástyáit fegyverekkel tölte meg. Személyes érdeke is rákényszerítette Bánffy Dénest várainak megerősítésére, hiszen hatalmas birtokainak jelentős része Bihar vármegye határától majdnem Kolozsvárig terjedt. Ezzel is magyarázható, hogy többször keményen szembeszállt a várad pasa hatalmaskodásaival. Bánffy Dénes I. Apafi Mihály fejedelem (1632–1690) sógora volt, akinek uralkodása idején Erdély egyik első embere lett. 1665-ben bécsi követ, 1666-tól haláláig Kolozs vármegye főispánja, egyben Kolozsvár és a végvárak főkapitánya volt. Bánffy Dénes Habsburg-párti politikát folytatott, maga a fejedelem is gyanakvással figyelte sógora Béccsel való kapcsolatait. Bánffy Dénesnek sok ellensége akadt az erdélyi főrendek soraiban, akik Teleki Mihály kancellárral összefogva, 1674. december 17-én az országgyűléssel kimondatták Bánffy Dénes felett a súlyos ítéletet: hatalmaskodásáért és hűtlenségéért „fő- és jószágvesztésre” ítélték. Apafi szentesítette a kemény ítéletet. A fejedelemné, Bornemissza Anna által kieszközölt kegyelem már későre érkezett, s Bánffy Dénest 1674. december 18-án (vagy 19-én) a bethleni várban kivégezték. Özvegy Bánffy Dénesné Bornemissza Kata később visszakapta Gyalut, testvérének (a fejedelemnénék) közbenjárására. Özvegy Bánffyné is, akárcsak néhai férje, gondosan vezette és kezelte birtokait, köztük Gyalut is. Halála után fia, Bánffy György (1660–1708) örökölte Gyalut. Ő volt a Habsburg birodalomhoz csatolt Erdély első kormányzója (gubernátora) 1693-tól haláláig, 1708-ig. Egy ideig II. Apafi Mihály fejedelem (1676–1713) gyámja, majd tanácsosa is volt.

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) szabadságharca idején Pekry Lőrinc kuruc tábornagy seregével megostromolta és bevette Gyalut. Az ostrom alatt a vár erősen megrongálódott. 1707-ben II. Rákóczi Ferenc is megfordult itt. A kuruc szabadságharc leverése után a vár ismét visszakerült a Bánffy-család tulajdonába. A XVIII–XIX. század folyamán békésebb évek következtek a gyalui várkastély életében. A tulajdonos továbbra is a Bánffy-család maradt.

A II. Rákóczi Ferenc vezette kuruc szabadságharc idején elszenvedett rongálódások kijavítása egyre váratott magára, s közben az évek és évtizedek múlásával „az idő vafoga” is csendesen és állandóan rongálta a gyalui vár építményeit. Csak 1836-ban került sor a vár nagyméretű javítására és főleg lakhatóvá tételére. Ekkor bontották le a második emeletet és az első emelet fölé új fedélzetet építettek. Betömték a már feleslegessé vált vársáncokat, felépítették az istállót stb. 1861-ben tűzvész pusztított a várkastély épületének farészein. Nagy kárt szenvedett főleg a fedélzet, az ajtók, a falépcsők, de az ablakkeretek is a pusztító lángok martalékává váltak.

1874-ben a gyalui várkastélyt és a hozzá tartozó jelentős földbirtokot akkori tulajdonosától, Komárominé gróf Csáki Rozáliától megvásárolta a Rosenberg-család. Az új tulajdonos még a XIX. század végén nagyjavításokat és kisebb átalakításokat végeztetett a várkastélyon. Mint helytörténeti eseményt említem meg, hogy a XIX. század végén és a XX. század elején (éppen abban az időben, amikor a Rosenberg-család volt a birtokos) a várkastély egyik szárnya adott otthont a gyalui népiskolának.

1909-ben a Bánffy-család visszavásárolta a Rosenberg-családtól a várkastélyt és a birtokot. A gyalui várkastély és az 1923. évi román földreform nyomán összezsugorodott birtok utolsó örököse Bánffy Katinka volt, akit Barcsai Tamás vett feleségül. A II. világháború idején (1944-ben) a gyalui várkastély és birtok tulajdonosai elhagyták az országot, a várkastély az állam tulajdonába került, a földeket pedig az 1945. évi földreform alkalmával osztották szét. A II. világháború befejezése utáni rendszerváltozás nyomán kisegítő iskolát létesítettek a gyalui várkastélyban szellemi fogyatékos gyermekek részére.

Tudomásunk szerint eddig két alkalommal akarták szállodává alakítani a gyalui várkastélyt. Az 1940-es évek elején utolsó tulajdonosaikat, a Barcsai-Bánffy házaspárt foglalkoztatta a gondolat, de „közbeszólt” a II. világháború. Az 1970-es évek legelején ismét szóba került a gyalui várkastély szállodává való átalakítása. Akkor Kolozsvárról mérnökök jöttek ide, terveket és javaslatokat készítettek és állítottak össze, de a tervezetek csak papíron maradtak, a gyakorlatban nem valósultak meg. Lehet, hogy nagyon sok pénz kellett volna az átalakításokhoz, de az is lehetséges, hogy nem került más, megfelelő épület a kisegítő iskola részére.

Még az a szerencse, hogy a várkastélyban működő kisegítő iskolának az 1970-es évek folyamán olyan igazgatója volt, Șerban Alexandru személyében, aki szenvedélyes műemlékpártoló és ápoló is volt. Gondoskodott a fedélszerkezet, a falépcsők, a korlátok, az ajtók stb. javításáról, ebédlőtermet és dísztermet alakított ki és az épületet kifestette. Șerban Alexandru előzőleg Válaszúton óvta, szépítette és építgette az ottani műemlékkastélyt, amelyikben szintén kisegítő iskola működik.

A több évszázados gyalui vár (kastély) része mozgalmas és viharos része erdélyi történelmünknek. Számtalan történelmi esemény, tragédia, visszaemlékezés, regényes elképzelés színhelye volt ez a nagyméretű, zömök, négy sarokbástyás, most már csak kétszintes épület-tömb, parkjában évszázados fákkal, melyek közül nem hiányzik a néphagyomány által nyílvántartott Rákóczi-fája sem. De történelmünk tanúja is ez a várkastély, melynek gazdag és regényes múltját ismernünk és ápolnunk kell.

Ricci József

Vajdahunyad

Vajdahunyad – „a várak királya”. Legalábbis Mikszáth Kálmán szerint. Ám, azt hiszem, mindenki, aki megpillantja, – ahogy fenségesen trónol a Zalasd patakának partján lévő sziklán; – igazat ad nagy írónknak: ez valóban *fejedelmi vár!*

Ha az utazó Déváról kelet felé haladva néhány kilométer megtétele után dél felé fordul a Cserna völgyébe, egy rettenetes állapotú iparvidék mellett vezet az útja. S hamarosan eléri ennek központját, a 80 000 lakosú *Vajdahunyadot* (Hunedoara). Jobb, ha egyenesen áthajt a panelházak között és amikor már majdnem eléri a város végét, egy tábla jelzésére jobbra fordul. Némi kanyargás után a családi házak közül kiérve egyszerre csak meglátja a gyönyörű építményt.

Félelmes *lovagvár* vagy tündöklő *várkastély*? Mindkét leírás illik a nagyszerű erődítményre. Mai, nem túlságosan szívderítő állapotában is gyönyörű. A szó szoros értelmében *tornyosul*, hiszen az első pillantásban éppen a *tornyok*, a *bástyák*, a *kőcsipkék tobzódása* ragadja meg az embert. Mesebeli vár!

„Hunyad várát viszonylag későn, csak 1364-ben említi először oklevél – királyi várként. Nem tudjuk, hogy Hunyad vármegye, melynek a vár első központja és névadója volt, mikor alakult. Feltehetően már a 11. században állnia kellett a várnak, amely első ispánja nevét viselte – sok más erősséghez hasonlóan. Azt, hogy helyileg a ma látható várnak mi köze Árpád-kori előzményéhez, nem tudjuk. Az a Hunyad, amely a 14. században mindvégig királyi vár, nagyon egyszerű, jellegzetes helyi építmény: a meredek sziklás hegy peremén körbefutó falból és a nyugati sarkon elhelyezkedő toronyból állt.”

(Csorba Csaba: *Regélő váraink* 113. oldal Magyar Könyvklub, Budapest 1997)

Hát, még, amikor belépünk! Szédítő mélység fölött vezet át a patak fölött a híd, mely a kapuhoz visz. Átmenvén a *kaputorony* vaskos falai alatt mindjárt jobbra van a *kaszabörtön*. Mély üreg ez, ahol – ma – nincs semmi. Gyermekkori meséinkből azonban feldereng a csillagszemű juhász meséje, akit a király a kaszakútban akart elveszejteni. Lehet, hogy valaha sok, az üregbe belökött rab tényleg itt lelte halálát, ahogy az üreg falába erősített, kifent kaszák szétszabdalták a testét. A kaputoronyban balra pedig a beszédes nevű *Kínzó bástyához* vezet a folyosó.

A *vár udvarára* lépve először az tűnik fel, hogy az nem is olyan nagy. Ennek oka, hogy Vajdahunyad várának szinte nincs is csupaszon álló várfal, az udvart belülről mindenütt épü-

letek, termek veszik körül. Helyi népművelők nemrég fedezték fel, hogy a térnek remek akusztikája van. Azóta nyaranta hangversenyeket rendeznek itt.

Induljunk el jobbra a várudvaron. Az *első kaput* mindjárt meg is csodálhatjuk: a bejárat faragványai között örömmel fedezzük fel a *Corvin-címet*. Mi azonban a mellette lévő ajtón lépünk be. S már bent is vagyunk a vörös márványoszlopos, gyönyörű *gótikus lovagteremben*. Szerény kiállítás látható itt korabeli fegyverekből és dokumentumok másolatából. A terem azonban szépen rendezve van téve. Kutató tekintetünk az egyik oszlopon írást fedez fel: „*Magnificus Johannes de Hunyad regni Hungarici gubernator anno Domini 1452 hoc opus fecit fieri*”.* Nem kell nagy képzelőerő, hogy magunk elé képzelhessük a súlyos léptű *lovagokat*, a szépen öltözött *kisasszonyokat*, a sürgő-forgó *szolgákat*, a falı tartókba helyezett sercegő *fáklyákat*. Talán még a korabeli zenét is halljuk.

De nincs idő az ábrándozásra. Hagyjuk el a lovagtermet és menjünk be a Corvin-címeres kapun. Egy *csigalépcső* a lovagterem fölötti terembe vezet bennünket: ez a *diéta*, más néven *országház*. Azaz, ez a *tanácsülés terme*. Nem kevésbé nagyszerű látvány, mint az előbbi, de ez a terem most üres, dísztelen, hiszen átépítés alatt áll. Ha ebből kimegyünk és felhágunk egy lépcsőn, egy *titkos ajtó*t mutatnak a helyiek. Emögött van egy *kis fülke*, amelyben a vár ura hallgatta ki, hogy mit beszélnek az ülésteremben a vendégek.

S máris a *Kapisztrán toronyban* vagyunk. Innen nyílik Vajdahunyad várának egyik *különlegessége*. Egy széles falról van szó, amelynek nincs más rendeltetése, mint az, hogy egy jól járható, fedett menekülő *folyosót* hordoz a hátán. Ez a *Nyebojsza* (Ne félj!) *folyosó*. A vár és a folyosófal között mintegy 2-3 méter a távolság. Kis *fedeti hídon* lehet átjutni a folyosóra, amely a *Nyebojsza toronyhoz* vezet. Arra az esetre építették, ha a várbéliek már nem tudnák tartani magukat, akkor ide menekülhetnek, ahová az ellenség egy darabig nem tudta volna követni őket, mert az átjáró hidat felhúzták volna, ezzel zárva le a folyosó bejáratát. S persze a menekülők nem szorultak volna benn a Nyebojsza toronyban, hiszen innen *titkos alagút* vezetett ki a várból. Ma már senki sem tudja, hol is lehetett az a bizonyos alagút. A folyosó és a torony, szerb nevét egyébként a Mátyás királyunk által a várba helyezett rác helyőrségtől kapta.

De hogyan kerültek ide a Hunyadiak? Nos, ennek igen szép története van. Az írás ezt mondja: „*Tekintetbe véve Voicunak, Szerbu fiának, a királyi udvar vitézének dicső hűségét és érdemeit, Hunyad várát, a mi birtokunkat úgy a Voicunak nevezett vitéznek ... fiának és utódainak adományoztam.*” (Zsigmond király 1409. október 18-án kelt okleveléből.)

Nó igen, de hát ki is volt ez a bizonyos Voicu, magyarul Vajk? Annyi biztos, hogy Zsigmond király vitéze. S neve után lehetett román is, magyar is. A legenda így szól: *Zsigmond királyunknak – egyszer erre járván – szerelemre gyulladt egy szép magyar lány, bizonyos Marzsina Erzsébet iránt. Persze a rangbeli különbség miatt házasság nem lehetett a dologból. Így a románcból született gyermeknek – aki anyai nagyapja után a János (Jankula) nevet kapta – egy másik férfit, Buth (Both) Vajk örülhetett, akihez időközben Erzsébet nőül ment. A fiatal férj azonban egy ütközetben hamarosan meghalt. Erzsébetnek pedig eszébe jutott az a gyűrű, amelyet régi kedvese ajándékozott neki. S felpakolva kisfiát elindult a budai várba. Útközben a gyermek játszott a gyűrűvel, s azt egy holló kiragadta a kezéből. A kislegény felkapta íját és lelőtte a hollót. Így, a meglőtt, a gyűrűt a csőrében tartó hollóval érkeztek meg Zsigmond udvarába, aki nem is volt hálátlan. (Talán azért is, hogy fátyol boruljon a múltra.) Nemcsak birtokot, de nemességet is ajándékozott Erzsébet férjének és – saját – gyermekének. S a nemesi címerre a gyűrűt tartó hollót festették.*

Nos, lehetett akár így is. Sokat tudó nagy költőnk, Arany János mindenestre elfogadja ezt a változatot. Ezt írja Szibinyáni Jank című balladájában:

*Szóla Zsigmond: „Istenemre!...”
Tartom a just e fiúhoz!
Enyim a fa, az gyümölcsse;
Visszakérem.*

A Vajdahunyad várának, a bejáratától balra eső ún. *Mátyás-loggiának* falán egy négy képből álló *freskó* látható. Ezt valószínűleg Hunyadi János felesége, Szilágyi Erzsébet festtette. Az első képen egy fiatal nő almát (a szerelem jelképét) ajánlj fel egy díszesen öltözött fiatalembernek. A másodikon a férfi gyűrűt nyújt át a nőnek. A harmadik képen a fiatal anya a gyűrűt mutatja a férfinak, aki kissé elfordítja fejét. A negyedik on a gyermek almát tart a kezében (az alma itt a királyi hatalom jelképe), felette felirat – valószínűleg Johannes – mellette holló...

* „E művet nagyságos Hunyadi János, Magyarország kormányzója emeltette 1452-ben”

„Hunyadi János az 1440-es években fogott a családi birtokközpont, Vajdahunyad kiépítéséhez. Az 1409-ben a család birtokába jutott 13. századi erődítményt két nagyobb ütemben alakították át. Az első szakasz munkálatainak célja a védelem korszerűsítése volt: a korábbi falakon kívül új falgyűrűt emeltek, kapu- és védőtornyokkal, kőpillérre helyezett hidakkal és egyéb védművekkel.

Az építkezés második szakasza során készültek a család megnövekedett hatalmához méltó lakóépületek: Hunyadi a belső udvar keleti oldalán várkapolnát emeltetett, a várudvart pedig a kápolnától a kaputoronyig palotaépületekkel vetette körül.

A kaputoronytól délre épült fel a kétszintes, a nagytermet magába foglaló palotaszárny, melynek nagyszabású emeleti lovagtermébe díszes bejárati lépcsőtornyon keresztül lehet feljutni.”

(A magyarok krónikája Szerk. Glatz Ferenc 177. oldal Magyar Könyvklub, év nélkül)

S mennyi érdekesség van még a várban! Például az úgynevezett *medveárok*. Valóban medvéket tartottak itt? Vagy a sziklába *vájt kút*. A legenda szerint három török rabnak szabadságot ígértek, ha vizet találnak. Tizenöt esztendeig vészték a sziklát, míg forrásra bukkantak. Szabadságukat azonban nem kapták vissza. S ők a kőbe belevészték valamit. A török betűket egyesek a három szerencsétlen nevéként olvassák: *ali, ibrahim, mehmet*; mások viszont így fordítják: *Vizetek van, lelketek nincs*.

A látogató azt sem tudja, hova induljon. Feltétlenül el kell még mennie az összes toronyba, hiszen több is van: a *Régi kaputorony*, a *Fehér vagy Király torony*, a *Liliom-Janka torony*, a *Dobosok tornya* és a *Hímes vagy Buzogány torony*, amelyeknek a tetejét 1873 óta bronzlovag díszíti.

S akkor még hátra van az *Aranyház*, amelyben a *konyha* is működött; aztán a nagyasszony, *Szilágyi Erzsébet lakosztálya* meg a *Bethlen-szárny*, melynek egyik termében egy helyi képzőművész, *Fazakas Tibor* kiállításra látható. Aki erre jár, feltétlenül keresse meg *Ót*. Nemcsak rajzait csodálhatja meg, de hallgathatja kifogyhatatlan meséit is a várról.

És még mindig nincs vége! Hiszen belépésünk óta orrunk előtt van a várudvar egyik büszkesége, a *neogótikus folyosó*. S bár egy kicsit keresni kell, de meg kell néznünk a *kápolnát* is, ahol *Hunyadi János* Gyulafehérvárról idehozott *töredékes síremlékét* láthatjuk. Lehetetlenség felderíteni a vár minden titkát. Részint nincs rá elég idő, részint azért, mert sokféle felújítási munkálatok folynak.

Pedig már önmagában is érdekes dolog: időrendben feltérképezni, hogy egy kis erődítményből hogyan is született, gyarapodott a vár. Különböző tulajdonosai mely elemekkel bővítették azt.

Mert hát Vajdahunyadnak az idők során gazdája volt számos. *Hunyadi János* után *Mátyás királyra*, majd annak fiára, *Korvin (Corvin) Jánosra* szállt. Ennek özvegye révén *Brandenburgi György* birtokába ment át, aki *Török Bálintnak* adta el. (Ekkor nevelkedett itt Tinódi Lantos Sebestyén.) Majd *Bethlen Gábor* lett a vár ura, őt követték a Bethlen-örökösök. Második fénykorát *Thököly Imre* alatt élte. Utána az idősebb, majd a fiatalabb *Apafi Mihály* fennhatósága alá került. Innentől kezdve lényegében *állami tulajdon*, s mint ilyen, hol van rá pénz, hol nincs. Inkább nincs...

Az évszázadok alatt sok mindent ki kellett állnia. Mert tulajdonosai többnyire *nem gazdái voltak*; elsősorban *hasznót* akartak húzni belőle. Már Bethlen Gábor sem a vár építészeti értékeire volt tekintettel, az általa elrendelt építkezés inkább *gyakorlati*, mint *művészi célok*at követett. A Thököly Imre által elrendelt felmérés a vár siralmas állapotát tárja elénk. Szinte mindenütt az épületrészek romló – néhol életveszélyes – állapotáról számol be. A diéta-termet *magtárnak* használták. A bástyákban *savanyú káposztát* tároltak. A fejedelmi lakosztályok értékei *szétszórva*, a könyvtár megmaradt darabjai ládába *behányva*. A Thököly alatti átmeneti felledülés után sorsa újra rosszra fordult. Állami kézre kerülése után *vasraktárrá* és *lakásokká* alakították át, a kápolna *gabonahombárként* funkcionál. Az ipari fejlődés számára hasznosíthatatlan épületrészeket *sorsukra hagyják*, a felhalmozott értékek *nyomtalanul tűnnek el* a várból. Később a lovagteremben *kovácsműhely* működik. A vár többször is a *tűz martaléka* lesz. Helyreállítására alig van pénz.

S mégis, dacolva az idővel és az emberi gyarlósággal, szinte önmaga tartalékait felhasználva *áll a vár ma is*. S önnön látványán túl még mást is adott a hazának! A Millennium dicsőséges

Engloner Attila felvétele

időszakában a Hunyadi János által emelt szárny ihlette meg Alpár Ignác építész, aki ennek motívumait használta fel a városligeti Vajdahunyad-vára tervezésénél.

Nem teljes az élmény, ha várlátogatás után nem járjuk körül az ezt a nagyszerű erősséget. Megcsodálhatjuk tornyait, ablakait, bástyáit, kőcsipkéit. Erőt meríthetünk múltjából, elgondolkodhatunk jelenéről és reménykedhetünk jövőjében.

Az élmény mélyen belénk vésődik. Nem tudjuk feledni. S újra látni vágyjuk közös kincsünket, Vajdahunyadot – a várak királyát.

Romhányi András

Perczel Mórné Sárközy Júlia

A XIX. században még alig ismertek női szereplőket a politikában, diplomáciában, a tudományos életben, a gazdasági ágazatok irányításában. A nők szerepköre határozottan elkülönült a férfiakétól. Ez a működési terület – család, háztartás, nevelés – nélkülözhetetlenül fontos volt ugyan, mégis jelentéktelennek tűnt a korabeli felfogás szerint. Így aztán az okos, erős jellemű, áldozatos életű asszonyok a férfiak árnyékában kényszerültek meghúzódni.

Perczel Mórné nem volt sem „államférfi”, sem politikus, még kevésbé szabadságharcos, közvetve mégis részese lett mindezeknek, mint hitvese a radikális reformpolitikusként, forradalmárként, a magyar szabadságharc népszerű tábornokának. Azon kevesek közé tartozott, akik a világosi fegyverletétel után rövidesen követték a férjüket a száműzetésbe, a hazátlanságba, a nélkülözésbe, a nyomorba. A nehezen elviselhető körülmények között vállalta a bőséges gyermekáldás örömét és gondját. Osztozott férje lelki vívódásaiban, elviselte idegfáradtságából fakadó rigolyáit. A szó valódi értelmében támasza és bajtársa volt. Perczel Mórné rövidre szabott életútja egyrészt részvétet ébreszt, másrészt a legnagyobb tiszteletre kötelez.

Házassági kapcsolat a Perczel és a Sárközy család között

Perczel Mór a Komárom megyei Kömlődre házasodott. Kömlőd a középkorban Gesztes városhoz tartozott. A török hódoltság idején elnéptelenedő falut a Pázmány földesúri család telepítette újjá, többségükben református, magyar jobbágyokkal. (A XVIII. század második felében későbarokk stílusú templomot építettek; az első papjuk családjában született a jeles költő, Pálóczy Horváth Ádám.)

Nagybócsai Sárközy József úgy került az 1820-as évek közepén Kömlődre, hogy benősült a Pázmány családba. Az ifjú férj Komárom vármegye hivatalnokaként emelkedett a ranglétrán, s az 1840-es évek elején már ő a megye alispánja. A későbbi évek folyamán elpazarolta a felesége földbirtok-hozományát; az 1843–1844-es országgyűlés idején még tekintélyes hazafi. Leányával, Júliával itt ismerkedett meg Perczel Mór.

Perczel Mór (1811–1899) Tolna vármegye fiatal aljegyzője, majd jegyzője 1833-ban foglalkozott először a házasodás gondolatával, de a Kapuváry család leánytagjával nem jött létre a frigy. A következő évtizedben Perczel Mór idejét és energiáját lekötötték a Tolna megyei politikai küzdelmek, s egyre népszerűbbé vált mint a simontornyai járás főszolgabírája (1836), a megyegyűlés hírhedt „kubinszky–pecsovics” pártküzdelem radikális vezére és ünnepelt szónoka, majd a Védegyelet megyei szervezője. Ennek köszönhette azt, hogy az 1843–1844. évi rendi országgyűlésre Tolna vármegye Bezerédj Istvánnal együtt követték választotta. Perczel a

Pozsonyban töltött hónapok során, egy báli összejövetelen ismerte meg Komárom megye alispánjának leányát, Sárközy Juliát (született: 1828. január 2.). A karcsú, nyájas, mindig mosolygó Juliskával 1844. június 19-én a kömlödi református templomban kötöttek házasságot. A menyasszony tizenhat és fél éves, a vőlegény a duplája, harminchárom éves. Az ifjú pár családi fészke Kömlőd, itt három gyermekük született (1845. május 21.: Irma, 1847. február 18.: József, 1848. június 14.: Móric).

Az ifjú apa élete mozgalmas volt. A közéletben vállalt szereplései miatt sokat utazgatott lovhajhíntón. Rendszeresen felszólalt Komárom, Pest, Tolna, Baranya és Fejér megye gyűlésein. A radikális politikust Pécs és Székesfehérvár is a díszpolgárává választotta. 1848–1849-ben részt vett a forradalom eseményeiben, országgyűlési képviselő, országos rendőrfőnök, hadseregtoborzó. A szabadságharc honvédezzredese, majd tábornokaként huszonöt csatát vezényelt.

A Perczel és a Sárközy család között később még egy házasság kötött. Mór legfiatalabb öccsét, Perczel Lászlót (1827–1897) a bécsi hadmérnöki akadémia elvégzése után Itáliába vezényelték az olasz szabadsághozalom elfojtására. 1850-ben kilépett a császári hadsereg kötelékéből. Hazatérve ismerte meg sógornője húgát, Sárközy Lidiát (1834–1882), akivel 1852-ben kötött házasságot. Kömlődön öt gyermekük született.

Perczel Mórné az emigrációban

Törökország. A temesvári csatavesztés (1849. augusztus 9.) és a világosi fegyverletétel (augusztus 13.) után több ezer szabadságharcos a Török Birodalomba menekült. Perczel Mór – Miklós öccsével együtt – Orsovánál hagyta el hazáját. A szultán hűbértartományában, Bulgáriában gyalog, szekéren, lóháton vándorolt a magyar emigrációs csoport. Két gyűjtőtáborban (Vidin, Sumla) heteket töltöttek. 1850 tavaszán a török hatóságok a birodalom belsejében a kis-ázsiai Kütahyát jelölték ki a menekültek tartózkodási helyének. Perczel Mór itt másfél évet töltött (1850. április–1851. szeptember).

Itthon a bécsi udvar bosszúja a tábornok családját is sújtotta. Júlia asszonyt Haynau pribékjei hónapokig fogva tartották: 1849 végétől 1850 nyaráig a pozsonyi várba internálták. Ezután az osztrák hatóságok elengedték, és lehetővé tették számára az ország elhagyását. Perczel Mór – a hazatérés reménytelenségét látva – Kütahyából küldött levelében Törökországba hívta feleségét. A tábornok aggodalmát az is alátámasztotta, hogy az osztrák császári haditörvénytörés Perczel Mórt és harmincöt társát távollétükben halálra ítélte, Pesten a Neu Gebeude (Új Épület) udvarán jelképesen („in effigie”) kivégezte. A vesztőhelyen felállított harminchat bitófára fekete táblákon felhúzták az elítéltek nevét.

Júlia asszony vállalkozott a bonyodalmas utazásra. 1850. szeptember 25-én – Perczel Miklós naplóját idézve – „*Juliska 5 óra tájban megérkezett. Lóháton jött, két kisgyermek, Irma és Móric lóra kötött kosarakban jöttek. Keresztül áztak szegények.*” (A másodszülött József Magyarországon maradt, a kömlödi nagyszülők nevelték fel.)

A Törökországba befogadott magyar szabadságharcosok zöme egy év múlva, 1851 májusában elhagyhatta Kis-Ázsiát, és Nyugat-Európába távozhatott. Az emigráció nyolc vezetőjét azonban – köztük Kossuthot és a két Perczelt – néhány hónapig még visszatartották. Ők 1851. augusztus végén kaptak engedélyt Törökország elhagyására. Szeptember elején a férfiak lóháton, Perczelné a két gyermekével kocsin indult Kütahyából Brüsszába (Bursa). Az Angliába készülő Perczel család azonban nem vállalta a hetekig tartó utazást, mert Júlia asszony várandós volt. A Perczel testvérek útja ekkor elvált, ugyanis Miklós elindult Amerikába. „*Nehézünkre esett a megválás*” a testvértől és a sógornőtől is, aki „*kedves rokon, valóságos testvér; gyermekei a mieink is*” – olvashatjuk a szeretetteljes sorokat Perczel Miklós naplójában.

Perczel Mórék fél évet töltöttek Brussa város külterli kaszárnyájának egy kiutalt lakásában, ahol rövidesen, 1851. október 12-én megszületett Miklóska. A török hatóságok előzékenyen gondoskodtak a családról.

Perczelék 1852 márciusában indultak Angliába. A tengeri utazás hetekig tartott. Brüsszából Konstantinápolyba hajóztak. Többnapig várakozás után Málta szigetén kötöttek ki. Újabb várakozást követően francia hajón indultak tovább; Gibraltáron keresztül megérkeztek Southampton kikötőjébe, onnan vonaton Londonba utaztak.

Anglia. A népes Perczel család alkalmi segélyekből és a londoni magyar emigránsok szerepny adományából tartotta fenn magát. Egyre olcsóbb bérlakást keresve kiszorultak a főváros pereméről is, s a London környéki kisvárosban, Chlaphamban, majd Norwoodban tartózkodtak átmenetileg. Ez utóbbi településen megszületett az ötödik gyermek, Júlia (1852. november 27.).

Perczelék alig érintkeztek az angliai magyar emigránsokkal. Egyetlen bensőséges kapcsolat alakult ki: a család barátja, istápolója, lelki gondozója és vigasztalója Rónay Jácint (1814–1899) volt. A bencésánár, a magyar szabadságharc tábori lelkése szintén száműzetésbe kényszerült, és Londonban élt. Amikor Perczelék egy év után elhagyták London környékét, és Jersey-szigetre költöztek, a baráti kapcsolat nem szűnt meg. Rónay a szigeten többször meglátogatta a családot, s rendszeresen leveleztek is. A rendkívül művelt szerzetes részletes naplót vezetett; ebben hiteles leírásokat találunk Perczelék angliai életkörülményeiről, gondjairól, bajairól.

A Nagy-Britanniához tartozó Jersey-sziget „az angol korona gyöngye”, a La Manche-csatorna óceániai éghajlata következtében dús rétejeiről és fejlett állattenyésztéséről híres. Csendje, egészséges levegője vonzotta az emigránsokat. A magyar száműzöttek rangos tagjai közül többen idemenekültek, így Teleky László, Beöthy Ödön, Orbán Balázs, Thaly Zsigmond, Mézáros Lázár. Itt találtak menedéket a III. Napóleon császárságával elégedetlen politikusok, értelmiségiek, többek között Victor Hugo. Az író Jersey-szigeten ismerkedett meg a franciául is beszélő Perczel Mórral, s többször vendégül látta a tábornok családját, gyermekeit.

Perczelt a gazdálkodás lehetősége csábította ide, mert élelmeznie kellett népes családját. 1853 tavaszán költöztek a sziget egyik kisvárosába, Grouville-be. Itt lakást és földet béreltek. A „farm” a következő évben új munkaerővel bővült: Perczel Miklós és felesége az Amerikai Egyesült Államokból visszatért Európába, s szintén Grouville-ben telepedett le. *„Együtt voltunk megint Mórékkal és kedves gyermekeivel”* – írja naplójában. Közösen gazdálkodtak, kertészkedtek, állatokat tartottak. A „farmereket” meglátogató Rónay Jácint feljegyezte tapasztalatait: *„Perczel Móríc nagy faczipőkben füvet kaszált és hordott tehenei számára. A szelíd Irma, a Perczel és Sárközy család viruló szép hajadona fejte a teheneket; azután az apa és leánya siettek ápolni a gyengélkedő anyát, ringatni, csitítani a család apró reményeit.”* A család lelkiállapotáról, hangulatáról is reális jellemzést kapunk. A tábornok *„csak szeretteinek élt; ezen túl nem volt más gondolata, nem volt más szava, minthogy a hazát hogy kellett, hogyan lehetett volna megmenteni... A szelídlelkű, őszinte, előzékeny kis Sárközy Juliska szeméből setétlenek a nehéz gondok; homlokán néha-néha borongott a múltnak szomorú emléke... Milyen boldogok lehetnének a szerető lények, ha volna hazájok, ha nem kelene szegénységgel küzdeniök”*.

Noha viszonylag olcsón lehetett bérelni a földet, s a család egyetlen tagja sem riadt vissza a munkától, mégis csak vergődtek; csupán egy tekintetben gyarapodtak: a gyermekáldás bőséges volt. A Jersey-szigeten töltött kilenc év alatt további hat gyermek született: Sándor (1854. március 10.), Erzsébet (1855. szeptember 9.), Hermina (1858. május 25.), Antal (1860. január 4.), Delicia (1861. március 1.) és Berta (1862. június 12.).

Rónay a naplójába rendszeresen bemásolta a Perczel Mórtól kapott leveleket, vagy azok egy-egy részletét. Innen ismerjük a tábornok kesergéseit és gondjait. *„Legkisebb fiam (= Sándor) igen beteges, már kétszer szinte halálosan. Nőm is sokszor gyenge. A sors úgy látszik házigondokkal akar gyógyítani... De azért nem csüggedek, viszem, míg bírom”* (1855). *„Még a gondoknak, szomoroknak, szenvedésnek is megvannak édes hatásai... Testileg, lelkileg hosszabban betegek, szinte akaratoskodnak megvalni fájdalomaitól. Így mi szándékosan győztörjük magunkat, s a győtrésben írt találok-keresek sebeinkre”* (1857). A negyvennyolc éves, őszülő tábornok idegei egyre kopnak, önmarcangoló őrlődései fokozódnak: *„Mindjárt kitörök, és visszaesek régi nótáimba, vészkarogásba, káromkodásba. A hóbortosok sorába tartozom... Hiú piczi ember vagyok”* (1859).

E levelekre Rónay Jácint együttérzéssel válaszolt. A naplóba bejegyzett reagálásai is megértést, részvétet és segítőkészséget mutatnak: *„Az apát tisztelem, az embert szeretem; a világgal meghasonlott, önmagát keserítő férfiút rokonszenvvel kísérem a göröngyös pályán. Ez volt válaszim feladata azon levelekre, melyek újra és mindig újra felszaggatták a múlt sebeit, s fel-felriasztották a régi elnémult dicsőséget és családást... Különbben a napi gondok terhe alatt, melyek oly súlyosan nehezédtek a családra, a kedveseit annyira szerető apa összerogyott volna.”* Bizony, a napi gondok nem csök-

kentek, inkább gyarapodtak: „Ezer volt a baja, gondja. Szívemből sajnáltam. Csalódással megtört a szíve. Mivé leend? Lelkem elborul, ha reá, ha kedveseire gondolok” – írja Rónay Jácint.

Az emigrációban tengődő népes családot sorozatos csapások érték. A Jersey-szigeten eltöltött utolsó négy esztendő döbbenetes megpróbáltatásokat hozott. 1859-ben az olasz-osztrák háború felcsillantotta a magyar függetlenség reményeit. Perczel Mór Párizsba, Genovába és Torinóban utazott; tárgyalt Kossuthal és Piemont miniszterelnökével, Cavourral. Csalódva és felháborodva tért vissza Grouville-be. A kudarc hatására Perczel Miklós a feleségével, Latinovics Herminával újra visszatért Amerikába: „nőmön kívül még fogadott fiunkat, Miklóst is magunkkal vittük” – írja naplójába (Mórék Brüsszában született gyermekéről van szó). Magyarországról gyász hírek érkeztek; meghalt Perczel Sándor, Mór édesapja. „Elragadá a kíméletlen halál derek Apámat, a nélkül, hogy meghálálhattam volna nékie ama nagylelkűséget s hazafiságot, mellyel nem tagadá meg szenvedő fiát, de rendesen gyámoltá” – írta egy hazaküldött levelében a tábornok. Rövidesen újabb gyász hírek: „Elrablá idő előtt feledhetetlen napamat, Sárközy Józsefnőt. A nélkül, hogy egyetlen hő kívánsága teljesítésében leányának, kedves Nőmnek még egyszerű ölelésében bú émszette lelkülete megnyugvást lehetett volna.” 1861-ben meghalt Vojnitsné Perczel Etelka (1807–1861). A testvéréről így emlékezett meg a tábornok: „Etelka történelmi jelenség a magyar nő világban... Vörösmarty eposzaiban és ódáiban... szépségét, szenteségét, erényeit tükrözi vissza, valóságos égi lény.”

1862 tavaszán meglátogatta Perczeléket Magyarországról Mór nővére, Perczel Erzsébet a férjével, Bartal Györggyel. Visszautazva három nagyobbacska gyermeket hazahoztak Magyarországra. Rónay Jácint megjegyzése: „Szomorú, hogy a szerencsétlen családon néhány gyermek eltávolításával lehetett csak segíteni.” A létszámcsökkenés még szomorúbb eseménye: 1862. június 2-án meghalt az akkor éppen legkisebb gyermek, a tizennégy hónapos Delicia. Tíz nap múlva, június 12-én újabb kislány született, Berta.

Mindezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy „a régi családi gondok, a régi keserű lelki küzdelmek” következtében a családfőn eluralkodott egy hosszabb időre elhúzódo betegeskedés, idegzavarok tüneteivel.

Belgium. A gyász hírek, a családfő elhúzódo betegsége, Júlia asszony kimerültsége, a fokozódó nyomor érlelte meg azt a gondolatot, hogy elhagyják Jerseyt. Egy Magyarországhoz közeli országban akarták kivárni az esetleges hazatérés lehetőségét. Az 1830 óta független, demokratikus és semleges Belgium látszott megfelelőnek.

Tíz évi angliai tartózkodás után 1862 szeptemberében Perczel Mórék Brüsszelbe költöztek. A belgiumi kis magyar emigrációs csoporttal alig tartottak kapcsolatot. A gondok itt sem enyhültek. Szerény lakást béreltek. Segélyekből, a Magyarországról alkalmoszerűen küldött pénzből és a III. Napóleon francia császártól évenként érkező 2000 frank kegydíjből tengődtek. A gyermekek száma ismét gyarapodott: 1863. szeptember 9-én született György, majd 1866. december 6-án Ilona. Az új környezetben a családfő betegsége, idegállapota fokozatosan javult.

Néhány évvel ezelőtt, 1998-ban előkerült Perczel Mór egy eddig ismeretlen levele, amelyet 1863 decemberében Brüsszélből küldött a szülőföldjére, Tolna megyébe. A nyolc oldalas kézírásban hosszasan kesereg régi harcostársai elvesztésén: „Mintha csak az ádáz érzet mindent ki akarha pusztítani, mi a honnak becses, mi nekem kedves. Lehetetlen eltagadnom ama égető fájdalmak jajhangját, melyet eme gyász hírek fakasztanak ki keblemből” – írta. Újra feléledt benne nemzetmentő elhivatottsága: „Szilárd még a hitem egy szebb jövő, egy közeli megváltás iránt. Tudom, vallom, hogy még nincs bevégezve a Mű, de nincs még az én pályám sem... Be kell telni az Írásnak.” Levelében az itthon maradottakat kitartásra buzdította.

A független Magyarország megteremtésének reménye a porosz-osztrák háború idején (1866) ismét utazásra csábította Perczelt. Felkereste a magyar száműzöttek torinói vezérét, Kossuthot. Tárgyalásai azonban kudarcba fulladtak, ugyanis emigráns társai szerint Perczel Mórnál „a szenvedély és az önistenítés néha elragadják az ész szekerét... A magyar ügyről vele beszélni nem lehet; belehossa személyét és rögeszméjét, és azzal vége minden okos szónak.” A torinói sikertelenségről Rónay Jácint a következőket jegyezte fel: „Nélküle, – mint elkéservedve írá – megette szöttek a megmentési terveket... Odahagyta őket, és visszatért családjá körébe, honnét nem kellett volna kimozdulnia. Egy szomorú csalódással ismét többet hozott megtört szíve. Mivé leend? Lelkem elborul, ha reá, ha kedveseire gondolok.”

Újra itthon. Tizennyolc évi reménykedés után, 1867-ben teljesült a száműzöttek vágya: az Oszták–Magyar Monarchia megengedte az emigránsok büntetlen hazatérését. A nélkülözésekkel és csalódásokkal teli keserves évek során az érintettek belátták, hogy a haza sorsának alakítása és irányítása lehetetlen a számkivetésben, s ez nem is az emigránsok feladata.

Perczel Mór népes családja 1867 júliusában lépte át a magyar határt. A csüggedt és megtört ötvenhat éves tábornokot szinte megfiatalította a fogadtatások és ünneplések sorozata. Országjárása során az újjáalakuló honvédegyetek több helyen elnökké választották, Bonyhád bandériummal és diadalkapuvál köszöntötte szülőltjtét, Zalaegerszeg díszpolgárrá, majd országgyűlési képviselővé választotta.

A megnyilvánuló osztatlan lelkesedést azonban Perczel Mór lelohasztotta a Kossuth-ellenes kirohanásaival. Az emigrációból szintén hazatérő Rónay Jácint aggódva és reálistan értékelte e kockázatos közszereplést: *„Szegény barátom vagy nem ismeri, vagy nem akarja elismerni a körülmények hatalmát. Csalódni fog, s a keserű csalódás feldúlándja szíve békéjét, mely a számkivetésben oly sokszor állt már az örvény szélén.”* Perczel kénytelen volt tudomásul venni népszerűsége rohamos csökkenését. A nyílt politikai bukás elől menekülve 1870-ben visszavonult a közéleti szerepléstől.

A lelkesedést felváltó politikai csalódás ismét megviselte a tábornokot. A lelki krízist fokozta a családot ismét sújtó gyászszorozat. Hazatérésük évében meghalt Júlia édesapja, Sárközy József. A következő évben az elsőszülött gyermeket, Irmát temették el. *„A Perczel és Sárközy család viruló szép hajadona”* huszonhárom éves volt. A megtört apa a családi Bibliába a következőket jegyezte be: *„Irma, kiben az Isten házasságom megáldá, meghalt 1868. június 4-én; Kerepesi temetőben el temetve. A páratlan gyermek, a szent leány meghalt meghülés következtében.”* Az itthon fogant tizennegyedik gyermeket, az 1868. március 12-én született Gábort tizennégy hónapos korában Kömlődön temették el (1869. május 2.). A szülők immár a harmadik gyermeküket veszítették el.

Perczel Mórék a hazatérést követően néhány évig Kömlődön laktak, de Pesten is tartottak fenn lakást. A csalódások és a tragédiák arra készítették a családot, hogy húzódjanak vissza a közéletből, hagyják ott a fővárost és Kömlődöt, s térjenek a szülőföldre: 1870-ben a megviselt tábornok a családjával a bonyhádi kúria kis lakásába költözött. Ekkor Perczel 59, Júlia asszony 42 éves. Az idősebb fiúk (József, Mór, Miklós) már önállóak. A többi gyermek – Júlia 18, Sándor 16, Erzsébet 15, Hermina 12, Antal 10, Berta 8, György 7, Ilona 4 éves – szerény körülmények között nevelkedett.

A legmegrázóbb tragédia 1877-ben következett be: meghalt Perczel Mórné Sárközy Júlia, a *„szelíd lelkű, őszinte, előzékeny”* feleség, a hitvesi hűség, az áldozatvállalás és lemondás példaképe. Élt negyvenkilenc és fél évet, szült tizennégy gyermeket (tízet a számkivetés éveiben). *„A szent anya és páratlan nő, 33 éven át hű vándortársam meghalt 1877. július 13-án este 11 órakor, rögtön – szívűtésben. Hű, odaadó hitves nőm meghalt leírhatatlan keserűnkre. A páratlan, az igazi szent nő, anya és gyermek egy személyben.”* Ezeknél a családi Bibliába írt rajongó soroknál nem lehet jobban kifejezni azt, hogy mit jelentett Perczel Mór számára Sárközy Júlia. Soha, sehol nem említi senki, hogy az asszony zűgölödött volna a sorsa ellen. Valóban *„szent nő”* volt, aki erős akarattal küzdött meg a gondokkal, szívósan birkózott a saját testi gyengeségével. Szeretettel nevelte a gyermekeket, s fájó, de erős szívvel mondott le néhányukról, ha a szükség úgy hozta. Nagy fájalmakat is el kellett viselnie a szűlőttei koporsója mellett. Zokszó nélkül tette meg a nagy utakat a száműzetésben, s teremtett mindig új otthon, ahányszor költözniük kellett. Valóban példás hitvesi szeretettel, hűséggel és odaadással vállalta férje sorsát, lelki válságait. Élete csöndben, szerényen, a tábornok árnyékában telt el. S amikor a megpróbáltatások idehaza sem szűntek, a szíve felmondta a szolgálatot. Ötven éves sem volt még. Hamvai a bonyhádi Kálvárián pihennek – immár 125 éve.

A támaszát veszített család nehezen birkózott meg a feleség és az anya hiányával. A következő évben rejtélyes körülmények között meghalt a húsz éves Hermina. A családi feljegyzés szerint *„a szende, ártatlan leányka, Hermina eltűnt, bizonyosan a Duna hullámaiban hagyta fiatal életét 1878. november 6-án.”*

Perczel Mór még magányosabbá, visszahúzózóbbá vált. A sorsával vívó, csalódott, melőzött tábornok élete alkonyán a következőkben összegezte pályafutását: *„Egy nemzetnek, egy*

bűnös és hálátlan országnak vagyok a betege, koldusa, mártyrja.” Ezzel a tudattal távozott az élők sorából nyolcvannyolcadik évében, 1899. május 23-án. Holttestét hűséges felesége sírjában helyezték el. Azóta „A bonyhádi néma sírja / Hű emlékezés borul.”

Kolta László

Szakirodalom: Perczel Mór: Az aranykor Tolna megyében. Tolnamegyei Közlöny – 12 részes sorozat az 1881. évfolyamban; újranyomás: Bonyhád, 1999.; Perczel Mór: Közlemények Perczel Mór emlékirataiból. Bonyhád, 1883.; Rónay Jácint: Naplótöredék – Hetven év reményei és csalódásai I–VIII. Pozsony, 1884–1888.; Kolta László: Perczel Mór élete és munkássága. Bonyhád, 1963.; Perczel Miklós: Naplóm az emigrációból I–II. Bp., 1977., 1979.; Kolta László: „Még nincs bevégezve a Mű” – Perczel Mór üzenete haza, 1863. – Forrásfeldolgozás (kézirat: Megyei Levéltár, Szekszárd, 1999.); Dobos Gyula: A Perczelek. Szekszárd, 2001.

Fényes Elek emlékezete

Sajnos még a Kossuth-évforduló kapcsán is elég keveset lehetett hallani a tudományos vagy gazdasági élet azon személyiségeiről, akik a nagy magyar államférfi harcostársaként vettek részt az 1830–1840-es évek gazdaságpolitikai mozgalmában. E küzdelmek egyik kiemelkedő alakja volt Fényes Elek, a XIX. század első felének legnagyobb magyar statisztikusa, aki ilyen irányú szerepvállalása mellett a reformkori Magyarország tudományos életében is kimagasló teljesítményt nyújtott.

Fényes Elek 1807. július 7-én született a Bihar megyei Csokalyon, egy sokgyermekes, köznépmesesi családban. Apja, Fényes Antal gazdag könyvtárral rendelkező felvilágosult ellenzéki volt, aki a kor két fontos folyóiratát, a Magyar Hírmondót és a Tudományos Gyűjteményt is járatta. Fia, Elek tanulmányait a Debreceni Református Kollégiumban kezdte (1814–1822), majd a nagyváradi és a pozsonyi jogakadémián (1822–1828) folytatta, miközben jurátusként részt vett az országgyűlés ülésén is. A fiatal Fényesre szakmai szempontból a legnagyobb hatást Schwartner Márton és Bél Mátyás művei gyakorolták, valamint a koronázó városban a neves statisztikus, Fáber Antal előadásai. 1828-ban, tanulmányai befejeztével jogi pályára lépett, amivel három év elteltével végleg felhagyott, hogy a továbbiakban immár kizárólag a statisztika tudományának szentelhesse életét. Döntésében nagyban közrejátszottak az országgyűlésen szerzett kedvezőtlen tapasztalatai is, mivel a diéta követéinek tárgyi tudása az országról sokszor a nullával volt egyenlő, de a tudományos életben sem volt jobb a helyzet. Akkoriban Magyarországról szinte kizárólag olyan külföldi tudósok érkeztek, akik megfelelő információk hiányában csak bizonyos külsőségek alapján (pl.: a csikós, a betyár, a gulyás vagy a paprikás mítosza) mondtak ítéletet, ami rendkívül kedvezőtlen színben tüntetette fel hazánkat a világ szemében.

A statisztika, mint önálló tudomány a XVIII. századi Európában két nagy iskolára, az angol politikai aritmetikára és a német leíró statisztikára oszlott. Míg az előbbi demográfiai kérdésekkel foglalkozott, az utóbbi egy adott állam földrajzi, gazdasági, közigazgatási és politikai szempontú leírását tekintette fő feladatának. Magyarországon alapvetően a leíró iskola érvényesült, de jelen voltak a politikai aritmetika (Hatvani István), a gazdasági (pl.: Skerlecz Miklós, Berzeviczy Gergely) és a földrajzi statisztika (pl.: Bél Mátyás, Korabinszky János Mátyás stb.) képviselői is. A XVIII. század közepe óta a statisztika a hazai jogászképzésben is fontos szerepet töltött be, ami a különböző államok politikai és földrajzi ismertetését jelentette, lényegében a mai értelemben vett statisztikai adatok alkalmazása nélkül. A leíró irányzat legnagyobb alakja Schwartner Márton volt, aki elkészítette a Magyar Királyság statisztikai leírását, részletesen ismertetve a hazai népességi, gazdasági, közjogi és kormányzati viszonyokat. Műve alapján a II. József-féle népszámlálás (1785–1887), a Mária Terézia óta kötelező anyakönyvek, valamint az adóösszeírások szolgáltak, de munkájához a politikai aritmetika elemeit is felhasználta. Utódai viszont, egy-két kivételtől (pl.: Fáber Antal, Magda Pál) eltekintve csak az ő nyomdokain haladó epigonok voltak, akik műveikben már nem érték el a schwartneri színvonalat, a magyar statisztikai iskola pedig egyre alacsonyabb szintre süllyedt. Ezt a hanyatlást Fényes Elek állította meg, aki naprakész, korszerű tartalommal töltötte fel az elavult

formákat, noha módszertanilag szintén elődje nyomdokain haladt. Fényes jelentőségét az is növelte, hogy műveit magyar nyelven írta, ráadásul ezek nagy példányszámban jelentek meg, így a szélesebb tömegekhez eljutva komoly szerepet játszottak a reformkori Magyarország szellemi életében.

Fényes 1831-ben a csallóközi Sárosfán bérelt birtokot, ahol élete következő négy éve gazdálkodással és kutatással telt el. 1835-ben Pestre költözött, és komoly szakmai sikerei révén a reformkori magyar tudományos élet kiemelkedő személyiségévé nőtte ki magát. Az ismeretlen tudós számára az áttörést a *Magyarországnak s a' hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben* című műve jelentette, mely 1836 és 1840 között hat kötetben jelent meg rendkívül nagy sikert aratva. Érdemei elismeréseként a Tudós Társaság két díjat is megítélt Fényesnek, a Magyar Tudományos Akadémia pedig 1837-ben levelező tagjai közé választotta. Másik fontos műve a háromkötetes *Magyarország statisztikája* volt (1842–1843), melynek adataival sorra cáfolta meg a rólunk kialakult kedvezőtlen véleményeket (pl.: hazánk elmaradottságának nem a magyarok napkeleti természete és iparúzésre való képtelensége az oka, hanem az ország kedvezőtlen földrajzi helyzete, az elavult nemesi alkotmány, valamint a Habsburg gazdaságpolitika stb.). Művei rendkívül nagy tárgyi tudást tükröztek és semmiben nem maradtak el a kor nemzetközi statisztikai irodalmának színvonalától.

Fényes elődeinél sokkal több földrajzi és vízrajzi adatot közölt, térképeket használt, a klímaadatok hiányát pedig az adott terület terményeinek bemutatásával pótolta. Az ország lakosságának létszámát (Magyarország és Erdély együtt) 12,8 millióban adta meg, aminek forrását a nem nemesi népesség tekintetében az 1828–1830-as adó-, az 1838-as határörvidéki összeírás, a papság és nemesség esetében pedig az egyházi anyakönyvezés jelentette. Gazdasági téren jól látta a magyar feudális rendszer és a birodalmi vámterület okozta gondokat, művei pedig a reformkor viszonylag pontos iparstatisztikai képét adják. Munkásságának leggyengébb pontját a nemzetiségi statisztikák jelentik, ahol megfelelő adatok híján becslésekre volt kénytelen hagyatkozni. A kétnyelvű településeket az ott használt valamelyik nyelv alapján például általában egynyelvűnek vette, de a spontán asszimiláció jelenségét már több földrajzi egység esetében felismerte (pl.: a szepesi és bányavárosi németek, illetve a Pozsony, Nyitra és Bars megyei magyarok elszlovákosodása, valamint a Pest, Heves és Nógrád megyei szlovákok magyarosodása esetében stb.). Bár Fényes a megfelelő népességstatisztikai felmérések hiányát nem tudta teljesen pótolni, elődeivel ellentétben a hazai nemzetiségeket nemcsak antropológiailag és erkölcsileg jellemezte, hanem más adataik (pl.: termékeik, kereskedelmük, nyelvjárásaik stb.) felhasználásával is. Így kortársaihoz képest viszonylag konkrét képet adott a reformkori Magyarország népeiről.

Fényes elméleti munkásságán felül a gyakorlatban is sokat tett a polgári átalakulás előmozdításáért. A Kossuth pártján álló, 1841-ben megalakult Magyar Iparegyesület egyik szervezője volt, de komoly szerepet vállalt az 1843-ban megalakult, Széchenyi irányvonalát követő Országos Magyar Gazdasági Egyesületben is. Részt vett a jobbágyoknak szóló, tudományos, ismeretterjesztő folyóirat, a Mezei Naptár szerkesztésében, mely gyakorlati tanácsokat adott a földműveléssel kapcsolatban. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület szervezésében Budán országos szőlőiskolát, Pesten központi faiskolát, illetve gyümölcsöskertet nyitott, mezőgazdasági gép- és termékiállításokat szervezett, megkezdte a szakemberképzést, valamint összeállította a magyar gazdasági névtárat. Részt vett a védegyeleti mozgalom és több ellenzéki csoportosulás (pl.: a Pesti Kör, a Nemzeti Kör és az Ellenzéki Kör) munkájában is, ahol Fényes gazdaságpolitikai tevékenysége révén fontos összekötő kapcsot jelentett a gazdasági és a politikai élet között. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben betöltött funkciójáról emiatt le is mondott, Széchenyi pedig a "magyar Marat"-nak nevezi radikalizmusa (pl.: Táncsics betiltott művének árusítása a Körben, javaslata, hogy az ellenzékiek csak ellenzékieket alkalmazzanak stb.) és Kossuthhoz fűződő szoros kapcsolata miatt.

1848 kedvező fordulatot hozott Fényes életében. A Belügyminisztérium keretében ekkor hozták létre az Országos Statisztikai Hivatalt, melynek ő lett a vezetője főtanácsosi rangban. Fényes ki akarta építeni a magyar statisztika élet tudományos infrastruktúráját (pl.: könyv- és térképtár létesítésének, illetve a korábbi statisztikák összegyűjtésének terve stb.), 1848 júniusában, a helyhatóságoktól bekért választási névjegyzékek alapján pedig megkezdte az első magyar választási statisztika összeállítását. Nekiállt kidolgozni az első hazai iparstatisztikai felmérés kérdőívét is, melyhez a törvényhatóságoktól, a kereskedőktől, a vállalatoktól és a

bankoktól kért adatokat 1848 szeptemberében, de ezek feldolgozására az időközben kirobbant függetlenségi harc miatt már nem kerülhetett sor. Fényes a szabadságharc alatt Madarászék köréhez, a radikális Egyenlőségi Társasághoz tartozott, így 1849 januárjában Kossuthékkal együtt ő is Debrecenbe ment. Itt a vésztörvényszék elnöke volt, de működése során nem hozott egyetlen halálos ítéletet sem. 1849 júniusában visszatért Pestre, ahol ismét a Statisztikai Hivatal élére került, ám szakmai karrierje a szabadságharc után végleges törést szenvedett.

Bár a szabadságharcot követő megtorlást megúsza egy vizsgálati fogsággal, mivel az Országos Magyar Gazdasági Egyesület egyik volt tagja közbenjárta az érdekében, de a tudományos élet vérkeringésébe mégsem sikerült többé visszakerülnie. Tanárként sem tudott elhelyezkedni, mert nem erősítették meg kinevezését a múltja miatt, így anyagilag egyre nehezebb helyzetbe került. Egy rövid időre ugyan sikerült állást kapnia az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnál, ahol az életbiztosítási osztály vezetője lett, de egy szerencsétlen ügy folytán összekülönbözött Lónyai Menyhérttel, ami véget vetett szépen induló szakmai karrierjének. Nyomorában a kormánypárti Pesti Hírnökben írt, így elvesztette politikai hitelét mindkét oldalon. A magyar közvélemény szemében még tovább rontotta a megítélését, hogy 1857-ben megjelent *Az ausztriai birodalom statistikája* című művében a szabadságharc utáni, a császári önkényuralom által létrehozott politikai berendezkedést vette alapul. A Magyar Tudományos Akadémia, 1860-ban megalakult Statisztikai Bizottsága már nem is választotta a tagjai közé Fényest, 1867-ben pedig formai okokra hivatkozva akadémiai tagságától is megfosztották. Állása nem volt, publikálási lehetőséget lényegében nem kapott, művei megjelenéséhez pedig nem tudta megszerezni a szükséges anyagi támogatást. A kiegyezés után sem az 1867-ben megalakult Országos Statisztikai Hivatalnak, sem az 1871-ben megalakult Fővárosi Statisztikai Hivatalnak nem ő lett az elnöke, bár az utóbbinál idővel sikerült egy nyomorúságos kis állást kapnia. Állandó létbizonytalansága azonban továbbra sem szűnt meg, az elszenvedett kudarcok okozta törést pedig nem tudta többé kiheverni. Az önmagával meghasonlott Fényes nagy nyomorúságban, Újpesten fejezte be életét 1876. július 23-án, és ma már egykori lakóháza sincs meg a Tavasz utcában, amit a lakótelep építése során bontottak le.

Vesztróczy Zsolt

Felhasznált irodalom: *Keleti Károly:* Fényes Elek emlékezete. Értekezések a társadalmi tudományok köréből V. 2., Bp., 1878.; *Tyukodi Piroska:* Fényes Elek. Történelmi Intézet értekezései 20., Pécs, 1940.; *Horváth Róbert:* Fényes Elek a haladó magyar statisztikus és reformer (1807–1876). Acta Universitas Szegediensis. Acta Juridica et Politica tom 3. fasc. 5., Szeged, 1957.; Horváth Róbert: A magyar leíró statisztikai irány fejlődése. Központi Statisztikai Hivatal Kutató Csoportjának és a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának Kiadványai 13., Bp., 1966.; *Fenyő István:* Haza és tudomány. Szépirodalmi Könyvkiadó Bp., 1969. 321–450. old.; *Paládi-Kovács Attila:* Fényes Elek. Bp., 1976.; *Körmendi Gábor* (szerk.): Fényes Elek válogatott bibliográfiája. KSH Könyvtár és Dokumentációs Hivatal. Bp., 1985.; *Marton Ádám:* Fényes Elek, a reformkor politikus-statisztikusa. In: A matematikától a kriminálformatikáig. Emlékkötet Kovacsicsné Nagy Katalin tiszteletére. ELTE ÁJK. Bp., 2001. 159–164. old.

Demokrata körök az 1867-es kiegyezés után

„Nem nyilatkozom a vélemények felett. Azért, mert valaki 48-as és nem 49-es, igen becüsletes ember lehet, mint Deák is kétségtelenül az, de politikailag velem kiegyenlítetlen ellentétben áll.”

(Kossuth Lajos levele Kis Miklóshoz, 1866. jún. 4.)

Mindmáig nyitott az 1867. évi kiegyezés értékelése, s aki hozzányúl a témához, sohasem kerülheti ki Kossuth Lajos híres Kasszandra levelét. A távolban élő volt kormányzó 1867. május 22-én keltezett, s Deák Ferenchez – a kiegyezés nagy alkotójához – intézett Nyílt levelében ismét kibontotta az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc letiport lobogóját. Igaza volt Kossuthnak, hogy Deák a „jogfeladás sikamlós terére” vezette az országot, s válaszában Deák joggal nevezte „vádiratnak” volt elvbarátja politikai nyilatkozatát? A kategorikus válaszadás lehetetlen: Szekfű Gyula Három nemzedék¹ című könyvében úgy vélekedik, Kossuth párat-

lan politikai zsenialitásának egyik megnyilvánulása volt e levél, ugyanis a kormányzó ebben és egyéb „nyilvánosságnak szánt nyilatkozataiban a közösgüyes kiegyezést nem 49. április 14-e, nem a Függetlenségi Nyilatkozat nevében támadja meg, hanem 48 nevében, melyet ő maga elfeladásnak tart, s melyről elismerte, hogy Deák programjával azonos.” A történetíró szerint azért választotta Kossuth e taktikát, mert a nép többsége ekkor már „a szabadságharc eseményeit értelmük helyett a szívükkel és érzéseikkel fogták fel”. Szívükben „48 megmaradt a magyar függetlenség gyűjtőlencséjének – folytatja a történész –, mely magában egyesíti Bocskai és Bethlentől át Kossuthig minden nemzeti hősünk fogalmát, magában foglalja a teljes nemzeti autonómiát és mindazon szenvedélyeket, melyek Bécs százados nyomása alatt bennünk kifejlődve végül kurucos németgyűlöletben érték el tetőpontjukat”.²

Jól látta Kossuth 1867-ben, hogy „a tömeg 48-at hallott, de 49-et értett” üzeneteiben? E fel fogás vezette a 48-as párt, az ekkor még szélsőbalnak nevezett pártalakulat vezéreit, hogy a kormányzó tanácsára, hathatós politikai fellépésük megalapozása érdekében létrehozzák 1867 őszén a demokrata köröket? Az igenlő válasz tényekre alapozódik, a demokrata körök egyúttal a párt szervezeti kereteinek kiszélesítését is szolgálták.

A Szélsőbal országos felhívását követően már 1867. november 18-án megalakult a pesti Demokrata Kör. Az alakuló értekezlet formálisnak tekinthető, mert annyira ellentmondó vélemények kerültek felszínre, hogy elvi nyilatkozat elfogadására nem kerülhetett sor. Olyan vélemény is elhangzott Mátyus Arisztidtól, hogy a köröket szakítsák el a Szélsőbaltól. Mindenkint tömörítsenek, akik elégedetlenek valamilyen formában a Deák-párt politikájával, a kiegyezés adott formájával, követeléseiket azonban ne rendeljék alá pártpolitikai céloknak. Pesten és a vidéki szervezetek többségében a középírétegek jutottak fokozatosan döntő szerephez a körökben, az alföldi mezővárosokban viszont a plebejus értelmiség és a szegényparaszti tömegek törekvései szabtak irányt a mozgalomnak. A kormány hamar felfigyelt a demokrata körökre és 1867. december 30-án körrendeletet intézett a helyi törvényhatóságokhoz. Ebben felhívta figyelmüket, hogy „az országgyűlés ideiglenes üzenetét a képviselőház némely tagjai arra szándékoznak felhasználni, miszerint népgyűléseket tartsanak vidéken, s ott az országgyűlésnek a közös ügyekre vonatkozó intézkedéseit ferde színben mutassák be a népnek” – ezért fokozott éberségre és ellenőrzésre utasította azokat.

A Szélsőbal politikusai látták a dezorganizáltságot, ezért a Magyar Újság 1868. január 3-i számában leközlötték a körök szervezeti szabályzatát. Ennek bevezetője adta egyúttal a programnyilatkozatot. A mozgalom célját a polgári forradalom jelszavainak, – a szabadság, egyenlőség testvériség – érvényesítésében jelölte meg, hangsúlyozva, hogy megvalósítására „csak az 1848-iki teljes alkotmány visszaszerzése, a gyakorlati életben való alkalmazása, és elveinek továbbfejlesztése...” révén lehet remény.

Tanulságos felidézni, hogy miként irányította a szervezőmunkát Csiky Sándor (1804–1892), Eger szélsőbal-párti országgyűlési képviselője. A hevesi Demokrata Kör előzményéhez tartozik, hogy a Heves megyei Honvédségélyző Egylet már 1867. augusztus 4-én átalakult honvédegyletté. A volt 1848-as honvédeknek Csiky Sándor (maga is honvédszázados volt 1849-ben) és köre még aktív szerepet szánt. Csiky Sándor a képviselőházban 1867. december 9-i ülésén interpellációt intézett a honvédelmi miniszterhez a katonakötelesek összefírására kiadott utasítása tárgyában. Kétségbe vonta, hogy a törvényhozás határozata előtt erre a minisztériumnak joga lett volna. Másnap, válaszában Andrassy Gyula miniszterelnök – aki a honvédelmi tárcát is irányította – kijelentette, hogy „előrelátásból” rendelték el az összefírást. Ezzel akarták elkerülni, hogy az 1868-ban szükséges újonclétszám biztosítása „minden elhamarkodás, akadály és zavar nélkül keresztül vitethessék...” Csiky persze nem fogadta el a választ, precedens értékűnek tekintette Andrassy sajátos válaszát, belőle azt olvasta ki, „miszerint a törvényhozás jóváhagyásának reményében intézkedik előleg a kormány...”, Andrassy miniszterelnök erre közbeszólt: „itt nem jóváhagyásról van szó”.

S itt következett Csiky kedvenc témája a nemzetőrség (1848-ban a nemzetőrség ezredese volt), illetve az önálló magyar honvédség ügye. 1867. december 10-én így szókokolt „...48 ezer újoncot csak most szavazott meg a ház... a nemzetőrségi törvény felfüggesztését éppen a

¹ Szekfű Gyula: Három nemzedék. Bp., 1938. 5. kiadás 217. old.

² Szekfű Gyula: i. m. 218–219. old.

t. kormány indítványára határozta el a ház." Ahelyett, hogy észrevennénk, „a nemzeti honvédsereg itt áll, (derűtlenség) egy intés kell nekik, s kiáll egy egész hadsereg (hosszas és zajos derűtlenség – áll a Képviselőházi Naplóban).” Szavait képviselőtársa Patay István (1848-ban Pest térparancsnoka volt) azonnal megtoldotta: „Kiáll, kiáll biz az uraim. Nem kell nevetni, nem tréfa az!” Csiky ezután megingathatatlanul folytatta: „...a honvédeknek a haza védelmére *nemzeti zászló és vezénylet* melletti kiállítása kívántatik, az létre is hozható, s a most még életben levő honvédeknek beállításával, önkéntes vállalkozásokkal oly hadsereg állíthatatnék ki, mely az osztrák birodalom összes hadseregének életerejét fogná képezni”. Miért adták ki az újoncok összeírására a rendeletet, amikor „a haza népeinek terhe a legközelebb megszavazott közösügyi költségek által óriási mérvben növelhetett?... midőn éppen az osztrák államadóságok egy részének átvállalása forog szőnyegen?... A haza népe ki van szegényítve.” Ebben a helyzetben a népet „nem terhelni az óvatosság és méltányosság is meg kívánta volna”.

Csiky beszéde után Somssich Pál azonnal a következő napirenden lévő interpellációkra való áttérést javasolta, melyet érdekes módon Madarász József is helyeselt. (Csiky és Madarász között nem volt felhőtlen a viszony, s ebben főleg Madarász a ludas, vezéri féltékenykedése feszültségek forrása volt. Igaza van Szekfű Gyula történésznek: „A 48-as pártnak eleinte alig van parlamenti híve, tagjai csekély fajsúllyal bíró egyéniségek, vezetőjük Madarász József, kinek forradalombeli szereplése még sokkal frissebb emlékezetben volt, semhogy nagyobb tekintélye lehetett volna.”³ Madarász kifogásolta, hogy Csiky „meg nem elégedését oly hosszasan indokolta”.

Csiky Sándor nem a tétovázó politikusok közé tartozott. Feljegyezte naplójába, hogy 1867. november 17-én Székely Bertalan festőművésznél járt és megnézte az Egri vár ostroma című képét, melynek 1500 Ft volt az ára. Karácsonyra hazautazott, ahol nyomban bekapcsolódott a helyi közéletbe.

Naplója tanúsítja, 1868. február 16-án rendkívül zsúfolt programja volt: délelőtt képviselőtestületi ülésen vett részt, délután 14 órai kezdettel a honvédegyet tanácskozásán volt jelen, 16 órakor pedig az egri Demokrata Kör alakuló ülésén. A kör alapszabályát a megalakuláskor kinevezett küldöttség javaslata alapján, február 18-án délután a Városházán tartott ülésen fogadták el. Csiky naplója arról is tudósít, hogy a képviselő Pesten, március 9-én a Busánszki nyomda vezetőjével „megalkudott”, hogy „az Egri Demokrata Kör alapszabályát 1000 példányban kinyomtatja, előpénzül adtam 1 Ft-ot az árra” – írja. A nyomda március 16-án már kész is volt a munkával. Az egri demokrata kör a kolozsvárihoz és a miskolcihoz hasonlóan, már központtá válás céljából alakult, s elkezdte a megyében a vidéki körök szervezését és irányítását.

Csikynek nagyon tetszett Székely Bertalan festménye, mert naplója tanúsága szerint 1968. március 13-án a Képzőművészeti Csarnokban megvette az „Eger ostromát”. Március 9-én személyesen is felkereste a festőművészt, „aki mondá, hogy tegnap elvitték a Dobó képet Egerbe” – írja kéziratosa naplójában.

A demokrata körök alakulása, valamint Böszörményi László sajtóvétsége után az Ungvári Közlöny szerkesztőjének merészsége, aki „67-es fanyar gyümölcsök” címmel cikksorozatot közölt le lapjában, annyira felbőszítette a kormányt, hogy a minisztertanács elé vitték az ügyet. A kormány 1868. február 23-án tárgyalta meg azt a tervezetet – Rendszabályok a demokrata körök működésének felügyeletére címet viselte –, amely a sajtóvétségek ügyében és a demokrata körök irányában tanúsítandó kormányzati fellépés módjainak meghatározását célozta. A demokrata körök irányában való eljárásra a kormány alapelvként leszögezte, hogy amíg a társulatok alapszabályai hatóságilag nincsenek jóváhagyva, addig működésüket nem kezdenek meg. „Ha viszont az alapszabályokból az tűnnék ki, hogy azoknak célja a fennálló törvények ignorálása mellett és a fennálló kormány ellen társadalmi úton izgatni” – akkor az alapszabály jóváhagyását meg kell tagadni. A hatóságoknak a rendezvényeket hivatalos megbízottak révén ellenőrizniük kellett: „Ha ezen kiküldöttek alapján tudomást fog szerezni arról, hogy izgató beszédek tartattak, az illetők notae per alapján fognak a királyi tábla elébe idéztetni” – rendelkezett a minisztertanács.

A demokrata körök mozgalma viszonylag gyorsan terjedt az országban és gyakorlatuk volt, hogy bizalmi nyilatkozatokat küldtek Kossuth Lajosnak, az országgyűlésnek pedig a kö-

³ Szekfű Gyula: I. m. 219. old.

zös ügyek ellen tiltakozó petíciókat. Különösen az alföldi mezővárosokban vonzottak nagy tömegeket. Ezekben az óriási falvakban a földtelen és törpebirtokos szegényparasztok nagy tömege élt, akik már az önkényuralom idején éles ellentétbe kerültek a nagygazdákkal és a városi vezetőséggel a közlegelők felosztása és a községi önkormányzat ügyeiben. Az alföldi demokrata körök szervezésében Asztalos János kecskeméti ügyvéd tűnt ki. Az általa 1868. április 14-re, a Függetlenségi Nyilatkozat évfordulóját megelőző húsvéthétőre Kiskunfélegyháza szervezett gyűlésére lecsaptak a hatóságok. Asztalost letartóztatták és a városháza pincéjébe zárták. A tömeg azonban megtámadta a városházát, hogy kiszabadítsa vezéréit. A kirendelt katonaság sortűze vetett véget a demonstrációnak. a körök legalább 60 szervezőjét tartóztatták le, s volt, akit közülük elítéltek.

Érdekes módon a demokrata körök betiltása nem szerepelt a minisztertanács ülésén önálló napirendi pontként. Toldy István könyvében⁴ azt írja, „midőn a szélsőbal izgatások már kezdtek kétségbe vonni a tulajdon szentségét”, akkor döntöttek felszámolásukról. A betiltást kimondó határozatot Wenkheim Béla belügyminiszter készítette, Horvát Boldizsár igazságügy miniszterrel közösen, amit tárcaegyeztetésre is szétküldtek. Wenkheim és Horvát személyesen mutatták be a rendelettervezetet Deák Ferencnek, a kormány „apellatorium forum”-ának (megfellebbezhető fórum – S. S.). Deák kezdetben jogi aggályok miatt helytelenítve a rendeletet, Wenkheim és Horvát miniszterektől azt kérdezte: „Hát honnan vettétek a törvényt, amely feljogosít benneteket a demokrata körök betiltására?” Ezzel utalt arra, hogy lehetetlen tényleges törvénycikkre hivatkozni a végzés megindokolásakor. Később mégis a kormány segítségére sietett és a rendelet jogi indoklását maga fogalmazta meg. Ebben a kiegyezés talajáról azt hangsúlyozta, hogy nincs kibékíthetetlen ellentét a 67-es törvények, a 48-as jogszabályok, valamint a „szabadság, egyenlőség, testvériség elvei” között. Ezen elvek továbbfejlesztésére a „létező alkotmányos alapon” megvan a mód és lehetőség. Deák tehát a 67-es törvények alkotmányosságának, 1867 és 1848 elvokonságának bizonyításával akart a rendeletnek polgári liberális színezetet adni. Április 16-án a pesti Demokrata Kör fegyveres karhatalommal feloszlatták, s mivel Deák és köre a vidéki köröket is „forradalomszerű kicsapongásokra vezető izgatásokkal” vádolta, hamarosan azokat is betiltották.

A képviselőházban 1868. április 27-én, Csiky Sándor interpellálta meg a kormányt a demokrata körök betiltásával kapcsolatban. A belügyminiszterhez intézett interpellációhoz szóbeli kiegészítést is fűzött. Ebben felelevenítette, hogy a belügyminiszter április 8-án, a szabad királyi Pest városához intézett rendeletében a Demokrata Kör „fegyveres erővel is történő betiltását és feloszlását” kilátásba helyezte. Erre április 16-án sor is került. „Úgy vagyunk értesülve, hogy ezen betiltás és feloszlítás az országban alakult többi hasonló célú körök feloszlítására is kiterjesztetett” – mondta Csiky, aki a Heves megyei Demokrata Kör elnöke is volt. „Kérdem, melyik hazai törvénybe gyökerezte t. belügyi országglár úr azon jogát és hatalmát, mely szerint a többi között az 1848. évi 3-dik tc. 32. §-a által is biztosított egyéni s ezzel válhatatlan kapcsolatban álló társulhatási szabadságnak fegyveres erő alkalmazásával is elnyomtatását... foganatba vétetni rendelte” – áll az interpellációban.

A miniszteri válasz 1868. május 4-én hangzott el, s szokatlanul hosszú volt. Ez is mutatta, hogy a kormány rendkívül aggályosnak tartja a demokrata körök működését. Maga Wenkheim Béla válasza elején külön kihangsúlyozta, hogy kormánya hivatalos álláspontját közli, „az összes minisztérium nevében” ad felvilágosítást. „Írott pozitív törvény hiányában”, valamiféle „törvényes erejű szokásra hivatkozott”, ami igazán persze senkit se elégített ki. Azért hozzátette, az 1848. III. tc. 32. §. C. pontja a mostani rendelkezés jogalapja. A pesti Demokrata Kör alakítói megtagadták a betérjesztett alapszabályuk kiigazítását. Ebből „a minisztérium félreismerhetetlennek látta azon törekvést, hogy a társulat alkotmányunk azon alap-törvényeit, melyek 1867-ben alkottattak, úgy tüntesse fel, mint a szabadság, testvériség és egyenlőség kifejlődésével ellenkezőket, és e téren igazgasson az országnak jelenleg fennálló alkotmánya ellen”. Ezért „nem maradt tehát egyéb hátra, mint a nevezett kör némely tagjainak legelső összejövetele alkalmával a betiltó rendeletnek érvényt szerezni, mi meg is történt a városi hatóság által kiküldött kapitány által, ki két fegyveres városi őrnök alkalmazásával (de-rültség) az együtt lévőket a szétoszlásra felszólította...” Az ilyesfajta „izgatások pedig, kivált, ha az ország több részeiben más hasonló irányú politikai klubok jönnek létre, és azok egymás-

⁴ Toldy István: Öt év története 1867–1872. Pest, 1872. 12. old.

sal folytonos összeköttetésben az országot izgatásokkal behálózzák, keserűséget, sőt gyűlöletet szórva mindenütt... a közcsendet, biztosságot veszélyeztetik...” Higgadt megfontolás nélkül „a törvényhozás célszerűen nem működhetik” – mondotta. Érezte azonban a helyzet fonákságát, ezért bejelentette, hamarosan a kormány törvényjavaslatot terjeszt be, hogy „az egyesületi jog szabatosan a törvény által szabályoztassék”.

Csiky persze nem fogadta el a belügyminiszteri választ, 1868. június 16-án határozati javaslatot terjesztett elő, melynek indoklása oly hosszasra sikeredett, hogy ezzel kiváltotta Gajzágó Salamon elnök közbeszólását. Csiky, mint a „törvényes szabadságnak veterán napszámosa” – ezek az ő szavai –, az „1848/49-ik évi nemzeti szabadságháború időszakát” idézte, amikor „számtalan különféle alapszabályok mellett létrejött társulatok” hatósági jóváhagyás nélkül szabadon működtek, hiszen „a szabad nép ön maga kormányozza magát”. Mivel indokolja a miniszter – tette fel a kérdést, hogy „országunkban jelenleg rendes és nyugodt viszonyok nem léteznek?” A demokrata körök „egyebet nem tettek, mint az 1848. üdvásztörvényeknek a törvényhozás békés útján leendő visszaállítását szorgalmazzák...” – mondotta. Csiky határozottan leszögezte, a „nyers erő általi pressio gyakorlatának vádját” a demokrata körök tagjaira fogni „félrevezetés és demoralizálás”. Mindenki előtt „köztudomású dolog az, miként a hatalom polcán ülő kormánynak subventionált számos lapszerkesztői – és éppen nem a demokrata köröknek, mint ilyenek nem is létező újságjai – azok, melyek a népet félrevezetve demoralizálják...”

S ehhez joggal teheti hozzá a kései utókor történésze, „Prudentia uti est necesse” (Bölcsnek kell lenni!), de ez olykor nehéz.

Dr. Sebestény Sándor

A gyimesközéploki iskola alapítása, története (1825–1948)

A gyimesloki települések kialakulása

Gyimeslokon, a ma Gyimesvölgyének nevezett területen 1701–1702-től beszélhetünk biztonsággal kevés számú megtelepedett lakosról. A kis létszámú lakosság java részét az 1700-as években a Moldvából bevándorolt csángó-magyarok alkották. Kiket hívtak a csíki székelők csángóknak a XVIII. század második felében és a XIX. század elején? A moldvai származású, római katolikus vallású és magyar anyanyelvű emberek. Gyimeslokon az Albert, Baliga, Bartos, Bilibók, Bodor, Dávid, Fábíán, Fekete, Fikó, Főcze, Galaczi, Jánó, Kozsokár, Mihók, Nagy-Balánka, Szentes, Sztráti (Sztrátyi), Tanászi, Tankó nevű családok biztosan vagy nagy valószínűséggel ilyen eredetűek. Számításba jöhetnek még, legalább részben az Antalok, a Petruczok, a Petrások, valamint a Simon-Simó nevű családok is, továbbá az Ambrusok, illetve a Pálok egyik-egyik ága. (És még mások is!)¹

Zöld Péter plébánosnak az általam megtalált, eredetileg latin nyelven írt levelében, amelyet Csíkszentmiklóson 1772. május 11-én Carato ezredesnek címzett, ez áll: „Mostantól számítva több mint harminc esztendeje annak, hogy a Csíkszentmiklósi Egyházközség Minyite havasának nevezett helyét, amelyet Hegyeshavasnak is hívnak, a Lonkán lakó magyaroknak, akiket (még) csángóknak is mondanak, évi 12 magyar forintért bérbe adta... Erre vonatkozóan létezik még a néhai Nagyméltóságú L(iber) B(áró) Sztojka (Zsigmond) püspök úr engedélye is...”² Ugyancsak Zöld Péter plébánostól származóak az alábbi, 1780-ban írt sorok: (Moldvában) „egyéb székelyekkel együtt csángó-magyaroknak hivattnak. Sokan a Felcsíkszékhez tartozandó havasokon laknak, s holott nem szánthatnak, kukoricával s marhatartásból élnek.

¹ Csíkszeredai levéltár (CsLt) 47/647/1/1745., 1748., 1751., 1754., 1762. évek. 47/649/1769., 1772., 1780. évek. Csíksomlyói anyakönyvek. 47/523/64; 47/524/51, 238. Rákosi anyakönyvek. Csíkszentmiklósi plébánia levéltára. Az 1716. év iratai.

² *Szőcs János*: Zöld Péter élete és munkássága. (1727–1795). In: Acta – 1996. 209–226. old. CsLt. 27/VII/55/1748.

Mind római katolikusok. A szentségeket azoktól a plébániáktól veszik fel, akiknek szolgálatjukhoz tartozandók az említett havasok.”³

A gyimesloki magyar lakosságot 1796-ban, illetve 1799-ben útleírásában említi Teleki Domokos, valamint Teleki József, ugyanúgy csángó névvel jelölve őket.⁴

Az 1700-as évek folyamán, de még inkább az 1800-asokban Gyimeslokon nem csupán moldvai, hanem máshonnan származó emberek is megtelepedtek. Jórészt székelyek, elsősorban Csíkból, de Udvarhelyszékből, sőt talán Háromszékről is jöttek, jöhettek. A Rab ragadványnévvvel is felruházott Ambrusok hagyomány szerint, de későbbi leírás is tanúskodik erről, csíkszentmihályi származásúak. A Bácsok Csíkszentdomokosról, a gyimesbükki Bálintok Szentegyházaláhfaluból, a Bilibókok egyik ága Szépvívről, a Czirjak nevéek Madéfalváról-Rákosról (?), a Deákyak Nagyváradról, az Erős nevéek Csíkszentmiklósról, a Farkasok Borzsovából, a Ferenczek Kápolnasóláhfaluból, a gyimesbükki Filtermeisterek Csehországból, a felsőlóki Fodorok Szépvívről, a Gothárdok Szentegyházaláhfaluból, a hidegségi Kolumbánok Csíkszentimréről, a felsőlóki és gyimesbükki Konczok Szentmihályról, a Molnárok ugyancsak Oláhfaluból származnak. A Nagy nevéek legalább részben Delnéről, a Pálok még a XVIII. század közepe után Szépvívről telepedtek Bükkbe. A Sárigok borzsovai, a Tamások szentmihályi eredetűek.⁵

Losteiner Leonárd, neves csíksomlyói ferences történetíró Cronológiájában, amelyet 1777-ben fejezett be, Hidegség völgyében és a környéken mintegy 12 római katolikus családról tud, azt írja továbbá, hogy Gyimeslokon másik 30 római katolikus családfő, fiaikkal együtt Mária Magdolna tiszteletére 1773 körül fakápolnát emelt. Innen ered Kápolnapatak neve. Még azt a pontosítást is közli, hogy ezek a családok moldvaiak és itt jobbágyként (tulajdonképpen zselléreként) kötődtek le magukat.⁶

Mind a kortárs Losteiner Leonárd kéziratos könyvéből, mind pedig az ugyancsak kortárs Zöld Péter delnei plébános leveléből és tanulmányából világosan levonható az a következtetés, hogy az első, közösséget alkotó családok moldvai eredetűek és római katolikusok voltak. Zöld Péter olyan magyarokként jelzi őket, akiket másként csángóknak hívnak, mondanak.

Gyimeslokon kisebb-nagyobb, Moldvából és Erdélyből érkező román etnikumú csoportok is megtelepedtek a XVIII. század folyamán és a XIX. század elején (Barsanok, Brabenek, Berceak, Bucurok, Cráciunok, Colcerok, Florák, Neaguk, Olteanak, Rusok és mások).⁷

Az 1786-os urbáriumnak nevezett felmérés összeállításakor 58 gyimesloki család került a listára. Nem pontos és nem teljes a gyimesloki zsellérekéről készült névsor. Jó néhány familia hiányzik a nyilvántartásból. Később a XVIII–XIX. század fordulóján a népességszám, főként az újabb bevándorlás nyomán jelentősen nőtt.⁸

A késő feudalizmus kori elemi oktatás helyzete

A gyimesloki római katolikus csángó lakosság nagyobbik hányada a XVIII. században a csíkszentmiklósi egyházközség papjának a szolgálatait vette igénybe, míg a másik, kisebbik

³ Zöld Péter: Notitia de rebus Hungarorum, qui in Moldavia et ultra degant... In: Molnár János: Magyar Könyv-Ház. Pozsony, 1783. 415–416. old.

⁴ Teleki Domokos: Egynehány hazai utazások Le-írása. Bécs, 1796. 82–83. old.; Teleki József: Úti jegyzések. Kiadja Domokos Pál Péter. Kv. 1937/42.

⁵ Antal Imre: „Tisztesség adassék.” Csíkszereda, (1994). Bákói Lt.: Gyimesbükki anyakönyv; 1785–1857.; Csíkszentmiklósi plébánia lt. 1716. III. 2., 139/1742 (Rab J.), 169/1782. Csíkszeredai Lt.: 26 v/1761-69/58., 27/37/1782/12-13., 26., 27/LIX/1797/1, 27/LXXII/1803/52., 29/7/1773/79, 47/524/51., 738., 47/776/1794–1802/518., 562., 98/1/130., 133., 150., 174., 186., 270. 98/2/48., 302/45/1858., 28/1029–1126/1842–1844., Csíkszeredai Megyei Könyvtár. Ltsz.: 164.395/4., 205. Nagyszebeni Levéltár: Urbáriumok és konkripciók. 24., 52. sz., Országos Széchenyi Könyvtár: Pesty Frigyes helynévgyűjteménye. Csíkszék. 245. sz. (Csíkszentmihály és Gyimesfőlok)

⁶ Losteiner Leonárd: Cronologia Chorographico-Topographica... 1777. 56–57. old., Csíksomlyói ferences kolostor kéziratos könyve.

⁷ Szűcs János: A románok megtelepedése, román falvak kialakulása Csíkszékben. In: A többség kisebbsége. Csíkszereda, 1999. 124–128. old., 137–140. old.

⁸ Magyar Országos Lt. (MOL). F:51/ Az 1785–86-os csíkszéki urbárium. Csíkszentmihály, Csíkszentmiklós, Csíkszépvíz. Az első magyarországi népszámlálás. (1784–1787) Bp., 1960. 362–364. old. Bákói levéltár. Gyimesi plébánia anyakönyve. 1785–1857. CsLt. 47/653. Csíksomlyói anyakönyv 1799/1.

része, főként a felsőlakai, a csíkszentmihályi plébánosét. Erre utal Zöld Péter már idézett tanulmánya.

Gyimesvölgy népességének jelentős hányada az itt megtelepedett román lakosság a Gyimesbükkben épült görög katolikus templom, vagy inkább kápolna köré szerveződve élte spirituális életét. A görög katolikus román templom az 1750-et megelőző években épült. A római katolikus templomot (kápolnát) a Gyimesi-szorosban a Rákóczi-vár és az Erdély és Moldova határán lévő vámpületek közelében 1782–1783-ban emelték. A gyimesi plébánia anyakönyvei azonban csupán 1785-ből datálódhatnak.⁹

Az 1700-as évek végén és az 1800-asok elején a gyimesloki viszonyok között, kezdetleges, állattartó gazdálkodást folytatva, kevés igény mutatkozott az elvont ismeretek iránt. Gyimesvölgyében – és ezt jobbára a természeti viszonyok szabták meg – az alapvető foglalkozás az állattartás, a pásztorkodás volt. A fiatalok a szájhagyományból, a népi műveltségből, a szülőknél, a rokonoknál, a szomszédoknál a közléséből, tanításából és a saját tapasztalatukból merítették ismereteiket. Az iskolai oktatás, az írás-olvasás elsajátítása iránt ott, akkor alig mutatkozhatott igény.

Új oktatási rendszer bevezetésével (Ratio Educationis) 1777-ben Magyarországon iskolareformot hajtottak végre. Ugyanezt Erdélyben, némileg módosított formában Királyi szabályrendelet (Norma Regia) címmel 1781-ben hirdették ki. Végeredményben a rendelet a számtan, a természetismeret, valamint a gazdasági ismeretek terén hozott újat, egyben azonban a latin nyelv enyhe visszafogását is jelentette. Az iskolareform ugyanakkor felvetette a testnevelés fontosságát, a szülőkkel való kapcsolattartásnak és a szabadidő kihasználásának a kérdését.

Elemi szinten a számtan ekkortól válik kötelezővé a falusi iskolák számára. Az iskolareform alsó, elemi fokon az anyanyelvnek nagyobb szerepet juttatott. Az elemi iskolák, mivel az iskolások anyanyelvén folyt az oktatás, nemzeti iskola, latinul schola nationalis néven is emlegették.

Az iskolareform erdélyi változatát a csíkmindszenti eredetű Mártonffi József, a későbbi erdélyi püspök (1799–1815) dolgozta ki. Mártonffi József maga is tanár, az elemi iskolák tanfelügyelője volt.¹⁰

Az iskolai oktatás kezdete Gyimeslokon

Gyimesvölgyi iskolások nevével először a csíksomlyói gimnázium anyakönyvében találkozunk. (Anton Schweller, Ioannes Miller, Antonius és Ignatius Fieczyk, továbbá a Filtermeister-fiúk és a Deákyak nevével.) Szüleik mindnyájan a gyimesi vesztegzárintézetnél, vagy a vámhivatalnál szolgáltak.

Az első csángó iskolás, a Tankó Mihály névre hallgató fiú, 1777-ben tűnik fel Somlyón, de az anyakönyvben nincs nyoma annak, hogy a tanulmányait később folytatta volna. Ugyanonnan, 1800-ból egy Tatár József nevű gyimesi diákról szerzünk tudomást.¹¹

A szépvízi falujegyzőkönyvből több mint 175 éves szerződés szövegét idézzük fel: „Anno 1825 Die 2 Maji: adjuk ezen kontraktuálisunkat arról, hogy Gyimes Lunkán, Mária Magdolna a kápolnájánál lakó Nemzetes Bakman Ignácz V(ice) Kántor Úrnak kérése vala az N(emes) két faluhoz, úgymint Szépvíz(hez) és Sz(ent) Miklóshoz, hogy kús particulla kaszáló helyecske adatnék pénzéért, amelykor más alkalmatosság nem adattathaték, hanem a Szépvíz részéről Sie alatt azon kús particulla (részesecske), amelyet Bilibók Péter által adott volt Antal Péternek... (a kántor) a taxát fizeti Bilibók Péternek...” Szépvíz részéről a szerződést aláírták Gál Albert bíró, Ádám András jegyző, Becze Ilyés esküdt és Deák István esküdt.¹²

Mit jelentett ez a szerződés? Számunkra azt, még ha erről a szövegben nincs is szó, hogy Gyimeslokon, a Mária Magdolna-kápolna mellett iskola működik. Nem alaptalanul gondol-

⁹ Bunea, Augustin: Statistica românilor din Transilvania în anul 1750. Sibiu 1901. 11–12. old.; Endes Miklós: Csík-, Gyergyó-, Kászonszékek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Bp., 1938. 338. old.; Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Transsilvaniensis. MDCCCXLVIII. 58. (1848)

¹⁰ Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1983.; Takács György: Aranykertbe aranya. Bp., 2001. 27–125. old.

¹¹ CsLt. 72/782. A csíksomlyói gimnázium anyakönyve. 1770–1846.

¹² CsLt. 98/1/150. Szépvízi falujegyzőkönyv. (1812–1825) 150. old.

juk így... 1823 tavaszán Csíkszékben püspöki látogatásra, vizitációra, és egyben bérnyújtásra került sor. Gyimesvölgyébe 1823. június 19-én érkezett meg Szepessy Ignác gyulafehérvári római katolikus püspök.¹³

A gyimesbükki Domus História kötetében, éppen e kérdést illetően, az 1823. évben kelt igen fontos bejegyzés található, amelynek tartalma, szövege, úgy véljük Szepessy püspöktől származik. „Az iskola intézménye nélkül – szól a latin nyelvű textus – a gyermekek elvadulnak, vadon nőnek fel.” Ezért a vizitáció alkalmával a püspök a helybelieknek ígéretet tett „egy deáknak nevezett iskolamester (tanító) fizetése garantálására, amelyet minden év első szemeszterében, félévében megküldenek”.

Mindazonáltal a püspök azt a feltételt szabja, azt a kívánságát fejezi ki, hogy az iskolások helyzetéről, előrehaladásukról félévenként, köteleességszerűen küldjenek jelentést.

A kezdeményezés indulhatott Ferenczi Tamástól, a gyimesi plébánostól (1821–1836), esetleg a loki lakosságtól. De a döntő szó ebben az iskolaügyben nem lehetett a másé – ahogyan ezt a gyimesbükki plébánia krónikáját tartalmazó kéziratok kötet is bizonyítja –, mint az erdélyi püspöké.¹⁴

Bár írott forrással nem rendelkezünk, úgy gondoljuk, hogy ekkor a gyimeslokiak az iskolaház s egyben kántori lak építésére vállalkoztak. Ugyancsak feltételezzük, hogy az iskolaházat 1824-ben befejezheték. Az tűnik valószínűnek, hogy a Kápolnapatak-szádi iskola 1825 tavaszától (vagy már 1824-től) működött, amelyben a szépvízi falujegyzőkönyv szövegéből ítélve Bachman Ignác helyettes kántor tanított. Bachman háta mögött már közel 20 évi tanítói munka állott. Mit tudunk róla? Szépvízi lakos, a kolozsvári származású Bachman József sebész (kirurgus) fia. 1801-ben, 16 éves korában, a csíksomlyói gimnázium középső grammatikai osztályát végezte el. A gimnázium utolsó (felső grammatikai, poétikai és retorikai) osztályait már nem járta ki. Addig is az iskoláztatásával járó költségeket a Haller-féle alapítványból fedezték. Nagyon fiatalon, 1804-ben nősült, feleségül a csíkszentmiklósi Székely Katalint vette el.¹⁵ 1806-ban, de lehetett már korábban is, Delnén tanító („ludimagister”). A tanítók abban az időben egyházi embereknek számítnak. Egyházi kötelezettségeiknek is eleget kellett tenniük. El kellett látniuk a harangozói feladatokat. Gyakran keresztelőkön, esküvőkön kellett asszisztálniuk, tanúként jelen lenniük. Nem ritkán, de csupán kisgyermekes esetekben temetnek. Az 1810-es években Bachman Ignác a rákosi kisiskola tanítója, „a kisasszonyi egyházmegye” harangozója. Róla Rákoson az utolsó bejegyzés 1823-ból datálódik.¹⁶

A gyimesloki (később középloki) helyettes kántor a Mária Magdolna-kápolna mellett lakott, tanított, harangozott, sőt a kápolnában gyakran kisebb ájtatosságot is vezetett. Szorultság esetén, és ilyen többször is adódhatott, mert a plébános a Gyimesi-szorosban, innen több mint 10 km távolságra lakott, kereszttelt és temetett is.

Milyen közvetett bizonyítékaink vannak arról, hogy itt az 1820-as évek második felében és az 1830-as években iskolai munka folyt?

Bachman Ignác 1834-ben, mint loki kántor egy, a Bodor Mihály részére kiállított igazolást, jegyzőkönyvet írt alá. Bizonyossága ez annak, hogy ő akkor is Gyimeslokon tevékenykedett.¹⁷ 1836-ban Középlokon egy Antal György nevű férfi tanúkihallgatás jegyzőkönyvét rögzítette, készítette el. Az írás-olvasás mesterségét, úgy véljük, Antal György a gyimesloki elemi iskolában sajátította el. Nevére ugyanis a csíksomlyói gimnázium anyakönyvében nem bukkanunk.¹⁸

A gyimesloki iskola és a tanító eredményes működésének meggyőző bizonyítékai még azok a gyimesközéploki és felsőloki diákok, akik Csíksomlyón, a gimnáziumban folytatták tanulmányaikat. A legelső Bachman József, magának a kántortanítónak a fia (1826–1828). 1828-tól a gimnázium tanulója lett Blága Gábor, a dánfalvi születésű Blága János és a

¹³ Csíkszentléleki plébánia levéltára. Protocollum. 1821–1855/9.

¹⁴ Gyimesbükki plébánia: Historia Domus. Szepessy Ignác erdélyi püspök (1820–1827).

¹⁵ CsLt. 72/782/1801. Uo. 47/776/569. Csíkszentmiklósi anyakönyv.

¹⁶ CsLt. 47/209/50-51., 157-158. old.; Delnei anyakönyv. Uo. 47/524/163., 47/525/2., 14., 267., 275-279. old.; Rákosi anyakönyv.

¹⁷ CsLt. 29/VIII/6/1834. (vicekántor)

¹⁸ CsLt. 30/III/154/1836. (Antal Gy.)

borospataki Tankó Anna fia, aki a somlyói középiskolás éveit végig kitűnő tanulóként 1836-ban fejezte be. Ekkor belépett Szent Ferenc rendjébe, majd a teológiai tanulmányai befejeztével, 1842-ben pappá szentelték. A ferencesek rendjében többször is fontos tisztségeket bíztak rá. (Definitor, többször gvárdián.) Eddigi tudásunk szerint ő az első gyimesloki fiatal, aki főiskolai végzettséget szerzett.¹⁹ Mostanáig úgy tudjuk, hogy az első, aki főiskolai, egyetemi képesítést nyert, Tankó Károly tanár volt. Ő 1905-től a somlyói, majd a csíkszeredai gimnázium tanulója. Az egyetem elvégzése után 1923–1925-ben ugyanannak a középiskolának a magyar–latin és román szakos tanára. A háborúban szerzett betegsége, sajnos, hamar elvitte.²⁰

1836-ban Blága Imre, valószínűleg Gábornak az öccse is bekerült a somlyói középiskolába. 1836–1844 között végezte el. Később a delnei anyakönyvben, mint delnei kántort és tanítót látjuk viszont. Az 1840-es évek első felében még két gyimesloki tanuló járt a gimnáziumba, Blága István és Bodor György. Az utóbbiban a későbbi felsőloki jegyzőt ismertük fel.²¹

A gyimesbükki anyakönyv 1836-ban újból loki kántorként, majd egy év múltán, 1837. augusztus 15-én iskolamesterként, vagyis tanítóként („Ludi Rector”) jelzi Gyimeslokon Bachman Ignácot. A tanítómester kifejezés a helyettes kántor legfőbb tevékenységi területére utal.²²

Még egy bejegyzést tartunk érdemesnek itt előadni. A csíkszépvízi század parancsolatkönyvében 1829. július 8-i dátummal, „az iskolába járó gyermekekről és leánkákról” közölnek névsort. Összesen 82 szépvízi fiút és leánykát írtak össze. Ugyanakkor viszont külön jegyzékbe vették a gyimesloki, Ők Lunkát írnak, katona rendben lévő iskoláskorú gyermekeket is. Őt fiú és hét leányka neve került a jegyzékbe. (5 Farkas, 2 Pál, 2 Fodor, 1 Bilibók, 1 Dobos, 1 Gergely nevű gyermek.) De hogy ezek télen mind rendszeres iskolálatogatók lettek volna, azt erősen kétlem, mert a többségük legalább 4–5 km-re lakott a középloki iskolától. De néhány közülük járhatott iskolába.²³

Legfőbb tanúsága a Bachman Ignác gyimesloki oktató-nevelő munkájának az a jelentés, amelyet Koncz Lázár, az akkori gyimesi plébános állított össze az 1837–1838-as iskolai év végén.²⁴ A latin nyelven írt rövid beszámolót magyarul idézzük: „Az iskolai felszerelésről, ellátásról a gyimesloki hitközösség, míg Bachman Ignác tanító évi 120 forintos fizetéséről a gyulafehérvári római katolikus püspökség gondoskodik.” Az utóbbi kitétel kapcsán is határozottan állíthatjuk, hogy 1823-ban a helyettes kántori és tanítói állás létesítések a püspöké volt a döntő szó. Koncz Lázár plébános a továbbiakban felsorolja a tantárgyakat is. Az első helyet az ábécé-tanítás foglalja el. Második tantárgyként a római katolikus hit alapelveinek a tanítása szerepel. Harmadikként a plébános az olvasás és az írás szabályainak a tanítását említi. Az iskolások számát illetően az idézett forrás a következő adatokat tartalmazza: az iskolai évet 84 beírt tanuló kezdte, ebből 39 fiú, 45 leányka. A tanév végén Bachman Ignác iskolájába már csak 30 tanuló járt. Közülük tizenhárman fiúk, tizenheten leánykák.

A gyimesi plébános a tanítási év eredményességét a gyimesloki iskolánál közepesnek minősítette. Meglepőnek tűnhetik az, hogy a tanév Bachman Ignác iskolájában csupán négy hónapnyi időt ölelt fel, december elejétől március végéig tartott.²⁵

¹⁹ Antal Imre: Gyimesi krónika. Bp., 1992. 105–106. old.; P. György József: A ferencesrendiek élete és működése Erdélyben. Kv., 1930.; Blága Gábor (szerzetes neve János) 1818. VI. 19-én született Középlokon. 1836. IX. 24-én beöltözött ferences szerzetesnek. 1842. VII. 31-én pappá szentelték. – Veszely Károly: Az erdélyi római katolikus püspöki megye autonómiája. Gyulafehérvár, 1893/85. CsLt. 72/782/1826–1836.

²⁰ Az erdélyi római katolikus státus csíkszeredai főgimnáziumának Értesítője az 1923-ik iskolai évről. Csíkszereda, 1924. 23., 28. Ugyanaz az Értesítő az 1924–25. évről. 16., 19. Tankó Károly is a megálló felekezeti iskolában kezdte tanulmányait.

²¹ CsLt. 72/782/1836–1844. Csíki Székely Múzeum. (CsSzM) Gyimesfelsőlok falujegyzőkönyve. 1854–1894. 11. old.

²² BLt. A gyimesi római katolikus plébánia anyakönyve.

²³ CsSzM. Ltsz. 6312/105/181. Szépvízi parancsolatkönyv.

²⁴ BLt. A gyimesbükki római katolikus parókia protokolluma. 1822–1854/1838.

²⁵ Csíkszentmiklósi plébánia levéltára. 1845–46-os iratok. BLt. A gyimesbükki plébánia protokolluma. Az 1829-es év.

A gyimesloki (Felsőlok és Középlok) egyházközség 1853-ban önállósult, különvált a gyimesbükkitől. Ettől kezdve, mintegy 30 éven át Ollé Elek plébános állott az új egyházközség élén. A kevés adat dacára is azt kell biztosra vennünk, hogy az 1850–1860-as években a községben működött elemi iskola. E meggyőződésünkben megerősít az az ismert tény, miszerint Ollé Elek plébános pályája kezdetén az udvarhelyi gimnáziumban tanított, annak tanára volt. De forduljunk Orbán Balázshoz, aki azt írja, hogy Haynald Lajos püspök 1853-ban az addig filiaként létező Gyimeslokot függetlenítette Gyimesbükktől. „...csángóink meg is mutatták mennyire áldozatkészek, mert... templomuk többé a híveket befogadni nem tudván, azt megnagyobbították, önjelükön új papi, kántori lakot és iskolaházat építettek, szent edényeket és öltönyöket csináltattak.” Azonban Orbán Balázs nem hallgatta el azt a negatív jelenséget, amely az akkori lokiakat jellemezte: „oly kevés közöttünk az írástudó, hogy még a falusi előljáróság is alig tudja a nevét aláírni”. A csángók, pásztorok lévén, idegenkednek az iskolától, és ennél fogva nem kedvelik sem a tudományokat, sem a mesterségeket, jegyezte meg Orbán Balázs.²⁶

Minden bizonnyal az első középloki tanítónak a fia kellett, hogy legyen az a Bachmann Károly, aki 1864-ben ugyanitt a jegyzői tisztséget töltötte be.²⁷

A gyimesloki egyházközség következő iskolamestere Székely Antal, aki több csíki tanítótársával együtt 1858-ban kéri a püspököt, hogy engedélyezze a képesítő vizsgáik letételét.²⁸

1870–1873-ban Gyimesközéplokon Ferenczy Ignác a kántortanító. Valószínű kásonújfalvi születésű fiatalember, 1858–1859-ben segédtanító Kásonújfaluban. Ugyanekkor magántanuló a csíksomlyói új tanítóképzőben. Középlokra tehát valamikor 1865 körül került.²⁹ 1873 elejétől kezdődően több mint 35 éven át Sata Mihály a kántortanítója a községnek. Ő Lövéte szülötte. Képesítővizsgát 1867-ben tett Csíksomlyón. Ekkor homoródmeteri tanító. 1868-ban megnősült. Abban az évben Szentegyházaláhfaluban segédtanító volt. Ezt követően Csíkszentdomokoson folytatta tanítói mesterségét, hivatását.³⁰

Az első magyar tanügyi törvény

Az Eötvös József-féle, 1868. évi 38-as számú első magyar tanügyi törvény a korábbi népiskolát hat osztályos iskolává alakította át, ezen túl létrehozta még az ismétlő iskolát.

A népiskola megszervezésével ez a törvény a világi műveltséghez vezető út alapjait fektette le, s így az iskola a polgári fejlődés egyik biztosítéka lett. A törvény a 6-12 éves korosztály számára elrendelte a tankötelezettséget, a 12-15 éveseknek pedig az ún. ismétlőiskolát tette kötelezővé. A korszak tanítósága nagy lendülettel látott munkához, a nép oktatásához. Az írástudatlanság felszámolása, az írás-olvasás megtanítása került a tanítói munka és érdeklődés középpontjába. Eötvös József, a törvény alkotója úgy gondolta, hogy az állami iskolának jó példával, magas színvonallal kell elől járnia. Az állami elemi iskolákban folyó munka így jelentős hatást gyakorolt a felekezeti iskolákban folyó oktatásra. 1869-ben a népiskolák részére tantervet dolgoztak ki. Ezt később, 1877-ben, majd 1905-ben módosították, megújították. A tanterv az írás-olvasás tanításában az írvaolvastató módszert ajánlotta. „Az első évben az írástanítás előzi meg az olvasást, úgy azonban, hogy minden betű és szó írását azonnali olvasás követi. A második évben az olvasástanítás előzi meg az írást”, hangzik a tanterv utasítása. A többi európai országban is ez volt a leginkább alkalmazott eljárás. Az 1877-es tanterv kifejti, mihelyt a tanító a beszéd- és értelemgyakorlatba foglalt hangoztatási elemeken átvezeti a gyermekeket, azonnal hozzáfog a legegyszerűbb betűíratáshoz.³¹

²⁶ *Beke Antal*: Az erdélyi egyházmegyei papnevelde történeti vázlata. Gyulafehérvár, 1870. 134., 149. old.; *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása II. Pest, 1869. 78. old.

²⁷ *Pesty Frigyes* Helynévgyűjteménye. Csíkszék. Fólió 245/405–406. old.; Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára.

²⁸ *Császár László*: Csíkrákos község történelmi és néprajzi adatai. In: A Csíki és Gyergyói Múzeum Közleményei. Csíkszereda, 1957/71.

²⁹ CsLt. 47/354/107–109., 115–116. old.; Gyimesloki anyakönyv. Ferenczy Ignác 1858–1859-ben 22 éves. Gyimeslokra 1865-ben vagy utána nemsokára kerülhetett.

³⁰ CsLt. 47/656/1868/39., 4–5., 9–10., 24–28. Csíksomlyói anyakönyv. 179/1. A csíksomlyói tanítóképző anyakönyve.

³¹ *Mészáros István*: A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája és topográfiája 993–1996. Bp., 1996. 54–55. old.; A magyar olvasástanítás története. Bp., 1990. 97–100. old.

A tantárgyak, amelyekre osztályzatot kaptak a tanulók az 1874–1875-ös iskolai évben a következők voltak: mindenekelőtt osztályozták az iskolás erkölcsi magatartását, a figyelmességét és a szorgalmát. A tulajdonképpeni tantárgyak pedig ilyen sorrendben következtek: hit-tan, biblia, betűzés, olvasás, számolás fejből és írásban, hazai történelem, földrajz, polgári jogok és kötelességek, természettani és természetrajzi ismeretek, iratok fogalmazása, magyar szépírás, rajz, ének, gazdasági és kertészeti ismeretek. Érzékelhető, miszerint a szentszék által iskolától vett lista még eléggé hasonlít a hátszegi, valamint a csíki iskolák 1848 előtti tantervére. Módosulás észlelhető az 1877–1878-as tanévtől: erkölcsi viselet, szorgalom, hit- és erkölcsstan, beszéd- és értelemgyakorlat, írás és olvasás, nyelv- és irálytan, mennyiségtan (mér-tan), történet-tani tárgyak (földrajz, történelem, polgári jogok, kötelességek), természettani tárgyak (természetrajz, természettan, mezei gazdaság és kertészet), művészeti tárgyak (ének, rajz, testgyakorlás).³²

Az itt felsorolt tantárgyakat a csíkszentkirályi római katolikus felekezeti iskola anyakönyvéből jegyeztem ki, de biztosra vehetjük, hogy ugyanaz a tanterv volt érvényben a gyimesközéploki felekezeti iskolában is. A legrégebb ilyen természetű gyimesközéploki adataim forrása egy V. osztályos bizonyítvány 1909-ből. Tankó Imre (Antal) bizonyítványában a következő diszciplínák kapnak helyet: magaviselet, szorgalom, hit- és erkölcsstan, magyar olvasás, magyar nyelvtan, magyar helyesírás, számtan, földrajz, történelem, polgári jogok és kötelességek, természetrajz, szépírás, ének, rajz, testgyakorlás, gazdasági ismeretek. De az itt felsorolt tantárgyak mindegyike természetesen nem szerepelt az első három osztályban.³³

Megjegyezni kívánjuk, hogy az 1868. évi 9-es számú törvény lehetőséget adott a nemzetiségek nyelvén működő iskolák létesítésére, az 1868. évi 44-es számú törvény pedig autonómiát biztosított a román és a szerb ortodox egyházaknak, és az általuk patronált elemi oktatásnak.³⁴

Sata Mihály kántortanítóról, aki több mint 35 éven át tanított Gyimesközéplokon, az utolsó adatom 1907-ből való. Ekkor temették el 29 éves leányát, Borbálát. Felesége, a somlyói Péter Terézia már korábban elhunyt.³⁵ Antal Imre úgy tudja, hogy Sata Mihály 37 évet (1873–1910 között), a csíkmindszenti Nagy Tamás mintegy 7 évet (1901–1907 között), Fejér Dénes 2 évet (1907–1909 között) szolgált a középloki oktatást. A csíksomlyói születésű Orbán István 34 éven át munkálkodott Középlok szolgálatában (1909–1943). Kántortanítói hivatása itt vette kezdetét és itt is ért véget.³⁶ A XIX. században, 1825-től az egész Gyimeslok, majd 1849-től Gyimesközéplok község területén egyetlen iskola létezett és abban csupán egy szál tanító oktatott. Világos, hogy az itteni gyermekek többsége leginkább az iskolától való nagy távolság, de sok szülő igénytelensége, maradisága vagy szegénysége okán nem járt iskolába és maradt írástudatlan. Pásztor György gyimesbükki plébános az 1878–1879-es iskolai év végén azt jegyezte le, hogy a gyimesloki iskolánál 34 fiúgyermek és 26 leányka jelent meg a vizsgán. Az iskolakötelesek száma azonban 149 volt, tehát az iskoláskorúak 40,26 százaléka látogatta rendszeresen az iskolát. Ha viszont az egész Középlok területét tekintjük, akkor a valóság ennél sokkal rosszabb lehetett.³⁷

Az 1880. évi népszámláláskor feljegyezték az írástudók számát is. Gyimesközéplokon 104-en tudtak írni-olvasni. A község lakosságának a száma ekkor elérte az 1824 főt. A szomszédos Felsőlokon ugyanekkor 1390 lélekből csupán 24 ismerte az írás-olvasás tudományát. A 2236 főt számláló Gyimesbükön 273 ember tudott írni-olvasni.³⁸

³² CsLt. 458/1–4., 12–13. old. A csíkszentkirályi iskola anyakönyvei.

³³ CsSzM. Történelem részleg. Leltárszám 29. (Tankó I. A.)

³⁴ *Mészáros István*: Mióta van tankötelezettség? In: *Iskolatörténeti kaleidoszkóp*. Bp., 1989. 85–89. old.

³⁵ Gyimesközéploki polgármesteri hivatal. Anyakönyvek II. 1907. I. 4.

³⁶ *Antal Imre*: Adatok Gyimesközéplok község monográfiájához. In: *A csíki és Gyergyói Múzeum közleményei*. 1957/30. CsLt. 179/9/1895–1907/4–13. Uo. (A csíksomlyói tanítóképző iratai.) 6/1. (A tanfelügyelőség iratai.)

³⁷ Gyimesbükki plébánia. *Historia Domus*. 1879/34.

³⁸ *Recensámantul din 1880. (Cluj)* 1997. 180–181., 356–357. old. Középlokon a lakosság 5,70 %-a, Felsőlokon 1,72 %-a, míg Gyimesbükben 12,21 %-a ismerte az írás-olvasás elemi tudományát. A felsőloki iskola alapításáról nincsen adatunk. Az első írásos említése az 1883–1884-es iskolai évből, amikor a községi képviselőtestületől azt kéri a tanító, hogy a lakbérét, az év 30 forintot fizesse a község.

Endes Miklós a Csík megye történetét tárgyaló munkájában arról számol be, hogy 1900-ban a gyimesközéploki iskolakötelesek 77,2 %-a maradt távol az iskolától. Felsőfokon ez a szám 71 % volt.³⁹ 1909-ben az 1131 középloki tanköteles gyermek közül 325 nem látogatta az iskolát. Ez 28,70 %-os távolmaradást jelentett csupán. Az akkori viszonyokat szem előtt tartva talán túl szép ahhoz, hogy el is higgyük.⁴⁰ Az 1910-es népszámlálás azt mutatja, hogy Középlokon az írás-olvasás ismerete 30,70, Felsőfokon 32,15, Gyimesbükkön 38,25 %-os ért el. Ezzel szemben Csíkszépvízen az írástudók a népesség 47,30 %-át tették ki.⁴¹ Azzal, hogy 1906-ban Hidegségen iskola épült, javult Középlokon a beiskolázottság helyzete, nőtt az írástudók száma.⁴²

A kortárs csíkszentkirályi plébános, Ferenczi Károly (1875–1882) dolgozatában a könyvtár fontosságát fejtegeti, azt írja, hogy „sok ifjú, aki az iskolában szépen írt, olvasott, ma a nevének kívül, alig tud egyebet leírni”. Azt figyelték meg, hogy azok a fiatalok, akik valamikor elvégezték a falusi triviális, elemi iskolát, amikor felnöttekké, szülőkké lettek, újból teljesen vagy majdnem teljesen analfabétákká váltak. Ezen az iskolai és a népkönyvtárak segíthetnek, érvel a dolgozat szerzője.⁴³ A csíkszentkirályi plébános és mások megfigyelése hatványozottabban volt érvényes a gyimesloki fiatalokra, akik legfeljebb akkor láttak írást, könyvet, amikor templomba mentek. Az iskola elvégzése után nem írtak és nem olvastak. Tíz év valószínű elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy elszakadjanak a betűk világától, és teljességgel elfelejtsék az iskolában tanultakat.

Gyimesközéplokon 1907-ben a képviselőtestület községi könyvtár létesítését hagyta jóvá. Jelezzük ezt a döntést, mint a művelődés irányába tett lépést.⁴⁴ A Brassói Lapok 1908-ban a községben működő izraelita iskoláról tudósít.⁴⁵

1908 tavaszán Csobotfalván a csíki tanítók köri összejövetelén Rácz Lajos hidegségi tanító értekezést terjesztett elő. A címe: Mit tehet az iskola, a tanító az alkoholizmus ellen? (Negyven évvel korábban Orbán Balázs megfigyelte, hogy a csángók a szeszeseit csak kis mértékben fogyasztották.) A csíkszeredai lap a hidegségi iskoláról szólva, közli: annak ellenére, hogy azt a község építette és szerelte fel, mégis most az intézmény államosítás előtt áll.⁴⁶

Az iskolaház a tanítás nélkülözhetetlen anyagi feltétele. A Gyimesközéplokon lévő iskola, amelyről már szó esett, s ahol vélhetően a kántortanító is lakott, biztosra vehető, hogy faépítmény volt. A ma is létező, a kápolnapataki út és az országút találkozásánál emelt iskolaépület az 1868-as magyar népiskolai törvény hatályba lépését követő időszak alkotása.

A gyimesbükki *Historia Domus* 59. oldalán olvasható: „1900. év július 22-én Gróf Majláth Gusztáv püspök kiszállt Gyimesközéplokra Toldalagi Sámuel udvari káplánja kíséretében (és) az általa 7000 forint költséggel felépített iskolaházat ünnepélyességgel felszentelte.”⁴⁷ A Mária Magdolna búcsúja napján átadott iskolaházban két tanterem, egy iroda, továbbá egy raktár kapott helyet. A középloki (megállói) iskolában, a két épületben, összességében úgy tűnik, három esetleg négy osztályterem állt az oktatás szolgálatában. 1901-től Sata Mihály idős tanító mellett (ha ő nem vonult már nyugdíjba!) feltételezhető, hogy Nagy Tamás újonnan végzett csikmindszenti fiatalember kezdte meg tanítói pályáját. Őt 1904-ben már biztosan Gyimesközéplokon találjuk. Sata Mihály kántortanítóról az utolsó adatunk 1907-ből maradt

³⁹ Endes Miklós: i. m. 461. old.

⁴⁰ Csíki Lapok. 1909. IX. 15.

⁴¹ A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Bp., 1912. 386–387. old.

⁴² CsLt. 7/6343/1906/78–80. (Hidegségi iskola)

⁴³ Csíkszentkirályi plébánia. *Historia Domus* II. 51.

⁴⁴ CsLt. 7/6343/1907/213.

⁴⁵ Brassói Lapok. 1908. II. 4.

⁴⁶ Orbán Balázs: i. m. 78. old.; Csíki Lapok 1908. IV. 8., X. 12.

⁴⁷ Gyimesbükki *Historia Domus* 59. (1900) A 2000. év júniusának 17. napján a Majláth Gusztáv Károly püspök költségén emelt épületen ünnepélyes külsőségek közepette feliratos táblát lepleztek le. Erre az ünnepségre készült ennek a dolgozatnak az első változata. A Csíki Lapok, 1900. VII. 25-i száma írja, hogy a július 22-én elhelyezett márványtáblán ez áll: „Építette Székelyi gróf Majláth Gusztáv püspök. Tervezte Pápai Sándor. 1899–1900.” A 2000. évi emléktábla Bodó Levente szentegyházi szobrász alkotása. A megemlékezés szervezői: Tankó Gyula igazgató, Nagy Imre polgármester és a tanszék.

fenn.⁴⁸ Az is lehetséges, hogy Sata Mihályt 1909-ben a Csíksomlyón végzett fiatal Orbán István kántortanító váltotta fel. Ő 1943-ig szolgált ebben a tisztségben Gyimesközéplokon. Nagy Tamás, nem tudni pontosan mikor, Gyimesbükkre távozott. Orbán István a helyi felekezeti iskola tanítójaként kb. 1935-ig működött. Akkor a hatóság kitiltotta az iskolából. Ebben a durva döntésben a tanfelügyelőség arra hivatkozott, hogy nem ismeri eléggé jól a román nyelvet.⁴⁹

5. Az impériumváltás (1918, 1940, 1944–1947)

Az első világháború, majd az azt követő békeszerződés gyökeresen új helyzetet teremtett. Megváltoztatta a hatalmi és a gazdasági viszonyokat.

Az erdélyi románságnak a Gyulafehérváron tartott nemzetgyűlése 1918. december 1-jén egyebek között kimondta: „Teljes nemzeti szabadság az együttlakó népek számára. Minden népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját igazgatással, kebeléből választott egyének által.” (Semmi az, hogy ez még máig sem valósult meg!?)

A román kormány, a következő esztendőben Párizsban aláírta a kisebbségi szerződést. A 9. cikkelye így hangzik: „Azok a román állampolgárok, akik a faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik, mint a többi román állampolgár. Nevezetesen hasonló joguk van saját költségükön jótékonyasági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni, és azokat felügyelni, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használják, és vallásukat szabadon gyakorolhatják.” A 10. cikkely pedig ezeket rögzíti: „Olyan városokban és kerületekben, ahol a nem román nyelvű állampolgárok jelentékeny arányban laknak, a román kormány a közoktatásügy terén megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni, avégből, hogy az ily román állampolgárok gyermekeit az elemi iskolákban saját nyelvükön tanítsák.” Ez a rendelkezés nem akadályozza a román kormányt abban, hogy a román nyelv oktatását kötelezővé tegye.⁵⁰

Mikó Imre írja, hogy az 1924-ben elfogadott román állami elemi iskolai törvény európai „hírnévre” tett szert azzal, hogy előírta: azok a román származású állampolgárok, akik elfelejtették anyanyelvüket, gyermekeiket csakis román tannyelvű iskolába írathatják be. A törvényeknek ez a kitétele elindította a származáskutatás és a névelemzés örületét. Minden idegen, máshonnan idekerült és a legtöbbször hozzá nem értő, ez irányban képzetlen tanító, a név és az eredetkutatás „szakértője” lett. És akiről a román tanítók kimondták a szentenciát, annak nem maradt más választási lehetősége, „joga”, mint román iskolába járattatni a gyermekét.

Másik hírhedt és jogsértő előírása a törvénynek az ún. kultúrzonák kijelölése. Húsz megyét soroltak ebbe a kategóriába. Közéjük tartozott Csík megye is.⁵¹

Azok a tanítók, akik nem az illető kultúrzonából származtak és vállalták, hogy legalább négy éven át az említett zónában tanítanak, 50 %-os fizetésemelésben, egyéb külön kedvezményben és juttatásban részesültek. Itt közöljük Zamfir Turcunak, az egyik ilyen kultúrzonába, Gyimesfelsőlokra kinevezett tanítónak a kérését. Zamfir Turcut később Középlokra, az állomási iskolához helyezték át.⁵² Kinevezését követően Zamfir Turcu a tanfelügyelőségtől a törvény előírta járandóságát kéri.

Tanfelügyelő Úr!

Alulírott Turcu Zamfir tanító, a galaci C. Negri Tanítóképző 1926. év júniusi szessziójának abszolvensé, 1907-ben, március hónap 25-én a Covurlui megyei Folteⁿti községben születtem. Nem lévén Csík megyei, kinevezésem a Bákó tartományi iskolakörzettől a harmadik helyre, a Csík megyei Felsőlokra szól, amely heteroglott (vegyes nyelvű) zónába tartozik, kérem tisztelettel, szíveskedjen közbejárni a törvény szerinti helyen, hogy a törvény 159. szakasza II. bekezdésének megfelelően számomra utalják ki az utazási (kiszállási) előleget, amely a fizetésemnek a kétszerese a plusz járulékokkal együtt,

⁴⁸ Gyimesközéploki polgármesteri hivatal. Halotti anyakönyvek. II. 1907–1916/1907. I. 4.

⁴⁹ Antal Imre: Gyimesi krónika Bp., 1992. 109–112. old.; Borbáth István Gusztáv, Molnár János, Orbán Zoltán tanítók-tanárok visszaemlékezése.

⁵⁰ Mikó Imre: Huszonkét év. Bp., 1941. 265., 270. old. (Reprint)

⁵¹ Mikó Imre: i. m. 49–52. old.

⁵² CsLt. 6/4/1925–1926. IX. 18/26.

ismerve, hogy a megélhetés nehézségei nagyok, aztán pedig új lévén a tanügyben, ez a törvény biztosította jogom.

Megkülönböztetett tisztelettel: Z. Turcu

A Magyar Párt mindhiába fordult a Genfben székelő Népszövetséghez panaszai orvoslására, lényegében semmilyen lépés nem történt. Pedig Románia 1919-ben aláírta a párizsi kisebbségi szerződést. A papiros elbirt akármit!

A román hatóságok a trianoni békeszerződést követően, 1920 után minden egyes, korábban állami vagy községi iskolára menten rátették a kezüket és az oktatás nyelvét azonnal románra változtatták. De nem érték be ennyivel. Az 1924-es, a már jelzett tanügyi törvény életbe lépését követően a római katolikus, de más felekezeti iskolák működését is minden módon igyekeztek lehetetlenné tenni. Másfél évtizeden át valóságos hajtóvadászatot folytattak a római katolikus felekezeti iskolák felszámolásáért.

Legtöbb esetben a tanügyi hatóságok, amelyeket az állami erőszakszervek, a rendőrség, a csendőrség, a sziguranca és a törvényszék támogatott, segített, sikerrel számolták fel a magyar nyelvű felekezeti iskolákat, osztályokat és államosították azokat. Az 1920–1930-as években a román állam, a megyei román tanügyi hatóságok iskola- és kultúraromboló módszerei leginkább a kollektivizáláskor alkalmazott eljárásokra, módszerekre emlékeztetnek.

Bár a római katolikus egyház 1919 őszén az egész Csík megyében, így a gyimesvölgyi iskolákba is magyar tanítókat nevezett ki, Gyimesbükkben és Gyimesfelsőlokon az anyanyelvű oktatást rövid idő alatt teljességgel felszámolták. Középlokon a hidegségi és az állomási iskola jutott hasonló sorsra. Az ókiráláságbeli tanítók nem ismerve a magyar nyelvet, a gyermekek anyanyelvét, leginkább az analfabetizmust, de mindenképpen a tudatlanságot terjesztették.⁵³

A felekezeti iskolák kemény állami ellenőrzés alatt állottak. A tantervet az állami iskola tantervéhez kellett igazítaniuk. Mind az állami, mind a katolikus egyház irányította elemi iskolákban a tanítás hét osztályos volt. A hét osztályos római katolikus felekezeti iskolában a következő tantárgyakat adták elő: hittan, román nyelv, román beszéd- és értelemgyakorlat, román olvasás és írás, magyar nyelv, magyar nyelvtani gyakorlat, számtan, mértan, történelem, földrajz, alkotmánytan, szépírás, rajz, ének, test- és katonai gyakorlat, gazdasági ismeretek és gyakorlat.⁵⁴

A gyimesvölgyi iskolák közül Középlokon a Megállónál sikerült a felekezeti iskolának megvédenie, megtartania az anyanyelvű oktatást. Az intézmény működésének tükre, az írásos források sajnos eltűntek. Lehet, hogy megsemmisültek. Emiatt csupán visszaemlékezések alapján, azok segítségével lehet némiképp rekonstruálni az itt folyó oktató-nevelő munka vázlatos történetét.

Hosszú időn át, 1909–1934 között a csíksomlyói születésű Orbán István volt itt a kántortanító. Úgy pontosítjuk ezt az adatot, hogy őt 1935 körül a tanfelügyelők, mivel szerintük nem tudott eléggé jól románul, kitiltották a felekezeti iskolából. Ebben a kéttanerős felekezeti iskolában, visszaemlékezések szerint, tanított még Borbáth István (1919–1920), Rácz Lajos, Puskás Ágoston, Zakariás Dezsőné Keresztes Cecília, Ferenc Árpád.⁵⁵

1934 vagy 1935 őszén román tanfelügyelők jelentek meg az iskolában, átvizsgálták a naplót és a Baliga, Bilibók, Berszán, Blága, Györgyicze, Hajnal, Jánó, Kulcsár, Karácsony, Nagy, Prezsmer nevű gyermekeket sorba állították és átkísérték az állami iskolába.⁵⁶ Hasonló jeleknek később is megisméltődtek.

Egy felekezeti tanítói gyűlésen 1927-ben hangzott el a régi latin közmondás csíki változata: „Akit az istenek gyűlölnek, tanítónak teszik” hangzik a latin közmondás. Újabb, csíki változata pedig így szólt: „Akit az Isten szeret, népe tanítójává teszi.”⁵⁷ A felekezeti iskolák tanítóinak a hatósági zaklatásokon kívül súlyos anyagi gondokkal is kellett küszködniük.

⁵³ Mikó Imre: i. m. 303–306. old.; Csíki Lapok 1919. XI. 19., 1920. XI. 30.

⁵⁴ CsLt. 458/1926/38. A csíkszentkirályi római katolikus felekezeti iskola iratai.

⁵⁵ Borbáth István Gusztáv, Molnár János, Orbán Zoltán tanítók-tanárok visszaemlékezése.

⁵⁶ Antal Imre: Gyimesi krónika. Bp., 1992. 111–112. old.

⁵⁷ Csíki Lapok 1927. V. 27.

A két világháború között a magyar anyanyelvű iskolák ellen évente meg-megújuló hajszá indult. 1926 szeptemberében Csík megyében huszonegy magyar tanítót menesztettek az állásból. A helyi lap híradását vesszük át: „Féktelen hatósági hajszá indult a felekezeti iskolák növendékei ellen. Névelemzéssel akarják elnépteleníteni az iskolákat.”

A Brassói Lapokban 1934 őszén ezt olvashatták: „egyetlen kisebbségi tanító sem jutott Csík megyében álláshoz, sőt olyan sem, aki magyarul tudna”.⁵⁸

Nem mellőzhetjük ez alkalommal sem a Gyimesbükkön és Gyimesközéplokon az 1934. október 15-én történteket. Mert az események egyik kiváló oka éppen az anyanyelvű iskolázatlanság lehetőségének egyre durvább kiszorítása. E két községben a kommunista irányítás, befolyás alatt álló MADOSZ ösztönzésére az erdő-, adó- és iskolasérelmek miatt zendülésre került sor. A következő év tavaszán hármat a résztvevők közül börtön- és pénzbüntetésre ítélt a szeredai törvényszék. A legtöbbet – három hónapnyi börtönbüntetést – a középloki Tankó Imre Vajdára rótták ki, ugyanis az „emlékiratnak” nevezett, papíron rögzített követelésben, kérelemben, amelyet Póra Imrével magyarul fogalmaztak, arra emlékeztették a hatóságokat, hogy 1919-ben Párizsban Románia a kisebbségi szerződés aláírásával elismerte a kisebbségeknek az anyanyelv használatához való jogát az oktatásban is. A kolozsvári Keleti Újság a középloki követeléseit így foglalta össze: „tanítsák magyarul tudó tanítók a gyermekeket, töröljék el az iskolabírságokat, tartsák be a trianoni békeszerződés előírásait.”⁵⁹

1920–1922-ben Középlokon az állomási iskolánál Antal Kálmán tanító nevét őrizték meg az írások. 1924-ben ugyanott találjuk Balázs Annát és Dobrescu Dumitrát. Hidegségen Banda Ioant és György Bélát. A Kápolnapatak szádában lévő iskolán kívül a többi mind államosított intézmény. 1928-ban az állomásnál még feltűnik Lázár Anna neve is. Hidegségen György Béla mellett Roșu Nicolae és Simionescu Elena van alkalmazásban.

1931-ben az állomási iskolánál négyen oktatnak. Nagy Galaczi János, Szabó Erzsébet, György Magdolna és Stelea Gliga. Ebben az évben Barackoson állami elemi iskolát alapítottak, Hidegségen György Béla mellett Gabriel Gliga neve olvasható a fizetési listán. Ugyancsak 1931-ben jelzik először óvoda létezését is a községben. (Petrovici Lucreția az óvónő.)

1932-ben Barackoson Negrea Ioan a tanító. Első ízben Samarjean Toma személyében Háromkútra is tanítót küldtek. Az állomási iskola tanszemélyzete így néz ki: András Vince, Gergely Aladár, Sebastiană Domnișor és Turcu Zamfir. Ez utóbbit Felsőlokról helyezték ide.

Az állami oktatás Gyimesközéplokon az 1934–1935-ös iskolai évben bővülést mutat, amely minden bizonnyal a felekezeti iskola rovására történhetett.

A Megálló körzetében most első ízben tűnik fel két állami tanító, András Vince és Gergely Aladár személyében. Hidegségen továbbra is György Béla, valamint Cucer Alexandru és Rușu Constantin működnek. A bükkhavasi tanítói állásról most szerzünk először tudomást a tanfelügyelőség listáján. Az új poszton Oana Petrache a címzetes oktató.

Átugorva négy évet, 1938-ban az Állomásnál Turcu Zamfirt, Tănase Dumitrát, Turcu Sebastianát, míg a Megállónál Hortenzia Ioant, Vasa Petret, Hidegségen György Bélát, Ádám Máriát, Balázs Ottíliát, Barackoson Plopeanu Constantint, Bükkhavason Stănculescu Dumitrut és Vasa Alexét találjuk az állami iskolahálózatban. Az 1939–1940-es tanévben az állami iskolahálózatban Gyimesközéplok területén tíz tanítót alkalmaztak. Közülük egyetlenegy, György Béla volt magyar, a többiekről nehezen hihető, hogy ismerték volna a magyar nyelvet. 1940 nyarán a Csík megyei tanfelügyelőség listáján 335 tanító neve szerepel, de ebből ha 10 magyar, az is sok.⁶⁰

Az a mód, ahogyan a tanügyi hatóságok megszervezték és működtették ezekben az évtizedekben az állami iskolahálózatot, nem vált a tudományos ismeretterjesztés, az oktatás javára. Az állami iskolahálózatból a lakosság, a gyermekek anyanyelvét kitiltották, kizárták. Ha olyan pozitív tény keresünk, amelyet ez a két évtized az oktatás területén hozott, akkor az a barackosi, bükkhavasi, továbbá a háromkúti iskolaalapítás volt. Különben az állami iskolák

⁵⁸ Csíki Lapok 1926. IX. 26., Brassói Lapok 1934. X. 4.

⁵⁹ Szőcs János: Gyimesvölgy százéves háborúja. In: A Hét. 1977. VIII. 5. Adatok a gyimesvölgyi parasztmozgalmak történetéhez. In: Acta Hargitensia I. Csíkszereda 1980. 115–118. old.; Brassó Lapok. 1935. IV. 15., Csíki Lapok IV. 14., Keleti Újság. 1935. I. 28. A Nép Útja 1934. XII. 1.

⁶⁰ CsLt. 6/186. Megyei tanfelügyelőség iratai.

működése terén igen kevés az, amiben köszönet lett volna. Hozzájárult ahhoz, hogy Gyimesközéplek, az egész Gyimesvölgye a művelődés, a tudomány terén inkább lemaradjon, mint előrelépjen.

Az 1940-es évektől, a bécsi döntést követően változás állt be. Az 1942–1943-as iskolai év adatai legalább részben megmaradtak. A gyimesközépleki felekezeti iskolában ekkor három tanító oktatott. A már nagy gyakorlattal és régiséggel [szolgálati idővel] rendelkező Orbán István kántortanító, Szácsa (Szácha?) Anna és Németh Teréz tanítónők. Az állomási iskolában Kovács Gábor és felesége, Király Ilona, továbbá Császárné Bányai Margit és Martini Győzőné László Júlia dolgozott. Farkaspallón, új alapítású iskolában Orbán András, Barackoson Márton György és Boldizsárné Csomortáni Anna volt alkalmazásban. A hidegségi iskolánál a tansemmélyzetet egy házaspár: Bertha Imre (János?) és Bertháné Szederkényi Margit alkotta. A félreeső háromkúti iskolához Ruzs Sántha Rozália kapott kinevezést.⁶¹

Az 1944–1945-ös év tragikus időszakot zárt le. A sok-sok emberéletben és anyagiakban regisztrált veszteség ellenére, mint mindig, az emberek jó részének a szemében a reménység szikrája is megcsillant. A tanítók a két világháború közötti időszak pozitív tapasztalásait, és a régi tankönyveket felhasználva – mert újak nemigen voltak –, végezték a munkájukat.

1945 decemberében a Megállónál a római katolikus felekezeti iskolában találjuk Ferencz Árpád, Ferencz Júlia, Zakariás Júlia (született Ilyés), az állomási iskolánál Gál Ferenc és Martini Júlia tanítókat. Barackoson János Erzsébet és Kovács István, Hidegségen Jakab Mihály és Lajos Zoltán, Háromkúton Ruzs Sántha Rozália tanított. Csíkszeredában Duka János és Gál Sándor, mindketten régi ismerőseink, a csíki népművelés ismert alakjai, a tanfelügyelők. Egy 1947 májusában készült listán a szeredai román tanfelügyelő még mindig feltüntette Középlekon a két román tannyelvű tanítói állást, a Megállónál a Hortensia Ioanét, valamint a Pădureanu Sofiát Hidegségen. 1948-tól, a tanügyi reform bevezetésétől az oktatásnak egy újabb, másik korszaka vette kezdetét.⁶²

Szőcs János

Aki a tornác küszöbén állt

Imreh István kolozsvári történészprofesszorral beszélgetett *Sebestyén Kálmán*

A neves professzor Kolozsváron, 2003. január 31-én életének 84. évében elhunyt. Az interjú közreadásával emléke előtt kívánunk tisztelni.

- *Professzor úr, hogyan kezdődött a két világháború között egy erdélyi magyar értelmiségi pályája?*

Azzal kell kezdenem, hogy mint székely gyerekek először az iskoláig kellett eljutnom. Számomra a kolozsvári iskola volt a legcsábítóbb, nemcsak híre, neve folytán, hanem azért is, mert családom unitárius, unitárius kollégium pedig csak Székelykeresztúron és Kolozsváron volt. Nem volt nehéz választani, mert Kolozsvár varázsa már kisgyermek koromban megfogott, tehát Sepsiszentkirályról egyenesen Kolozsvárig ugrottam az ottani szellemi élet kellős közepébe.

Az Unitárius Kollégiumban kemény szellemi munkát végeztünk, a Kriza-körben még diákfolyóiratot is szerkesztettünk Remény címmel. A művészeti, szellemi áramlatok engem is elkaptak és mivel jó rajzkészségem volt, színérzekem valós, művész akartam lenni. *Tóth István* kiváló linóleummetsző rajztanárom a kollégium rajzkiállításán százshét képemet állította ki. Ezek önálló munkák voltak, nem másolatok, negyedikes gimnazista voltam. A sikeres kiállításról megemlékezett az Ellenzék és a Keleti Újság is, azt írták, hogy a Székelyföld küldi Kolozsvárra az őstehetségeket. Akkor ez divatos volt. A cikket édesapám Sepsiszentgyörgyről

⁶¹ CsLt. 7/2/33., 48. old.; Az 1942–43-as iskolai év.

⁶² CsLt. 6/167., 185.

hazafelé menet a vonaton elolvasta és így a kolozsvári újságból értesült, hogy fia a züllés útjára lépett, bohém, művész lesz. Hát nyilvánvalóan azonnal megírta a kolozsvári „fertőből” hazaparancsoló levelet, így lettem édesapám józan gondolkodásának megfelelően Brassóban kereskedelmista.

Engem a merkantilista szellem sohasem jellemzett, hát nyilvánvalóan az iskoláért nem voltam különösebben oda, igen ám, de olyan tanáram voltak, mint Szécsi Sándor, Tőkés István tanár úr, Dániel Viktor igazgató.

Szécsi Sándor az ÁGISZ szövetkezeti mozgalommal kapcsolatban volt és Kacsó Sándor révén a falukutatással és az egész magyar szellemi életnek népi vonulatával tudott együtt haladni. Nagyon művelt, nagyon olvasott ember volt, aki nemcsak Kosztolányi műveit adta kezünkbe, hogy elolvassuk és csiszolódjunk, hanem bizony szociográfiákat is Kovács Imre Néma forradalmát és Szabó Zoltán Tardi helyzetét. Megtöltötte a lelkünket, a tudatunkat azzal a rendkívüli nehéz feladattal emberre róvó gondolattal, hogy *felelős vagy*. Ez a felelősség, elkötelezettség, amin ma úgy mosolyognak egyesek, populista, meg nem tudom milyen megnyilatkozásnak vélnék. Számunkra jó volt, ugyanis nem engedett belesüllyedni csak a magunk kínjaiba, gyötrelmeibe. Kérem, ne feledjék el, hogy román uralom alatti Erdélyben, román uralom alatti szellemi életet éltünk, jövődől nélkül és ez borzasztó volt.

Elmondhatom, hogy amikor a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem közgazdasági karára kerültem, akkor én már nem annyira közgazdász eszmékkel voltam fertőzött, hanem nyitott voltam mindenféle más tudományág befogadására, különösképpen szellemi tudományokéra. Azok vonzottak, azok érdekelték, azokat olvastam. A bécsi döntés utáni években nemzedékünknek megvolt az a csodálatos lehetősége, hogy az egyetemen azt a kurzust vegye fel, amelyikre éppen kedve volt. Úgyhogy én Bartók Györgytől tanultam filozófiát, Kovrig Bélától szociológiát, Gunda Bélától néprajzot, Bónis Györgytől jogtörténetet.

Alig tudom elmondani micsoda csodálatos életem volt akkor. Megint emberi közelségben éreztem magamat, megteltem a feladatokkal, azzal a tudattal élve, hogy nemcsak magamért cselekszem, hanem van feladatom, azért a népért cselekedni, amelyikből vétettem. És fizetni azt, amivel tartozom neki. Gyakran ismételtgettük Gellért Sándor költő, egyetemi társunk mikolai mondását: „Nagy vihar jött ekkor, bármi légyen délre, valakinek állni kell a tornác küszöbére”. Hát valakinek érezhettük magunkat, s érezhettük, hogy a tornác küszöbén állunk és vállaljuk azt a feladatot, amit az idő és a kor reánk szabott.

• *Mikor következett be a professzor úr életében a nagy fordulat, miként vált a közgazdász historikus-sá?*

Szerettem volna az igazsághoz közelebb kerülni, Zrínyi Miklóst emlegettem, aki azt mondta, hogy mindenkor igazba öltözködjél. No hát a bálványosváltás falukutatás a szociológiához vitt közel, a szociológia közel vitt a társtudományaihoz, elsősorban a történelemhez. Rájöttem, hogy történetileg determináltak vagyunk. A történeti determináltság nemcsak azt jelenti, hogy az Imre gyerekek iskolába kell menni, mert ez a székely nagy családoknak a régi törvénye, iskoláztatni kell a gyereket, hanem azt is, hogy ennek az iskolát járt székely gyerekek megvan a kötelezettsége, amit végre kell hajtania. Ebből a determináltságból következett, hogy a mában lévő jelenségekre a múltban kezdtem keresni a magyarázatot. Ez volt az, ami mélyebben belevitt részben a gazdaság, részben a társadalomtörténetbe, vagy pedig azoknak különlegesen izgalmas területeire. Így válik valahogy aztán egy emberből – már, ahogy így visszanézve én látom – a közösségek dédelgetettjéből, a közösségek munkásává és had mondjam azt, hogy kutatójává, hogyha nagyon meg akarom tisztelni magam valami szép jellel.

• *Az egyetemről gondolom egyenes út vezetett az Erdélyi Tudományos Intézethez.*

Inkább kacskaringósan mondanám. Ugyanis akkoriban az volt a szokás, hogy jelesebb, szorgalmasabb diákokat a tanárok maguk mellé vettek címzetes vagy díjtalan gyakornoknak, tanársegédnek. Ilyen javaslatot kaptam én is, de konzervatív részről. Azt azonban nem vállaltam, mert hát mondanom sem kell, tudtam, hogy a világot megváltani sokan hivatottak, de legfőképpen magamat tartottam erre alkalmasnak és méltónak. Úgyhogy a világmegváltói törekvéseimbe nem illet bele az, hogy egy idős konzervatív nézeteket valló professzor mellé szegődjek el. Az új időknek új szelei fűjását vettem szívesen, Móricz Zsigmondra figyeltem, aki a Kelet Népeben azt írta, hogy ne politizálj, inkább építkezz. Imádtam Bethlen Gábort a nagy

építőt, szerettem mindenkit, aki a közösségért keményen dolgozott. Hát innen véve a modellt, én magam is ilyenszerű dolgokra törekedtem, botoran-e, hiábavalóan-e, érdemesen-e? Ezt nem tudom megállapítani.

Ezután nem sokkal az Erdélyi Tudományos Intézet meghívott egy megbeszélésre, ahol elmondták, hogy alkalmaznának, de egyelőre nem tudnak státust nyújtani, hanem ösztöndíjat adnak. Szívesen vettem, az ösztöndíjjal is elégedett voltam. Megkezdtem a munkám, de sajnos jött a háború, az Erdély elleni szovjet támadás. Annyi időm maradt, hogy egyetemi dolgoimat éppen csak elrendezhettem, a doktorátust letehettem. Az Erdélyi Tudományos Intézet 1944 és 1945 között – hogy is mondjam – hibernált. Anyagiak hiányában nem volt miből a létesítményeit fenntartani, működtetni, arról nem is szólva, hogy fiatal kutatóit nem tudta eltartani.

• *Milyen megoldást talál ilyenkor egy székeley ember?*

Hát bizony találtunk, néhány fiatal társammal – együttvéve nem voltunk száz évesek – létesítettünk egy munkásszövetkezetet, amit MÁGISZ-nak neveztünk el, és aminek Kolozsváron negyvenezer tagja volt. Megpróbáltunk a munkásoknak egy darab kenyeret adni. Ennek a szövetkezetnek én lettem az igazgatója fiatalon, lelkesen, frissen.

Közben a Bolyai Tudományegyetem keretében újra megkezdte működését az Erdélyi Tudományos Intézet és nekem a „magas állású” igazgatónak felkínáltak egy díjtalan gyakornoki állást. Mondanom sem kell, hogy elfogadtam, még a testem is táncolt az örömtől, hogy újra az intézetnél dolgozhattam. Újra volt otthonom, újra volt egy közösség, ahol remek emberekkel találkozhattam. A vezéregyéniség *Csögör Lajos* a Bolyai rektora volt, igazgatóm *György Lajos*, az anekdotakincsek felgyűjtője, művelődéstörténész, remek ember lett, az ügyvezető igazgató *Venczel József* maradt. Az igazgató *Juhász István* egyháztörténész volt, akiben nemcsak a nagy tudású kollégát, hanem a rendkívül bölcs embert is tiszteltem.

Mikor munkába álltam és megkérdeztem tőle, hogy mi lenne az irodai feladatod, akkor azt válaszolta, ilyesmi neked nincs. Fiatalon nem terhellek téged. Itt van egy negyvenezer kötetes könyvtár, itt van egy remek kutatószoba, ott van az íróasztalod, Kolozsváron itt van az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltára, dolgozni lehet, állj neki és dolgozzál. Ha két év múlva mérlegre teszünk és könnyűnek találtatsz, akkor repülsz. Hát ez tiszta beszéd volt, szerettem is. De azért olyan jó volt a magam elhatározásából ott lenni az intézetben minden áldott nap, pontosan reggel nyolckor.

• *Mi történt az Erdélyi Tudományos Intézettel? Tudomásom szerint később szinte észrevétlenül el-sorvasztották.*

Az intézetnél éltem meg életem egyik nagy csalódását, amit bizony nehezen tudtam kiheverni. Létezett egy intézmény, amelyik tisztességgel dolgozott, létezett a Bolyai Tudományegyetem, létezett az Erdélyi Múzeum Egyesület táraival, folyóiratával. Hát elgondolhatják, hogy micsoda erődövezet volt ez, micsoda lehetőség arra, hogy az erdélyi magyarság értelmisége szellemi életet éljen. Az intézetnél hárman voltunk fiatalok *Faragó Józseffel* és *Markos Andrással* együtt. Előre néztünk és azt hittük, hogyha dolgozunk, emelkedni fogunk. Nem emelkedtünk.

Az intézmény elsorvasztása úgy kezdődött, hogy egyes személyeket kezdtek támadni. *György Lajost* támadták meg először azzal, hogy reakciós, az elvtelen magyar egység híve és nem kell sorolnom tovább, megvoltak ennek a módszerei. *György Lajos* kényszerszertávoztása után *Gaál Gábort* nevezték ki igazgatónak. Róla nehéz egymondatos jellemzést adni, ő talán szeretett volna többet tenni az intézet érdekében, de nem mert, félt. Nyilvánvalóan eszközként használták arra, hogy bizonyos dolgokat végrehajtsanak vele. *Gaál Gábor* felvette a kérdést *Juhász Istvánnak*, mit választ: az intézet ügyvezető igazgatóságát, vagy a protestáns egyetemi tanárságot, mert a két állás nem összeegyeztethető. *Juhász István* ősi református család sarja nyilván a protestáns egyetemet választotta és távozott az intézettől.

Döbbenetes az – még most is, így visszagondolva – mennyire rafináltan, észrevétlenül sorvasztották el az Erdélyi Tudományos Intézetet. *Markos András*t kinevezték a Bolyai Tudományegyetemre a jogtörténet előadó tanárának, engem a közgazdaságtudományi karra a gazdaságtörténet előadójának, *Faragó Józsefet* az akadémia kolozsvári folklorintézetébe helyezték.

Az Erdélyi Tudományos Intézet megszűnése után azonban még mindig maradt egy menedékünk, az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltára. A levéltár szobáiban otthonra leltünk mi árva legények, és annak tűzénél melegedhettünk. Ott gyűjtöttük a levéltári kutatásainkhoz szükséges anyagot, ott találkoztunk, beszélgettünk egymással, nemzedékek együtt. *Kelemen Lajos* sikerült oda visszacsalogtatni, mert először arrafelé sem akart jönni, de ott volt *Szabó T. Attila*, *Jakó Zsigmond*. Ott volt *David Prodan* román történész is, akivel jó viszonyban voltunk, kiválóan tudott magyarul és akkor még úgy tűnt, hogy Zrínyi módjára ő is hajlamos igazság-áoltözkdödni.

- *Hogyan teltek a professzor úr első évei a Bolyai Tudományegyetemen?*

Pályámat az egyetemi oktatásban a jog-közgazdaság karon kezdtem, gazdaság és jogtörténetet adtam elő. Mind a két tárgyhoz megfelelő felkészültséggel rendelkeztem, témaköreimet mindig a kutatás felől közelítettem meg, de az előadás kezdetben bizony nehezen ment. Amikor aztán a statisztikát és a módszertanát is megkaptam harmadik tárgynak, akkor kezdtem kifulladásni, kezdtem úgy érezni, hogy ez talán túl sok. Viszont dolgoztam, gyakran előfordult, hogy reggelre fejeztem be a munkát, megmosakodtam és mentem előadást tartani. Hát, ez is a Bolyai volt. Nem szeretném szebb színekkel festeni az egyetemi életet, s különösen az én helyemet benne, mint amelyet megérdemel, de tudom, hogy amit úgy hívnak az emberi életben, hogy húzni kell, hát húzott ott mindenki. Több-kevesebb közösségi hittel és lelkesedéssel, több-kevesebb önmaga érvényesítéséért, nyilvánvalóan, hogy ok volt bőven arra, hogy válaszson mindenki, hogy miért csinálja, de a munka az folyt keményen.

Később, áttettek a történelem karra, azt mondták, hogy ott nagyon kell az ember, tennivaló bőven van és én ott emberül vitézkedhetek. Nekik tollvonásnyi döntés volt, de nekem óriási változás. A történelem karon nemcsak az volt a problémám, hogy miként tegyem tananyagá az, amit kutatásaim során összegyűjtöttem, hanem egy más szemléletmódhoz is alkalmazkodnom kellett, az eseménytörténet, politikátörténet világába kellett beleélnem magam. Nyilvánvalóan ez is sok erőt, energiát igényelt. A történelem karon azonban szintén megkaptam azt a munkatársi, baráti kört, akikkel együtt lehetett dolgozni, háttérben pedig ott volt a vidám hangulatú diákság, akikkel egész egyetemi pályafutásom idején kitűnő, konfliktusmentes kapcsolatom volt.

- *A Bolyai Tudományegyetemen színvonalas tudományművelés folyt. Milyen szellemi áramlatok jutottak – juthattak – el az egyetemre és hatottak az ottani oktatásra, történetkutatásra?*

A középkorral és az újkorral foglalkozó történészekre igen erőteljesen hatott a francia történetírás. Persze létezett a marxista történetírásnak a parancsszava, tízparancsolata, amit követni kellett, de az az irányzat, ami szellemileg befolyásolt bennünket – de hadd mondjam úgy, hogy különösképpen engem – az a francia Annales iskola volt. Elsősorban az interdiszciplinaritásnak, a holotetikus látásmódnak a parancsa miatt. Falukutató vagyok, szociológiára Venczel József tanított, aki a francia hatásokat átvevő *Dimitrie Gusti* monografikus szociológiáját közvetítette számomra. *Jakó Zsigmond* azonban gyakran emlegette, hogy nem szükséges mindig a franciákban keresnünk a példaképet, mert volt ilyen magyar honban is. Nyilván, hiszen Magyarországon elindult a *Hajnal István*-féle csodálatos történeti szemléletmód, amely üzemiis szerkezetében, működésben vizsgálja a világot. Hadtörténet, eseménytörténet, politikátörténet, uralkodók története másodrendűvé válnak és marad elsősorban a szerkezetnek, az alakulatoknak, a formációknak a története.

A magyar historiográfiában ott volt *Mályusz Elemér* népiségtörténete, *Szabó István* paraszttörténete és a *Domanovszky*-iskola. *Domanovszky Sándor* szintén alakulatokban, formációkban kívánta megfogni az agrártörténetet, nem egyéneken, ekeformákban gondolkodott, hanem egy szerves formációt próbált a maga összefüggésében, belső szerkezetiségében megvizsgálni.

- *A professzor úr hogyan emlékszik a Bolyai Tudományegyetem utolsó esztendőjére, az úgynevezett „egyesítésre”? Idézzük fel az 1958–1959-es tanév eseményeit.*

Arra, hogy a két egyetem – a román Babeş és a magyar Bolyai – közeledjen egymáshoz, már korábban is voltak kísérletek. *Constantin Daicovicu* a Babeş rektora például meghívta a magyar tanárokat a Continental vendéglőbe, hogy havonta egyszer-kétszer üljünk össze román kollégáinkkal és feketekávé mellett csevegjünk, barátkozzunk, közeledjünk egymáshoz. Nagyon jó volt, kellemes volt, csak éppen a Babeş professzorai nem jöttek el.

A tanárok között azonban kialakultak reális kapcsolatok, mint amilyen David Prodan és köztem volt, ugyanazt a tantárgyat tanítottuk, jegyzeteinket megmutattuk egymásnak, megbeszéltük, hogy mit lehetne jobban, nagyjából harmóniában lévő dolgokat tanítani.

A diákothonok ügye azonban már jelezte a közeledő vihart. Akkor ugyanis rám bízta Józsa Béla diákothon vezetését, ahol megpróbáltuk a régi kollégiumi szellemben az otthonbizottságokkal kormányozni az otthonot és más egyebet csinálni, de oda már be kellett fogadnunk a román diákokat, hogy ne legyen „elvtelen egység” címén egy diákothonban a magyarság. Így aztán a zsúfolt régi szobákba bekerültek a jobb diákothonokból a román diákok is, hogy együtt legyenek a magyar diákokkal. *Csendes Zoltán* tanulmányi igazgató, aki az egyetem vezetősége részéről felelt a diákothonokért, már szinte mentegetőzött, hogy ő nem felelős a történetekért. Később olyan pesszimista hangokat ejtetett el, amelyből érezni lehetett, hogy szorul a hurok. Miután megszűnt az Erdélyi Tudományos Intézet, az Erdélyi Múzeum Egyesület, az egyesület levéltára a Farkas utcában hontalanokká váltunk, megszűnt a találkozóhelyünk, a vitahelyünk és most a Bolyai Egyetem esetében is készült a homogenizálás, az egybeépítés, az önálló magyar egyetem megszüntetése.

Szomorú hangulatban értük meg azokat a napokat, amikor a Farkas utcai diákházban a tanárok és diákok gyűlésén, feszült viták után kimondták a román és a magyar egyetem egyesülésének szükségességét. Ettől kezdve megindult a folyamat, mely az önálló Bolyainak még az emlékéit is szeretne volna eltörölni. *Szabédi László* költő, professzor és *Csendes Zoltán* tanulmányi igazgató ennek az erőszakos folyamatnak az áldozata lett.

• *Csendes Zoltán öngyilkossága előtt néhány nappal meglátogatta a professzor urat. Hogyan történt ez az utolsó találkozás?*

Szabédi László temetésen *Csendes Zoltán* nem vehetett részt, akkor ugyanis Bukarestben tartózkodott. Bukarestből hazajövén beszámolót kért a helyzetről, a diákokról, a diákothonok dolgáról, ez is volt a feladata, munkája, hát ezt kérdezte. Mikor nagyjából megbeszéltük, hogy mi van és mit kell tennünk, megkérdezte azt is, hogy miként zajlott le *Szabédi László* temetése. Hát elmondtam. *Demeter János* professzor búcsúztató beszéde és az elhantolás után, mintha megdermedt volna a gyászoló gyülekezet, senki sem mozdult. Valami olyan érzésünk volt, hogy itt valamit még tenni kell, itt valamit még mondani kellene, itt valaminek még történnie kellene. És amikor magunkban dermedten álltunk ott, megindultak az arra kiképzett és alkalmazott emberek felbomlani, hazamenni, eltávozni. Végre megmozdultunk és végre elindultunk. Hát ezt mondtam el, eléggé megrendülten és eléggé megkínzottan. *Csendes Zoltán* feje leesett a kezére, előre bukott, pár percig hallgatót, majd kezét fogtunk és elment. Rövidesen ezután ő és felesége is öngyilkos lett.

Egyszer már talán ezt is le kellene írni, annyi minden egyébbel egyetemben, mert hát a Bolyai Egyetem történetében ott vannak a szép napsugaras napok, de benne vannak azok a tragédiák is, amelyek velünk megtörténtek.

Szabédi László távot állt a nacionalizmustól, de megmondotta világosan, hogy ő szép, nekem való nép a magyar. Úgy érezte, nemzetiségének lehetősége van a felemelkedésre, értékek teremtésére és egyszer csak azt kellett tapasztalnia, hogy nem erre szabott a jövő.

Csendes Zoltán a rendkívüli tehetséggel megáldott tudós karrierjét a román államnak köszönhetette, de a hatalom elvárta tőle a magyar egyetemi oktatást teljesen elsorvasztó intézkedések végrehajtását.

Ekkor megrendült a hit és a lélek azokban az emberekben is, akik bíztak egy új, formálódó életben, abban, hogy az okos nép gyülekezetében majd egy jobb világot lehet teremteni.

ZSENGE TERMÉS

A VII. Ifjúsági Honismereti Konferencia

Tata, 2002. szeptember 26–29.

A VII. Országos Ifjúsági Honismereti Konferenciát Tatán rendezték 2002. szeptember 26. és 29. között. Ebben az évben a rendezvény fő témája: *A várak és védelmük* volt.

A konferencia résztvevőit szeptember 26-án 17 órakor *ifj. Gyüszti László*, a Megyei Honismereti Egyesület nevében, a tatai Móricz Zsigmond Könyvtár igazgatója köszöntötte, majd *Halász Péter*, a Honismereti Szövetség elnöke ünnepélyesen megnyitotta a konferenciát. A résztvevőket fogadta és a várost bemutatta *Hetényi Tamás*, Tata város polgármestere. Ezen az estén *Csorba Csaba* Történelmünk tanú: a váraink címmel tartott előadást. Mindannyiunk érdeklődését felkeltette a könyv és CD-ROM-bemutatójával.

Visszaérkezve a táborba, az este a diákok bemutatkozásával és ismerkedésével telt. Érdekes és élmény volt hallgatni, hogy az ország más-más tájairól és a határainkon túlról jött diákok mivel és milyen körülmények között foglalkoznak, mi érdekli őket múltunkból.

Szeptember 27-én, pénteken kezdték meg előadásait a diákok, ami másnap és még a táborzárás előtti percekben is folytatódott. Ezen a délelőttön tartott előadást *dr. Fülöp Éva*, a tatai Kuny Domokos Múzeum igazgatója. Előadásában a tatai vár évszázadairól beszélt és bemutatta magát a várat. A délutáni program már a helyszínen, azaz a tatai várban folytatódott, ahol *Kövesdi Mónika* művészettörténész és *dr. Kemecsi Lajos* néprajzkutató mutatta be a múzeum gyűjteményét, meséltek a feltárásokról. Megismerkedhettünk olyan helységekkel, amelyeket a látogató még nem láthat, de ha terveik megvalósulnak, szép kiállításokat rendezhetnek majd be. Az esti program a tatai Pötörke Néptáncgyűttes bemutatójával és táncházával zárult, aminek a táborlakók szintén lelkes résztvevői voltak.

Szeptember 28-án, szombaton egy tanulmányúton vettünk részt, amely Esztergomot és Komáromot tűzte ki úti célul. A legérdekesebbnek és legizgalmasabbnak a diákok és kísérőik körében is a komáromi erőd bizonyult, melyről előző nap *Pesti Bálint* már beszélt nekünk, s elősorban építészeti szempontból világította meg a monostori erődöt.

A Honismereti Konferencia fontos részét jelentették a résztvevő diákok kiselőadásai, amikből itt közöl a Honismeret válogatást. A diákok között voltak, akik ugyanarról a várról beszéltek – mint a szegedi vár esetében –, mégis egész más előadások hangzottak el, egymást kiegészítve, a témát több oldalról bemutatva. A konferencián olyan beszámolókat is hallhattunk, melyek régebbi kutatómunkán alapultak. Ezeket a diákok csoportosan ismertették. Mindenki nagyon érdekesnek találta a miskolci temető felmerésének és rendbetételének folyamataról szóló korreferátumot. Az ilyen táborok beszámolóit másoknak is ötletet adhatnak hasonlók megszervezéséhez. Több alkalommal hallhattunk mondákat, legendákat (pl. Batólegenda), melyek segítettek váraink, településeink történelmének kutatásában. Előadást hallhattunk a gesztesi várról, mely ugyan Tata közelében található, de már nem volt időnk megtekinteni. Voltak, akik már korábban elkészítették tanulmányukat az egész történelmi vármege várainról, ezekből részleteiben tudtuk meghallgatni.

Határon túlról is érkeztek diákok és tanárok: Kolozsvárról és Csíkszeredáról. A csíkszeredaiak részletes kutatómunkájukkal tüntek ki: egy magnófelvételt is hoztak, melyen egy idős hölgy népdalt énekel. A népdal szövegében egy régi vár képe elevenedik meg. A kolozsvári diákok pedig Kolozsvár vármege egykori várainról tartották – és ebben talán mindenki egyetérthet – a leghosszabb és legrészletesebben kidolgozott előadást, amit egy gyönyörű verssel zártak.

A konferencia munkáját vasárnap délelőtt összegeztük. Együttal megbeszéltük a következő konferencia esetleges témáját, helyszínét, ami Esztergom mellett és Szentendrén a hagyományos népelet lesz. A VII. Országos Ifjúsági Honismereti Konferenciát *Halász Péter* elnök ünnepélyesen bezárta, és reméljük, hogy a következő évben is találkozunk!¹

Szabó Veronika

Várrá alakított kolostorok Zala megyében

Az 1526-os mohácsi csatavesztés után nemcsak a magyar állam, hanem a magyar egyház is meggyengült. Utóbbinak oka, hogy a XVI. század első felében Magyarországra is megérkeztek Európa új vallásainak tanai. A reformáció vallási irányzatai, azaz kezdetben a lutheránus és a református tanok hamar tért nyertek a magyarok között. Először a legszegényebb rétegek és egyes nemesi családok tértek át az új vallásokra. Már II. Lajos király udvarában is éltek protestánsok, akik a királynéval érkeztek Budára. A nemesi családoknak azért is érdekükben állt az új vallásokra való áttérés, mert ily módon a meggyengült katolikus egyház vagyonára rá tudták tenni a kezüket. A birtokukon álló kolostorokból elűzték a szerzeteseket és így nemcsak az egyházi vagyont, hanem a kolostorok épületét is meg tudták szerezni. A legtöbb kolostor kőből készült, s így várrá alakíthatták. Zala megyében a ferencesek zalatárnoki, mura-szemeyei és keszthelyi, a premontreiek türjei, a pálosok örményesi, és a bencések nagykapornaki, valamint zalavári kolostorából lett vár ebben az időben.

Zalabér várának rekonstrukciós rajza

¹ A következőkben szemelvényeket közlünk az Ifjúsági Honismereti Konferencián elhangzott előadásokból. (Szerk.)

Nagykapornak

A legjelentősebb várrá alakított kolostor Kapornak volt. Magát a kolostort a Kádor nemzetiség alapította a XII. században, s a Foglár völgyének egyik legmagasabb dombjára építették. Ez azért volt célszerű, mert innen nemcsak a kolostor alatt nyugvó mezővárost védhették, hanem a közelgő ellenség mozgását is szemmel tudták tartani. Az is előfordult, hogy a megyegyűléseket is itt tartották.

A kapornaki kolostor már a török uralom előtt is szolgált várként, ám nagyobb jelentőséget csak a 150 éves török uralom alatt kapott. 1547-ben már Zala megye egyik katonai központjának tartották. 1571-ig még élt falai között öt szerzetes, akik hiteleshelyet is fenntartottak. 1580-ban Egeraljai László, Kapornak és Zalavár kapitánya segítséget kért Kilman András kanizsai kapitánytól a két vár fokozott védelmére, ennek érdekében a két apátság javainak kezelését Kilman Andrásnak adta. Jelentéséből tudjuk, hogy ekkor a két a várban már 70 fő gyalogság és 37 főnyi lovasság állomásozott. Ernestus főherceg a Magyar Kamarának írt levelében utasítja Egeraljai Lászlót, hogy a pálosok birtokait csatolja Kapornakhoz, s javadalmukat a végvár fenntartására használja. 1952-ben Rudolf császár egy malommal együtt Újalki László vasvári prépostnak adományozta Kapornak és Zalavár apátságát. Ez az adomány azonban nem terjed ki az apátságok birtokaira, mert azok a végvárak szükségleteinek ellátására szükségesek. 1600-ban a törökök megtámadták az erődítményt, ám Újlaki László vasvári prépost hősiesen helytállva visszaverte a török ostromot. Ekkor már 50 magyar lovas, 3 német gyalogos és 50 magyar gyalogos állomásozik Kapornakon. Egy évvel később azonban már csak 50 lovas és 50 gyalogost találunk a várban. Ám az 1610-es évek országgyűlésein Kapornak javasolt létszáma 100 lovasra és 100 gyalogosra emelkedik. A török portyák folyamatosan veszélyeztetik az erődítményt: 1630–1637 között 36 embert vittek el, vagy vágta le a törökök. 1636-ban a törökök kapornaki pincéket törtek fel, s több mint 700 akó bort tettek tönkre.

1640 körül lett Kapornak kapitánya Szarka Lajos, akinek nevét a kapornakiak még ma is ismerik. Ő volt az, aki saját költségén rendbe hozatta a vár kapuját és palánkját. A törökök 1644-ben újra Kapornak alatt jártak és magyar vitézeket öltek meg. Szarka Lajos a következőket jelentette Kapornakról: „itt annyira kihaltak Kapornakból a vitézek, hogy a kaput nincs kinek fölvonni... Az Apaturral együtt száznyolcvannyolc halt meg benne, aki meg nem halis benne, Hagymási Uram hadába szökött”. A XVIII. század közepén már csak 20 lovas és 25 gyalogos szolgál a várban, ezt a létszámcsökkenést az is magyarázza, hogy 1633–1647 között 38 személyt vittek el vagy vágta le és elhajtottak 83 marhát. A század közepére egyre szegényebb lett az erődítmény, az őrség is zúgolódik a fizetatlenség miatt. Egy 1658-as levélből kiderült, hogy az őrség már három esztendeje nem kapott fizetést. 1688-ból származó levél szerint a várban 100 huszár, 40 német és 110 hajdú állomásozott, a nagy létszámnövekedés jelzi, hogy Batthyány II. Ádám nagyobb katonai akciót tervez. Ez az akció pedig nem volt más, mint Kanizsa visszavétele. 1690 után Kapornak erősítéseit lerombolták, s a kolostort is teljesen újjá kellett építeni.

Kapornak volt tehát Zala megye egyik legfontosabb erődítménye, amit mindenképpen meg kellett tartani, mert ha nem, Égerszeg után szabad az út Bécs felé. Ám a vár túlélte a török támogatásokat, a mezőváros pedig virágzásnak indult. Faluként ma is jelentős szerepet játszik a megye életében.

Irodalom: Helytörténeti Lexikon. Zala Megyei Levéltár (Kézirat)

Zalatárnok

A zalatárnoki ferences kolostort az 1500-as évek végén – a megyében utolsóként – alapította Botka János zalai alispán. 1565-ben a Hagymásiak formálták várrá az épületet. A törökök lerombolták, de újjáépült. 1592-ben Botka Ferenc török fogságba esett, ahonnan 5000 Ft váltságdíj fizetésének kötelezettségével szabadult. Az összeget azonban csak Nádasy Péter segítségével tudta megszerezni, ezért több birtokával együtt Tárnokot is elzálogosította Nádasy Péternek. 1607–1608 között még komoly őrség, 250 fő állomásozott az erődítményben. A vár további sorsáról nincs forrás, valószínűleg kiürítették. A falu napjainkig fennmaradt.

Irodalom: Helytörténeti Lexikon. Zala Megyei Levéltár

Muraszemenye

Muraszemenye ferences kolostorát 1248-ban Hahót nemzetségbeli Mihály alapította. A falu kolostora révén környékének központja lett. Ezt bizonyítja, hogy uradalmához 1541-ben Rewfalv, Cherneczlakos, Nyrlak, Pokazeg, Lazthonya, Mereshe, Érdelelath, Zenthleuvrincz, Bunya, Zentmyhal és Azzeag tartozik. 1549-ben a falu urai: alsólendvai Bánffy István és a ferences szerzetesek. 1556-ban a protestáns hitre áttért Bánffyak várrá alakították a ferences kolostort. Következő fontosabb adatunk a várról 1569-ből származik, ekkor érkezett Szemenye várába Giulio Turcho, aki megörököltette a vár alaprajzát. Ebből tudjuk, hogy a szabálytalan hatszögletű, palánkkal körülvett vár ekkor már gótikus formájú. 1586-ban Zichy Tamással kapcsolatban említik „a kolostort, amit erősségnek építettek át.” 1576-ban a Kanizsai Főkapitányság váraként van nyilvántartva, ahol 25 lovas és 30 hajdú tartózkodik, kapitánya: Laky Gergely.

A vár két legfontosabb feladata a Kerka mögötti területek védelme és Kanizsa védelme egy esetleges Dráva vagy Mura felőli török támadás esetén. 1600. október 2-án Mercoeur, a magyar hadak főparancsnoka Szemenyénél vert tábort és sánccal vettette körül magát. Az itt táborozó 13 700 főt számláló sereg célja Kanizsa visszafoglalása volt. Mint tudjuk, tervük ekkor még nem sikerült, de a tábor sáncai még ma is láthatók. Rudolf császár 1601. évi decretumának 29. cikkelyében elrendelte, hogy Szemenye katonasággal és lőszerrel láttassék el. 1604-ben a törökök az Alsó-Kerka völgyében portyáztak, ostrom alá vették Szemenye várát, ám támadásukat a nagyszámú őrség és a Mura áradása visszaverte. 1607-ben bebizonyosodik, hogy Rudolf császár rendelkezését betartották, ekkor ugyanis 150 fő állomásozik a várban. Ez ugyan kevésnek tűnt, de a Kanizsát körülvéő többi vár létszámával együtt elegendőnek látszott. Magáról a várról utolsó forrásunk 1608-ból származik, amely szerint a várat megerősítették.

Batthyány Ádám a nádorhoz 1643-ban írott levelében említi ugyan, hogy a törökök Szentkirálynál szándékoztak átkelni a Kerkán, azonban tervük nem sikerült, s bosszúból Csörnőc, Csörnyeföld és Szemenye falut megadóztatták, illetve katonáknak vették a fejét, azonban nem valószínű, hogy a szemenei várban szolgáltak.

Irodalom: *Varga Gézné: Fejezetek Muraszemenye történetéből. Zalaegerszeg, 2000.; Vándor László: Zala megyei várai. Zalai Hírlap, 1991. július 20.*

Zalavár

A Kis-Balaton környéki mocsárvilágban már Szent István uralkodása előtt állt vár. 840 körül Német Lajos a Zala folyó környékét Pribinának adományozta, aki a mai Zalavártól nyugatra felépítette Mosaburg nevű erődítményét. A honfoglalás után Kál harka, majd Bulcsú, végül a fejedelmek birtoka volt. 1019-ben Szent István benedekrendi kolostort alapított itt. 1443-ban még a Rozgonyi családé, de 1444-ben már a Marcaliaké. 1479-ben a zalavári apátság-hoz tartozott a kolostor erődítménye.

A vár jelentősége a XVI. században nő meg. Zalavár várnagyait már a század kezdetétől ismerjük. 1505-től Egri Pál, 1529-től Apáti Nagy István, 1536-tól Kürtösi Pál tölti be ezt a tisztséget. Oláh Miklós Hungariájában a zalavári apátságot gazdagnak, a várat erősnek nevezi. Az utóbbi állítás azonban valószínűleg nem igaz, mert az 1553-as hadileltár szerint a várban csak 2 vastarack, 1 vas haubic 53 szakállas, 1 rézpuska, 1 törött rézpuska, 133 tarackgolyó, 3259 szakállasgolyó; puskapor, kén és salétrom viszont bőven van a várban. Mezőlaky Ferenc zalavári kapitány 1557. november 6-án Csány Ákosnak írt levelében a nagy pincét és külső palánkot említi, tehát valószínűleg létezett kis pince és belső palánk is. A levél szerint a vár dűledező állapotban van, ám Mezőlaky mindent megtesz a vár rendbehozataláért. Mezőlaky minden biztonnal megtartotta ígéretét, amit az 1568. június 11-i hadileltár bizonyít. Eszerint a belső kaput egy kétkerekű sugárágyú (falconetta), a külsőt 9 szakállas védte. A várban 3 bástya állt: a puskaporos, az új és a zöld szoba feletti. A puskaporos bástyában 9 régi szakállast, 2 hordócska ként, 12 tüzes labdát, 7 tüzes nyilat, 10 hajtógéphez való dárdát és 2 éjjeli lámpást tartottak. Az új bástyában – amit talán Mezőlaky építtetett – 1 kétkerekű vagy sugárágyú és 2 régi szakállast tartottak. A zöld szoba feletti bástyán 100 szakállas vasgolyót, másfél hordó puskaport, 3 font kézi fegyverhez való port és 2 szakállas puskagolyót tartanak. A vár felső folyosóján 20 régi szakállas vaspuska, 1 kis szakállas és egy pajzs található. 1569-ben Giulio Turcho lerajzolta a vár alaprajzát, ebből tudjuk, hogy a szigeten épült, négyszögletű várat pa-

lánkvonal is védte. A vár legerősebb építménye a törött torony. A falak hossza a rondellákkal együtt 67,5 méter, a vár piactere 100 m². A várból a szárazra egy kis hídon keresztül lehetett jutni.

A vár jelentősége 1600 után nő meg, feladata a balatonhídvégi átkelő védelme, ami a törökök lesz, megszakad a kapcsolat Kiskomárral, Zala megye egyik legerősebb várával. A kanizsai basa megpróbálta megvesztegetni Nádasdy Tamást, Hagymássy Kristófot és Sárkány István, de a három nemes visszautasította az ajánlatot. Bogács András várbeli vajda egyik levelében arról is, hogy a hajdúk vagy eladják fegyvereiket élelemért, vagy megszökönek. A vár helyzetét az is nehezítette, hogy a környékbeli falvak nem jöttek ingyenmunkára. 1639-ben Sibrik Pál vicegenerális több levélben is kér 100 német katonát Zalavárra, továbbá panaszt emelt Svastics ellen, aki igen kevés időt töltött a várban. 1639 nyarán a törökök megtámadták a balatonhídvégi átkelőt, de sikerült őket visszaverni.

1641-ben Pölöskei Eördögh István is panaszt emelt Svastics ellen, aki a várnak adott pénzt nem Zalavár erősítésére, hanem a várárok tisztítására használta fel. 1644-ben nemcsak a törökök pusztították a várat, hanem a pestis is. A vár mindkét csapást nagyon megsínylette. 1646-ban Svastics újjáépítette az áradás által elvitt hidat, és rendbe hozta a várkaput. 1647-ben a törökök elpusztították a balatonhídvégi révet, mert Svastics harcot nem vállalva hazahívta katonáit. A zalavári kapitány Szentgyörgyvárra és Kiskomáromra próbálta hárítani a rév védelmét. 1648-ban a törökök újra felvagdalták a révet, Svastics mentegetőzik: a rév védelmére 10 fő kell, de ha ezt megadja, akkor Zalaváron nem lesz meg a 100 főnyi őrség. (Ez az első ismert létszám a várról.) 1649. április 8-án a törökök elfoglalták a balatonhídvégi kompot és megölték két révészt.

1649. október 7-én végre leváltották Svastics Istvánt, helyére Török István került. 1651. június 9-én Török István és Pethő László intézkedésére megérkezett az új komp az újjáépült balatonhídvégi révhez. Egy évvel később a törökök megtámadták a révet, ám a kompot nem sikerült elsüllyeszteniük. 1652. október 10-én az áruló Kasza Mátyás a törököket végigvezette a kis-balatoni mocsarakon és megtámadták Zalavárt, a védők azonban most is hősiessen helytálltak. A vesztesége 8 fő volt.

Török István legfontosabb célja a vár épületeinek rendbe hozása és a majorok megerősítése volt. Ha ez sikerül, egy külső vára is lenne Zalavárnak. 1652-ben Pálffy Pál nádor tízezer forintot utalt az ország végvárainak megerősítésére. Ezt Török István megtudta, s még ez évben a következőket jelentette: „ma alámenvén két hét alatt valami bástiát akarok megh építeny”. Egy 1653. július 27-én kelt levélben, amit Keglevich Péter vicegenerális írt Batthyány Ádámnak, a következőket olvashatjuk „attam ordinantiát Kerpachich uramnak, hogy 50 gyalogot Egerszegrul és 20 muskatérost küldgiön oda, Hagimássy uramnak is írtam, hogi 25 (?) kügiön, had legienek egy ideig ottan.” Egerszegről azonban nem érkezett meg a 70 katona, Szentgrótról is csak 20 katonát küldtek, ám őket vissza kellett küldeni, mert Zalaváron nem volt számukra élelem. 1656-ban a törökök újra megpróbálják elfoglalni a várat, ezúttal is sikertelenül, pedig az őrség létszáma már csak 100 fő körül mozog. 1672-ben az őrség hivatalos létszáma 25 huszár és 50 gyalogos.

1676. december 26-án Radonay Mátyás zalavári apát lesz a vár kapitánya. A német katonáknak házat épített, pedig ezt a pénzt „keretésre, hidakra kellett volna fordítani”. 1684-ben volt az utolsó jelentősebb török támadás a vár ellen, ekkor a vár belsejébe is sikerült bejutniuk, a zalavári védők azonban kiverték őket. 1686-tól kezdve Radonay nagy építkezésekbe fogott, kvártélyokat, kemencéket épít, saját költségén. A kapitány 1687-ben a következőket jelenti: „Szala vizét úgy hoztam az vár környül, hogy sebes folyásával, noha erős tél van, de az vár mellyékét be ne hagyá fagyni.”

Az utolsó nagy mozgólódás 1690-ben, Kanizsa visszafoglalása előtt volt. Ez után a vár elvesztette jelentőségét.

Irodalom: *Iványi Béla*: Zalavár és a balatonhídvégi átkelő a török időkben. Göcseji Múzeum Jubileumi Emlékkönyve 1950–1960. Zalaegerszeg, 1960.

Türje

Türje premontrai kolostorát a Türje nemzetség alapította a XIII. században. A kolostornak és uradalmanak életét a premontrai prépost irányította. 1566-ban Miksa császár hadjáratot vezetett a török ellen, amiben Sitkey Mihály türjei prépost is részt vett. Távollétében a Sümegen

élfő veszprémi püspök, Köves András elfoglalta a türjei monostort, ő építtette castellummá. 1604-ben vette át Újlaki Lajos püspök Sümeg, Egerszeg és Türje várát, azonban többször vitába keveredett Hagymásy Kristóffal, ami a vesztét okozta. 1605-ben Hagymásy Kristóf Csaby Mihályt, sümegi tiszttartóját küldte a püspök ellen. Csaby társaival együtt Újlakyt agyonverte, fejét pedig a várfokon kivetette. Még ebben az évben Türje Bocskai hadvezérének, Németi Gergelynek a kezébe került, ám pár nappal később Batthyány Ferenc visszafoglalta a monostort. Mivel Batthyány költözött, Türje újra a veszprémi püspöké, Náprágyi Demeteré lett.

1608. december 13-tól Ergelics István lett a veszprémi püspök, a király azonban a türjei prépostságot Telekessy Istvánnak adományozta. Ergelincs jogi úton vissza akarta ugyan szerezni Türjét, de Telekessy István korában már maga a templom is védelmi célokat szolgált. Ismeretes egy 1604-es leltár, mely a következőket tartalmazza: 1 négyszögleges asztal, 2 pad, 1 rozser fűtőkemence, 10 fatányér, 5 fatál, 2 tömb ón, 5 szakállas puska, 5 szuronyos puska, 10 páva, aszalt gyümölcs másfél köből, 8 köteg széna, 1 kád savanyú káposzta, 5 üres hordó, a toronyban 4 szakállas puska és 1 öreg harang. Az 1608-as leltár a következőkkel egészül ki: a felső védősáncon 2 nagyobb szakállas puska, a várnagy házában 3 kisebb szakállas puska. 1610–1620 között Békés János vajda 33 gyalogost tartott, az 1644-es urbárium 68 fegyverest, 100 szablyát és 100 puskát számolt össze a várban. Később Santich prépost 50 szabad hajdút említ, tehát sosem volt állandó létszámú őrség a várban. Az 1644-es urbárium a türjei hajdúk feladatát is leírta: a kaput éjjel-nappal őrizni, a prépostot kísérni, levelet hordani, hetente kétszer erdőt kerülni, a jószágot és a jobbágyot védeni, kapálásban, aratásban, gabonahordásban segíteni, a préposthoz és a koronás királyhoz való hűségüket megtartani.

A vár valószínűleg egyetlen egyszer került veszélybe. 1683-ban a Bécs felé vonuló török sereg feltehetően Türjét is végigpusztította.

Irodalom: *Kovács Imre*: A türjei premontrei prépostság története. Zalai Gyűjtemény 32. Zalaegerszeg, 1991.

Keszthely

A Balaton parti városba először 1367–1368-ban érkeztek ferences szerzetesek, ám a később várként szolgáló kolostoruk csak 1386-ban épült fel Laczky II. István – ebben az időben horvát bán, főnemes – segítségével. Keszthely 1427-től a Gersei Pethő család tulajdonában állt.

Keszthely város katonai jelentősége 1532 után nőtt meg, amikor a Kőszeg felé vonuló török seregek Zala megyét végigpusztították. A közelgő veszély elől a ferencesek Tátika várába menekültek. Azonban Kecseti Márton veszprémi püspök 1538-ban elfoglalta Tátikát, a ferencesek és a Pethő család kincseit elrabolta és Sümegre vitette. Mivel 1551-ben újra török portya pusztította a környéket, majd 1552-ben a törökök Veszprém várát is bevették, a ferencesek elhagyták kolostorukat. A ferencesek távozása után a Pethő család erődítményként használta a kolostort. Még ebben az évben Pethő János 25 főnyi lovasságot és 25 főnyi gyalogságot kért Nádasdy Tamástól. Mivel a nádortól nem kapta meg a kért embereket, saját költségén szerelte fel a várat, melynek kapitánya kezdetben Geche Barnabás volt, azonban hamarosan Pethő János vette át a kapitányi címet. Miután a törökök elfoglalták a kisebb erődítéseket, 1555-ben már Keszthely közvetlen közelébe érkeztek. Ennek ellenére 1561-ben az erődítményt 1 tiszttartó és 6 darabban őrizte. A helyzet súlyossága miatt Nádasdy arra kérte a királyt, hogy a Balaton környéki várakat, így a Keszthelyit is erősítsék meg. Ám a körülmények nem változtak.

1566-ban, Szigetvár elfoglalása után Pethő János teljes egészében várrá alakította a kolostort. A kapitány a várat palánkkal és várakkal vetette körül. 1580 körül már 50 lovas és 100 gyalogos állomásozott a várban, a Pethő család tagjai pedig megegyeztek abban, hogy fejenként két-két puskás hajdút szerelnek fel saját költségükön. A keszthelyi vár, bár a kanizsai főkapitánysághoz volt közelebb, mégis a győri főkapitánysághoz tartozott. Keszthely és környéke helyzetét az is nehezítette, hogy egyszerre kellett fizetniük magyar és török adót is. Egy 1554. évi adójegyzék szerint Keszthelyen, Faludon és Tomajon összesen 39 adófizető portát és 11,5 hátralékos portát, úgynevezett „török birtokot” számoltak össze. A „török birtokok” azok a porták voltak, amelyek nem győzték fizetni a két adót egyszerre. Így azok olyan kedvezményt kaptak, hogy a hadiadónak csak a felét kellett fizetniük. 1564-től Keszthely városa is behódolt a töröknek, így a polgároknak is ki kellett fizetniük mindkét adót, 1629-ben 450 Ft szultáni adó és 110 Ft füstpéz volt.

A várórség létszáma a török idők alatt nem nagyon csökkent az 1580. évihez képest. Ezt bizonyítja, hogy Kanizsa elfoglalása után 100 lovas és 100 gyalogos állomásozott a várban. Az őrség létszámát valószínűleg Kanizsa elfoglalása miatt kellett megnövelni. 1630–1671 közötti időszakban nem változott jelentős mértékben a várkatonák létszáma. Ebben az időszakban csatlakozott az őrséghez 2 tüzér is. Ekkor már a várban többségében magyarok, kismértékben délszlávok szolgáltak. Ám 1662-től megjelentek a várban a német katonák. 1671 után 50 huszár és 40 gyalogos szolgált a várban. Ez a drasztikus létszámcsökkenés valószínűleg a Wesselényi-felkelés miatt következett be. 1685-re a huszárok létszáma megnőtt, már 76-an állomásoztak a várban. 1688-ra már helyreállt az őrség állománya. Újra 100 lovas és 200 gyalogos szolgált a várban. A létszám emelkedése a közelgő Kanizsa elleni támadás eredménye lehetett.

A végváriak életéhez hozzátartozott a portyázás is. 1582 telén egy nagyobb török csapat portyázott a Kemenesalján, Pethő Kristóf keszthelyi és Majtényi László pápai kapitány összevont csapatai meglepték a hazafelé vonuló törököket, és tönkreverték őket. 1584 februárjában egy keszthelyi és kanizsai sereg portyázott a Balaton déli oldalán, ám nem jártak sok sikerrel. Ugyanis a fehérvári bég szétverte a magyar csapatokat. 1586-ban élte át Keszthely vára az első ostromát, ám Ali koppányi bég sikertelenül vonult el a vár alól. Pethő Kristóf vissza akart vágni a törököknek Keszthely ostromáért, ezért Nádasdy Ferenc segítségét kérte. Nádasdy Ferenc nem is habozott segítséget küldeni, így 1587-ben Pethő Kristóf 1700 fős seregével megindult Koppány ellen. A török vár nem sokáig tudta tartani magát, s a vár urát, Ali béget is sikerült elfogniuk. Ez után Pethő Kristóf felgyújtatta a várat. Bosszúból Ali utódja rajtaütött a keszthelyi vásáron. A várat is szándékában állt bevenni, ám a vásárban szerzett zsákmány látán elállt szándékától.

1592-ben megkezdődött a tizenöt éves háború, melynek egyik legnagyobb zalai csatája Kanizsa előterében történt, ahol Naszuf szigetvári bég Kanizsánál legyőzte a magyar csapatokat. A csatában Pethő Kristóf is súlyosan megsérült. Egy év múlva Kanizsa alatt újra összegyűlt a két sereg, ám az ütközet elmaradt, mert Pethő Kristóf legyőzte a törökök bajnövóját. 1605-ben a vár katonái Bocskai István oldalára álltak, emiatt Perneszi György lemondott kapitányi címéről. A vár 1608-ig hódolt Bocskainak, ekkor foglalta vissza Bakacs II. Sándor.

1639-ben keszthelyi, sümegi és szentgróti katonák vezettek sikeres portyát Kanizsa környékére, majd 1641-ben keszthelyi és sziglieti csapatok portyáztak török területeken. 1650-ben kisebb török csapatok egyesültek Hídvégnél, ám Bakacs III. Sándor szétverte őket. Bosszúból még ebben az évben a törökök kemény ostrom után bevették Keszthely városát, ám a belső várat ezúttal sem tudták bevenni. 1651 novemberében keszthelyi és kiskomári csapatok a somogyi Laknál portyáztak és marhákat hajtottak el. Az 1664-es hadjárat elkerülte Keszthelyt. 1683-ban a Bécs felé vonuló Kara Musztafa végigdúlta a Balaton-felvidéket, így Keszthelyt is, ám a belső várat ezúttal sem sikerült bevennie.

A felszabadító háborúban is tevékenyen részt vettek a keszthelyi vitézek. Jelen voltak Győr és Buda ostrománál is. Ám a felszabadító háborúk nemcsak dicsőséget, hanem károkat is okoztak a várnak. 1684-ben Babocsay Ferenc panasa szerint keszthelyi házába 25 lovas németet kellett elszállásolnia. 1685-ben újra panaszt emelt a német a katonák ellen, akik saját házába nem engedték be.

A keszthelyi vár uradalma igen gazdag és fejlett volt. A vár uradalmához 9 falu: Rezi, Szántó, Zsid, Tomaj, Falud, Fenék, Kiskovácsi, Hidegkút és Vátka tartozott. A vár megépítése után nagyobb alakításokat, javításokat nem végeztek rajta. 1613-ban Thurzó György nádor jelentésében azt állítja a várról II. Mátyásnak, hogy komoly ellenállásra alkalmatlan. 1651-ben Odaviana Leuckharden elkészítette a keszthelyi vár alaprajzát. Az alaprajzon jól kivehető, hogy a vár északi és keleti oldalán kettős palánk húzódott. Újabb építkezés nyomáról csak egy 1686-os ősszerzésből tudunk, amely szerint a vár háromszintes.

Összességében a vár – bár a győri főkapitánysághoz tartozott – jelentős szerepet vállalt Zala megye, a Zala völgye, a Kemenesalja és a Balaton-felvidék védelmében. A vár még a Rákóczi-szabadságharcban is fontos szerepet játszott, mint a kurucok élelmiszer- és hadiraktára. 1711 után a kolostorról lebontották az erődítményeket, s a ferencesek 1723-ban visszaköltöztek az egykori várrá alakított kolostorba.

Irodalom: Müller Róbert: Keszthely története I. Keszthely. 2000.

Kiss Tamás

Kanizsa vára a török korban

A kanizsai vár 1532-ben Nádasdy Tamás tulajdonába került felesége Kanizsai Orsolya révén. Az 1543–1544-es esztendőben a török újabb, jól előkészített hadjáratot indított a magyarországi várak egy részének elfoglalására. Ulema pasa ekkor ostromolta meg Kanizsát és Csáktornyt, de Zrínyi Miklóst nem sikerült legyőznie. Zrínyi ugyanis bátran kitört a szorongatott várból, elfoglalta és feldúlta a török tábort. 1545-ben Ulema pasa újra megtámadta Kanizsát, Zrínyi azonban időben értesült erről és nagy nehézségek árán ugyan, de sikerült szétvernie a török sereget. A következő évtizedben a kanizsaiak szinte minden jelentősebb dél-dunántúli törökellenes összecsapásban részt vettek, többnyire sikeresen. Az 1560-as években Arszlán pécsi pasa rendszeresen megtámadta a várat, de a várórség minden alkalommal visszaverte azokat.

Kanizsa igazán nagy jelentőségre 1566-ban tett szert, ugyanis Szigetvár eleste után a dél-dunántúli területek védelmének fő pillére lett. Kanizsa palánkvára ekkoriban egy 200 magyar hold kiterjedésű szigeten feküdt, amelyet mocsaras, lápos terület határolt. A vár szabályos ötszöget alkotott, szemközti oldalai 350, bástyái mintegy 420 méterre voltak egymástól. A várat 1568-ban a király kincstári tulajdonba vette. A XVI. században a várórség létszámát 1000–1200 főre becsülhetjük, a zsoldok időnkénti elmaradása és egyéb okok miatt azonban ez a szám állandóan változott. A kapitányi teendőket Tahy Ferenc, Zrínyi György, majd Thury György látta el. Thury megerősítette a várat, sikeresen harcolt a török ellen. 1571-ben azonban egy csatában életét veszítette. Thuryt Bánffy Bálint, majd Alapy Gáspár követte a kapitányi poszton, ők azonban csak rövid ideig szolgáltak Kanizsán. Az új kapitány Bornemissza János lett, aki sikeresen harcolt a török ellen, 1577-ben azonban a vár lőportornyának felrobbanásakor elhunyt. 1586-ban és 1590-ben is súlyos földrengés érte a várat, de Zala vármegye másfél évi megfeszített munkájának köszönhetően helyreállították.

A 15 éves háború dunántúli ostromaiban, csatáiban szinte mindig részt vett a kanizsai helyőrség egy része. 1600. szeptember 8-án azonban Ibrahim nagyvezír hatvanezres seregével megtámadta az akkor Paradeiser György által irányított várat. Paradeiser kapitánysága idején teljesen megszűnt a katonaság övintézkedéseket sem. A negyvenéves keresztény felmentő sereg nem tudta meghátrálásra kényszeríteni Ibrahim seregét, és 1600. október 22-én, negyvenhárom napi gyötrelmes ostrom után Paradeiser feladta a várat. Kanizsa eleste után az addig viszonylag védett Zala és a királyi területeken fekvő Vas vármegye is ki volt téve a török állandó beütéseinek. A bécsi Udvari Haditanács nem nézte jó szemmel a vár ellenséges kézre kerülését és Paradeisert tizenkét tisztjével együtt kivégeztette.

Kanizsa első török parancsnoka Kücsük Hasszán pasa lett, aki helyreállította a súlyosan megrongálódott erődítményt. Kücsük Hasszánt Murát pasa követte a vár élén, aki gyakran szervezett zsákmányszerző hadjáratokat Stájerországba és Alsó-Ausztriába. Ezért Bécsben úgy döntöttek, hogy megkísérlik Kanizsa visszafoglalását. A vállalkozás főparancsnoka Ferdinánd főherceg (a későbbi II. Ferdinánd király) lett. Harmincezres serege azonban késve, szeptember 9-én kezdte meg Kanizsa ostromát. A keresztény katonák a kor valamennyi taktikáját bevetve sem tudtak bejutni a várhoz, a védők elszántsága és a rendkívüli időjárás miatt minden kísérletük kudarcba fulladt. Hatvannyolc napi ostromot követően, a küzdelmet feladva elvonultak Csáktornya irányába.

A végvári harcok a zsitvatoroki békét követően sem szüneteltek, a kisebb összecsapások, portyázások mindennaposak voltak. Egy 1619-ből fennmaradt oklevél adatai azt mutatják, hogy Kanizsa ekkorra a törökök egyik legjobban kiépített, legjelentősebb erőssége lett, mintegy 1400 katonával. 1600–1690 között Kanizsának nemcsak a szervezeti, gazdasági és társadalmi élete változott meg, hanem a városképe is átalakult, keletiesé, „török jellegűvé” vált. A várat 1664-ben Zrínyi Miklós, Hohenlohe tábornok és Strozzi altábornagy húszezres sereggel megostromolta. Vállalkozásuk azonban kudarcba fulladt, mert a nyolcvanezres török felmentő sereg meghátrálásra kényszerítette őket. Zrínyi halálát követően átmenetileg megszűntek az öldöklő harcok, mert a töröknek immár senki sem állt ellen. A vár körüli harcok 1683 után erősödtek meg, miután Kara Musztafa sikertelen bécsi hadjáratát követően megindulhatott a török uralom magyarországi felszámolásáért indított küzdelem. 1690-ben Batthyány II.

Ádám hatvanezres seregével teljes blokád alá vette Kanizsát, tárgyalások kezdődtek, amelyek értelmében 1690. április 13-án a törökök átadták a várat és 90 évi kanizsai tartózkodás után örökre búcsút intettek a városnak. A szükségtelessé lett várat 1700 után lebontották, helyére egyházi és középületeket emeltek.

Novák Tamás

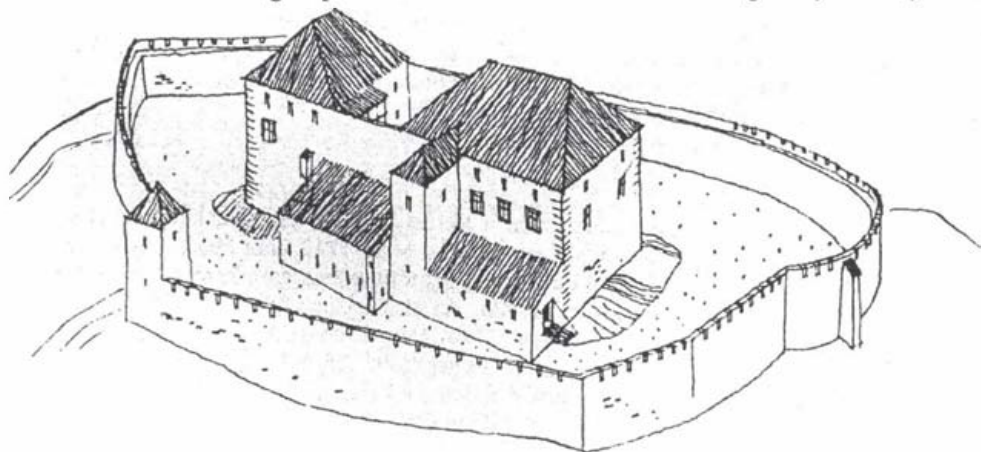
Irodalom: *V. Molnár László*: Kanizsa vára. Zrínyi Katonai Kiadó. Bp. 1987.; *Méri István*: A kanizsai várásatás. Bp. 1988.

A gesztesi vár

A vértesi várak legtöbbje királyi alapítású volt, építésük a XVI. század közepén indult meg. Történelmük a XV–XVI. században – különösen a török korban – szorosan összefügg egymással, valamint a tatai várral. Ez a történelmi közösség valószínűleg elhelyezkedésükből adódik, mivel ezek a várak tagjai voltak annak a szorosan összefüggő védelmi vonalnak, amelyiknek középpontja Tata volt.

A gesztesi vár a Vértés-hegység nehezen megközelíthető, sűrű erdővel körülvett magaslatán áll, 17 kilométerre Tatabányától. A vértésben található feltárt várak közül a legnagyobb, és ennek van a legnagyobb történelmi jelentősége is.

A feltárások tanúsága szerint a várat a XIII. században egy korábbi római előőrsből alakították ki, s abban a században a Csákok tulajdona. Csák Máté halála után a koronára szállt. A gesztesi várnagyok sorát chori Nagy Tamás nyitja, aki 1330–1355 között felügyelte a várat. Az erősség első írásos említését 1332-ből ismerjük (Chokakw [Csókakő] és Gesztes királyi várnak várnagyai: Péter fia Tamás mester). Zsigmond király itt adta ki 1387. október 24-én kelt oklevelét, melyben a Latorca fölötti királyi jogot gyakorló chasztovi nemesnek a jogbitorlást megtiltja és a jogot Ramocsa Péternek adományozza. Később a várat Kanizsai Istvánnak ajándékozza. Mária királyné bizonyos lázadók (talán Horváthy bán) megfélemezésére 1388. október 30-án Gesztesen keltezett királyi kéziratral hívja meg a két Forgách testvért, Péter és Jánost. 1410–1417-ben Gesztesnek és Vitálynak közös kapitánya van, bizonyos Hohenzollerni Frigyes, 1418-ban pedig Silstrang őrizte a várat. Albert (1437–1439) német és magyar király 1435-ben mulat itt, majd 1438-ban Rozgonyi Istvánnak zálogba adja. Ezt később 1438-ban Mátyás is elismeri. Igazi viszálykodás kezdődött, mikor 1460-ban Rozgonyi János fiai, János, Raynáld és Oszvat Ujlaki Miklósrá ruházzák a várat, majd 1464-ben ismét jogot formálnak rá. 1464–1465-ben a család igazi párharcot vív a birtoklásért. Valószínűleg az Ujlakiak nyertek,

A gesztesi vár a XVI. században (A Vértés-hegység és környéke. Szerk.: Béni Kornél és Viszló Levente 1996. című könyvből.)

mivel tudomásunk szerint 1494-ben a vár Ujlaki Lőrinc birtokában volt, aki 1495. szeptember 24-től, október 4-ig egy hosszú vadászat erejéig vendégül is látja benne Ulászlót. 1517-ben Török Imre nádorfehérvári báné, majd halála után özvegye tulajdona marad.

A török hódítások korában az erősség szinte évente cserélt gazdát. A török először 1529-ben ostromolta a várat, majd Tata 1543-ban történt elfoglalása után Villánnal együtt Gesztest is beveszi, s Ahmed – akárcsak Tatát – felégette. Más adatok szerint viszont a vár már 1541-ben török kézen volt, s 1551-ben már innen indítottak támadást Komárom ellen. Az viszont biztos, hogy a vár környéki településen élő, többnyire szolgálókból álló népesség elmenekül, s hogy Osman Divan aga 35 főből álló helyőrséget állomásoztat Gesztesen. Tata 1566-os visszafoglalásának hírére azonban a helyőrség elszökik, a következő évben a török visszafoglalja. 1568–1569-ben negyvenkilenc török, musztafizek (gyalogosság) és topcsik (tűzesség) tartózkodik ott.

1588. november 9-én azonban érdekes dolog történik, a gesztesi vár legkülönösebb ostroma. Náczy József a következőket írja róla: „Gregorosz Vince győri és Huszár Péter pápai kapitány vagy 2000 emberrel portyázásra indultak oly szándékkal, hogy megütköznek a törökökkel, akik Budáról vagy Fejérvárról esetleg velük szembe kerülnek. Portyázás közben hozzájuk csatlakozott Radics vajda 200 emberrel a veszprémi őrségből, ezen kívül több hajós legény Komáromból. Miután több napon át ellenségre nem akadtak, Radics tanácsára elhatározták, hogy Gesztes várát beveszik. Radics ismerte a vidéket, mert azelőtt a gesztesi őrségnél szolgált. Éjfél előtt csendben a vár alá húzódtak. A gyalogság Radics vezérlete alatt tüstént megrohanta a kapukat. Míg a törökök felriadtak, mielőtt ágyúikat elsütették volna, az udvarok be voltak véve, s az ostrom a kapu előtt tombolt. Létrákat támasztottak a falaknak, csákányok, kövek repültek az ablakokból védekező törökökre. A várkapu recsegett a fatörzsek ütései alatt, de nem engedett. Végre a török egység megaáta magát a túlerőnek a következő feltételek alatt: 1. A mozsarak, munició, raktári és egyéb védelmi szerek a várban maradnak. 2. Az őrség karddal és puskával elvonulhat, ahova akar. Miután Gregorosz és Huszár becsületszavukat adták, megnyílt a kapu s a törökök, 60 ember, mindmegannyi hős, Budára vonult. A vár Radics parancsnoksága alatt maradt.” Ám ez a hősies várostrom nagy felháborodást keltett a törökök részéről: Ferhát budai basa a béke megszegésével vádolta Ernő főherceget, és követelte a vár visszaadását. (Bár a várat nem ágyúkkal, s így nem joggatlanul vették be.) Némely források szerint a királyiak ekkor felrobantották a várat, mások viszont – éppen az előző adatra támaszkodva – tagadják. Akárhogy is, a török még abban az évben építési munkákba fog Gesztesen.

1598-ban Pálffy seregei újból felszabadítják a várat, ezúttal törvényesen, amely azonban 1599-től 1660-ig ismételtén török kézen van. Talán nem meglepő, hogy a gyakran gazdát cserélő erősség 1605-ben ismét a magyaroké. Ebben az évben Gesztes védőőrsége a tataiakkal együtt Bocskaihoz csatlakozik. A törökök utolsó portyázásáról 1669-ből van adatunk. A vár megrongálása a XVIII. században következik be, mikor az Esterházy-család birtokába kerül. Esterházy József a majki kamanduri bencés rendház építéséhez a várból fejt ki a köveket. A XVIII. században a család által betelepített német telepések a mai Várgesztes építéséhez szintén innen hordtak köveket. Egy 1759-ből származó adat már romként említi a várat. 1939-ben a Munkás Turistaegylet – felismerve a várban, és erdős környezetében rejlő lehetőségeket – a vár délnyugati részét felhasználva turistaházat épít. Ennek ellenére a vár 1945-ig az Esterházyk birtokában volt. 1960-ban megindult a vár feltárása, majd a romos állapotban lévő várat 1960–1963 közötti években Erdei Ferenc tervei alapján az Országos Műemléki Felügyelőség helyreállíttatta.

Az 1960–1962. évi várfeltárás eredményeként a gesztesi vár építéstörténete a következő négy szakaszban vázolható:

1. A mai épület alapját jelentő belső vár alaprajza szabályos téglalap, amelyhez északon egy téglalap alakú torony is kapcsolódik. Ekkor a vár még csak egyszintes, amely a XIV. század környékén épülhetett, amire bizonyíték a gótikus stílust képviselő kőkeretek és az ásatások során előkerült Nagy Lajos-címeres kályhacsempe töredéke. Az északi homlokzaton nyíló kapuja felvonóhidás szerkezetű volt, nem farkasvermes, hanem pilléres megoldással.

2. A második periódusban a várat két szinttel megmagasították, erre engednek következni a Zsigmond-korabeli gótikára utaló kőkeretek. Az épület középtengelyében elhelyezkedő belső zárt udvarhoz keleti és nyugati irányban egy-egy lakóternyt csatlakoztattak, a föld-

szinti részben egy-egy boltozatos helyiséggel. A kapu gótikus kőkerete, és az egykori felvonóhíd két kőperselye, amiket ásátások hoztak felszínre, különösen jó állapotban maradtak ránk.

3. A XVI. századi török támadások a korábban vadászatra használt vár harcászati célokra való megerősítését tették szükségessé. Ebben a korban épülhetett az a kaputól nyugatra lévő farkasverem, melyet valószínűleg egy korábbi helyiség felhasználásával alakíthattak ki, valamint a kapu előtti farkasverem. A belsővároshoz tartozó nyugati farkasverem falában lévő kőpersely arra utal, hogy a verem áthidalása felvonóhíddal történt. A vár északi főhomlokzatához újabb vártornyot építettek, melynek több méter magas keleti fala 1960 előtt még állt.

4. A török megszállás idején a vár 1588. évi átépítése során a fiatalabb torony északkeleti sarkához egy bejáratot védő kazamatasort (belövéstől védett alagútszerű helyiség) építettek, majd a toronytól nyugatra lévő helyiségeket – a jobb védhetőség kedvéért – farkasveremké alakították. Erre a korra tehetjük a vár déli, külső falához kapcsolódó négyzet alaprajzú tornyot, valamint a külső homlokzat körül elhelyezkedő kemencék építését is.

A belső várat és az ahhoz kapcsolódó védműveket egy másik külső védőfal vette körül, melyet az ásátások során már nem tártak fel, de nyomai még ma is megtalálhatók.

Huma Noémi

Irodalom: Rabazzi Stephancsics Gusztáv: Várgesztes. Vár és falu. TKM 486. Bp. 1994.

„Omló bástyákon hulló csillagok...”

Kolozsvár az otthonunk. Az erdélyi kultúra központja, ahol számunkra fontos, hogy a múltban támaszra leljünk, és ez tovább segítsen bennünket a megmaradásban. Történelmünk még fennmaradt óriásai azok a várromok, amelyeket meglátogathatunk reményt keresve. Kolozsvárról napnyugat fele nézve tiszta időben látszanak az öreg Vlegyásza havas ormai. Alatta a Sebes-vízének partján egy meredek domboldalon áll a sebesi rom. Északra a Csonkahegyről az almási vár öreg, omladozó tornya mered az ég felé. Napkeleten a Szamos völgyében található Gyalu vára. Tovább haladva Kalotaszeg alsó részén, Léta mellett a Jára-vize felett meredek kősziklán a Géci-vár romja áll.

„Ezek voltak Kalotaszeg várai a Rákócziak idejében. De egyik sem uralja ma régi gazdáját. Gyalu és Sebes Erdélyországé volt: ma nincsen Erdélyország. Almás a Csákyaké volt: ma a baglyoké. Géczy-vára romjai között ma kecskék legelnek.” Kós Károly gondolatai festik le így a Kolozs megyei várak mai állapotát. Nem tudhatjuk, hogy meddig csodálhatjuk őket. Az itt bemutatott két vár omladozó állapotában is nyitott történelmkönyvet jelenthet az odalátogatóknak.

Almásvára vagy Dezsővára

Bánffyhyunadtól északkeletre, a mai Szilágy és Kolozs megye határának közelében, az Almás-patak bal partján, Váralmás határában, egy erdős dombtetőn emelkedik a hajdani Almásvára megmaradt hatalmas, négyszögletű „öreg tornya”. Az ablakos öreg torony magassága 20-21 méter. Déli oldala nyílt, a másik három pedig zárt. Eredetileg négyemeletes volt, emeletenként négy szobával. A vár falaiból viszont csak a keleti és déli oldalon láthatók csekély romok. A vár egy felső (vagy belső) és egy nagyobb méretű alsó (vagy külső) várból állt. A ma is létező „öregtorony” a felső vár egyik erőssége volt. Almásvára a Kis-Szamos és a Sebeskörös völgyéből a Szilágyságba vezető utat őrizte.

A vár helyén vagy annak közelében Benedek rendi monostor állt már a XII–XIII. században. Egy 1239-ből keltezett oklevél említi „monasterium de Almas”-t (Almásmonostort). A legnagyobb valószínűség szerint ez a monostor az 1241–1242. évi tatárdúlás idején pusztult el, s többé már nem is épült fel. A monostor kőanyagát később felhasználták a vár építéséhez.

Almásvára építésének pontos idejéről nem maradtak fenn megbízható adatok. Kelemen Lajos az erdélyi középkor kiváló kutatója és ismerője szerint, Almásvárat a Geregye-nemzetiségbeli Pál országbíró, IV. Béla királyunk hűséges embere építtette fel, aki részt vett a tatárdúlás nyomán elpusztított Erdély újjáépítésében.

A XIV. század elején a vár Elefánthy Dezsőnek, Károly Róbert király csatlósának birtokába került, aki abban az időben Sebesvár kapitánya volt. Ez az Elefánthy Dezső azzal érdemelte ki a király rokonszenvét, hogy sikeres harcokat viselt a királlyal szemben álló nagyravágyó főurak ellen. Nevéhez fűződik az almási vár további kiépítése és megerősítése. Ezért nevezték a várat „Dezső-várnak” is, s később még a vár melletti települést is Dezsőfalvaként emlegették. Egy 1370-ből származó adománylevél alapján Nagy Lajos király Almásvárat a híres Bebek-családnak, pontosabban Bebek György tárnokmesternek (a királyi kincstár felügyelőjének) adományozta. Mátyás király 1470-ben Almásvárat és a várhoz tartozó hatalmas uradalmat Dengeleghi Pongrác erdélyi vajdának adományozta, de a Bebek-család perrel támadta meg az adományozást. A pereskedés hosszú éveket elhúzódt.

1538-ban, házasság révén, Balassa Imre erdélyi vajda és székely kapitány lett a vár birtokosa. Balassa Imre azonban pártot ütött Zápolya János király ellen, ezért a várat elveszítette Török Bálinttal szemben, aki sikeresen megostromolta és királyi várrá tette Almásvárat. 1551-ben Castaldo császári generális ostromolta és foglalta el a várat. Akkor olyan nagymértékben megrongálódott az almási vár, hogy később 1593-ban Báthory Zsigmond korában elpusztult várként említik a korabeli feljegyzések.

Almásvárat és a hatalmas váruradalmat a Balassa-család ismét visszaszerezte, de aztán házasság folytán a Csákyak tulajdonába került. Csáky István birtokolta, amikor 1602-ben Rudolf hadvezére az olasz származású Georgio Basta generális zsoldos serege megostromolta és be is vette Almásvárat. Basta emberei a várórséget felkoncolták.

Nagyon sokat szenvedett ez a vár 1658-ban is, amikor II. Rákóczi György erdélyi fejedelem megbüntetésére Erdélybe betört török–tatár sereg bevette és felgyújtotta a várat, életben maradt őrségét pedig rabláncra fűzték és elhurcolták. A török–tatár sereg a környéken is pusztított, ezekről olvashatunk Szalárdy „Siralmas krónikájá”-ban is.

Később a várat ismét helyrehozták, s a II. Rákóczi Ferenc által vezetett kuruc szabadságharcban még szerepelt mint erősség, de azután már elveszítette jelentőségét. A kuruc–labanc csatározások nyomán ismét megrongálódott, mondhatnánk úgy is, hogy szinte teljesen megsemmisült. 1808-ban a várrom köveit gróf Wass Sámuel, helybeli birtokos a faluba, Váralmásra hordatta felhasználván udvarház és lóistálló erősítésére.

Az almási vár magányos „őregtornya” pedig ott porladozik, omladozik a „várdombon”, viharos és küzdelmes történelmünk egyik megmaradt tanújaként.

Sebes vára

Ha Bánffyhunyadtól nyugati irányba, Csucsra felé haladunk, és a Kolozsvárt Nagyváraddal összekötő nemzetközi műúton közvetlenül Kissebes község előtt, ahol a Sebes-patak a Sebes-Körösbe ömlik, letérünk az országútról balra, néhány száz méter után megérkezünk Sebes faluba. Ennek a kis falunak a határában, nem messze attól a helytől, ahol a Székelyjópatak a Sebes-Körösbe igyekszik, egy széles fennsíkon híres római katonai tábor állt, melynek római neve Castrum Resculum volt.

A falu másik történelmi nevezetessége a vár, ott dacol az idő viszontagságaival a falu fölé emelkedő meredek, de könnyen megmászható „várdombon”. A büszke várromok jól láthatók úgy az országútról, mint a vasútról. A vár a középkori oklevelekben gyakran Hunyad vára és Kalotaszeg vára néven is szerepelt. Eleinte királyi vár és birtok volt. Bánffyhunyad mezővárosán kívül tizennyolc falu és birtoka nagykiterjedésű erdő, időnként még aranybányák is tartoztak Sebesvárhoz. Valószínű, hogy eleinte földvár állt a mai vár helyén, melyet a tatárdúlás elpusztított. A tatárjárás után már Erdélyben is kővárak épültek. Fellelhető, hogy Sebesvár építéséhez felhasználták az elpusztult római castrum kőanyagát, ami ott hevert a közelben. A vár építése Károly Róbert király uralkodása idején (1308–1342) valósult meg. A legrégebb okleveles említések a várról 1319–1322-ből valók, amikor várnagya Elefánthy Dezső volt. Ettől kezdve aztán évszázadokon keresztül, egészen a XVIII. század elejéig többször is oklevelek említik Sebesvárt.

Egy 1399. január 23-án keltezett oklevél szerint Mircea cel Bătrân, havasalföldi vajda, Törösvárán kívül Zsigmond magyar királytól Sebesvár birtokát is megkapta hűbértartóként. Így tehát a balsikeres nikápolyi csata (1396) után, Magyarország királya Mirceanak „mentsvárat” adott át, ahova a fenyegető török veszedelem elől menekülhetett. Mircea vajda nem kapta

meg az egész uradalmat, mert például Magyarbikalt 1398-ban Tamásfalvi Gergelynek ajándékozta a király. Egy 1412-ben keltezett oklevél már ismét „castrum regis Sebeswar”-ról szól. 1435-ben pedig a Losonczi Bánffyak birtokai között szerepel, akik hűbéri birtokként nyerték el Zsigmond királytól. Parasztfelkelések idején 1437 (Budai Nagy Antal féle), 1514 (Dózsa György vezette parasztháború) és az 1658–1661 közötti török–tatár pusztítások idején ide menekültek a hűbérúr családjának tagjai, de állandó lakhelyük nem volt itt.

A gyászos emlékü mohácsi vesztes csata után Sebesvárnak az lett a feladata, hogy védelmezze Erdély nyugati kapuit a törökök ellen. 1598-ban, amikor a törökök először ostromolták Várad falait, Báthory Zsigmond 15 000 katonát táboroztatott Sebesvár alatt. II. Rákóczi Györgyöt a veszített szászlónai csata (1660. május 22.) után súlyos sebesülten hívei ide menekítették, majd innen Nagyváradra, ahol 1660. június 7-én belehalt sérüléseibe.

Amikor 1660-ban Várad török kézre került, az erdélyiek Sebesvárnak végvár szerepet szántak. Bánffy Dénes, akkori ura mindent elkövetett, hogy kellőképpen kiépítse és megerősítse a várat. A törököket viszont nagymértékben nyugtalanította Sebesvár kiépítése és megerősítése, ezért a szultán azt követelte Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől, hogy Sebes várát és még néhány másik várát azonnal romboltassa le. Hosszú ideig tartó diplomáciai huzavona után Sebesvár megmaradt. Apafi, hogy a szultán haragját enyhítse és a lerombolásra ítélt várakat megmentse, több ezer tallért küldött a portára. Talán azzal is magyarázható Sebesvár és a többi bontásra ítélt vár „megmenekülése”, hogy közben erőteljes hanyatlásnak indult a török hatalom.

Sebes vára a XVII. században

(Kós Károly: A régi Kalotaszeg című könyvéből. Kvár, 1932. 167. old.)

A Habsburg korszakban osztrák őrsg került a várba. Később, II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején Bóné András kuruc ezredes foglalta el a várat, s a kurucok 1708-ig tartották birtokukban. A szabadságharc bukása után az osztrákok lerombolták Sebesvárat, hogy „rebellis” (lázadó) magyaroknak többé ne szolgáljon erősségül egy újabb felkelés alkalmával.

Ez a hajdani büszke vár ma rom, de nem akármilyen. Festői környezetben egyike a legromantikusabb várromjainknak. Elég sok falrész aránylag jól ellenállt az emberi pusztításoknak, de még az időjárás könyörtelen viszontagságainak is. Legrégibb a kör alakú őrtorony, de elég jó karban lévő falrészek is láthatók. Az őrtoronytól a falak mentén haladva, pár méterre megfigyelhetünk egy bástyát, amelynek a teteje az idők folyamán beomlott, ez volt a várkapitány „háza”. Ezzel szemben a négyszögletű toronyban a várőrség lakott. A négyzetes „őregtorony” a vár északi részén áll, s ezt fogta közre az ágyúbástya. A várnak felvonós rendszerű kapuja is volt. Szűk udvarán különböző épületek nyomai is fellelhetők. A vár falainak a vastagsága helyenként eléri a 2,6 métert is. Kútjából pedig alagút vezetett le a patakhoz, ami végveszély esetén titkos kijáratként is szolgált, de betölthette a rejték hely szerepét is.

A Sebesvárhoz kapcsolódó legenda a következőképpen szól. Sebesvár és az Élesd környéki Solyomkő várának urai jó barátságban és megértésben éltek. Egyik várúrnak daliás fia, a másiknak pedig tündérszép lánya volt. Szüleik megegyeztek, hogy gyermekeiket összeházasítják, s ezért már gyermekkorukban eljegyezték őket. Később azonban, amikor kitört az országban a pártütés, a barátokból egyszerre ellenségek lettek, s gyermekeiket is szétválasztották. A fiatalok azonban nem akartak lemondani egymásról. Solyomkő vára urának fia megszöktette Sebesvár urának szépséges leányát. A lány apja utolérte őket, és párviadalban levágta a fiút. A fiát vesztett apa bosszúból leromboltatta ellenfelének várát. A legenda történelmi magva a Gyerőffyék és Tamásfiak közötti vetélkedés. Az Árpád-házi királyok kihalása után a Tamásfiak Károly Róbertet, a Gyerőffyék Ottót támogatták a királyi trón megszerzésében, s ez sok harcnak és vérontásnak volt az okozója és elindítója.

Tóth Orsolya–Székely Katalin

Irodalom: Kalotaszeg folyóirat 1991. áprilisi és 1992. júniusi száma – *Kós Károly: Régi Kalotaszeg*. Kolozsvár 1932. – Révai Lexikon (CD-ROM).

Az óföldaéki erődített templom

Már a XV. században említik Földeák nevét akkor még Feldeak, Fildeak néven. A falut királyi emberek és nemesek lakták.

A templom is a XV. század elején épült. A gótikus alapozású templom szentélye a nyolcszög három oldalával záródott. A szentély keleti, észak-keleti, dél-keleti falát gótikus ablakok díszítették. A szentély és a sekrestye között gótikus kőkeretű ajtó volt. Az épület hossza 10 öl volt, ebből 4 öl a szentély.

A templomot a XV. század végén vagy a XVI. század elején védőfállal vették körül. Ennek fő célja a környékbeli emberek védelme a töröktől és a kisebb portyázó hadaktól. Az erődítés alakja szabálytalan, leginkább trapézhoz hasonló formájú, 26x38 méter nagyságú területet fog közre. A falak alapjainak szélessége 90 cm. Ez tette lehetővé, hogy a falmagasság helyenként elérhesse a 7 métert. Az oszlopnyomok, a falak szélén elhelyezkedő padka, valamint a kapu belsejében feltételezett faszerkezet arra enged következtetni, hogy az erődöt gyilkójáró erősítette.

A *gyalogkapu tornya* a templom nyugati homlokzata előtt állt. Egy időben épült az erőd falaival. A *kapuvédő tornyocska* a hozzá tartozó kapuval az erőd déli oldalán állt. A torony alapterületét tekintve 2,7x3,6 méter nagyságú volt. Felső szintjéről tiszta időben Makó is látható volt. Itt került elő egy-egy 150x150 cm-es nagyságú pillér. Ezeket a szekerek bejutását szolgáló kapu részének tartjuk.

Eredetileg a templomhoz tartozott az a *fa harangtorony*, amit téglából való átépítése után őrtoronyként az erődítéshez kapcsoltak. A torony 12–14 méter magasságából Vásárhelyig szabad volt a kilátás. *Sáncárok* neheztette még az erődbe való bejutatást. Ez szorosan követte a

mesterséges domb alakját. Szárazárok volt, csak áradásokkor vagy magas vízállás esetén telt meg vízzel. Kelet felől a falut és az erődítményt a Száraz-ér által létrehozott mocsárvilág természetes védelemmel látta el. A korabeli feljegyzések szerint képesek voltak ellenállni kisebb támadásoknak az ilyen erődök, jelentős sikerekről számolnak be a krónikák.

Elmondhatjuk, hogy a alföldi építészetben egyedülálló erődtemplom mind kulturális, mind gazdasági tekintetben előrelépést jelentett a kor emberének. Nemcsak az ellenséges betörésektől védte a környék lakosságát, de az egyház feladatait is ellátva kulturális központtá emelte a középkori Földeákat.

1596-ban teljesen elpusztult a település, a templom és az erőd fal is megsérült. 1671-ben reformátusok kerültek a faluba. A kaputorony nyugati felét újjáépítették, az erőd északnyugati szakaszát 80 cm mélyen aláfalazták. 1688-ban a visszavonuló törökök ismét végig pusztították a területet. Később a reformátusok a templomot nem, csak az erődöt újítták fel.

1759 nyarán fürgetes vihar és jégeső söpört végig Földeákon. Az akkori panaszos levél szerint: „Templomunkat egy néhány száz esztendőktől föl állott, tornyát leszakasztván egészen a szentélyig mind belől és a templomunkban a padlást, orgonát és kívül a tetejét, nagyobb béli harangunkat izrül porrá öszve törte.” A helyreállításához 200 fenyődeszkát, 40 ezer zsindelet, 500 fenyőléceket, három mázsa vasat használtak fel. A felújítás 847 Ft-ba került. A templomot a Náway család állította helyre. Náway György 1746-ban kis arany kelyhet ajándékozott a templomnak, majd megépítette a kriptát. A kriptá csapóajtaja a szentélytől nyílt, majd 1783-ban kívülről is építettek egy lejáratot a sekrestye mellett. Átvágták a külső körfalat és a templom alapfalát is. A kriptáajtónál öt lépcső vezet lefelé, egy vízszintes folyosó aztán ismét három lépcső, utána lejtős út visz a kriptához. Egy kriptá a szentély alá nyílt, a másik nyugat fele.

1778–1790-ig kibővítették a templomot. A hajót egy harmad hosszúsággal 5,5 méterrel meghosszabbították. Ekkor fából egy kis torony is készült, amit a templomhajó mellé építettek. 1796-ban 150 Ft-ért főoltárt, 190 Ft-ért szószéket készítettek. Náway Antal 1783 februárjában 2000 Ft-ot adományozott, amiből 1824-ben téglatorony épült.

1835-ben készült jegyzőkönyv szerint a torony és a templom zsindelellyel van fedve, a falak festésre és javításra szorulnak. Ekkor cserélték ki a csúcsíves ablakokat barokkra. A nyolc barokk ablaktól a templom jóval világosabb lett. A templom védőszentje, Szent László tiszteletére XIII. Kelemen pápa 1768-ban teljes búcsút engedélyezett. A szépen felújított templom azonban nem sokáig működhetett Isten házáként, mert 1845-ben árvíz pusztította el a települést, így más helyen épült újjá. Az elhagyott templomot kétszintes magtárként használták, tornyát 1874–1883 között lebontották.

Náway László orosz fogságból hazatérve – Náway Aranka, Náway Tamás és Náway Andorné áldozatos segítségével – fogadalomból 1923–1924-ben felújította a földéaki templomot. Náway László a brassói fekete templom mintájára a tornyot a templom északnyugati sarkán építette föl. Visszaállította a gótikus ablakokat, a belső falfelületet tojásszínűre festették. A főoltár, a szószék, a kegyúri pad a makói Maros híd faanyagából készült. A neogótikus főoltárt 1927-ben Náway Aranka adományaként Gardi István helybéli asztalosmester készítette, közepén: Mária, Szent József és Szent László szobrával. A szárnyas oltár két oldalán a magyarországi Mária-búcsújáró helyek Mária képeit festették meg. Jobbról keleten Máriaradna, délen Tersattó-Fiume, balról északon Nagyszombat, nyugaton Fraknó-vára képeivel.

Az 1970-es években a templom állapota megromlott, ezért az állagmegőrző munkálatok elkezdését szorgalmazták. 1989-ben az Országos Műemlék Felügyelőség a teljes felújítás mellett döntött. A régészeti kutatást dr. Béres Mária régész végezte. A felújítás során, a templomdombon XI. századi település nyomára, XI–XII. századi temetőre, XIII–XIV. századi sáncolás nyomaira bukkantak. A felújítás során, a templom hosszán nem változtattak. Az 1923–1924-ben épített tornyot visszabontották. Az 1753. évi térkép templomábrázolásából kiindulva huszár tornyot terveztek, amelyben a harangok is helyet kaptak.

1998-ban a templomot körülvevő erődöt is rekonstruálták. Az oldalhomlokzat őrzi Náway László helyreállítását, a templom két fő építési korszakát eltérő vakolat-textúrával és a fehér festés kétféle árnyalatával érzékeltetik.

Nagyfalusi Ágnes

Irodalom: *Tóth Ferenc* (szerk.): *Csongrád megye építészeti emlékei*. Szeged, 2000.

A szegedi várról

Szeged a Tisza és a Maros partján fekszik, a két folyó torkolatánál. Nevét innen kapta, a „szög”, „szeg”, illetve „sziget” szóból. A Tisza áradása nagy veszélyt jelentett a város számára, s a tiszai szigeten létesült város helyét a víz fokozatosan elhordta. A város így a Tisza két partjára kényszerült költözni, s itt alakult ki a dél-alföldi kereskedelmi csomópont, s az erődítmény, amely a várost védte.

A vár a folyóval párhuzamosan épült fel, nagyjából négyszög alaprajzú lehetett. A XVIII. században 18-19 méter széles, 3-3,5 méter mély vizesárok vette körül, melynek vizét a Tisza táplálta. A föld-, illetve favár a tatárulás során valószínűleg megrongálódott.

A XV. század körül királyi vár V. László, Mátyás király, Korvin János, és felesége, II. Ulászló és Báthori István tulajdonában volt. Az 1528-ban a török által lerombolt várat János király kijavíttatta. 1542-ben a várat a törökök elfoglalták és szandzsákszékhellyé tették. Musztafa bég II. Szolimán szultán kérésére a várat a kincstár költség kijavíttatta. 1688. október 23-án rövid ostrom után sikerült visszafoglalni.

1714-től a várat De La Croix Paitis francia mérnök tervei alapján jelentősen felújították. Az újjáépítés 1740-re befejeződött, de mint később kiderült, igen felületes volt. 1768. április 19-én a későbbi II. József Szegedre látogatott, és hangsúlyozta a vár fontosságát, fejlesztésének mihamarabbi elkezdését. II. József kísérletében Mutena Ferenc vezetésével egy német mérnök, Franz von Querlande is tüzetesen megvizsgálta a várat, s a vár állapotáról részletes jelentést írt. Querlande szerint a szegedi vár stratégiaileg jó helyen van, de nagyon rossz állapotban. A német mérnök 1768-ban kelt beszámolójának az „Észrevételek a szegedi erődre vonatkozóan” címet adta. Ebből sok mindent megtudunk a szegedi vár akkori állapotáról.

A kazamaták állapota Querlande szerint katasztrofális, annak ellenére, hogy 40 éve épültek. Az egészségi követelményeket nem elégítették ki, az épületek nyirkosak, nedvesek voltak. A beszivárgó víz miatt az épületbe szellőzőnyílásokat vájtak. A várfalról hiányzott az esővizet elvezető csatornarendszer, s a szellőzőnyílásokkal lehetővé tették az esővíz befolyását, így a vár biztonságát is csökkentették ezzel. Az 1763-ban készült műszaki rajzon jól láthatók ezek a szakszerűtlenül készült nyílások. A legmegdöbbentőbb, hogy ezen a nyirkos, nedves helyen az erőd puszkaporos raktára állott.

A tüzérségi szertárról II. József és a német mérnök is megállapította, hogy 1,1 méter vastag falai erősen repedezettek. A falak vastagságából arra lehetett következtetni, hogy a tüzérségi szertár középkori épület lehetett.

Querlande látogatásakor még folyt a várban létesítendő vízmű építése. A vízműről két terv készült, s Querlande mind a kettőt tanulmányozta, majd megállapította, hogy a rondella szilárd, de az ellenség szeme előtt van. A mérnök szerint túl bonyolult szerkezet, s nem fogja ki-elégíteni a vár vízszükségletét. A német vendég azonban elszámította magát, mert a vízmű felépült, s még a vár körüli épületek vízigényét is kielégítette.

A városparancsnok házáat 1713-ban De La Croix Paitis tervei alapján hozták rendbe. Querlande véleménye szerint az ablaknyílások és a tető kivitelezésekor is mulasztást követtek el a munkások. Az épület belsejében rendkívül rossz fűtési viszonyok uralkodtak, s a főfalakba szabálytalanul építettek közfalakat. A tisztai kaszárnya egy földszintes, zindelytetős épület volt a parancsnoki palota mellett. Annyira rossz állapotban volt, hogy Querlande javaslata szerint új épületet kellene emelni. Ezt az ötletet azonban pénz hiányában elvetették. A kaszárnya latrináról annyit ír, hogy az akkori szabványnak megfelelően 30 ölnyi távolságban a várfalakban voltak elhelyezve – ez ebben a korban bevett szokás volt. A mérnök röviden így jellemezte az építmény állapotát: „ez az épület már nem alkalmas nagy változtatásokra”.

Querlande beszámolójának volt egy külön pontja, melyben terveket, javaslatokat fogalmazott meg a vár javítására, újjátárasára vonatkozóan. Szerinte a legfontosabb, hogy a vár környéki mocsarakat bekapcsolják az erődrendszer védelmi rendszerébe, ezt azonban a városatyák elvetették, mert az „újtát állná a mocsár későbbi hasznosításának”. Ez az intézkedés helyes volt, ugyanis ma Szeged két városrésze is ezen a mocsaras részen fekszik. Mivel az árvizek miatt Szeged területén a föld nagyon laza, tervei voltak a talajsínt feltöltésével kapcsolatban is. Szerinte a vizesárok mélyítésének földanyaga megfelelő lenne arra, hogy a talajt feltöltsék.

Querlande hangsúlyozta a Tisza folyó védelmi, közlekedési és kereskedelmi fontosságát is. Olyan tervet készített, amit a híres építész, Vedres István is hasztalan szorgalmazott: a Duna és a Tisza között szeretett volna csatornát létesíteni, hiszen ezzel a délvidéket is bevonhatnák a kereskedelembe. A romló állapotú erődöt raktárrá lehetne alakítani, az erős, Tisza felőli oldalát pedig kikötővé. A haditanács pénz hiányában Querlande összes tervét elvetette.

Az 1760-as években ismét megindították a munkálatokat, mert II. József hangsúlyozta Szeged várának fontosságát, trónra lépése után azonban megváltoztatta álláspontját, s megszüntette a szegedi vár erődítmény jellegét.

A szegedi vár – alig kétszáz esztendeje – véglegesen eltűnt. Lebontották, tégláit, köveit elhordták, sáncait betemették. A várost elpusztító 1879-es szegedi árvíz után a várat teljesen lebontották. A város újjáépítésekor szükség volt a régi vár területére, s az építőanyagaira is. A vár helyén épült fel a mai belváros, az építőanyagból épültek a belváros épületei, s a vár törmelékével egész Szeged területét 0,5–1 méter vastagon feltöltötték. A lebontott vár emlékét mindössze egy repkénnyel befuttatott erődítménymaradvány őrzi.

Molnár József a Műemlékvédelem folyóiratban „A szegedi vár” című cikkében a következőket írta: „A törökök által épített szegedi vár egyike volt azoknak a külső tornyos erősségeinknek, amelyeket nem ostromok, elemi csapások, dúlások következtében tünnetek el a föld felszínéről. A szegedi várat az ... árvíz után bontották le, városszabályozás és újjáépítés alkalmával. Ezzel az elhamarkodott intézkedéssel nemcsak a várost fosztották meg egyik legeredőbb és legszebb építészeti emléktől, hanem a Duna–Tisza közét is.” És hozzátehetjük még – az egész országot is.

Hevesi Andrea

Irodalom: Veress D. Csaba: A szegedi vár. Bp. 1986.

A miskolci Bató család legendája

Már 26 éve nincs meg Miskolcon az eredeti Bató-ház, helyére mára bevásárlóközpontot építettek. Ez is viseli az egykori háztulajdonosok nevét.

De mi volt, ami az 1812-es születésű Bató Istvánt ennyire különlegessé tette? Talán élete, sorsa, viselkedése? Szigorú szabályok szerint élt és családjától is ezt várta el. Nem ivott, nem kártyázott és lutrin sem játszott. A legenda szerint vagyonának jelentős részét mégis szerencsejátékon nyerte el. Eszter lánya megálmolta a számokat és ezeket megjátszotta lutrin. Valójában búzával kereskedett. Amikor a gabonából többlet alakult ki, felvásárolta olcsón, és amikor hiány keletkezett eladta drágán.

A dúsgazdag kereskedő magánélete korántsem volt olyan szerencsés mint üzletei. Felesége két gyermeket szült, Esztert és Birikét. A szülők mindkét gyermeküket elvesztették. Eszter halálának körülményeit is legenda övezi. Beleszeretett egy szegény sorsú legénybe, de erőszakos apja egy gazdag férfihoz kényszerítette feleségül. Ezek után a menyasszonyjelölt megszökött, de megbánva cselekedetét, visszatért az apai házhoz. A szigorú atya azonban nem engedte be és az egyébként is tüdőbeteg leány a téli fagyban megfázott és meg is halt. Persze mindez szintén csak néphiedelem. Az viszont már nem, hogy a szülőket mély gyászba borította. Eszter halálának egy éves évfordulójára egy harangot öntettek, amibe a család összes ékszerét beleolvasztották. Apja azt is kikötötte, hogy a harang évente háromszor szólalhat meg: névadója születés és névnapján, valamint halálának napján.

Végrendelete szerint vagyona a református egyházat illette volna. A mesés hagyatékból azonban csak az Eszter-szoba bútorai és festményei maradtak meg. Aki járt az egykori szobában, megrendítő élményben lehetett része: mindenhol komor gyász.

A templom mellett már épül a múzeum, ahol a közönség is megtekintheti a halotti ravatalt, s a megmaradt tárgyakat. Az újjáépülő szoba mindenben meg fog felelni apja végrendeletének. Bató István ugyanis kikötötte, hogy lánya szobáját egy évben egyszer lehet csak kinyitni és akkor is csak takarítás céljából. Aki ezt megszegi, azt utoléri Bató-mester átka.

Bató-mester kegytárgyai a Deszka-templomba kerültek, ám amikor leégett a templom ezek is megsemmisültek. Házait lebontották és helyükre újat építettek. Az egykori vagyonból csak a harang és a legenda maradt.

Kárpáti Zsófia

A csíkszenttamási Csonkatorony

*S hej, a szenttamási csonkatorony de magos,
Az én régi babám lent a tóban ruhát mos.
Habarja a ruhát, reá koppint sujokkal a kicsid ujjára.
S hej, kire gondol, ha nem a babájára.
S hej, csipkebokor szúrta meg a kezemet.
Szenttamási kislány csalta meg a szívemet.
Szenttamási kislány ne csald meg, ne csald meg az árva szívemet,
S hej, én se csalom soha meg a tiedet.*

(Énekelte: Albert Ferencné)

A község a Keleti-Kárpátokban, a vulkanikus eredetű Hargita és a Csíki-havasok közötti Csíki-medence északi kapujában helyezkedik el, a Csíkszeredától északra található Csíkjénőfalva és Csíkszentdomokos községek között. A Csíki-medencét északon a Marosfői-szoros, délen pedig a Tusnádi-szoros határolja. Magát a medencét egykor csaknem víz borította, ezért a település az Árpád-korban magasán a Hargita hegységben húzódott és templomuk is egy magaslaton állott.

Az első templom Árpád-kori (románkori) templom volt, amely a Szent István-i törvények szerint valószínűleg a környék közös temploma volt. Ezt bővítették a XV. században igen érdekes módon: meghagyták a románkori hajót, és két-háromszorosára bővítették a szentélyt. Ennek a szentélynek a maradványa a ma is látható Csonkatorony.

A templom körül várat is építettek, mely sokszor nyújtott menhelyet a vidék szorongatott lakóinak. A várfal és a templom között volt egy temetkezési hely, amit cinteremnek is nevezünk, ide a papok és az egyháztanács tagok temetkeztek. A régi temető a templom körül volt. A várkastéllyal övezett templom a tatárdúlások sorozatát nem bírta kiállni, és már az 1700-as évek elején omladozott. Időközben a falu lakossága is mélyebbre költözött le a medencébe. A távolság miatt gondozása és karbantartása is nehézségekbe ütközött.

E templom berendezéséből, felszereléséből megmaradt néhány darab, például: a gótikus szentségtartó fülke, továbbá egy szép Mária-szobor (Madonna-kép) az 1400-as évekből, ezek most a jelenlegi templom úgynevezett Szent János kápolnájában láthatók.

Az ásatások 2002. június–júliusában kezdődtek el, a magyarországi Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatásával. A feltárás bizonyította, hogy a hajófalak románkoriak, a szentély pedig gótikus. Ezt igazolta az is, hogy megkerült egy régi szenttamási ház alapzatában egy XIII. századi, románkori szentségtartó.

Az ásatások szerint mindkét vártemplomnak saját temetője volt. Összesen 102 sírt tártak fel: 95%-át templomfalon kívül, 7-8 sír a szentélyen belül volt, ezek azoknak a sírjaik voltak, akiket a templomban temettek el. A sírok XIII–XVIII. századiak.

A templom lebontására 1725-ben került sor, ennek anyagából épült Szenttamás faluközi, mostani temploma, mely 1779-ben készült el, és 1784. június 3-án ünnepélyesen fel is szentelték.

A hajdani templomot ma a nép Csonkatemplom néven ismeri. Innen hoztak át egy úgynevezett Hunyadi-harangot, amelyet 1495-ben készítettek. Kóriratán latin szöveg található.

A várral, a Csonkatoronnyal, s környékével kapcsolatosan a hagyomány számos mondát őriz.

A Csonkatorony közelében egy süppedékes, ingoványos terület van, melynek közepéből hévizű forrás tör fel és ezt a részt hívják Feneketlen tónak. A Feneketlen tó keletkezéséről két mondát gyűjtöttünk. Az egyiket Kurkó István mondta el: A tatárok által leégetett templom berendezését elosztották, mert azt tíz falu (Szentdomokos, Szenttamás, Jenőfalva, Karcfalva, Dánfalva, Madaras, Szentmihály, Ajnád – a két utóbbi egy falunak számított – Vacsárcsi, Cibrefalva) építette. A „Hunyadi-harangot” vagy „Mátyás-harangot” a domokosiaknak ígérték. Amikor a domokosiak lejötték Szenttamásra a harangért, akkor a harangnak nyoma veszett. Felelősségre vonták a szenttamási harangozót, mire ő azt válaszolta, hogy süllyedjen el,

ha látta. Amikor ezt kimondta, elsüllyedt épületestől-mindenestől. Így keletkezett a Feneketlen tó. A másik mondát Albert Ferenctől hallottam, és így szól: a csíkszenttamási harangozó ellopta a harangnyelvet, mert már beleunt a harangozásba. Így nem lehetett harangozni. Az emberek felelősségre vonták a harangozót, mire az megátkozván magát azt mondta, hogy süllyedjen el, ha tud a harangnyelvről. Ekkor elsüllyedt házastól. Így keletkezett a Feneketlen tó.

A csíkszenttamási Tamás Márton plébános úrtól kaptunk egy – a Feneketlen tó keletkezéséről szóló – verset, amely így hangzik:

Feneketlen tó

*Ósidőknek emlékéül, áll nálunk a Csonkatorony,
Sok száz éve templom vala, ámde aztán jött az alkony.
Tatárhadak dúltak itten, lerombolták kétszer is azt,
De harangja csak megmaradt, melyet a nagy Hunyadiak
Nekünk ajándékkul adtak.*

*Nagy a hiba Szenttamáson, mint a birka egyrakáson.
Kiabálva, szitkozódva, ezer átkot összehordva,
Majd megint csak szerte-széjjel, kavarog a falu népe,
Míg elére faluvégre, a temploma elejébe.*

*Nekíront a szent falaknak, hogy megzörren minden ablak,
Ezer karral tapogatja, mért nem szól, falu harangja!
És felordít iszonyúán, egy torokkal könnybe fúlva,
Elveszett a harang nyelve, szörnyű vádja, szárnyra kelve,
Repül fel a magas égre.*

*Falu bölcse, öreg bíró, a helységben könyvet író,
Esküdt, hajdú s a zsellérek, nagy csoportban útrakelnek.
Betekintnek minden házba, nem jönnek rá a lopásra,
Csak egy ház nincs átkutatva, harangozó lakik abban.*

*Bíró kitalálja egyben, a lopást el ő követte.
Nyomban be is kopog nála: Ide Ferke, istenverte elátkozott pára,
Add elő a harangnyelvet, tudjuk, el te rejtetted!
Süllyedjek el, hogyha láttam, felel rá az gonosz szájjal.*

*S, hogy ezt a szót kimondja, inogni kezd a padlója,
Harang nyelve kigurula az ágy alul, hová dugta.
Falu népe ki a rétre, esze nélkül vágat,
Megrémülve visszanéze, nagy csodákat láthat.*

*Kánya Ferke és a háza lesüllyedt a föld gyomrába,
Háza helyén víz buggyan fel s lassan egy tó terül ott el.
Piszkos habját égre hányja, s visszahull az ködbe válva,
Könyvekbe is be van írva, FENEKETLEN TÓNAK hívja.*

*Manapság is Tamásfalván, lány meg legény gyakran hallja,
Midőn éjfél ut az óra, s kitekint a néma tóra,
Harangozó most is jajgat, nem talál soha nyugalmat.*

Buzás Ilona–Péter Szabolcs

Irodalom: Orbán Balázs: A székelyföld leírása történelmi régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból II. Pest, 1868. 60–61. old.; Hankó Vilmos: Székelyföld. Akadémia Kiadó. Budapest, 1993. 263–264. old.; Váradi Péter–Pál–Löwey Lilla–Zsigmond Enikő: Erdély – Székelyföld – Közép- és Felcsík. Péter Pál Kiadó, Veszprém, 1996.

Mezey Tamás és a „sárospataki fafaragók”¹

Éppen 30 esztendeje, hogy az első sárospataki fafaragó tábor megnyitotta kapuját azok számára, akik a magyar népművészet hagyományait igyekeztek a maguk munkáival folytatni és új életre kelteni. Ennek a nemes vállalkozásnak elindítója és 11 éven át életetője volt Mezey Tamás,² aki már nem lehet közöttünk, s akire ma szintén emlékezünk. Az ő kezdeményezését országosan is az elsők között tartjuk számon, munkásságát az idők múlásával egyre jobban értékeljük, máig megőrzött alkotásait pedig – mint közelmúltunk kulturális, művészeti emlékeit becsüljük.

Sárospatak művészeteket kedvelő közönsége büszke lehet arra, hogy a város a magyar népművészet újabb hajtásának, a népi iparművészetnek egy évtizeden át alkotó műhelye, fejlődésének jelentős állomása lehetett. Az a közösségi alkotó szellem, amelynek Sárospatak 1972 és 1982 között az évenként megismétlődő táborok keretében helyet adott, a népművészet átalakulásának, formai és esztétikai megújulásának kifejezőjévé vált.

Immáron három évtizede kísérem figyelemmel azoknak a fafaragóknak a művészi pályáját, akik a sárospataki táborok állandó résztvevői voltak. Az első kísérletező, és a mesterség alapjait, technikai ismereteit elsajátító időszakról a csoportos vagy önálló kiállításokon mutatott formai és tartalmi kiteljesedésig, a népművészet által ihletett első próbálkozásoktól az egyéni kifejezés megvalósulásáig végigjárták azt az utat, mely a hagyományokban gyökerező, korszerű művészi alkotó tevékenység mind szélesebb kibontakozását volt hivatott segíteni. A táborok minden résztvevője a népművészetből indult el, megismerte annak törvényszerűségeit, az anyag, technika és népi szemléletmód sajátosságait, de nem maradt meg a tárgyak újraalkotásának szintjén, hanem annak szellemében saját gondolatai, érzésvilága kifejezésére törekedett. A közös munka, közös célkitűzések, kialakult művészeti magatartásformák iskolát teremtettek Sárospatakon, s ez további életükben, munkásságukban a későbbiek során is meghatározó maradt. A közösség tagjai együvé tartozásának tudata, rokon szellemiségük jogosít fel minket arra, hogy a táborok résztvevőit „sárospataki” fafaragóknak mondjuk, holott szűkebb értelemben csak *Homonnai György, Mezey Tamás, Kovács László* és egy idő óta *Lavotta Géza* mondható valóban sárospatakinak. *Dr. Lannert Keresztély* Derecske körzeti orvosa volt, csak életének utolsó éveire költözött családjával Debrecenbe. A székely származású

Mezey Tamás sulykolót farag

¹ Elhangzott a hasonló című kiállítás megnyitóján 2002. október 18-án, Sárospatakon a Művelődés Házában. (Szerk.)

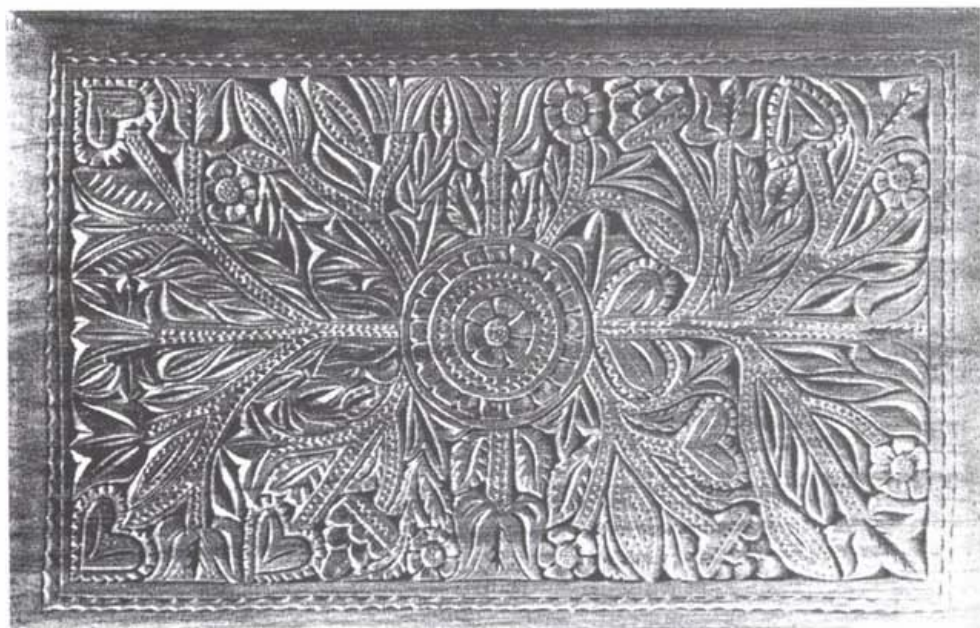
² Mezey Tamás fafaragó népi iparművész 1943-ban született Madocsán. Két évtizedig élt Sajószentpéteren, 1962-től pedig az 1980-as évek végéig Sárospatakon. Nyersanyagai a különböző fafajták mellett a szaru, a csont és a szárított tökhéj (kobak) voltak. A hagyományos formájú használati tárgyak, háztartási eszközök mellett díszdobozokat, tülköket készített karcolt, domború fafaragások, berakások és olmozott technikával. Leggyakoribb díszítményeit stilizált központi rózsamotívumból kiinduló növényi ornamentika alkotja. Újabban pásztor-, betyár- és vadászjelenetek, madarábrázolások is megjelentek tárgyain. Munkáival 1970-ben az *Ifjú Népművész*, 1971-ben a *Népi Iparművész*, 1973-ban pedig a *Népművészet Ifjú Mestere* címet nyerte el. 1992-ben Sajószentpéteren hunyt el.

Gyufatartó

Sótartó

Levéltartó ládika, fiókkal

csíkszentdomokosi *Kiss Ernő* az 1950-es évektől Tatán él. *Nagy Kristóf* etyeki családból került előbb Kecskemétre, onnan a Dunakanyar vidékére. *Fodor Vendelt* a Győr melletti Nagyszántjános, *Csepeli Istvánt* Dunaföldvár, *Szondi Sándort* Miskolc, *Lovas Ervint* és *Oláh Istvánt* Debrecen, *Schmidt Sándort* Vásárosnamény, *Varga Józsefet* Jászberény, *Csikós Nagy Mártont* a Dunántúl, ott is Somogy vidéke tarthatja magáénak. Sajnos, többen már csak emlékezetünkben élnek.

A táboroknak egy-egy alkalommal 30-40 résztvevője is volt. Az itt megjelent fagaragók szinte az egész országot képviselik és mondhatjuk, a legismertebb népi iparművészek közé sorolhatók. Indulásuk és művészi kiteljesedésük helye azonban Sárospatak, ahol a népművészet szeretetével feltöltődve szóródtak újra szét, de az önálló alkotás útjait megtalálva is a sárospataki közösséghez tartozóknak tartották, s tartják ma is magukat. Ennek az alkotó közösségnek a folytatója a már két és fél évtizedes múltra visszatekintő vásárosnaményi tábor, amely Schmidt Sándor vezetésével a sárospataki hagyományokat is őrzi. Hasonló alkotó közösségek szerveződtek az ország különböző vidékein, ahol újabb nemzedékek ismerkedtek meg a közösségben végzett önkifejezés lehetőségeivel és az egyéni alkotás örömeivel.

A sárospataki Művelődés Háza, mely intézmény a fagaragó táborokat szervezte és anyagiilag segítette, a résztvevő alkotók itt készített, vagy kiállítás céljára magukkal hozott munkáiból több száz darabos gyűjteményt hozott létre a táborok emlékeinek megőrzésére, valamint az itt folyó munkák dokumentálására. Ugyanakkor a sárospataki vármúzeum rendszeres vásárlásokkal tett szert hasonló, de a szakszerű kiválasztás folytán színvonalas gyűjteményre. Kívánatos volna, hogy ezek együtt, egymást kiegészítve, állandó kiállításaként állhatnának a nagyközönség rendelkezésére és ezáltal segíthetnék a megújuló népi iparművészet továbbélését.

A táborok megszervezésében és az ott folyó munka irányításában elsődleges szerepe volt Mezey Tamásnak, aki éveken át gyűjtötte és tanulmányozta a zempléni népművészet emlékeit. A mángorlók, tükrösök, guzsalyok, sulykolók, tülkök formáit, díszítményeit felhasználta saját munkáiban, de tovább is fejlesztette azokat. Faragásaival, később metszeteivel, plakát rajzaival gyakran találkozunk. Mint fagaragó népi iparművészt nemcsak szűkebb hazája, hanem szakmai körökben az egész ország számon tartotta. Másutt is gyakori vendége volt hasonló alkotó közösségeknek. A művészi munkában mutatott igényessége mindenütt elismerést, megbecsülést hozott részére, a fiatalok iránti elkötelezett segítőkészsége pedig a tanítványok egész sorát teremtette meg számára.

Amikor a fiatal Mezey Tamást megismertük, a későbbieknél szerényebb munkáival, még csak kialakulóban lévő mintakészletével, formavilágával is méltán keltezt figyelmet. Láthatuk munkáiban a technikai készséget, a jó arány- és kompozíciós érzéket, de elsősorban a célt, amely felé tudatosan közeledett. A népművészet minél alaposabb megismerésének vágyát, a népi faragás művészetének egyéni, sajátos továbbfejlesztésének programját. A népművészet felfedezése Mezey Tamás egész művészi pályáját meghatározta. A népi alkotások megismerése nemcsak lehetőséget adott számára formavilágának kialakítására, hanem a népművészet sajátosságainak, törvényszerűségeinek felismerése a több évszázados népi kultúra eredményeit közvetítette számára. Minden munkája egybeforr a népművészetrel, munkássága a hagyományos népművészet megújulását, újraéledését is jelentette. Mint ahogy mai népművészeink alkotásai és a népművészet hagyományai elválaszthatatlanok egymástól, úgy Mezey Tamás munkáit is a hagyományos népművészetünk megközelítésének módszereivel és szempontjaival szemlélhetjük. Munkái azonban különböznek is a hagyományos népművésztől. A mai népművész már nem marad az ismeretlenség, a névtelenség homályában, művei már nem olyanfajta társadalmi termékek, mint a korábbi népművészeti alkotások, hanem a hagyományokban gyökerező, a népi ízlést és igényeket tükröző, egyéni művészeti alkotások. Az egyéni alkotás és közösségi termék azonban mindig kölcsönhatásban volt egymással. Mint a közösség által csiszolt, véglegessé megformált népdalainknak is megvoltak a szerzői, egyéni alkotói, úgy a népi díszítőművészetben is az egyéni alkotások táplálták, gazdagították és megújították a közösség egyetemes, hagyományos közkincsét. Az egyéni megformálás, a népművészet általános szabályain, törvényein belüli sajátos látásmód nem idegen a népművésztől, de ezekben a művekben már sokkal inkább a tudatosság, egy-egy vidék – Mezey Tamás esetében a zempléni tájak és a Bodroghöz – népművészeti sajátosságainak kutatásán, vizsgálatán alapuló összegező, általánosító törekvések mutatkoznak, szemben a klasszikus népművészet inkább ösztönös, spontán megnyilvánulásaiival. A hagyományok iránti tisztelet, ugyanakkor a saját művészi programjának megvalósítására törekvő céltudatosság jellemzi Mezey Tamás

munkásságát. A megismert és sajátjává tett népművészeti hagyományanyag újraalkotása, a díszítmenyi elemek tudatos, újszerű megformálása, a népművészetnek a modern világ igényeihez való alkalmazása és az egyéni kifejezőmód munkásságának legfőbb értékei.

A népi faragóművészet legáltalánosabb anyaga a fa, de népi iparművészeink gyakran választották műveik anyagául a szarut és a csontot. Ezeket az anyagokat látjuk zömmel Mezey Tamás munkáiban is.

A fa művészi megmunkálásának két nagy megjelenési területe a *forma* és a *díszítmeny*. Fafaragással foglalkozó népi iparművészeink egy részét inkább a tárgyak formája, más részét azok díszítmenye ihleti elsősorban alkotó munkára, a népművészetnek a mai kor számára történő megújítására. Ennek megfelelően a fafaragásnak két irányzata alakult ki: a *funkcionális* tárgyak, a mai élet igényeihez alkalmazkodó, mindennapjaink során felhasználható, de népi szemlélettel létrehozott, tartalmában megújított tárgyak: bútorok, háztartási eszközök, gyermekjátékok művészete, valamint a faragásnak kevésbé gyakorlatias, kevésbé praktikus, inkább *díszítő* jellegű irányzata. Ez utóbbinál azonban mindig megvan a díszítmenyeknek a használati eszközökhöz való kötődése, mivel a népművészet mindig a használati tárgyak művészete. Mint ahogy a funkcionális irányzatban igen nehéz a mai élet igényeinek és az évszázados hagyományokkal rendelkező népi formáknak az összeegyeztetése, úgy a díszítő faragásnak is megvan az a veszélye, hogy öncélúságba megy, a modern élet számára használhatatlanná, korszerűtlenné válik. A hagyományos és korszerű ellentétének feloldása, a múlt értékeinek a mai életbe történő átvitele minden népi iparművészettel foglalkozó alkotó alapvető problémája, amit Mezey Tamás sem kerülhetett el. A funkcionális és díszítő jellegű faragás azonban alapjában véve nem ellentétes egymással, hanem egymás kiegészítője. A forma és díszítmeny szerves egysége, helyes aránya és kívánt harmóniája a tárgy művészi megjelenésének értékmérője, a társadalmi igény pedig a célszerűség és a hasznosság próbája.

Mezey Tamás művészetében kezdetben inkább a díszítő jelleg dominált, későbbi munkáiban mindjobban megmutatkozott a célszerűségre, használhatóságra való törekvés. Mint említettem, éveken át gyűjtötte és tanulmányozta a hagyományos zempléni népművészeti emlékeket, azoknak formáit, díszítmenyeit felhasználta saját munkáiban, ugyanakkor tovább is fejlesztette azokat. A népművészet kincseinek alkalmazása, motívumainak átültetése Mezey Tamásnál sem jelentett másolást, hanem az eredeti forma- és arányrend megtartásával a népművészeti formák átköltését, egyéni munkájába, saját stílusába való újraalkotását eredményezte. Munkásságának az az időszaka tehát, amely a népművészet legközvetlenebb hatása alatt elsősorban díszítő jellegű munkákban mutatkozott meg, igen értékes és talán alkotó tevékenységének legmagasabb szintű korszaka, amikor a népi szemlélet önálló művészi kifejezőmóddá érett benne. Nem volt könnyű ennek a művészi feladatnak a megvalósítása, még nagyobb kihívást jelentett számára a folytatás, célkitűzéseinek és az elvárásoknak mind magasabb szinten való megfelelés. Ennek is voltak biztató, előremutató jelei, de a továbblépésre sok időre, kitartó kísérletezésre, felfokozott szellemi erőre volt szüksége, ami őt testileg-lelkileg felemlesztette és kimerítette. A felelősség életének utolsó éveire lelki válságba sodorta és ez a teljes összeomlásig kísérte.

Mai népművészeink munkásságának célja, rendeltetése nem azonos az előző korok népművészetének megjelenési, alkalmazási körével. Megváltozott a művészeteket létrehozó gazdasági, társadalmi alap, megváltoztak a művészetek iránti társadalmi igények. A modern idők azonban nem söpörték el nyomtalanul a népművészetet, mert azok általános emberi értékei a mai társadalomban is hatnak, mai ízlésvilágunknak is megfelelnek, mindennapi életünkbe is beépülnek. A múlt népművészeti termékeinek a mai kor számára történő hasznosítását, az

ember és tárgyi környezete közötti harmónia újratereemtését vállalták és tűzték ki feladatukul Mezey Tamás és a „sárospataki” fafaragók, s hogy e hivatásukat megújuló környezetkultúránk egy kisebb területén alig több, mint egy évtized alatt sikerre vihették, mutatja a gondolatot továbbvivő újabb népi iparművészeink hosszú sora.

Dr. Janó Ákos

Ládika fedele

Népmeséink gyémántkincse¹

Tisztelt Kárpát-medencei Gyülekezet! Kedves Ünneplő Közönség!
Vendégek és Házigazdák!

Sokat gondolkodtam azon, mi újat lehet mondani a hetedik alkalommal ugyanannak a körnek, ugyanarról a témáról. Esetünkben a meséről, a mesemondásról. Honnan, lelkünknek milyen mélységéből kellene előbányászni azt az új érzést, agyunk rejtekéből azt a meglapult gondolatot – s ez az „előbányászni” fogalom hívóképszerűen eszembe juttatta, hogy innen a Medves Hoteltől húsz méterre nyílt meg annak idején bányavidékünk első széntárnája. Szóval a szén. Valószínűleg mindannyian tudjuk, vagy legalábbis úgy véljük, hogy tudjuk, mi a szén. Pedig sokféle ember más és más szénrel találkozik. Ti gyermekek mindennap találkoztok egy puha, formálható, s maga után nyomot hagyó szénrel. Ez a grafit. Ott van benne a ceruzátokban. Az ékszerész is gyakran találkozik egy másikfajta szénrel, egy nagyon-nagyon keménnyel. Ez meg a gyémánt. De a közönséges szeménnel hívott anyagok között is komoly különbségek vannak. Míg a mocsárban tenyésző tőzeget alig használjuk, addig a kicsi fűtőértékű lignitet nagyobb erőművekben már igen. Szegény lignit még fiatal. Alig pár tízezer éves. De a barnaszén akár százezer éves is lehet, értékeesebb is. S a millió éves feketeszén már valósgos kincs.

Valószínűleg mindannyian tudjuk, vagy legalábbis úgy véljük, hogy tudjuk mi a mese. Pedig sokféle ember más és másfajta mesével találkozik. Van aki csak modern vagy inkább modernnek tűnő tv-mesefilmeket néz. No nem Jankovics Marcell által készítetteket, hanem valami ostoba történettel, idióta, torz figurákkal, „piff-paff-puff”, „beng-beng”, „csitt-csatt”, „glu-glu” nyelvezettel megalkotott, lelket nyomorító, lusta gyermek vacsorájának szánt rajzfilmet.

Ez a mese, ha szénként képzelnénk, még lignit sem lehetne. Ott rohadna tőzegként a mocsárban. Vannak aztán szép „barnaszén mesék”. Ezekben már meg-megcsillan az érték, komoly meseírók rótták papírra, nem kis tanulságokat tartalmaznak, nyelvezetük érthető, magyar vagy magyarra fordított.

Aztán vannak „feketeszen mesék”. Ezek már nagyon-nagyon öregek és értékesek is. Ilyenek pl.: az érthető, szép állatmesék, melyek évezredek óta megszívlelendő tanulságokkal látják el az emberiséget.

Végül elérkeztünk a legértékesebbhez: a „gyémánt meséhez”. Ez a népmese. Amely ezredévek során kristályosodott ki. Eltűnt belőle minden, ami salak. Keménységét nem fogja az idő. Nyelvezete egyszerűre, mégis gyönyörűre csiszolódott. Szóval briliáns. Értéke nem csökken, el nem használódik, mint a grafit, örökölhető és örökíthető. Hogy a Kárpát-medence egyik legnépszerűbb és legjobb mesemondóját, Berecz Andrást idézzem: Népmesénk (...) „tökéletes nyelvtanár. Nem szöszátyár, helyettesíteni, pótolni lehetetlen. Ezek, tízezrek, élők és holtak közös munkája. Százazrek kacsintanak, gondolkodnak, sírnak benne. Időmunka. Mint a cseppköbarlang türelmesen építkezik. Befelé.”

Sok kis létszámú népnek van csodálatos méretű népmeseikincse. Több nagy népnek alig-alig maradt fenn ősi meséje. Az összes nép között a magyar az egyik leggazdagabb. Leg-

¹ A 2002 novemberében Salgótarjában megszervezett VII. Kárpát-medencei Speciális Mesemondó Verseny és Találkozó megnyitóbeszéde. 1996-tól a Millecentenáriumi évétől minden évben rendezzük a Kárpát-medencében élő, tanulásban akadályozott magyar gyermekek részére mesemondó versenyünket, s az azt kiegészítő meseillusztrációs kiállításunkat. Rendezvényünkre az anyaországon kívül, a Felvidékről, Kárpátaljáról, Erdélyből és a Délvidékről is érkeznek résztvevők. Találkozásaink jó alkalmat nyújtanak arra, hogy kiapadhatatlan mesekincs-forrásainkból merítve, az fgy felszínre kerülő kincsek fényében, melegében megfűződve átélhessék az azonos kultúrkörön nevelkedettek az együvé tartozás gyönyörű érzését, s identitástudatukban megerősödve térhessenek haza.

alábbis mesekincsünket nézve. S ma még a Kárpát-medence vagy az azon túli magyarság gyermekeinek minden időben és minden helyen népszerű és emberjavító példa a fényért, asszonyért, becsületért küzdő királyfi, vagy legkisebb testvér. Azt kívánom nektek, hogy ti soha ne a televízió Nagy Testvére, a Big Brother-re figyeljétek, hanem mindig a legkisebbekre, népmeséink hőseire. Mert tényleg csak őrájuk érdemes, és úgyis ők viszik a legmagasabbra.

S bár erre nincs írott felhatalmazásom, de nektek, szüleiteknek, felkészítőiteknek a magyarság és az egészséges lelkiületű emberiség nevében köszönöm, hogy a népmesével foglalkoztok.

Tudom, hogy nem bánjátok, s azt is tudom, hogy nem bánjátok meg.

Isten hozott valamennyiőtöket a hetedik alkalommal!

Murányi Sándor

A Győri Ismeretterjesztő Egylet megalakulása és első évei

Tekintve, hogy számos tudományág köréből a korszak tudományos ismeretanyagához mérve magas szintű felolvasásokat rendező egylet említést sem nyer a város művelődéstörténeti múltjában, indokoltnak látszik megemlékezni róla. Két mondat a Győri Ismeretterjesztő Egylet létrehozásának alap gondolataiból: „...elvitathatatlan tény, hogy nemzetünk jövő jólétének és jövő fennállhatóságának egyedül a közművelődés képezi legbiztosabb zálogát...” és „...az ismeretek oly hatalmat képviselnek, mely előtt hátrálni kényszerül az anyagi nyers erő...” A leírtak igazságához ma sem férhet kétség.

A Győri Ismeretterjesztő Egylet létrehozásának motorja dr. Karika Antal, Győrben lakó és dolgozó orvos volt. 1870 tavaszán hírlapi felhívást tett közzé a városban, s egy közművelődési egylet létrehozásához keresett jelentkezőket. A tervezet a közművelődés, a gyakorlati ismeretek és a köznevelés terjesztését tűzte ki célul. A helyi lapban megjelent felhívásra nem volt jelentkező. Ekkor Karika doktor a város egyik forgalmas pontján helyezte el jelentkezési ívet, s várta, hogy a pártolók önmaguk írják fel neveiket. Hónapokig nem talált egyetlen nevet sem a kihelyezett íven. Ez sem szegte kedvét, mivel a nemes cél hasznosságáról meg volt győződve. Ezt követően a lelkes indítványozó személyesen fordult azokhoz, akikről feltételezte, hogy az ügynek megnyerhetők lesznek. A közvetlen meggyőzés, felkérés eredményhez vezetett. Így sikerült először nyolc tekintélyes győri értelmiségit megnyernie. Velük már kitűzhatték a megalakulás napját, és közösen határozták el a további lépéseket.

1870. június 10-én fogadta el a nyolc ember dr. Karika Antal vezetésével, hogy „Győrött felolvasások által közhasznú ismereteket terjesztő egylet alakíttassék”. Mind a nyolc tag vállalta, hogy további támogatókat állít a kezdeményezők mellé. A személyes meggyőzések jelentős erőket mozdítottak meg. Az eszmét felkarolók közül hat tagú bizottságot alakítottak, melynek tagjai a majdani egylet tervezett közgyűlése elé kidolgozzák az alapszabályt. 1870. július 10-ére már összehívták a közgyűlést, s elfogadták az előterjesztett szabályokat. Győri Ismeretterjesztő Egylet néven megalakult a reményekre számító egyesület. Első elnökének dr. Kovács Pált, irodalmi körökben országosan ismert lapszerkesztőt, irodalomszervezőt, író, tudós orvost választották meg, aki ekkor egyben a Győri Református Egyház főgondnoka is volt.

Az Egylet választmányának első teendői közé tartozott az alapszabály belügyminisztériumba való küldése jóváhagyás végett. A minisztérium a Győrben megfogalmazott alapszabályon némi módosítást javasolt, amit 1870. november 1-jén rendkívüli közgyűlésen tárgyaltak meg az egyre gyarapodó számú támogatók. A tényleges működést – követve az általános óhajt – 1870. október 30-án, tehát még a megerősített alapszabály visszaérkezése előtt megkezdték. Ekkor dr. Kovács Pál rendkívül hatásos megnyitóbeszédet tartott, ezután megtörtént az első felolvasás is „A lélekzsről”.

A működés kezdetétől két műfajban indultak a felolvasások és előadások. Az egyik „a tudományos irányú felolvasás”, a másik „a népszerű közhasznú ismereteket terjesztő értekezés” volt. Már az első év sikeresnek mondható. Nyolc tudományos felolvasás és tizenöt közhasznú ismereteket átadó előadás hangzott el. A további évek még termékenyebbek voltak.

Növekedett a tagok száma és a közönség részvétele is. A tagszám az első év végén 30 volt, a második év felénél 104, 1874-ben pedig már 130 tagot számlált a Győri Ismeretterjesztő Egylet. Harminc olyan tag volt 1874-ben, aki alkalmas volt felolvasás, előadás tartására, s vállalt is ilyet. Pontosan ismerjük az első négy év felolvasóit, s a felolvasott témákat. A felolvasók csak részben választották témaként gyakorolt hivatásukat, rendkívül széles körben terjesztették az ismereteket. A korszak győri jogászai, orvosai, tanárai, papjai bőven kínálták fel tudásukat.

Meglepően sok témát érintettek az orvosok a munkaegészségügy, az egészség és a szociális viszonyok összefüggéséről, az egészségrombolás köréből. Egyben kifejtették társadalmi érzékenységüket is. Ilyen felolvasások voltak: „Az ülő mesterségek egészségi viszonyai”, „A földműves és iparos osztály társadalmi jelenségei”, „Az egészség szerepe a munkában”, „A lakviszonyok befolyásáról a társadalomra”, „A dohányzásról”, „A szenvedélyek hatalmáról”. A maguk korában ezek nem voltak megszokott és gyakori témák orvosi körökben.

Ugyanígy kiemelhetünk előadásokat a jogtudományból, ahol hallottak az angol alkotmányról a halálbüntetés eltörléséről (!) és még számos izgalmas témáról. Megtalálta érdeklődési területét a vegytan, a fizika, a csillagászat, a nevelés elmélete és gyakorlata iránt érdeklődő is. Napirendre került a darwinizmus terjedése, a művészetek, a történelem. Ez utóbbiól emelem ki dr. Kautz Gusztáv „A győri gabonakereskedésről” című felolvasását, ami ma is használt helytörténeti forrás. Fizikából egyik előadó Vaszary Kolos győri püspök volt, aki a helyszínen kísérleteket mutatott be saját eszközeivel. Ez is alig ismert esemény a főpap életéből. Talán még egyet: dr. Pisztorý Mór „A nő-emancipáció”-ról. Ez utóbbi azért fontos, mert az Egylet „már két év óta a helybeli női közönség számára tudományos előadásokat rendezett, mely előadások mindenkor a legnagyobb pártolásban részesültek”. (Dr. Fölkel István egyleti titkár 1874. évi jelentése.)

Bizonyosnak látszik, hogy az Egylet 1875 után még évekig működött. Az 1870-es évek közepén a résztvevők „további ernyedetlen munkálkodásra” tesznek ígéretet. Azonban forrásaink ettől kezdve ritkulnak, s nem tudjuk, hogy pontosan mikor ért véget a Győri Ismeretterjesztő Egylet rendkívül hasznos tevékenysége. Szereplői, ha más keretek között is, de eszméjét, célkitűzéseit tovább vitték. A Győri Ismeretterjesztő Egylet a XIX. század utolsó harmadában a város szellemi életében fontos tényező volt. Sokszínűsége, színvonala joggal érdemelte ki a nagy érdeklődést. Ugyanakkor igen szerény anyagi forrásai voltak. Így történhetett, hogy a tervezett könyvtárból csak szerény számú kis gyűjtemény alakulhatott, de ez is közkézben forgott. Az önzetlen erőfeszítés, a résztvevők befektetett szellemi munkája, s annak eredményessége megérdemli, hogy emlékezzünk rá.

Dr. Alföldi Kálmán

Pályázati kiírás Deák Dénes ösztöndíj elnyerésére

A székesfehérvári Deák Dénes Alapítvány kuratóriuma pályázatot hirdet művészettörténész, illetve várostörténész részére.

Az alapító végrendelete értelmében a pályázatot elnyerő alkotó számára a kuratórium évi 1500 dollárnak megfelelő összeget ajánl fel, mely negyedévi bontásban kerül kifizetésre; s egy évre biztosítja a tulajdonában levő Budapest, II. kerületi kétszobás lakás használatának jogát – a lakás közüzemi díjainak kifizetése (gáz, villany, telefon) az ösztöndíjast terhelik.

Pályázni egy évre szóló, részletes kutatási tervvel, szakmai önéletrajzzal és egy elismert pályatárs írásbeli ajánlásával lehet.

Az elbírálás során előnyt jelent, ha a kutatás témája kapcsolódik Székesfehérvárhoz vagy Deák Dénes szellemi örökségéhez, gyűjteményéhez.

Pályázatot nyújthat be bármely magyar és külföldi kutató, illetve csoport.

Az ösztöndíjaskutatómunkája összefoglalásaként írásban kell beszámolót készíteni, s két éven belül e kutatási témában megjelenő publikációiban az alapítványt, mint támogatót fel kell tüntetnie.

A pályázatok beérkezési határideje: 2003. május 15.

Az elbírálás határideje: 2003. augusztus 1.

A pályázatot az alábbi címre kérjük eljuttatni:

**Városi Képtár – Deák Gyűjtemény
8000 Székesfehérvár, Oskola u. 10.**

További információ kérhető a fenti címen, illetve telefonon: 22/329-431.

Kilencvenéves Forrai Sándor, a magyar rovásírás elkötelezettje

Szülőföldjét már kisgyermek korában el kellett hagynia. Fiatalon megismerte a rovásírás, később a magyarság eredetét kutatók sorába állt. Látásának romlása következtében az 1950-es évek elején gyengénlátóvá vált, majd később teljesen elveszítette látását.

Forrai Sándor 1913. március 18-án Munkácson egy polgári családban látta meg a napvilágot. Édesapja azok közé tartozott, akik azon munkálkodtak, hogy Kárpátalját ne szakítsák el hazánktól, ezért a terület csehszlovák megszállása után menekülnie kellett Magyarországra. Később a családját is sikerült áthoznia Miskolcra. A kis Sándor Diósgyőrben végezte el az elemi iskolát. A tanítás örömét, sikerét már akkor megismerhette, amikor az öccsét taníthatta. A középiskola első két osztályát Miskolcon, a református gimnáziumban végezte. Édesapjának áthelyezése után a család Nyíregyházára került, Sándor ott folytatta a középiskolát az evangélikus gimnáziumban. Ez akkoriban nagyon jó iskola volt, a tanárok úgy nevelték, tanították a gyerekeket, mintha a szüleik lettek volna. Arra is megtanították őket, hogy hogyan kell tanulni. A középiskolát Újpesten fejezte be, ott érettségizett 1933-ban. Ezután gyors- és gépipró iskolát végzett, majd magánúton tanári diplomát szerzett. Amikor már tanított, az volt a célja: megkedveltesse, megszerettesse a diákokkal a tantárgyat, szigorral és szeretettel nevelje, oktassa az ifjakat.

1939-ben nősült, feleségével magán gyors- és gépipró iskolát alapítottak. A gyorsírást a felesége, ő pedig a gépiprást, az irodalmat és a nyelvtant tanította. A gépiprás tanításában a régi tapasztalatok felhasználásával kidolgozott egy új tanítási módszert, a Pavlov-féle feltételes reflexológia felhasználásával. Új alapokra helyezte az írógép klaviatúrájának a leosztását, vagyis a billentyűk tanításának sorrendjét. Ezzel reflexé vált a gyakorlat, a vakonírás rögzítése. Új tankönyvet írt a gépiprás tanításához. A tanításban, a vizsgáztatásban, a gyors- és gépipróversenyeken a Forrai-féle iskola a szakterület élvonalába tartozott.

Kisgyermek korában Forrai Sándor látóideghártyája megsérült. Később, többszöri műtét után látása egy részét sikerült megmenteni. Így tudott dolgozni 15 éven át segédtitkárként, majd irodavezetőként a rendőrségen. Állapota romlott, ezért az 1950-es évek elején leszázalékolták. Látása az 1970-es évek elejére annyira megromlott, hogy már nem tudott olvasni. A munkájához szükséges szövegeket a felesége olvasta fel. Ebben a munkában gyermekei is segítettek. Két fiuk (Zsolt és Buda) és egy lányuk (Rege) született. A nagyobb családot ma már három unoka is jelenti.

Forrai Sándor a rovásírással már gyermekkorában találkozott. Erről az írásról először a Cserkész Szövetség egy kis könyvecskéjében olvasható, bár csak kevés anyag szólt róla, de ez mégis nagyon felkeltette az érdeklődését. Amikor tagja lett a XX. század elején alakult Turán Szövetségnek, kezébe került Sebestyén Gyula könyve a rovásírásról, amit alaposan tanulmányozott. A Szövetséget 1945 után megszüntették, de a tagjait nem tartóztatták le.

A rovásírásban Forrai Sándor olyan rendszert dolgozott ki, ami a magánhangzók harmóniájára épült. Véleménye szerint a rovásírás rövidítési rendszerére épül fel a gyorsírás rendszere is. Iránymutatási rendszere ma már elterjedt a szakmában.

Forrai Sándornak eddig öt könyve jelent meg a rovásírásról, köztük egy tankönyv, amely a rovásírás elsajátítása címet viseli. E könyvből tanítja a vakok iskolája szakkörében az érdeklődő diákok részére Kiss Attila a rovásírást. A könyv hosszú évek gyakorlati munkájának ta-

paszlatára épül. A vak diákok nagyon kedvelik ezt az írást, hiszen a rovásírás nemcsak látható, hanem jól tapintható is a fára vésett, rótt jelek útján.

A magyarságnak egy olyan értékes, ősi írása van, amely annyira hozzátartozik a nyelvünkhöz, mintha együtt keletkeztek volna. Sajnálatos, hogy a magyarságnak ez az ősi kulturkincse ma is alig ismert. Pedig sok régi rovásírásos emlékünk van, például Erdélyben több templomban is találkozhatunk vele. Van egy rovásbotnaptárunk is, amely másfél méter hosszú. Ez a teljes naptár rovásírással csodálatos rövidírási rendszerrel készült. Amit az elődeink rovásírással ránk hagytak, azt nekünk is ápolni kell a továbbadni a jövő nemzedékek számára.

Hazánkban az 1970-es években és utána két alkalommal is rendeztek rovásírási kiállítást. Ezek vendégkönyvébe számos beírás rovásírással történt. Forrai Sándor az 1970–1980-as években számos helyen mintegy félszáz előadást tartott a rovásírásról. Az 1970-es években a Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetségének székházában is tartott előadást ősi írásunkról.

Forrai Sándor sokirányú munkássága mellett, hosszú ideig ellátta egyházának a Frangepán utcai református egyházközségnek presbiteri teendőit is. E gyülekezetnek ma is a tiszteletbeli presbiter.

1997-ben újra megjelenhetett a Turán című tudományos lap, amely a magyarság eredetével és nemzetkutatással foglalkozik. E kéthavonta megjelenő folyóirat munkatársa többek között Forrai Sándor is. A Millennium évében, 2000-ben megalakult a *Magyar Rovók és Rovásírók Országos Szövetsége*. Ez az egyesület évente tart rendezvényeket, találkozókat, versenyeket a rovásírásról. Ennek az egyesületnek a munkájában is részt vesz.

Forrai Sándor fiatal korában aktívan sportolt. Lakásukban ma is rendszeresen elvégzi kis tornagyakorlatait. Igyekszik szervezetét karbantartani. De nemcsak a testtel, hanem a lélekkel is törődik. Naponta tart áhítati időt és elvégzi imáját.

Szabadidejében rádiózik, magnózik, de a Tv értékesebb műsorait is hallgatja. Még ma is főként a népdalokat és az irodalmat kedveli.

Nemcsak ránk hagyott sok értékes ismeretet a rovásírásról, hanem a családjában is vannak követői. Lánya vezetésével ma is működik a Forrai-féle gép- és gyorsíró iskola, amely természetesen korszerű épületekben, felszereléssel, számítógépekkel dolgozik, tanít.

Munkája révén gazdagította népünk tudományos és kulturális területét. Amikor a következő kifejezéseket halljuk: sok van a rovásán; felrótták neki; megrovásban részesült – gondoljunk a rovásírássra, hiszen e mondások arra utalnak. Forrai Sándor sok gondját, baját, a hátrányos helyzetéből fakadó nehézségeket leküzdve, felesége, családja segítségével sokirányú alkotómunkát végzett. Élete és munkássága valamennyiünk számára példaértékű lehet. Hála Istennek ma is jó egészségben van Forrai Sándor. Most következő névnapján tölts be életének 90. esztendejét. Ebből az alkalomból is kívánunk neki a mostanihoz hasonló jó egészséget és további alkotó munkát. Leljen továbbra is sok örömet az életben.

Isten éltesse szerettei körében.

Lak István

Isten éltesse a 90 éves Forrai Sándort!

!YHJ+D9A T4HHC0 A3M) XXXXW 4 3AA3YA) D3YA†

Ki népei vagytok?

A 75 esztendőös Ág Tibor köszöntése

Ez a cím sokszorosan foglalt, annyira, hogy kétszer már én is lefoglaltam: a Szent Lászlóról szóló kiállításomnak és írásomnak ez a címe. De aki járatos a népzeneben és ismeri Kodály műveit, azt tudja, hogy *Lengyel László* című gyermekkari művében elhangzó egyik legfontosabb – máig ható – kérdés ez, amelyre később ott – a ma is érvényes – szelíd válasz:

- Ki, s ki népei vagytok, haja, magyar népe?*
- Lengyel László jó királyunk, haja, német népe!*
- Az is nekünk ellenségünk, Haja, magyar népe!*
- Miről vóna ellenségtek, Haja, német népe?*
- Hídunk lábát eltörette, Haja, magyar népe!*
- Mivel tudta eltöretni, Haja, német népe?*
- Az ő piros pej lovával, Haja, magyar népe!*
- Megcsináljuk ződ bocfából, Haja, német népe*
- A ződ bocfa elrohando, Haja, magyar népe!*
- Megcsináljuk rézólomból, Haja, német népe*
- A rézólom elolvando, Haja, magyar népe!*
- Megcsináljuk sáraranyból, Haja, német népe*
- Hun vennétek sáraranyat, Kódus magyar népe?*
- Mi elmegyünk Boldogasszony kiskertjébe,*
- Kérvén kérjük, adván adják.*
- Medencével hordjuk, azt is néktek adjuk, azt is néktek adjuk.*
- Hazudtatok, mert loptátok, Haja, magyar népe!*
- Se nem loptuk, se nem vettük, Isten adomány! ...stb.*

Nyilván nem lesz nehéz kitalálni, hogy melyek azok a mondatok, amelyért ide citáltam e szépséges kórusmű szövegét abból az alkalomból, hogy megköszöntsem a 75 éves Ág Tibort. Én a fenti szöveg kapcsán leginkább a Boldogasszony kis kertjére gondolok, ahová csak kevés élő ember juthat el. Aztán a fennmaradt és begyűjtött énekekre, amelyet se nem loptunk, se nem vettünk, hanem mint isten adományaként begyűjtöttünk: pontosabban begyűjtöttek a népdalkutatók, köztük Ág Tibor is.

Ág Tibort elég régen ismerem. Tudom, hogy szeret reggel kutyát sétáltatni, szeret kórusokat vezetni – élete egyik felét ezt tette ki –, de újabban szeret útra kelni és népdalokat gyűjteni. Ezen útjaira sokszor elkísértem, ahogy a hátsó borítón látható képek is mutatják. Most, hogy emlékeim között kutatok, egy olyan gyűjtés jut eszembe, amely mindkettőnk számára emlékezetes, és a magnetofonfelvétel az előzményekből is mindent megőrzött. 1988. július 8-án Nyitraegerszegen voltunk együtt. Az akkor 71 esztendőös Czigány Istvánné Magát Ilonánál a *Bálint vitéz* (a *Csudahalott*) ballada után érdeklődtünk. Az nem jutott eszébe, de helyette váratlanul valami mást kezdett énekelni. Egymásra néztünk, mert alig hittünk a fülünknek: ugyanis egy eddig lappangó balladánk két versszaka hangzott el. De aznap szerencsések voltunk, mert még ott, Egerszegen a 73 éves Kovács Gáborné Krizsán Mária is elénekelte, de ő egy versszakkal többet tudott. Vicsápon pedig, a szintén 71 éves Villa Jánosné Bede Irén jóvoltából e balladatöredék négy strofáját vehette föl a gyűjtő.

- Duna partján van egy házikócska,*
- Abba van egy vétélt nyoszolyácska,*
- Abba van egy ringálló bölcsőcské,*
- Abba van egy kicsi gyérökécské.*
- A lábával csak úgy ringatgatja,*
- A nyelvvel csak úgy magyarázza.*
- Lányok, lányok, példát mondok néktek*
- Kevéj katonához nő menjetek.*
- Az én uram kevés katonácska,*

Éjjel, nappal sörön, boron, iszik.
Éjjel, nappal sörön boron iszik,
Éjjeltájba haza igyékézik.
Mégzörgöti zsimdélés ajtócskát,
Összűtüti sári sarkantyúját.
Éngem ölel kétágú korbáccsal,
Éngem csókol kardjának lapjával.

Miután átnéztem az eddig megjelent népballada-gyűjteményeket, világossá vált, hogy az idézett töredéknek egy-egy versszaka, vagy csak néhány sora Moldvából is megtalálható, sőt két strófával Kodály is gyűjtötte már 1906-ban. Mindezeket egymás mellé téve egy tanulmányt írtam, és e balladának a *Kevély katona* címet adtam. (Ág Tibor balladagyűjteményében már így is jelent meg.) A sok töredék, a szövegbeli rokonságok, hasonlóságok, a motívumok egyezése azt mutatta, hogy vagy egy valaha létezett, régi balladánknak az első négy strófája került elő, vagy esetleg ez a töredék a moldvai *cifra katonának*, vagyis a *Nagy hegyi tolvajnak* a variánsa. De az is lehet, hogy annak egy kiszakadt része, amely önállóan épült, bővült tovább.

*

E régi, de emlékezetes nap felidézése után azt is el kell mondanom, hogy régóta próbálom szelíden befolyásolni, hogy mi az, amit okvetlen össze kellene állítania, megszerkesztenie, mert az idő múlik, és rajta kívül ezt senki nem fogja elvégezni. Mivel ismerem gyűjtéseit, bátran mondhatom, hogy csodálom teljesítményét, de sokakkal ellentétben nem irigylem, mert kemény munkával, egy élet munkájával hozta össze.

Könnyen lehet elfogultsággal vádolni engem, ha azt mondom, hogy Ág Tibor az eddigi népdalgyűjtők között a legelső közé sorolandó. Elfogult vagyok, hangsúlyozom, de nem hiszem, hogy sokat tévedek e rangsor megállapításakor. Ebbe az is belejátszik, hogy tudom, Ág Tibor Felvidéken egy egyszemélyes akadémiának számít. Mivel ismerem a lakásán sorakozó magnetofon felvételeket és a lejegyzéseket tartalmazó füzetek hatalmas számát, nehezen érthető, hogy az utóbbi éveket leszámítva alig jelent meg valami ebből a gazdag anyagból. Az 1974-ben kiadott *Édesanyám rózsafája* (Palóc népdalok) és szintén a pozsonyi Madách Könyvkiadónál megjelent *Vétessek ki szóló szívem* című népballadákat tartalmazó kötetet említhetem, amelyek nem hiányozhatnak egyetlen népdalt szerető, népdallal foglalkozó kutató polcáról sem. És aztán hosszú ideig mintha semmi sem történt volna. De az elmúlt évtizedben a dunaszerdahelyi Lilium Aurum Kiadó és a Gyurcsó István Alapítvány, illetve egy esetben a pozsonyi Kalligram Könyvkiadó Ág Tibornak több füzetét és népdalgyűjtését megjelentette.

Talán fölösleges is mondanom, hogy a Nyitra-vidéken gyűjtött népdalok és szokásdalok jelentik Ág Tibor gyűjtésének legnagyobb részét. Olyan bőséges anyag gyűlt össze, hogy ha kiválogatná a legjavát, akkor is csak három vagy négy kötetben férnének el. Ezek sorából tavaly meg is jelent egy, a folytatása most van nyomdában. A zoborvidéki népballadákat tartalmazó kötet gazdagságát és értékét jelzi, hogy ehhez mérhető az elmúlt évtizedekben csak Kallós Zoltán tudott összegyűjteni és megjelentetni.

*

Miért szánja valaki egész életét oly hiába tetsző dolgokra, mint a népdalgyűjtés? Miért megy el valaki magnetofonnal hidegben és hőségben, kevés vagy semminemű támogatással Zoboraljára, Gömörbe, Bodroghözbe. Rövid válaszom: mert szeret Boldogasszony kiskertjében járni.

Ismerem Ág Tibor gondjait, de akárhány ellenérvet is sorolok fel, mégis azt mondom, hogy őt boldognak tudom elképzelni. Pontosabban: így kell őt elképzelnünk. Akkor hát miért is ne legyünk vele együtt boldogok mi is, amikor 75 éves születésnapján fölköszöntjük?

Móser Zoltán

Vass Tibor, az ózdi kohászat történetének kutatója

Az Ózdi Városi Múzeum 2002-ben Diplomát alapított abból a célból, hogy ezen oklevél adományozásával ismerje el azok tevékenységét, akik kiemelkedő helytörténeti munkát végeznek és folyamatosan segítik a múzeumi munkát is. Eddig hárman vehették át a megtisztelő elismerést: *id. Dobosy László* (posztumusz), *dr. Faggyas István* és a közelmúltban *Vass Tibor*, akit egyben 80. születésnapja alkalmából is köszöntöttek. Az ünnepelt tevékenységét Dobosy László, a múzeum igazgatója méltatta.

Vass Tibor, 1922. november 1-jén született Sajóvárkony községben. Gyermekéveit a farkaslyuki bányatelepen töltötte, ahol édesapja famintakészítő asztalosként dolgozott. Időközben édesapját áthelyezték az Ózdi Vas- és Acélgyár asztalosműhelyébe, majd a család is Ózdra költözött. Vass Tibor 1939-ben nagyon fiatalon kezdte meg a munkát az ózdi Vas- és Acélgyárban. Kezdetben a gyári gépműhelyben dolgozott, majd huszonegy éven keresztül az igazgatóság termelési apparátusában előadói feladatokat látott el. Munkájához tartozott egyebek mellett a sajtótájékoztatás is. Akkoriban a kohászat a társadalom fókuszában volt, ezért gyakran jártak az újságírók Ózdra. Többségüket természetesen érdekelte a gyár és a település múltja is. A megfelelő tájékoztatás érdekében Vass Tibor behatóan ismerkedett az Ózdi Kohászati Üzemek kialakulásának és fejlődésének főbb mozzanataival. Végül már kedvtelésből is foglalkozott a gyártörténettel. Közben kohász-technikusi képesítést szerzett.

Az 1960-as években került kapcsolatba a honismereti gyűjtőmunkával. Ennek folyamán sok azonos érdeklődésű barátot szerzett. 1962 nyarán elhatározták, hogy ezentúl közösen fogják gyűjteni Ózd és térségének régészeti, településtörténeti, néprajzi és üzemtörténeti emlékeit. Még ebben az esztendőben 21 fő részvételével létrehozták a Megyei Múzeumok Baráti Körenek ózdi csoportját.

Az üzemtörténeti csoport vezetésével Vass Tibort bízták meg. Tevékenységükhöz sikerült megnyerniük az Ózdi Kohászati Üzemek vezetőinek a támogatását. Így jutottak önálló épülethez Istenmező térségében, ahol megoldhatták a gyorsan szaporodó gyűjtemény tárolását. A csoport időközben felvette a Honismereti Kör nevet, amely a következő években kisebb önálló ipartörténeti kiállításokat is rendezett. Ezek sorából kiemelkedik az 1970 májusában, az Ózdi Vasgyár alapításának 125. évfordulója alkalmából megrendezett *125 éves az ózdi gyár* című

Vass Tibor (balra) és Dobosy László múzeumigazgató

kiállítás. Ekkor nyílt meg az Ipari skanzen az ózdi Gábor Áron Ipari Szakmunkásképző Intézet udvarán.

1971-ben sor került az állandó jellegű Gyártörténeti bemutató megnyitására az egykori Béke étterem átalakított épületében. 1975-ben a Gyártörténeti bemutató munkája, anyaga, eredménye alapján múzeumi rangot kapott. Vass Tibor tizenkét évig vezette az intézményt. Minden évben az októberi Múzeumi Hónap első vasárnapján „múzeumi sétát” szervezett az Ipari skanzenben. Ugyancsak minden évben sor került az *Üzemtörténeti Kutatások Ózdon* című előadássorozat megrendezésére. Tizenkét esztendő alatt negyven időszak kiállítást rendezett, melynek sok-sok látogatója volt.

A magyar múzeumügy érdekében kifejtett munkássága elismerésül 1979-ben Móra Ferenc-emlékérmet kapott. Három évvel később, 1982-ben Alkotói Nívódíjban részesült az Ózdi Kohászati Üzemekben végzett munkájáért. 1983. december 1-jén vonult nyugállományba. A múzeum vezetését ifj. Dobosy László vette át, aki jelenleg is betölti ezt a tiszteletet.

Vass Tibor nyugdíjba vonulása után is tovább folytatta a kutatómunkát, s ezt teszi ma is. Eddig több mint negyven tanulmánya jelent meg különböző lapokban, szakfolyóiratokban. Őt önálló kötete is napvilágot látott. Egyik legutóbb megjelent könyvének címe: *Az ózdi acélgyártás története*. Ezt Vass Tibor élete fő művének tartja, amely az ózdi vasgyártás 155 évét összegzi. A könyvhöz függelékként csatolt néhány kis tanulmányt is, így a könyv teljes képet ad a gyárról és a benne dolgozó munkások életéről.

Dr. Veres László, megyei múzeumigazgató így értékelte a könyvet: „Nagyívű ipartörténeti monográfia, melynek egészéből jól érzékelhető, hogy szerzője kiválóan felkészült szakember. Ózdi ipartörténetének szinte minden részletében jártas profi kutató.”

Vass Tibor leánya és fia is méltó utódai édesapjuknak a helytörténeti kutatás terén. Ezt már több munkájukkal is bizonyították.

Kerékgyártó Mihály

Tízéves a Somogy Megyei Honismereti Egyesület

Jubilál a Somogy Megyei Honismereti Egyesület. Alakulásának tizedik évfordulóját 2003. január 22-én, a Magyar Kultúra Napján ünnepelte nagyszabású rendezvény keretében, a Somogy Megyei Művelődési Központ színháztermében. Erre a szép jubileumra jelent meg a „Honismeret az ezredfordulón” című kötet, amely rendkívül gazdag interjú- és vallomásgyűjtemény a honismeret somogyi munkásairól.

A kötet előszavát *Halász Péter*, a Honismereti Szövetség elnöke írta. Érdemes idézni belőle pár gondolatot, amelyek meghatározóak voltak az egész tanácskozás szellemére is: „Az a csodálatos a honismeretben – akár mint mozgalomban, akár mint tevékenységben –, hogy felszínre hozza és megerősíti, nyilvánvalóvá teszi azokat a sokszor csak a tudat alatt, pókháló-szerűen fonódó szálakat, láthatatlanul sugárzó erővonalakat, amelyek a szülőföldhöz, a lakóhelyhez, a hazát jelentő táji és térségi értékekhez fűznek, kötnek, csomóznak bennünket...”

A tanácskozásra összegyűlt szép számú honismereti munkatársat – köztük volt *Bartha Éva* a Honismereti Szövetség titkára – *Károly Irma*, a Somogy Megyei Művelődési Központ igazgatója köszöntötte. Köszöntőjében kiemelte, hogy a tíz évvel ezelőtti megalakulás óta intézménye az egyesület háttérbázisa, a működéshez szükséges infrastruktúra biztosítója.

A rendezvényt *Sárdi Árpád*, a Somogy Megyei Közgyűlés alelnöke nyitotta meg. Megnyitó-jában hangsúlyozta, hogy Somogyot méltán tartják a honismereti mozgalom egyik fellegráának. Nemcsak az eltelt tíz év eredményei jelzik ezt. A mozgalom megalapozása sok évtizeddel előbbre nyúlik vissza. Szólt arról is, hogy egy település múltja csak aprócska folt egy nemzet történetében, de mégis fontos része a haza sorsának. Az alelnök arra is ígéretet tett, hogy a Somogy Megyei Közgyűlés a jövőben is rangjához méltó módon támogatja a somogyi honismeretet.

Az első előadást *G. Jáger Márta* főlevéltáros, az egyesület elnöke tartotta a Somogy Megyei Honismereti Egyesület első tíz évéről. Elmondta, hogy az 1992-es alakuló közgyűlésen még

csak huszonnégyen gyűltek össze azok, akik úgy gondolták, hogy a szülőföld szeretete és tisztelete összeköti gondolkodásukat és tetteiket. Ma már félszáznál több tagja van az egyesületnek. Mindez nem egyszerű tagságot, hanem igazi tevékenységet jelent a honismeret minden területén. Kiemelte az előadó többek között a megújult falukrónika-írást, a számos értékes pályamunka születését, amelyek sokszor országos rangot vívtak ki maguknak. A honismeret ismert és kevésbé ismert egyéniségei együtt dolgoznak azon, hogy Somogy múltjának feltárása minél gazdagabb legyen.

Az előadás címében szereplő „első tíz év” azt is jelzi, hogy sok még a tennivaló. Bízunk és bízunk az újabb jubileumokban, hiszen a honismereti tevékenységet soha nem lehet abbahagyni.

Ezután dr. Kanyar József, a Honismereti Szövetség örökös elnöke emelkedett szólásra. Nagyívű előadásában a honismeret és a kultúra kapcsolatát vizsgálta, számos önéletrajzi valomással is átszőve. Dr. Kanyar Józsefnek „Honismeret és nemzettudat” címmel már megjelent gyűjteményes kötete 2000-ben, a Püski Kiadó gondozásában. Most készülő új művének a „Nemzettudat és kultúra” címet adta. Nem véletlenül. Valamennyien tudjuk, valamennyien érezzük, hogy igazi nemzeti tudat nélkül nincs igazi kultúra sem. Ma, amikor oly sok területen áramlik a kulturális szenny, óriási feladat hárul a honismeretre is. Szólt az előadó többek között a nemzeti tudat géniuszairól, *Illyés Gyuláról* és *Németh Lászlóról* is. Hangsúlyozta azt is, mennyire fontos szerepe van az iskolának és a vallásnak. Nemcsak a kultúra közvetítésében és befogadásában, hanem az igazi erkölcs megteremtésében is.

Halász Péter, a Honismereti Szövetség elnöke a honismeret holnapjáról beszélt. Az előadás címe a hallgatóságban önkéntelenül a honismeret honlapját asszociálta. Nem véletlenül. *Halász Péter* kitért erre is. Hangsúlyozta, hogy a honismereti mozgalom jövője az ifjúság kezében van. A fiatalág egy jelentős része (főleg az általános és középiskolások) szívesen bekapcsolódik napjaink felgyorsult életritmusában is a honismeretbe, különösen a vetélkedők révén. A továbblépés elengedhetetlen feltétele azonban az internetes megjelenés. *Halász Péter* szólt arról is, hogy az igazi honismeret nem ismeri a határokat. Mindennél többet mondanak erről az immár évek óta nagy sikerrel működő mesztegnői nemzetközi honismereti táborok, melyeknek lelke, igazi mozgatója *Kövesdi Tiborné*.

Az egyesület jubileumi kiadványát, a már említett „Honismeret az ezredfordulón”-t a kötet egyik szerkesztője, a Somogy Megyei Önkormányzat főtanácsosa, *Lőrincz Sándor* mutatta be. Az agyaggyűjtés, a formábaöntés nehézségei is napvilágra kerültek. Az eredmény azonban megérte a fáradságot. Valóban vallomások, szép kötet állt össze a somogyi honismeret 44 jeles egyéniségéről. És még legalább ugyanennyiről lehetett volna írni! *Dr. Gyenese István*, a Somogy Megyei Közgyűlés elnöke írja többek között ajánlásában: „Látásmódot, elhivatottságot, közösségben rejlő erőt közvetít e könyv és a megszólalók a múltkutatás iránt érzett szenvedélyükről is őszintén vallanak.”

A könyvbemutató után korreferátumok következtek.

Dr. Király Lajos nyugalmazott főiskolai tanár, az ismert nyelvész és néprajzkutató sajnálatának adott kifejezést, hogy mennyire nincs jelen iskolai oktatásunkban a honismeret. Pedig az Európai Unióban is fontos lesz nemzeti értékeink, nemzeti tudatunk megőrzése. Szólt néprajzi kutatásairól is, ám azt szerényen elhallgatta, hogy több évtizedes hiányt pótló, 2002-ben megjelent „Híres betyár vagyok...” című műve a somogyi könyvkiadás egyik jeles eseménye volt.

Bertalan Béla, a Tabi Városi Könyvtár igazgatója a „Tabi Kilátó” című könyvsorozatról beszélt. Kezdetben alcímként közérdekű kalendáriumként jegyezték. Ma már (eddig kilenc kötet jelent meg és folynak a tizedik előkészületei!) sokkal inkább helytörténeti olvasókönyv. Gazdag anyaga a biztosíték arra, hogy rövidesen elkészülhet egy Tabot bemutató városmonográfia is.

Bodó Imre dombóvári helytörténeti kutató göllei kapcsolatairól szólt. Vallomások, szép szavakkal idézte föl somogyi emlékeit, *Fekete István* hagyományának ápolását. (Az 1995-ben megnyílt dombóvári Fekete István Emlékmúzeum már eddig is látogatók százait vonzotta, s egyik legszebb eredménye *Bodó Imre* minden akadályt legyőző, szívós munkájának.)

Dr. Sipos Csaba, a Kaposvári Megyei és Városi Könyvtár tudományos főmunkatársa a 2002-ben immár 32. évét záró „Somogyi Honismeret” című folyóiratot mutatta be. Az ország egyik legrégebbi honismereti periodikája továbbra is rendszeres megjelenést ígér. Ezen fára-

doznak a fenntartók, a szerkesztők és a szerzők egyaránt. A tartalom gazdagságára pedig a megye honismereti kutatóinak kiapadhatatlan munkássága a legfőbb biztosíték.

Matyikó Sebestyén József, a siófoki Kálmán Imre Múzeum igazgatója, a Balaton-part ismert helytörténésze az elmúlt évtizedek legfontosabb balatoni kiadványait sorolta fel. Számos szerző ismertetése mellett magáról szerényen hallgatott. Pedig szinte nem múlik el év, hogy valamelyik fontos helytörténeti kiadvány ne jelezne a nevét. 2002-ben kettő ilyenről is tudunk: „*Keresztury Dezső és Balatonfüred*”, „*Lukács Károly, a Balaton tudósa*”.

Kedves színfoltja volt a tanácskozásnak, amikor *dr. Kanyar József, Sárdi Árpád, Halász Péter és Bartha Éva* egy-egy szép somogyi helytörténeti könyvet vehetett át *G. Jáger Mártától*, az egyesület elnökétől.

A jubileumi rendezvény baráti beszélgetéssel ért véget. Mindehhez szép háttért biztosított az utóbbi években megjelent somogyi helytörténeti könyvekből készített kiállítás.

Dr. Sipos Csaba

A Balassagyarmati Honismereti Kör

1978. szeptember 25. óta működik városunkban honismereti közösség. Elnöke kezdetektől máig Kovalcsik András tanár. Szervezetileg a Madách Imre Városi Könyvtárhoz tartozik, tehát nem bejegyzett önálló egyesület. A könyvtár helytörténeti gyűjteményét egy 1820-ban épült, 1977-ben felújított, klasszicista stílusban készült, műemlék kismemesi kúriában helyeztük el, amit közkeletű nevén „Csillagháznak” hívnak a gyarmatiak. Ebben a barátságos, otthonos épületben folytatja tevékenységét a Honismereti Kör, itt rendezzük a programokat, kiállításokat, itt kapott teret az összegyűjtött helyi vonatkozású tárgy- és szellemi dokumentumegyüttes.

A célkitűzés tiszteletre méltó: a város múltjának jobb megismerése, feltárása, irodalmi, történelmi, művészeti hagyományainak ápolása, helytörténeti kutatások eredményeinek publikálása – vagyis értéktörzés és teremtés –, kapcsolattartás a városból elszármazottakkal és a határ túloldalán élő magyarokkal. A Kör tevékenysége szorosan összekapcsolódik a Könyvtárral, kölcsönösen segítik, kiegészítik egymást.

A Honismereti Kör tagjainak szervezőmunkája eredményeként a Könyvtár jelentős *hagyatékokkal és különgyűjteményekkel* rendelkezik. Teljességre törekedve gyarapítjuk Balassi Bálint, Madách Imre, Mikszáth Kálmán, Komjáthy Jenő, Szabó Lőrinc műveit és a róluk szóló irodalmat, valamint a helyhez kötődő kismesterek munkásságát bemutató anyagot.

Nagy fontosságú az *Esze Tamás* történésztől – elnökünk kapcsolattartó készségének köszönhetően – az 1983-ban kapott, és az 1790 és 1940 között élt balassagyarmati szerzők adatait felsorakoztató, több tízezer tételt számláló feljegyzéssor. (Esze Tamás a Balassi Gimnázium diákja volt, később pedig segédlelkészként szolgált a településen.) A gyűjteményt folyamatosan kiegészítjük. Kezdeményezésemre az MTA Könyvtárától három hónapja átvettük a professzor úr hagyatékának további részét, ami 24 polcfolyóméternyi irat; feldolgozását megkezdtük.

A könyvek mellett a helyi iskolák évkönyveit, a balassagyarmati és megyei sajtótermékeket, lapkivágatokat, térképeket, kéziratokat, testületi anyagokat, aprónyomatványokat (ezek ma már számítógépen kereshetők), képeslapokat stb. gyűjtünk, a fotókat és a diákat a tagok készítik. A kb. harmincezer vizuális dokumentumot digitalizáltuk és hat CD-ROM-ot készítettünk belőlük megkönnyítve felhasználásukat, megnövelve élettartamukat.

Az 1912 júniusában alapított Magyar Korona gyógyszerártár bútorzatát – Reiter László tagtársunk közbenjárására – 1999 novemberében kapta meg a Honismereti Kör a felszámolásra kerülő Colonia Pharma Gyógyszer-kereskedelmi Vállalattól. Márványlapos vényasztal, National típusú pénztárgép – ami még ma is működik –, kétrészes, felül kétajtós, maratott üvegű, alul két teli ajtós és kétfiókos könyves szekrény, valamint nagyon sok régi gyógyszer-tári edény alkotja a kollektiót. A berendezéseket felújítottuk és mutatós *patika enteriört* alakítottunk ki belőlük.

A *Horváth Endre gyűjtemény* a pénzjegytervező grafikusművész életére és munkásságára vonatkozó dokumentumokat, grafikáit, fotóit, pénz- és bélyegterveit, műalkotásait és szemé-

lyes használati tárgyait, iparművészeti értékű bútorait, összesen 744 leltározott tételt foglal magába. A művész nővérenek ajándékaiként került – Kovalcsik András kitartó fáradozásának köszönhetően – a város tulajdonába, azzal a kikötéssel, hogy azt a Helytörténeti Gyűjteményben, kiállításon mutassuk be. A hagyaték részét jelentő egymillió forintból létesítettünk egy alapítványt, amely révén, a Horváth Endre-díj létrehozásával a balassagyarmati képzőművészeket és könyvek megjelenését támogatjuk.

Dr. Mohácsy József New Yorkban élő közgazdász 1983-ban tett közérdekű kötelezettségvállalás Balassagyarmat iránti, gyermekkori emlékeiből táplálkozó szeretete jeléül. Az alapítóke kamatait helyi kiadványok megjelenésére fordíthatjuk. Testvérei az *alapítványt* tevő halála óta több százezer forinttal járultak hozzá a cél megvalósításához. 2002. szeptember 24-én a 84 éves Mohácsy Gitta néni Balassagyarmat barátainak találkozóján 300 ezer forintot adott át polgármesterünknek, a kuratórium elnökének.

A regisztrált *tagok száma* 80-100 fő, akik a havonta tartott összejöveteleken számolnak be kutatómunkájukról, illetve vállalják a „házigazda” szerepet, amikor is saját életük alakulásáról, családjukról, munkájukról, emlékeikről vallanak, mások meghallgatják a vendéglátódiák várossal kapcsolatos gondolatait. Szintén lehetőséget kapnak a megszólalásra az innen elszármazottak, akik életútjukról, szakmai- és magánéleti sikereikről, a szülőföldhöz való kötődésükről beszélnek.

A majd negyedszázad alatt tagságunk egy része felett eljárt az idő, s többüktől kellett már szomorúan búcsút vennünk. Ezért következetesen igyekszünk *utánpótlásról* gondoskodni. Az általános iskolásoknak nyári táborokat szervezünk, s az iskolanapokon várostörténeti vetélkedők megrendezéséhez nyújtunk segítséget. A gimnazistáknak és a középfokú intézmények tanulóinak *Balassagyarmati panteon* címmel vetélkedőt, azon kívül olvasónapló és *Személyes történelem* címmel interjúpályázatokat hirdetünk minden esztendőben. (Ebben a tanévben 36 csapat nevezett be a panteon-vetélkedőre, 41 diák a Madách olvasónapló pályázatra, és huszonötön készítene interjút.) A legjobban megfogalmazott beszélgetések írásos változatát a Balassagyarmati Honismereti Híradó ifjúsági különszámaként jelentettük meg, immár másodszor. Közöljük a balassagyarmati vonatkozású diákköri dolgozatok legjobbait és a szakdolgozatokból részleteket. A megye valamennyi középiskolájába eljuttatjuk a Szövetség felhívását a Diákkadémiákra, az országos honismereti vetélkedőre (Emese álma, Tudás forrásai stb.), a feladatfüzeteket értékeltük, s a megyei fordulót megszerveztük. Az egyetemen és főiskolán továbbtanulókat hazahívjuk, és előadásokat kérünk tőlük. De nagyon sokan készítik el balassagyarmati témájú szakdolgozataikat gyűjteményünkre és Vas Ágnes helyismereti könyvtáros segítségére támaszkodva.

Az elmúlt két és fél évtized alatt több mint kétszáz honismereti kör *rendezvényét* tartottunk, amelynek jelentős része a városhoz kötődő alkotók: irodalmárok, képzőművészek, a különböző foglalkozási ágak és szakterületek figyelemre méltó jeles személyiségei évfordulója kapcsán méltatásukat szolgálták.

Évente tartunk *emléküléseket, tudományos konferenciákat*. Most csak felsorolásszerűen emelek ki néhányat: Nagy Iván, Madách, Bérczy Károly, Pajor István, Komjáthy Jenő, Mikszáth Kálmán, Szontagh Pál, Veres Pálné, Balassi Bálint, Horváth Endre, Szabó Lőrinc, Balogh Károly. A tavalyi Őszi emléknapon a száz esztendővel ezelőtt Balassagyarmaton született világhírű orientalistára, Ligeti Lajosra emlékeztünk dr. Apor Éva (MTA Könyvtára, Keleti Gyűjtemény), dr. Berta Árpád (tanszékvezető egyetemi tanár, Szeged), dr. Sárközi Alice (MTA Altaisztkai Kutatócsoport) előadásával. A konferenciát Kovalcsik András vezette. Emléktáblát helyeztünk el a Balassi Bálint Gimnáziumban, Ligeti alma materében, és kiállítást nyitottunk a könyvtárban.

A városban élő és innen elszármazott szerzők feltétlenül meg szeretnék ismertetni a nyilvánossággal kiadványaikat. Ezért nagyon sok *könyvbemutatót* tartottunk az utóbbi években a Honismereti Kör foglalkozásain. Például: dr. Zonda Tamás, Csikász István, 2002. október 1-jén Varga Lajos, egykori balassis tanár Önmagunk körül című munkáját Molnár Zsigmond református lelkipásztor és Papp János színművész mutatta be.

Tekintsük át részletesen az *elmúlt három esztendő rendezvényeit!*

2000. február 11-én Novák Zoltán főiskolai hallgató, korábban ifjúsági pályázataink, vetélkedőink győztese, Huszár Aladár, Nógrád megye főispánja, és 1919. januári események polgári vezetője címmel tartott előadást. Március 24-én dr. Hausel Sándor levéltáros „Vár állott,

most kőhalom” címmel beszélt a nógrádi vár évszázadairól. Április 25-én dr. Baintner Ottó: A Családom, őseim sorozatban a 195 éve született Baintner Ferenc, Nógrád megyei főorvosra és a 95 éve született Baintner Károly mezőgazdasági mérnökre emlékezett. Május 9-én Kovács Ferenc gimnáziuma tanár, választmányunk tagja, a 300 éve született és 250 éve meghalt Mikovinyi Sámuel, a magyar kartográfia megteremtője munkásságát idézte fel. Július 7–14-ig „Emlékezzünk régiekről...” millenniumi olvasótábor zajlott 10-14 éves gyermekek számára. Szeptember 19-én Kovalcsik András a 150 éve született Horváth Danó árvaszéki ülnökről, a Nógrádi Lapok és a Honti Híradó szerkesztőjéről értekezett. Október 10-én, az Őszi emléknapon Sárffy Aladárra, a Balassi Gimnázium első igazgatójára Borenszkiné Imre Éva a jelenlegi vezető emlékezett. A Pénzjegynyomda kiadásában megjelent Horváth Endre albumot Nagyóczky Károly grafikusművész, papírpénzeink tervezője népszerűsítette. A kiváló balassagyarmati festőművész, Farkas András irodalmi illusztrációkból rendezett kiállítását H. Szilasi Ágota egri művészettörténész (édesapja balassisi diák volt) ajánlotta a közönség figyelmébe. Október 26-án Balassagyarmat barátainak találkozóját tartottuk a Duna Palota színháztermében, ahol Gombár Endre városunkban született irodalomtörténész a Balassagyarmati Komjáthy Jenő Irodalmi és Művészeti Társaság (a könyvtár közössége) Röpke Ívek című folyóiratáról beszélt szakavatottan, Kovalcsik András az általa összeállított Megyery Sári emlékkönyvet elemezte. A 49 némafilmben főszerepet játszó költő és író nő városunkban született és Párizsból hagyatékának egy része is hozzánk került.

Dr. Balázs Géza nyelvész, dr. Szabó Károly helyi kiváló irodalomtörténész, költő, rendező, tankönyvíró nyelvészeti dolgozataiból készült, A történelem szavakba merevült című könyvtárunk által kiadott munkáját ismertette. (Jómagam a teljes életmű gondozója vagyok, s az említettekén kívül még két jelentős gyűjteményét is napvilágra segíthettem pályázatokon és szponzoroktól megszerzett pénzekből.)

Az egyetemen tanárom volt dr. Szigethy Gábor színház- és irodalomtörténész, akit az egyik Őszi emléknapra meghívtam, hogy tartson előadást Madáchról a hajdani megyeházán. Az ódon épület varázsának köszönhetően Szigethy tanár úr 30 perces filmet forgatott A megyeháza lépcsői címmel a Duna Televízió számára, s természetes módon javasoltam Körünk tagjait a megszólalók sorába. A film otthoni „díszbemutatóját” a Nógrád megyei Madách-ünnepségen tartottuk, amit szintén könyvtárunk rendez 1990 óta. Ezt az alkotást is levetítettük a találkozón, s mondhatom osztatlan sikert aratott.

A Megyery Sári album könyvpremierjét november 9-én rendeztük meg a Csillagházban. Varga Lajos: Az elégedetlenség jogán című kötetéről és a Balassi Gimnázium volt tanára életéről, pályájáról a szerzővel egykori tanítványa Urbán Árpád országgyűlési képviselő beszélgetett november 21-én. December 12-én dr. Tolnay Örs megyei főügyész és családja vállalta a házigazda szerepet adventi összejövetelünkön. A diákok helytörténeti pályázatának eredményhirdetését december 14-én tartottuk.

2001-ben január 25-én rendeztük meg a középiskolások Balassagyarmati panteon elnevezésű vetélkedőjének szóbeli döntőjét, amelyre 36 fiatal jutott be. Március 13-án két könyv bemutatására került sor a Csillagházban. Belitzky János Mikszáth és Balassagyarmat című kötetét dr. Kovács Anna irodalomtörténész, míg a Civitas Fortissima – A balassagyarmati „csehkiverés” korának forrásait és irodalmát tartalmazó gyűjteményt Tyekvicska Árpád megyei levéltár-igazgató, a kiadvány egyik szerkesztője ajánlotta a Honismereti Kör tagjainak. Március 30-án a 200 éve született Repeczky Ferencre, Nógrád megye 1848-as országgyűlési képviselőjére dr. Praznovszky Mihály emlékezett. Április 24-én Gombár Endre műfordító, az irodalomtudomány kandidátusa „tért haza”, hogy valljon pályájáról és sikereiről. Szeptember 13-án Tóth Tamás, ifjú levéltáros a 150 éve született Völgyi Wágner István Antal elemi iskolai igazgató tanító, múzeumigazgató, helytörténész munkásságának állomásait villantotta fel. Szeptember 25-én, a Duna Palotában egy helyi főorvosnő, Bacsik Katalin Lélekrács című verseskötetének könyvbemutatójával vette kezdetét Balassagyarmat barátainak találkozója. A kiadványt könyvtárunk adta ki, és Gombár Endre ismertette. Tyekvicska Árpád a Nagy Iván Történeti Kör kiadványairól beszélt, míg Gere József balassagyarmati szerző Békében, háborúban című könyvét dr. Szabó Péter hadtörténész referálta. A Nógrád megye népművészetét feldolgozó monográfiát dr. Kapros Márta, a kötet szerkesztője ajánlotta a vendégek figyelmébe. A 90 esztendő Zórád Ernő, Balassagyarmaton született festőművészt a Városi Televízió által készített rövidfilmmel és személyesen is köszöntöttük. Október 17-én dr. Kovács Anna, november 15-én Praznovszky Mihály tartott felkészítőt a Mikszáth Kálmán olvasónapló pályá-

zaton induló középkolásoknak. November 28-án mutatta be Arcok Balassagyarmat múltjából című, Esze Tamás professzor gyűjteményét feldolgozó könyvét Kovalcsik András, aki aznap töltötte be 70. életévét. December 18-án, a könyvtárral közös évzáró összegyűjtésen a Szondi Szakközépiskola diákjai betlehemes játékában gyönyörködhattunk, s Reiter László Barangolás a századfordulós Balassagyarmaton címmel diákat vetített a nosztalgiaízni vágyó társainknak.

2002. január 16-án, Mikszáth Kálmán születésnapján hirdettük ki a Mikszáth olvasópályázat eredményét. Köszöntőt mondott és a díjakat átadta Praznovszky Mihály. A várostörténeti vetélkedő döntőjére január 29-én került sor. Február 19-én Majcher Tamás régész a drégelyi vár ostromának 450. évfordulójára emlékezett legújabb ásatásairól beszámolva. Március 19-én a balassagyarmati származású Lengyel Anna újságíró, rádióriporter mesélt életéről. Május 10-én a városunkból indult Széles Péter közgazdász, a Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskola tanára beszélt pályájáról és gyarmati emlékeiről. Május 23-án a Gyökereink – a Mohácsy család visszaemlékezése című program keretében megkoszorúztuk Mohácsy József író, közgazdász emléktábláját, és meghallgattuk a New Yorkból érkezett Mohácsy Ildikó pszichiáter, a feleség, a floridai Mohácsy Nick tanár, a fiú, valamint a budapesti Mohácsy Oszkár és Gitta, a testvérek, illetve Scholtz Róbert, az unokaöccs gondolatait. Június 6-án a Honismereti Híradó ifjúsági különszámának bemutatója zajlott, nagy érdeklődés mellett. Július 16-án gyökereiket kutatva az Algöver család tagjai gyűltek össze nálunk. Szeptember 24-én újra találkoztak Balassagyarmat barátai Budapesten. A kisvárosi csizmadia világhírű fiára Ligeti Lajos orientalista dr. Sárközi Alice professzor asszony, Kubicza István vármegyei főjegyző dr. Hausel Sándor, a 100 éve született dr. Szabó József püspökre, Madách-kutatóra és Túrmezei Erzsébet költőre Kovalcsik András emlékezett. Réti Zoltánt Lukin László zenetudós faggatta a Gyarmaton született Rózsavölgyi Márkról írt könyve kapcsán. Dr. Limbacher Gábor megyei múzeumigazgató a Nagy Iván Genealógiai és Társadalomtudományi Regionális Kutatóközpont elre hívásáról számolt be.

Jó kapcsolatot építettünk ki a felvidéki lokálpatriótákkal, s kölcsönösen látogatjuk egymás rendezvényeit, illetve bemutatkozó alkalmakat teremtünk kiadványaik, eredményeik népszerűsítésére. Az ózdiakkal, a váciakkal és a Pénzjegynyomda közösségével kialakított együttműködést kell még feltétlenül megemlítenem.

1977-től máig harmincnégy kiállítást rendeztünk a Helytörténeti Gyűjteményben, de a tagok különböző intézményekben sok tárlaton ismertették meg tevékenységüket, illetve készítették vándorkiállításokat is, amelyeket Nógrád megyén kívül Szlovákiába is eljuttattak.

Kiadványaink közül elsőként kell említenem a Balassagyarmati Honismereti Híradót, amelynek 1979 óta 34 számát jelentettük meg több mint 4 ezer oldal terjedelemben. A rendezvényekről szólva már hivatkoztam néhány könyvre, de nem utaltam például Nagy Imre Az Ipoly-völgy vadvirágai, illetve Reiter László Emléktáblák vallanak Balassagyarmatról című munkájára és a Kovalcsik András szerkesztette első Horváth Endre és a két Farkas András albumra. Vas Ágnes kolléganőm a Híradó anyagát rendezti sajtó alá, én pedig Baross József visszaemlékezéseinek nyomdai előkészítésén dolgozom. (Egyébként minden dokumentumunkat készre szerkesztve, pauszra nyomtatva viszünk sokszorosítottatni és kötetni.)

A fentieket csak úgy tudtuk elvégezni, hogy minden pályázati lehetőséget kihasználunk. Csak egy példát hadd említsek: 2001-ben 480 ezer forintot nyertünk a fenti feladatokra.

Az elmúlt 24 évben 13 emléktábla elhelyezését javasoltuk, illetve a szövegeztől a márvány beszerzésén át, a felszereltetésig és felavatásig mindent mi csináltunk.

A megye területére vonatkozó szervezőmunkánk sajnos még nem teljesedett ki. De csatlakozott hozzánk a pásztoi Városvédő Egyesület Kriston Péter alpolgármester vezetésével, a diósjenői Szent-Györgyi Kör Végh József irányításával, Bátonyterenye Baráti Köre Nagy Mihály elnök úrral az élen. Eljuttattam a Szövetség alapszabályát és választási szabályzatát Pásztóra a Csohány Baráti Kör elnökének, és Bottyán Zoltánnak, a Pásztói Öreg Diákok Köre vezetőjének, valamint Czikora Györgyné elnök asszonynak a Bátonyterenye Kultúrájáért Alapítványhoz, Czene Gyulánának és Majoros Istvánnak Szécsénybe a Múzeum Barátok Köréhez és a Szécsényi Népművészeti Együtteshez. Rétságon és Hasznoson most körvonalazódik a helytörténettel, honismerettel foglalkozó közösségek programja. Két évtizede kiváló kapcsolatban vagyunk és segítjük egymás munkáját Buják község polgármesterével, Patkós Istvánnal, aki a település elkötelezett szolgálója, értékeinek megmentője.

Oroszlánné Mészáros Ágnes

Kistérségi kiadványok szerkesztőinek találkozója

Decemberben rendezték meg Jászberényben azt a tanácskozást, melyre a Jászági Évkönyv 10. számának megjelenése adott alkalmat. Az évkönyv kiadása körül szorgoskodó kuratórium és a szerkesztőség úgy ülte meg születésnapját, hogy a hagyományosnak számító könyvbemutató mellett tanácskozásra invitálta a hasonló céllal megjelenő kiadványok munkatársait.

A Jászberényi Városi Könyvtár és Információs Központban rendezett tanácskozásra sok érdeklődő jelezte részvételét, közülük jó néhányan a határokon túlról jelentkeztek. A rendkívülinek mondható időjárás többeket visszatartott, de így is csaknem harminc résztvevő foglalt helyet a kerekasztal mellett. A jelenlevőket Tokajiné Demecs Katalin a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Közgyűlés alelnöke köszöntötte, majd sorra szót kértek és kaptak a szerkesztők és munkatársak.

A házigazdák nevében Pethő László a Jászági Évkönyv felelős szerkesztője – a tanácskozás előkészítése során szerzett tapasztalatait is hasznosítva – értékelte a kistérségi kiadványok helyzetét. Áttekintésében kitért a periodikumok előtörténetére. Akadnak olyan kiadványok, amelyek már az 1980-as évek óta napvilágot látnak (Széphalom, Matyóföld), de a rendszer-váltás után jelentős mértékben gazdagodott a számuk. Más esetekben a századforduló idején működtetett egyesületek és kiadványaik újjáélesztésére került sor (pl. a Gömörország). A kiadványok egy részének segítséget és támogatást jelentett a megyei folyóirat, amely helyet adott egy-egy kistérségi tematikus szám megjelentetésének. Például a Szolnok megyei folyóirat jászági száma után önállóvá vált a Jászági Évkönyv. Új irodalmi folyóirat – az Eső – is megjelent, a Jászkunság pedig egyre inkább vegetálásra kényszerült, sőt újra és újra felmerült és felmerül megszűnése. A helyi kiadványok szaporodása mögött különféle törekvés és szakmai megfontolás húzódik meg. Zemplénben a Széphalom mellett megjelent a Zempléni Múza, Pakson a Paksi Tükrök mellett a Paksi Hírnök jelentkezett, Jászberényben pedig múzeumi, honismereti újságként jelenik meg a Redemptió és jelentős kiadványozási tevékenységet végez a Hamza Múzeum is. A megjelenő versengés bizonyos profiltisztulást eredményezett, a kiadványok egyre határozottabb módon tükröznek néprajzi, képzőművészeti, irodalmi, társadalomtudományi és egyéb jellegűt.

Kováts Dániel megállapítása szerint – amit többen támogatólag helyeseltek – a kistérségi kiadványok egyáltalán nem provinciálisak, hiszen háttérükben nemzetközileg elismert tudósok, egyetemi és főiskolai tanszékek, kutatóintézetek és színvonalas munkát végző helyi kutatók találhatók. Úgy érezték és többen ki is nyilvánították, hogy ők jelszavak pufogatása helyett tudatosan vállalják a *regionalizmus* gondolatát. Hiányolták viszont, hogy sokak szemében még mindig csak a „Brüsszeltől érkező manna” formájában jelenik meg a régiók alakításának és formálásának eszméje.

Az önelemzés részeként felmerült, hogy a kiadványok közreadói is sokat tehetnek még elismertetésük érdekében. Fontos lenne, hogy minden – határon innen és túl – megjelenő kiadvány regisztráltassa magát és szerezzze be az ISSN számot, mert ezt eddig nem tették meg mindannyian. A mulasztás következtében a regisztrációból kimaradók kötelezpéldányai nem jutnak el a jelentős könyvtárakba, így a bennük megjelenő – esetenként kiemelkedő fontosságú – információ nem válik a szellemi vérkeringés részévé. A megismertetés további lehetősége az internet által kínált lehetőségek felhasználása. Több kiadvány szerényebb-bővebb tartalommal, de már ma is hozzáférhető a világhálón (Árgus, Bácsország, Gömörország, Jászági Évkönyv). Felmerült, hogy szükség lenne egy közösen működtetett honlapra vagy egy központi „lerakatra”, ahol minden kistérségi kiadvány elérhetővé és megvásárolhatóvá válna.

Az eszmecsere során többször felmerült a kiadványok civil jellegének érvényesülése. Munkatársi és szerzői gárdájuk honorárium nélkül vagy minimális tiszteletdíjért végzi munkáját. Érdekesen alakul a generációk együttműködése. Legkönnyebben a nyugdíjasok nyerhetők meg, de az aktív korúak és a fiatalok is szép számmal jelentenek meg írásokat. Az utóbbiak

életében ez különösen fontos, hiszen számukra éppen a helyi kiadvány nyit lehetőséget doktori disszertációik, szakdolgozataik publikálására.

Több hozzászóló érintette a kiadványok finanszírozásának kérdését. Kiderült, hogy akad olyan szerencsés kiadvány, amelynek nyomdai költségét mindmáig egy nagyvállalat fedezi (Paksi Tükör). Ezzel szemben voltak olyan szerkesztők, akik azért nem jöttek el a tanácskozásra, mert az útiköltséget sem tudták előteremteni, pedig szállásukat és ellátásukat a rendezők biztosították volna. Mások a pályázati lehetőségek korlátozottságát tették szóvá. A finanszírozásból leginkább részt vállaló Nemzeti Kulturális Alap pályázatkiírási és bírálati gyakorlatát nem tartották számukra kedvezőnek. Az NKA – érzésük szerint – inkább a határokon túl megjelenő kiadványok számára nyújt forrásokat. Problémaként merült fel, hogy a kistérségi kiadványok számára nincs megfelelő rubrika: nem tekintik őket irodalmi folyóiratnak, ismeretterjesztő vagy közművelődési kiadványnak sem. Néhányan úgy vélték, hogy az egymással rivalizáló kiadványok ugyanarra a forrásra pályáznak, ami korántsem növeli mozgásterüket.

A tanácskozás résztvevői – visszaigazolv a kezdeményezők szándékait – elhatározták, hogy a továbbiakban is alkalmat keresnek és teremtenek arra, hogy újabb tanácskozásokat rendezzenek. Döntöttek arról, hogy fórumteremtési szándékukról tájékoztatják és szándékaik támogatására kéri fel a Miniszterelnöki Hivatal Civil Kapcsolatok Főosztályát, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumát, az Ifjúsági Gyermek és Sportminisztérium Társadalmi Kapcsolatok Osztályát, a Nemzeti Kulturális Alapot, a Honismereti Szövetséget, a Magyar Könyvtárosok Egyesületének Helytörténeti Szakosztályát és a Magyar Szociológiai Társaság Faluszociológiai Szakosztályát. Megegyeztek abban is, hogy B. Kovács István főszerkesztő invitálásának eleget téve 2003 nyarán Rimaszombaton újra találkoznak a Gömörország folyóirat vendégeiként.

Pethő László

„Maradnak az igazak és a jók...”

Tízéves a szamosújvári Téka Alapítvány és a Kaláka Néptáncgyűttes

Valahol fönt a magos ég alatt, mozdulnak már lassan a csillagok – írja megtartó erejű versében Wass Albert. S lám igaza lett. Immár több mint tíz esztendeje, hogy a Mezőség fölött is mozdultak egyet, lassan, nagyon lassan a csillagok, éppen úgy, ahogyan azt Wass Albert, valahol messze, a száműzetés keserű kenyérére megálmodta.

Tíz esztendeje annak, hogy minden novemberben falusiak gyülekeznek a Mezőség szívében, Szamosújváron. Lassú mozdulatú, megfontolt lépésű, eres kezű falusiak. Mezőségi parasztemberek, akiket a Pestről jövő jó szándékú kultúramentők, zenészek és énekesek adatközlő táncosoknak neveznek. A szamosújvári sokadalom legtöbbször éjszakába nyúló tánc-házzal, közös nótázással kezdődik, a Téka Alapítvány székházában. Másnap, szombat délután a művelődési házban folytatódik. A színpadra lépő, elődeiktől örökölt tánc és énektudásokat bemutató falusiak a Mezőség különböző tájairól, falvaiból érkeznek.

Az ördögösfüzesiek kezdik, s velük mindjárt bele is csöppenünk egy hagyományos mezőségi mulatság hangulatába. Másodikként a bálványoscsabai románok lépnek színpadra, körükben egy vénséges-vén asszony, aki olyan ráncos, mint a mezőség dombjai hómenéskor, de akinek lábai még ráállnak a táncra, mert még meg kell tanítani ezeket az ifjakat, akik nem tudnak semmit, mert eddig nem tanulták. Fölzeng az ének is: Balla Ferencné Káplár Szász Etus Buzából, Csorba János Székről csak úgy, zenekari kíséret nélkül énekel. Nyújtott dallamú keservesük mintha az idő mélyéről szólna. Egyedül lép a deszkára a feketelaki Füstös János is, aki gyönyörű legényest táncol. Léptei, figurái öntudatosak, erőteljesek, de egyszerre halatlanul finomak is. Ormányi és kötkei románok, aztán a visai és a palatkai magyarak következnek szépséges, régi táncokkal, s a kíséretként fölhangzó zenével, melynek ritmusa sokáig lük-

tet a hallgatók, nézők lelkében. A ritmus, amely néha az ügető, máskor a vágatózó ló ritmusát idézi, s a ritmusra feszített mozdulat, amelyről nem lehet már tudni, hogy magyar, úz, kun, tatár vagy éppen besenyő lovas régmúlt mozdulatára hajaz.

Nemrégiben megjelent egy rövid híradás egyik kolozsvári újságban: ez tudósítja az olvasót arról, hogy a szamosújvári Kaláka Néptáncgyűttes oktatói, névszerint, Harangozó Annamária, Prózsa Tünde és Budai Csaba Ördöngösfüzes után, Buzában is megkezdtek a néptánc tanítását. Immár fél évtizede, hogy a Téka Alapítvány csapata rendszeresen kijár Füzesre, ahol néptáncot, népdalokat, népi játékokat tanítanak, vagy inkább adnak vissza a falusi fiataloknak. A füzesi csoport már bemutatkozott saját falujában, fellépett a szamosújvári nemzetközi gyermeknéptánc-fesztiválon is. S most mindez elindul Buzában is! Az újságíró megfogalmazza, hogy ez az esemény igen nagy jelentőségű, ugyanis a buzai fiatalok, más falvak ifjúságához hasonlóan, nem költöztek városra, hanem szülőfalujukban maradtak. Így több mint harminc gyerek és fiatal vesz részt a táncoktatáson. Az újság megemlíti még, hogy a településen szolgáló tiszteletes-asszony jelentősen hozzájárult a néptáncoktatás népszerűsítéséhez, az abban résztvevők toborzásához. Arról is értesített bennünket a napisajtó, hogy a Bihar megyei Érmihályfalván lassan hagyománnyá válik a Nyíló Akác Napok néven ismerté vált rendezvénysorozat, amely a Partium és Erdély kulturális és szórakozási igényeit hivatott szolgálni, alkalmat nyújtva arra, hogy kapcsolat köttessen a különböző tájegységek képviselői között. A négynapos rendezvény keretén belül legényes és páros néptáncversenyt is rendeztek. A páros táncban az első helyezést a Kulcsár Ildikó és Budai Csaba páros, a szamosújvári Kaláka néptáncgyűttes táncosai érték el, szülőföldjük szép táncával, a másodikikat Hodgyai Edit és Erdei Sándor Micskéről, akik ugyancsak mezősegit táncoltak, a harmadik helyezést pedig ugyancsak szamosújváriak, Prózsa Tünde, Sallai Zsolt, Balázs Eszter és Filep Márton kapták, méltósággal eljár székli táncukért

Kövessük most fiataljainkat a Tóvidék belsejébe, egyenesen Feketelakra. Június vége felé járunk, amikor a kaláka táncgyűttes tagjai egy hétre kiköltöznek Lakra. Az Alapítvány egyik legfontosabb célja a mezősegi szórvány magyarság támogatása, népi hagyományainak fenntartása, őrzése. E cél jegye alatt született meg a feketelaki tábor is, melynek létrejöttéhez minden évben jelentős támogatást nyújt Lengyel Marika néni, aki a tábor ideje alatt fölcsapja kis feketelaki házát és telkét. A falusiak igen melegen fogadják a láthatóan lelkes fiatalokat, akik maguk sem tétlenkednek. A hosszú, kimerítő próbák fáradtsága mellett kitakarítják, rendbe hozták a falu omladozó kultúrházát és a lakóhelyükül szolgáló telket is. A mozgástól, az egész fölhajtástól a feketelaki öregek szerint a falu egy hét alatt valósággal megifjodik. Fiatalok és öregek együttesen igyekeztek segíteni a szamosújváriak munkáját. Mátvás István tiszteletes úr felajánlotta a gyülekezeti termet, ahol két napig próbálhattak, míg sikerült megfelelő állapotba hozni a kultúrházat.

A tábor utolsó napján, vasárnap az egész csapat népviseletbe öltözve istentiszteletre megy. Meg kell köszönni az Úrnak is ezt a hetet, s kérni Őt, hogy ezután is segítse és áldja meg ezt az éppen sarjadzó lelki vetést. Ezen az istentiszteleten bizony sok laki ember torka elszorult, s sok öregasszony törölgette szeme sarkából a könnyet. A szöszékről a tiszteletes úr is ünnepek nevezte ezt a napot, amikor nagy dolog történt. Ezek a fiatalok, akik között számos laki származású, visszahoztak, visszaadtak valamit, ami elveszett, amit veszni hagytak, az ősi viseletet, a régiek táncát, s hogy mindezt csonttá szikáritva foglaljuk egybe, a hitet, a reményt és a szeretet.

Újra ősz van, s lassan, nagyon lassan mozdulnak a csillagok. Szamosújvár felé autózunk megint, keresztül a Mezőségen. Van egy sajátos, leírhatatlan mezősegi hangulat, amelyről Sebess Dénes, a vidék nagy szülöttéről, Bethlen István magyar miniszterelnökről szóló könyvében így ír: „Egy négylovas kocsi halad a mezősámsondi úton Nagyölyves felé. (...) Hepehupás kanyargós út vezet fel a dombokra, melyeknek aljában kis falucskák húzódnak meg. Új dombok és megint új faluk. Ez a mezőség. Sehoh egy kis erdő vagy bokros ciheres. Órákig halad a kocsi, és mindig ugyanaz a határtalan és szomorú egyformasága a tájnak. Egyik falu lakója sem látja a másik falut, dombok és völgyek szakadatlan változása követi egymást. Mindig ugyanaz a kép. (...) Ott terül el Erdély közepén, Kolozs, Maros-Torda, Torda-Aranyos megyékben. Szétszórt kis oláh falvak füstölgő kéményei fogadják az utast. Magyar szót csak elvétve lehet hallani. Pedig a tizenhatodik századig itt a magyarság volt többségben. Most már a kis udvarházakba, egy-két kastélyba szorult vissza. (...) Ma oláh községekkel van tele, bár itt-ott magyar szigetecskék még maradtak fönn rajta. Minden faluban két-három nemesi

kúria. Némelyik kidőlt kerítésével kopottan úgy fest, mintha kihalt volna. Lassú füst üli meg a levegőt a házak között, tőzeg, száraz kukoricacsutka tűzétől ered. Ez a mezőségi köszén. (...) Tengelyig süpped a kocsi a fekete sárban. Vasút nincs, a kolozsvári vonal elkanyarodott. A nagy orosz puszták hangulatát a steppék utazói sokszor leírták már. De ez valami egészen más. (...) Nem a magát kiélt kor képe ez, de a segítség nélkül, hangtalanul pusztulók levegője."

Az elhagyatottság, a magárahagyottság alig változott azóta, hogy jó 70 évvel ezelőtt Sebest Dénes leírta ezeket a sorokat. A változás leginkább annyi, hogy a kúriák és kastélyok magyar lakói is eltűntek a II. világháború után. Az épületek zöme rongyosan, dűledezve, kifosztottan árválkodik a falvak peremén. Bizakodásra kevés okot adó szavak ezek, olyanok, mint a Wass Albert, Makkai Sándor, Nyíró József, és Bánffy Miklós regényeiből kirajzolódó mezőségi valóság. S itt van egy fénykép is. Valamikor még a '40-es években kattintotta el a gépét egy ismeretlen fotós, szamosújvártól északra, alig húsz kilométerre, egy Szelecske nevű kis faluban. A képről egy kedves, kerek arcú, tízéves forma kisfiú tekint ránk büszkén, paraszti daccal, s a kép hátán ott a fölírat: *Hunyadi János, aki nem tud magyarul.*

De talán ez már a múlt, talán mostmár ennek is vége, réved föl autónk utasaiban a remény, hiszen házavatóra megyünk, hiszen valami új indulását szeretnénk megünnepelni. A Téka Alapítvány háza, ezen túl a szórványkollégiumnak is otthont ad. Olyan gyermekek jöhetnek ide, mint a képen látható szelecskei kisfiú, Hunyadi János. Összegyűjtik őket a falvakból, onnan, ahol már halkul a magyar szó, hogy a város magyar tannyelvű iskoláiban tanulhassanak. A beépített tetőtérben szép, levegős szobák, csempés fürdőszobák várják őket, meg meleglelkű, az anyai gondoskodást hétközben is pótló nevelők. Az átadási ünnepségen megszólaltak országos és megyei vezetők s persze az építkezést támogató Alapítvány képviselője is. A kollégium kapujában Pop Nicolaie, Szamosújvár polgármestere és König Sándor kurátor vágta át a magyar és a román nemzeti színeket viselő szalagokat. S megérkeznek a gyermekek is, kicsi falusi magyarok, alig magyarok, de magyarok. Jönnek, hátrahagyva a szerető szülőket, nagyszülőket, kicsit otthagyva a gondtalan gyermekkort is, hogy azok maradhassanak, aminek születtek. Nem kérnek semmit, riadtak, zavartak kissé, egymás között puszognak, hadarós mezőségi szavuknak csak a dallamát halljuk.

Aztán tudtok e énekelni? –bököm ki, utólag kissé már röstelle a rutinszerű kérdést. Egy szőke, kékszemű csöppnyi leány, elszánt ábrázattal veti vissza: Tudunk hát! S már fújja is a nanótól tanult öreg kántát: „*Az angyalok összegyűlnek/ Összegyűlnek, énekelnek/ A madarak csiripelnek/ S az emberek ünnepelnek/ Nem láthatnák szebb termőfát/ Mint a Jézus kereszt fáját/ Mert az virágozik/ Szent Lélekkel gyümölcsözik...*”

S íme nincsen szív, amely össze nem szorulna, nincsen a teremben szem, melynek sarkába ne tódulnának könnyek. Ezek a gyermekek, ezek a csöppnyi lelkek a lét és nemlét határvidékéről, lám adni tudnak nekünk, nekünk elfásuló, megkeményedő szívű mai magyaroknak. Át tudják még adni az élet értelmének üzenetét, a termőfa remélt gyümölcsbe szökkenésének hírét.

*Maradnak az igazak és a jók.
A tiszták és a békességesek.
Erdők, hegyek, tanok és emberek.
Jól gondolja meg, ki mit cselekszik!
Likasszák már az égben főt a rostát
s a csillagok tengelyét olajozzák
szorgalmas angyalok.*

*És léssen csillagfordulás megint
és miként hirdeti a Biblia:
megmértetik az embernek fia
s ki mint vetett, azonképpen arat.
Mert elfut a víz és csak a kő marad,
de a kő marad.*

Isten tartsa hát meg Szamosújvárt s a szamosújváriakat. Őrizzék tovább Gerlahidát, a gerlai hidat, ahová Válaszúton keresztül vezet az út. Olyan választúton, ahol mindnyájunknak jól kell döntenie, választani hitet, tartást, emberséget. Ez az út hisszük, s tán tapasztalatból is tudjuk, a bonczok hídján keresztül vezet, hosszan, nagyon hosszan, át Csigla mezején, át a Czegei Tetőn, el egészen Kamaráson és Örményesen keresztül Faragóig, ahonnan már tiszta időben, Napkelte után jól látszik az Istenszéke.

Harangozó Imre

Honismereti hírek a Kárpátaljáról

Kölcsey-émléktáblát avattak Visken, annak emlékére, hogy 165 évvel ezelőtt a Himnusz szerzője több napot töltött a nagyközség határában lévő Saján nevű gyógyfürdőben, ahol megrendült egészségére keresett és talált gyógyulást. Az emléktáblát a helyi magyar tannyelvű Kölcsey Ferenc nevét viselő középiskola falán helyezték el a Magyar Történelmi Emlékhelyeink Megőrkötése program keretében, a Magyar Értelmisségek Kárpátaljai Közössége kezdeményezésére. Az avatóünnepségen jelen volt és szólt a nagyszámú jelenlévőkhöz *Somogyi László*, a Magyar Köztársaság ungvári konzulja, *Takács Pál* Visk polgármestere, *Forgó László* iskolaigazgató. Ünnepi beszédet *Dupka György*, a MÉKK elnöke tartott. Az avatást követően a helyi iskola tanulói gazdag irodalmi-történelmi műsorral örvendeztették meg a közönséget.

Értékes freskók a huszti templomban

A Teleki László Alapítvány két éve restaurálja a feltehetően a XII. században épült huszti református templomot. A felújítási munkálatok során – mint azt Józán Lajos helyi lelkipásztortól, kiváló helytörténészről megtudtuk – a templom visszanyeri 1860 előtti állapotát: faszindelyes tető, négy fiatornyos torony. Az alapítvány munkatársai műemlékvédelmi feltárást is végeztek a templomban, melynek során a vastag mészréteg alatt, a templom déli falán jó állapotú freskókra bukkantak, melyek Szent István, Szent Lászlót, valamint Szent Imre herceget ábrázolják. A szentély falát meg próféták képmásai díszítik, a diadalív belső falán pedig az öt okos és az öt balga szűzről szóló bibliai jelenet látható. A munkálatok befejezését, egyben az ünnepélyes átadást 2003. augusztus 20-ra tervezik.

„Hiszek a nemzetben...”

olvasható azon a zászlón, melyet a Magyarok Világszövetsége ajándékozott Técső, a Felső-Tisza-vidék „fővárosa” magyarjainak, amit ünnepi istentisztelet keretein belül László Károly, esperes úr, valamint Ambrus Pál, a Técsői Járási Állami Közigazgatási Hivatal elnökhelyettese és Ambrus Borbála, a helyi református gimnázium igazgatója vett át a helyi magyarság nevében. Az adományozó oklevélben többek között ez olvasható: „...Magyarnak maradni kisebbségben, más nemzetbe ékelődve nem könnyű feladat. A técsőiek viszont bátran állíthatják, hogy nekik ez sikerült. Bár sokszor meg kellett küzdeniük magyarságukért, helytálltak e nehéz körülmények közepette is, s megőrizték anyanyelvüket, kultúrájukat, hogy átadják azt gyermekeiknek – a felnövő nemzedéknek.” Az ünnepi istentisztelet és megemlékezés végén a hívek fogadalmat tettek arra, hogy a zászlót ereklyeként fogják őrizni Técső Kossuth-zászlójával egyetemben, amelyre a református templom restaurálása közben bukkantak.¹

Técsőn, a valamikori történelmi koronavárosban jelenleg 4200-an vallják magukat magyaroknak. A város egyik díszparkjában látható az 1896-ban, a világon hatodikként felavatott Kossuth-szobor. A templom szomszédságában van a Millenniumi Hármasdomb, itt található Hollósy Simon festőművész mellszobra, lakóháza emléktáblával. Négy éve nyitotta meg kapuit a magyar gimnázium, valamint az Antall József nevét viselő kollégium.

„Kopjafa”-avatás Visken

Valóságos népiünnepély volt Visken, amikor a falunap rendezvényein emlékoszlopot avattak a valamikori öt koronaváros: Visk, Huszt, Técső, Máramarosziget, Hosszúmező emlékére, jelképezvén a közös múltat, az összetartozást, az egymás iránti tiszteletet. A Balázs István, viski fafaragó által készített művet az öt koronaváros címere ékesíti és az Árpád-kori református templom díszkertjében állították fel. A megjelenteket *Takács Pál*, Visk polgármestere üdvözölte, majd *Czébely Lajos* tanár, helytörténész tekintette át az öt koronaváros dicsőséges múltját azoknak a gondolatoknak reményében, hogy ezek a városok, a helységek lakosai ismét rátalálnak a szellemi gyarapodás és a gazdasági fejlődés útjára – miközben megtartják nemzeti jellegüket. Köszöntötték az ünneplőket *Gutai István*, Pask város önkormányzatának képviselője.

¹ Erről lásd bővebben a szerző írását a Honismeret 1996. 2. számának 93. oldalán. (Szerk.)

lője, dr. Záhoránszky Mihály, Máramarossziget alpolgármestere, valamint Kovács Miklós, a KMKSZ elnöke. Megáldotta az emlékoszlopot *Delényi István*, viski református lelkész, *Jaroszláv Apackij* görög katolikus atya és *Hidász Ferenc* római katolikus pap.

A lélekemelő esemény után színes program vette kezdetét, melynek során íjászbemutatók, sportvetélkedők, együttesek ének- és táncbemutatói szórakoztatták az öt koronaváros nagyszámú közönségét.

Márton Áron-emlékérem Kőrösmezőnek

A magyarországi Bethlen Gábor Alapítvány kuratóriuma 2002-ben mások mellett a Kőrösmező magyar közösségének ítélte oda a díjat, melyet az 1980-as években létrehozott civil szervezet Erdély szentéletű mártír püspöke tiszteletére alapított. A kuratórium döntését – többek között – ekképpen indokolta: „...a szórványban élő magyar közösség összetartása és a magyar tannyelvű oktatás újraindítása érdekében végzett kiemelkedő tevékenységéért...” Az emlékérmét – Szervátiusz Tibor alkotását – november 5-én vették át Kőrösmező küldöttei az Országos Széchényi Könyvtár Dísztermében. Az elismerésről így nyilatkozott *Birosz János* nyugdíjas tanító, a helyi magyar szervezet alapítója és elnöke: „Nagyon sokat jelent számunkra az anyaország figyelme, erkölcsi és anyagi támogatása. E nélkül az a magyar tannyelvű első osztály sem létezne, mely ismételten felértékelte az anyanyelvet, a nemzeti létet és hovatartozástudatot, s egyfajta újjáélesztő hatással bír a fogyatkozó kőrösmezei magyarság számára.”

Kőrösmező (Jaszinya) a Tisza eredeténél, a Tatár-hágó szomszédságában található község. Lakosainak száma négy és fél ezer, ebből kb. 600 magyar. Az utóbbi tíz évben létrehozták nemzeti szervezetüket, újjáépítették egyházukat, van magyar nyelvű mise. Először vasárnapi iskolában tanították anyanyelvükre a gyerekeket, majd osztályt indítottak, feltárták és rendbe hozták a magyar temetőt, emléket állítottak az elhurcoltaknak.

A genocidium áldozataira emlékeztek

Kárpátalja szerte megemlékeztek a sztálini terror, a „mályenkij robot” áldozatairól. A régió százhat településén: városokban, községekben, falvakban, mindenhol, ahol emlékoszlopok, emléktáblák emlékeztetnek az 1944-ben sztálini légerekre hurcolt és elpusztult 16-55 éves áldozatokra, gyászmisék, istentiszteletek, koszorúzási megemlékezések voltak. A központi emlékezés Szolyván, a kárpátaljai Gulágon volt, melyen végre együtt vettek részt a magyar civil szervezetek és a történelmi egyházak. A gyászünnepély a szolyvai út mentén lévő honfoglalási obeliszknél kezdődött, ahol Vass István, a Szolyvai Magyar Kulturális Szervezet elnöke, valamint Zubánics László történész idézte a tizenegy évszázada történeteket, majd elhelyezték a megemlékezés és a tisztelet virágait. A Szolyvai Emlékparkban megjelentek százait Tóth Mihály és Dupka György, az emlékbizottság társelnökei üdvözölték és ismertették az eddig elvégzett munkát. Majd szót kaptak a megemlékezők Kárpátalja gyászolói nevében: dr. Soós Kálmán főiskolai rektor, a KMKSZ elnökségi tagja, Gajdos István parlamenti képviselő, Kincs Gábor, a KMSZF elnöke, Tóth István, a HTMH főosztályvezető-helyettese, Alexand Gyidovics, a Szolyvai Járási Közigazgatási Hivatal elnöke, Olekszij Korszun történész és Vaszil Szarkanics, a helyi ruszin szövetség elnöke.

Nem volt száraz egyetlen szem sem, mikor *Géczi János* (Aknaszlatina) és *Kelnik János* (Belegszász) – mint szenvedő tanúk – idézték fel a borzalmakat. Ezek után légerversek hangzotak el, majd a történelmi egyházak lelkipásztorai mondtak imákat az elpusztult lelki üdvösségéért. Ezután került sor annak a kopjafának felavatására, amelyet a Szolyvai Emlékparkbizottság azon a helyen állított fel, ahová a közeli benzinkút építései előkerült embermaradványokat elhantolták. A több mint kétórás megemlékezés záróakkordjaként az emlékművet elborították a megemlékezés és kegyelet koszorúi, virágai.

Dr. Szöllősy Tibor

KÖNYVESPOLC

A csongrádi Kossuth-levelek

A csongrádi Tari László Múzeum *Szűcs Judit* szerkesztésében hasonmás kiadásban, kíséző tanulmányokkal tette közzé 2001-ben azt a kilenc Kossuth Lajos által írt levelet, amelyeket gyűjteményük kincsei között őriznek. A levélíró születésének 200. évfordulóján különösen szép ajándékként vesszük kezünkbe ezt a 80 oldalas, ízléses kivitelű, szép papírra nyomott, gondjal sajtó alá rendezett kiadványt. Érdeklődésünket és elismerésünket váltja ki minden alkalom, amikor vidéki közgyűjteményeink fölmutatják a tágabb nyilvánosság előtt addig rejtőzködő értékeiket, ezért is lapozgatunk jó érzéssel ebben a könyvben. A helytörténeti irodalom 1978 óta számon tartja ugyan az 1950-es évek elején a múzeumi gyűjteménybe került s most példás módon közreadott kéziratokat – 1994-ben folyóiratunk is foglalkozott e témával –, önálló kötetbe szerkesztve azonban most juthatnak el az olvasóközönséghez a több mint másfél évszázada zajlott események dokumentumai.

Az 1848. június 16-át és 1846. október 26-át között keletkezett Kossuth-levelek egy meghatározott témához, a csongrádi örökvltsághoz kapcsolódnak. *Erdélyi Péter* rövid, de minden fontos elemre kitérő, tartalmas kíséző tanulmánya megidéz az történelmi környezetet, amely a tárgyalat kérdést az utókor számára megérthetővé teszi. Történelmi tanulmányainkból tudjuk, hogy Magyarország az 1839–1840. évi országgyűlés elfogadta az *önkéntes örökvltság intézményét*, ezáltal lehetőséget teremtett arra, hogy a jobbágy a használatban lévő úrbéres föld tulajdonjogát a földesúrral kialakított kártalanítási összeg lefizetése fejében örökre megválthassa. Az eljárás sikeréhez egyezsére volt szükség, ezért a felek jogi és pénzügyi közvetítőket vettek igénybe. Erre a szerepre kérték fel a csongrádiak 1845-ben Kossuthot. Az akkor közszereplőként és szerkesztőként már országszerte jól ismert ügyvéd, aki lázító megszólalása miatt 1837 és 1840 között börtönt is szenvedett, elnyerte a felszabadításukért küzdő jobbágyok bizalmát, több felől is fordultak hozzá jogi segítségért. Kossuth bizakodással kezdett a egymillió forintos hitel megszerzéséhez, kidolgozta a 27 év alatt megvalósuló visszafizetés módozatait is. Több irányba tett kísérletei mégsem jártak sikerrel, az európai pénzügyi válság visszariasztotta a számításba vett hitelezőket.

A levelezés az adott közössége igen tanulságos egyedi történetét át mutatja be a kor egyik központi problémájának kezelését, a földesúr és a jobbágy érdekegyeztetése mindennapi gyakorlatát. Kossuth közvetítése nyomán Károlyi István gróf, földesúr jóindulatú gesztust tett, hiszen értékes uradalmi épületet bocsátott térítés nélkül a csongrádiak rendelkezésére, hajlott továbbá arra is, hogy haszonbérbe adja jobbágyainak az úrbéri szolgáltatásokat. Az örökvltság mégis meghiú-

sult, s az egyik közvetítő sikkasztása miatt pedig megrendült a reformtábor iránti bizalom. Azt a következtetést levonhatjuk a csongrádiak esetéből, hogy általánosságban nem voltak meg a jobbágyok körében a megváltsáshoz szükséges adottságot, mégpedig a kölcsönszerzési lehetőségek erősen korlátozott volta miatt. Végül csak az 1848-ban törvénybe iktatott *kötelező* és általános örökvltság oldotta meg a telkes jobbágyok problémáját.

A levél műfaja – még ha hivatalos iratokról van is szó – alkalmas arra, hogy egyedi módon tükrözze a kor és az ember viszonyait. Kossuth emberként, gondolkodóként is jelen van az általa papírra vetett sorokban, aki „szent és nemes ügy”-nek tekintette az örökvltság megvalósulásának elősegítését, „életem legkedvesebb kötelességének” tartotta azt. Emellett a kilenc szöveg alkalmat adott *Szathmári István* professzornak arra, hogy avatott szemmel megvizsgálja szerzőjük nyelvet és stílusát, s ezáltal a reformkor magyar nyelvének árnyalt bemutatásáig jusson el. A kiváló nyelvész Kossuth karakterisztikus emberi vonásaiból vezeti le a nyelvi jellemzőket, hiszen az egyéniség határozza meg az alkalmazott kifejezőmódot. Kiténik, hogy Kossuthot társadalmi közéclok vezették, hogy szerény és udvarias emberként fordult a csongrádiakhoz, s hogy érzései a hivatalos levelekből is elősugárzanak. Megismerjük a levélíró kivételes nyelv és stílusbeli képességeinek forrásvidékét, kifejezőkészségének jellemzőit, majd pedig a hivatalos nyelv és levélstílus hatásait a vizsgált szövegekben. Szathmári professzor elemzése nyomán feltárulnak előttünk Kossuth stíluszajtságsái, helyesírásának egyedi jegyei, s arra a megalapozott következtetésre jutunk, hogy Kossuth előbbre vitte a magyar irodalmi nyelvet, a hivatalos és levélstílust, s még jogi és pénzügyi témájú írásaiban is mintát adott az élvezetes és hatásos kifejezőmódra.

A csongrádiak által közkinccsé tett Kossuth-levelek tehát történeti, emberi, nyelvi értékekkel egyaránt gyarapítják a mai olvasót.

Kovács Dániel

HÖGYE ISTVÁN:

Zempléni históriák

A sátoraljaiújhegyi fióklelvtár tudós vezetője – az időközben nyugdíjba vonult Högye István lelvtáros – kitűnő munkája olyan történeti régióknak állít emléket, amely ma már nem szerepel önálló közigazgatási egységként. Éppen gyűjteménye utolsó dokumentumaként közli a Zemplén megyét Borsod és Abauj megyével összevonó, 1950. január 21-én kelt miniszteri rendeletet. A trianoni békediktátum alapján a szomszédos országokhoz

csatolták a megye egy részét. A Horthy-korszak közigazgatása a revízió lehetőségében bízva nem vonta össze a csonkán maradt megyéket, hanem úgynevezett „közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyéket” hozott létre, amelyek itt a Felvidék visszacsatolása után megszűntek. 1945 után a trianoni határ visszaállítását követően a szocialista útra térített Magyarországot rendezni akarta a közigazgatás ügyét, immár véglegesnek tekintve az 1920-ban megvont határokat. Így lett Miskolc megyeszékhellyel új közigazgatási egység Észak-Magyarországon. (A rangjától megfosztott zempléni megyeszékhely, Sátoraljaújhely pedig visszaszűlyedte a vidéki kisvárosok sorába, hiszen az új megyei iparvárosok megelőzték a területfejlesztés rangsorában, a határ kézzel fogható közelsége sem kedvezett a fejlődésnek.)

A táj történeti irodalmát nyomon követő olvasó számára ismerősnek tűnik Hőgye levéltáros úr munkája, hiszen korábban szerényebb kivitelen, két kötetben már megjelentette forrásközlését a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei TIT szervezet. A 2002. esztendő Kossuth évfordulója, illetve a Sátoraljaújhely, az évfordulóhoz kötődő 2002. évi XXX. Honismereti Akadémia tette időszerűvé immár egybefoglalva a két kötet anyagának kiadását, amelyre most a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár vállalkozott.

A Zempléni históriák vaskos kötete a vidék múltjának több mint egy évezredét fogja át. Az első dokumentum a honfoglalás korát idézi, Anonymus Gestájából, az utolsó pedig az az 1950-es irat, amelyről már szóltunk. E nagy ítvű, számos köztörténeti korszakot átfogó és reprezentáló anyagot két fejezetbe tagolta a gyűjteményt összeállító Hőgye István. Az első nagy egység a honfoglalástól 1848-ig terjedő korszak történeti forrásaiból ad ízelítőt, a kötet második része a szabadságharctól 1950-ig terjedő csaknem egy évszázad fontosabb irataiból válogat. (A forráslehetőségeket jól mutatja, hogy az 1848 előtti évszázadokból 100, az azt követő egy évszázadból 110 tétel került bele a gyűjteménybe.)

A kötet összeállításából látszik, hogy a szerző elsősorban a széles olvasóközönségre számított, hiszen a történeti tudatformálás, az ismeretközlés egyaránt behatárolta a közlésre kiválogatott anyagot. (Ez természetesen semmit sem von le munkája minőségéből, hiszen színvonalasan, tudományos alaposítással közölt igen színes dokumentumanyagot.) A rendelkezésre álló levéltári anyag, a már publikált történeti források válogatásánál a megyéhez kötődő országos események mellett a mindennapokra utaló történeti források is kellő hangsúlyt kapnak a kötetben.

A megyében zajló, vagy ahhoz kötődő országos események között a Dózsa parasztháború, Basta német generális zsoldosainak garázdálkodásai, a Császár Péter-féle 1632-es parasztfelkelés, a török pusztítása, Thököly kurucainak hadi működése, a Rákóczi-szabadságharc, a jakobinus mozgalom, az 1848-as forradalom és szabadságharc, az első világháború dokumentumai szerepelnek. (Kevésbé ismert, hogy az első világháború idején a keleti, orosz front hadieseményei közepette a megye is hadszíntérré vált, az orosz csapatok el is foglalták egy

részét, Komoly hadikórházak is működtek a zempléni településeken.) Az őszirózsás forradalom, majd a Tanácsköztársaság emberpróbáló napjai után a cseh megszállás, majd a trianoni határmegvonás következett. (A határmegállapító bizottságban résztvevő megyei alispán jelentése jól mutatja, hogy mennyi érdek, emberi jog sérült az eljárás során. Ez utóbbival kapcsolatos iratok kevésbé ismertek, hiszen publikálásukra korábban nem volt lehetőség.) A második világháborút követően az időlegesen visszacsatolt területek újra a szomszéd országokhoz kerültek. A Csehszlovákiából kiutasított ügyében a megye főispánját Gyöngyösi külügyminiszterhez küldött felterjesztése 1945 júniusában, mindennél beszédesebben jellemzi a kialakult helyzetet, a szomszédos ország magyarellenességét.

A helyi eseményekre utaló történeti források közül a városi kiváltságlevelek, úrbáriumok, az országos és megyei rendeletek, körrendeletek, utasítások, a helyi statútumok, a peres iratok, a különféle tanúvallomások, a közigazgatásban keletkezett sokféle jelentés, hogy csak a legfontosabbakat említsük, plasztikus képet rajzolnak a zempléni mindennapokról. Főleg a XVIII. századi irategyüttesekből került be a kötetbe kitűnő iratanyag, de a későbbiekben keletkezett irások is számos művelődéstörténeti, agrártörténeti, történeti néprajzi adalékkal szolgálnak. (Vagyonleltárak, Kazinczy Ferenc tanfelügyelői jelentése az iskolákról 1787-ből, halotti tor leírása egy 1740-es tanúvallomásban stb.)

Politikai és szellemi életünk több kiváló egyénisége indult, vagy működött a zempléni helységeken, elég csak a már említett Kazinczy Ferencre és Kossuth Lajosra utalni, akik munkásságára vonatkozóan is találunk dokumentum-közléseket.

A megye a tokaji borvidék hazája is, számos szőlőtermeléssel, borkészítéssel, kereskedéssel kapcsolatos dokumentum mutatja be ezt a világhírnévnek örvendő kulturális örökséget.

Hőgye István munkájának új kiadása immár sokkal szélesebb körbe eljutva, jól szolgálja a szűkebb pátria megismerését, ugyanakkor az országos események helyi vonatkozásai az egész magyar nyelvterület számára adnak információkat. (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 2002.)

Járolí József

Egy pesti polgár Európában Giergl Henrik üvegműves önéletrajza, útjegyzetei és naplói 1845–1865.

Szerk.: Forrai Ibolya. Ford.: dr. Györgyi Gézáné Zámor Magda, Gellei Andor, Zimányi Magdolna. A Néprajzi Múzeum forráskiadványai 6. Negyvennyolcas idők 3.

A múlt napló- és emlékiratíróinak feljegyzései egyre szélesebb táborra vonzanak. A történelmi események szándékos beállítását megelégedő olvasóközönség szemtanúként közlésére kíváncsi, s a min-

dennapi élet egykori folyása iránt érdeklődők az efféle forrásokból meríthetnek.

Giergl Henrik pesti üveges naplói és önéletrajza sokféle érdeklődést kielégíthetnek. A mintegy ezer kéziratot oldalon elolvashatjuk élettörténetét, mesterlegényként megtett vándorútján írott naplóját, amelyet azután hazatérve is folytatott, és nem sokkal halála előtt hagyott abba. Írásaiban megelevenedik a pesti polgárcsalád élete, munkamegosztása, nevelési elvei és gyakorlata, a szellemi igényesség és társadalmi feltörekvés kifejeződése. Megismerhetjük a társadalmi kapcsolatrendszert, amely az iparos és kereskedő család tevékenységét lehetővé teszi és sikeressé teszi. Olvashatunk az ünnepekről, a szórakozásokról, a társas élet örömeiről, ezer apróságról, amiről nem szól a történettudomány és kimaradt a szépirodalmi művekből is.

Giergl Henrik a török hódoltság után hazánkba érkezett németajkú telepesek ivadéka, akinek rokonságában az ipar művészi szintre emelkedik, de művészek is akadnak. Az apai mesterség elsajátítására nagy szakmai és szellemi igényességgel készül. Vándorútja során hosszabban Bécsben dolgozik, a máig világhírű Lobmeyr cégnél, majd bejárja Észak-Itáliát, Ausztriát, Németországot nagy részét. Vándorlása valóságos tanulmányút, amelynek során otthonról hozott, jó iskolában megalapozott műveltségét jócskán kiteljesíti. Felkészülve az utazásra az akkori útikönyvekből, megnézi és leírja a felkeresett városokat, azok nevezetes épületeit: templomokat, palotákat, múzeumokat, a növényzetet a természetben és a parkokban, a helyi lakosság életét, szakmai tapasztalatait, kapcsolatát a helyi szakemberekkel. Természeti élményeit, amelyekre különösen fogékony, szárnyaló szavakkal varázsolja elénk. Szép kézírással, jó stílusban megírt feljegyzéseit saját rajzaival is illusztrálta. Fontosnak tartotta, hogy egy-egy felkeresett épületen, sziklafalon saját nevét megörökítse. Az úti naplóból kiderül, hogy a népek tavasza előtt Európa-szerte pangott az ipar, és hősnök messze földet bejár, amire rövid ideig tartó munkalehetőséghez jut. S hogy akkor is a kapcsolat volt mindennek nyitja, az kiderül abból, hogy amikor anyai rokonaihoz érkezik Badenbe, akkor lesz munka, megfelelő szállás, társas élet, kis híján menyasszony is. 1848 tavaszán tanúvá válik forradalmi eseményeknek elsősorban Berlinben, majd véget kell vetni a vándorlásnak, mert a mesterlegénynek nem kívánatos személyekké válnak. A forradalmak alapvető élményei a naplóíróknak, mélyen meg van gyöződve jogosságukról, s reménykedik is a gazdasági felvirágzásban. A levert forradalom után beszűkül az élet. A naplóíró számára nem teljesen, hiszen a badeni rokonságot akkor is látogathatja, eljárhat a csehországi üvegyárakba is. De Angliába – hiába van ott 1851-ben világiállás –, Franciaországba, vagy Amerikába ő immár többé vágyik, holott vándorlásai során ide is el szeretett volna jutni. Színvonalas és élénk baráti életet él, néhány kísérlet után megtalálja élete párját is. Az egykori mesterlegény számára alaposan megváltozik a munka világa. A szabad iparüzés növekvő konkurenciát hoz, miközben az apai műhelyben műltbéli elvek szerint folyik a tevékenység. Ilyen

körülmények között is eléri, hogy műhelyéből, üzletéből csak a legmagasabb színvonalú darabok kerülnek ki, erről tanuskodik az a kollekcio, amelyet az Iparművészeti Múzeum őriz a Giergl műhelyből, és az elismerő mondat Ráth György a századforduló iparművészetét bemutató könyvében.

A német nyelven írott naplót a leszármazottak megőrizték, és a családhoz tartozók munkája a fordítás is. Más emlékek is fennmaradtak Giergl Henrikről. Két ízben festette le az unokabátyja, Györgyi Giergl Alajos, második alkalommal a feleség, Ilka portréjával együtt. A vándorkönyvet, melyben sűrű pecsétek őrzik a rendőrségi ellenőrzések nyomait, a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi. Egy kötet költeménye, egy drámakísérlete, néhány rövid elbeszélése is fennmaradt. Néhány levelét is megőrizte a család, sőt tájképei is maradtak fenn.

Giergl Henrik jól dokumentált életútja a honi polgárosodás gazdag tárháza. A németajkú, ám magyar érzelmű, Európát járó, abban jól kiigazodó, onnan érteket hazahozó, Magyarországnak kulturált magatartásával jó híret sugárzó, iparos legényből lett iparművész jeles képviselője annak a közvetítő rétegnek, amelynek oly jelentős szerepe volt a magyarországi kultúra európaizálódásában és népszerűsítésében. (Bp., 2000.)

Györgyi Erzsébet

OTT, THERESIA:

Mein Lebensweg – Ott Györgyné önéletrajzi írása

A magyarországi németek egyik közösségének, a soroksári németeknek az életébe láthat bele az olvasó Ott Györgyné önéletrajzi írásában. A több mint száz nyomtatott oldalt kitevő élettörténet – a műfaj hozzá hasonló darabjaitól nem különbözve – egyúttal annak a családi elágazásnak is a története, amelybe beleágyazódott, illetve amelyből kivált.

A maga módján beilleszkedik egy két-három évtizede folyamatosan gazdagodó műfajba, a nép sorából származó egyszerű emberek visszaemlékezéseinek sorába. E művekben többnyire a falusi élet egykori szereplői mesélik el az általuk átélt történelmi kor(ok) különleges eseményeit a saját sorsuk alakulásának tükrében, a történetbe bele-beleszöve életük eseményeinek legjavát, az átéltek legkülönösebbjeit, mindazt az egyedít és egyéni, amelynek emléke akár évtizedek távolából is eleven élmény számukra.

Ott György és felesége élete a szokványos falusi életformával kezdődik, mely számos hasonló életútból ismerős. Másrészt átvezet egy módosabb életformába, amely – a főváros, Budapest közelsége, az akkori 1930-as évekbeli társadalmi keretek révén – a szakképzett munkások életébe torkollik. Ebből a második vonulattól, majd a második nagy háború zavaros éveinek poklából, a kitelepítés embertelensége és a háború utáni évek még zavarosabb világa felé vezet az életút.

A visszaemlékezések sorából kiemeli ezt a részletes önéletrást, hogy a sváb azonosság és a magyarsághoz tartozás kérdése végig összefonódik benne. A német anyanyelvű és nemzetiségű férj-feleség otthoni környezetben éli természetes életét mindaddig, míg a háború utáni évek – főleg az 1945-ös év – a kitelepítésekkel földrengésszerűen meg nem rázzák a svábságot.

A természetes életmenet, a házasság, a munka, az anyagi gyarapodás, a megállapodott családi élet egymás utáni fokozatai – az elért életszínvonal – egyúttal a szegény sorból érkező fiatal pár sikereinek, önmegvalósításának elégedett elmesélése. Az egyoldalúságtól az óvja meg a történetet, hogy az események beletorkoltnak a történelmi idők fősodrába, majd abban külön életutakként számos tarka részlettel színesednek.

A háború végének megrázó följegyzése, majd a félelem napjainak főlorsolása sok emberarcot villant föl. Ezekben a kivétel nélkül névvel rendelkező arcokban sorra bukkanak elő a rokonok, a barátok, magyarok, svábok, zsidók, a hétköznapi életet élők természetességében, attól függően, hogy éppen hová sodorta a sors Ott Györgynét a két gyermekkel.

Az 1911-ben született Tomana Teréz, a család harmadik gyermeke, hat elemi után munkába áll, fokozatosan önállóodik. Huszonegy évesen férjhez megy a három évvel idősebb Ott Györgyhez, két fia születik, s éli a két világháború közti időszak munkás életét. Soroksáron, ahol laknak, érdekesen keverednek falusi és városi elemek, a paraszti, munkás és polgári vonások az emberek életében. A szűk évtized, melyet részletesen – a rokoni szálak és a családi összekapcsolódások minden árnyalatában – megismerhetünk, gazdag a családi talpraállás, gyarapodás eseményeiben. Életük alakulását nyomon követhetjük egészségben, betegségben, jóban, rosszban – megható a visszafogottság, a beszámoló mértéktartó hangneme, amely mégsem száraz.

„1941-ben volt a statisztikai összeírás (népszámlálás), ahol mi – nem is sejte, milyen katasztrófa lesz belőle – magyar állampolgárságot, de német anyanyelvet vallottunk” – fogalmazza meg az emlékező egy bekezdésben a fölsejlt tragédiát. Az Ott rokonság Volksbund tagsága (az apósé, akit tudtán kívül feleségre íratott föl a szervezetbe) számos vonatkozásban rányomja bélyegét mindennapjaikra. Német gyereket szállásolnak be a családba, akitől csalafintasággal, de önmóton módon sikerült megszabadulniuk. A háború viszontagságait átvészelik, Soroksár bombázását részben saját maguk ásta bunkerben, részben elköltözve onnan, Pesterzsébeten. A negyvenötös év elején férjét kétszer fogják el az oroszok, második alkalommal elviszik, málenkij robotra, ahonnan három év elteltével, 1948 júliusában tér haza.

A magára maradt asszony félve látja a komor jeleket, érzi a kitelepítés előszelét. Fölkészülése földi ingóságainak szétosztását jelenti, hogy a menthető legalább kárba ne vesszen, de a lelki fájdalom nagy. A kitelepítés megszervezésének minden mozzanata fájó és keserves. A tömeges kivonatozás csendesen elmesélt folyamata a maga egyszerűségében

megható és szomorúságában élményszerű. A köztes megállóknak végén várja őket a kijelölt település, Kuchen, és az ott befogadónak kijelölt család.

Az egész németországi tartózkodást kettősség jellemzi. Ottlétük fölrajzolásán – többszörös áttételen át ugyan –, de folyamatosan átsüt az élniakarás, a mostoha körülményekkel való meg nem békülés, a nincstelenségbe való bele nem törődés. Egy német családhoz szállásolják be őket, s a „vendégfogadóknak”, ha fogcsikorgatva is, de jó két évig együtt kell élniük a hozzájuk beosztott családdal, egyik padlásszobájukról le kell mondaniuk a jöttmentek javára. Nehezen oldódó érzelmi és érdekelletett feszül az egyazon nyelvet beszélők között. Egyébként hivatalos oldalról is menekültként kezelik őket, már ami a státust illeti, úgynevezett Flüchtlings-Ausweis-szal rendelkeznek. Súlyosbítja a helyzetet a háború legnagyobb vesztesének, Németországnak a gazdasági helyzete, melyről a beleszóppent idegen asszony politikamentesen, de pengeéles, nyomásgépesítő képet rajzol. A nincstelenséget, az élelemhiányt, a mélybe süllyedtséget, majd Németország újraéledését éljük át az Ott család három tagjával, gyermeki és felnőtt szempontból is megtapasztalva a kopár életet.

Ezzel ellentétben áll a háború utáni Magyarország emléképe, amit tovább élénkít – még a szétszórtatásban is – a félig-meddig megmaradt rokoni kör. Az összetartozás érzése, egymás fölkeresése, az egykori gondolkodás és életmód átmentése a német környezetbe, ha töredékesen is, reményt jelentett az egymáshoz közelieknek. Az életkörülmények javításának erős szándéka, a „fölküzdöm magam” életereje a teljesen idegen környezetben mind tanújelei egy töredékében megőrzött társadalmi struktúra átmentésének. Bizonyosságok arra, hogy a megélt rokonság, az egymásba kapaszkodó életformák és a megőrzött öntudat a legsúlyosabb válságidőben is védőburkot a megpróbáltatások ellen.

Kimondottan kettősség rejtezik a kitelepített németek közt magyar, a magyarok közt német mivoltában. Nyelvhasználati különbségeken túl (német–német összehasonlításban, egybevetésben), szokás- és gondolkodásbeli különbözőségek feszülnek egymásnak a németországiak és a magyarországiak között. A gazdasági szűkösség mellett ezek is döntő szerepet játszanak a maga nemében merészen egyedi vállalkozásban, annak eldöntésében, hogy két fiával visszatér Magyarországra. A visszaút hosszadalmas, viszontagságos, egyes szakaszain törvénytelen. Egy merész asszony életösszönet, és a háborút próbált ember megértése, a véletlen szerencse mind-mind szerephez jutnak a végül sikerrel záródó út megtételében. A németországi körülményeken kívül talán ezek részletezése a legaprólékosabb és legpontosabb. Mikor, kivel, mit osztottak meg, mennyi pénzt költöttek, kikkel, hol, mikor találkoztak – a számtalan részlet még tíz év múlva is oly elevenen él, hogy könnyűszerral idézi föl a jegyzeteit író asszony.

Életpróbáló út volt: 1945-ben, orosz munkaszolgálatra elvitt ura után egy évvel, őket is elsodorta a sors. 1948 nagyszüretőrtökére érkeztek

vissza a pesti rokonokhoz. Negyedévvél hazaérkezésük után, júliusban Ott György is szabadul, együtt lesz a család. Minden nehézség és küszködés könnyebb a közös sorsvállalásban. A gyerekek iskolába íratása és életük elindítása minden bonyodalom ellenére sikerrel zárul. Visszakapják magyar állampolgárságukat (ezt fontos lelki eseményként jegyzi az emlékirat), több kitérőn át rendeződik lakhatásuk, még van erejük az újrakezdésre, az újjraalapozásra.

A megállapodásnak a legtermészetesebb bizonyítéka az íráskedv, vagy készség apadása. Az emlékezés utolsó négy-öt oldalán több idő pereg el, mint bárhol máshol. Az események felelevenítése rapszodikusabb, egyenetlenebb, kihagyásosabb. A leírás két ötvenhatos esemény kapcsán lesz részletesebb. A januári földrengés megrázó és megrázó, az október–novemberi események rendkívül szűk körre, a családöt érintő, a saját szemmel látott, átélt jelenetek rögzítésére korlátozódik, magyarázat nélkül. A hatvanas évekről és a hetvenesekről már nagyjából egyenletes időközönként, ötévenként értesül az olvasó, az események vázlatosabbá válnak, a részletek elvesznek. A család történet a megkésett megállapodást rajzolja meg ebben a két évtizedben. A történet pedig – az idős kor okán – befejezetlen marad.

A számos családi fényképpel, dokumentummal gazdag és értékes könyvecske – összesen hetvenhat fotózott, szöveg közé iktatott és részletes szöveg aláírással pontosított képanyaggal – a család történeten túl helytörténeti szempontból is jelentős. Az összesen ötven évnnyi változás, amelyeket ez a családjáért élő svábmagyar (magyarsváb?) asszony férjhezmenetelétől az utolsó sor papírra vetéséig megélt, méltán jogosult a helybeliek érdeklődésére, hiszen nemcsak a számtalan arc, de az alapos helyismeret, és a közvetlen beszámoló hang is vonzó formában villantja föl a soroksári életet bő félévszázadon át.

Ahogy Ott Sebő, a kézirat sorsáról döntő nagyobbik fiú kétdalal summarásában tömören jelzi: „Nincs hepiend, nincs csattanós végkifejlet. Egyszerűen abba marad az írás.” Az összegző sorok csendes bölcsessége az is, ahogyan az Ott család nevében minden irányban kimondja a köszönőmőket. Azoknak a magyaroknak, akik vissza- és befogadták a család tagjait, mint visszaköltözött svábokat, és azoknak a távoli németeknek, akiknek „akármilyen keserves is volt mindkét fél részére, befogadtak minket”. Egészében a szinte mindent átélt fiú tollából való *Útolsó* nyugodt és mértéktartó, illő befejezése az édesahya sorainak mind fogalmazásmódjában, mind tartalmában. Ehhez járul hozzá, a recensens nem kis öröme, a fűzet kétnyelvű megjelentetése, amelyet jelképes ereje kiemel számos helyi kiadvány közül. Nem csupán a párhuzamos kétnyelvűségben rejlik értéke, hanem abban is, hogy – szinte mindenki elképzelésével ellentétben – a magyarul megírt emlékeket finom beleérzéssel kellett németre fordítania Hetényi Árpádnak. Munkája egy olyan német köznyelvi formát öltött, amely nemcsak egyszerű tisztaságában társul a magyar mellé, de sajátos, élöbeszeddel rokon stílusát is visszaadja az eredetinek egy folyékony, élőbeszed-közeli, sokszor hiá-

nyos szerkezetűnek ható német mondatokban – mintha csak az eredetit olvasnánk. (Soroksári Füzetek 3. Kiadta a Budapesti Városvédő Egyesület Soroksári Grassalkovich Köre. 1999.)

Lengyel Ferenc

SZARKA LAJOS:

A Hévízi Egregy

Dr. Szarka Lajos már jó néhány könyvvel gyarapította a honismereti irodalmat, és több művet szentelt szülővárosra, Hévíz megismertetésének is. A most megjelent, Hévízi Egregy című könyve sajtós feladatot vállal: nem egy város, csak annak egyik része a tárgya a vizsgálódásnak. Könyve meggyőző arról, hogy a településrész megérdemli a szerző és az olvasó figyelmét.

Több Egregy volt a történelmi Magyarországon, de a hévízi Egregy története egész sajtóságon alakult a tó szomszédságának köszönhetően. Mint a Dunántúlon általában, itt is a rómaiakkal kezdődik a helytörténet, 1931-ben régészeti szenzáció volt egy császárkori villa feltárása. Feltehetően már ekkor használták a tó vizét, nemcsak gyógyításra, hanem bőrcserzésre is.

A falu szép nevét, amely az égerfákra utal, a magyar középkorban kapta, ekkor épült gyönyörű temploma is. „Sub turcis” azaz a török alatt – más településekhez hasonlóan – sorvadt, pusztult. 1735-ben tűnik fel ismét a lakott helyek említésénél. „Fölszélről (észak) Karmacs, „alszélről” (dél) Szentandrás határolja. Német telepesei hamar megmagyarosodtak, katolikus lakói közt zsidók is éltek. Mindennapjait szépen mutatja be a szerző, bőséges „vallományi” (telekkönyvi) anyaggal dokumentálva állításait. 1906-ban Szentandrásához csatolják, de Hévízfürdő fejlődése egy időben a találgató Zalaköszvényes nevet szerzi a falunak. A társadalmi igazságtalanság a szegényebbeknek csak a tó lefolyócsatornájában nyújtott fürdési lehetőséget. Tanulságos párhuzamot von Hévízszentandrás és Egregy közt, a két települést sok szál köti egymáshoz, az előbbi jóval fejlettebb, villanyt is előbb kapott.

Nagyon érdekes a fürdőzők társadalmi helyzetének, megoszlásának elemzése. Idézi Móríc Zsigmondot, aki Rokonok című regényében említi a hévízi fürdőzés szokásait és illemszabályait. Szeretettel említi Egregy „szürke, lapos” köveit, amelyekből Hévíz kiépült.

Orvostörténetileg is érdekes a köpölyözés leírása, ami 1923-as betiltása után még negyedszázadig kedves paraszti gyógymódnak számított. Részletesen foglalkozik a második világháború viszonytalanságaival. Már nem kell elhallgatnia az orosz fosztogatásokat sem. Nagyon jók a kötetet záró visszaemlékezések, ezekben ábrázolja a régi paraszti életet; az étkezés, a szokások leírása különösen megragadó. Itt kell szólnunk a kiváló kép-anagról, amely színekben is bővelkedik. Osváth Miklós festményei szép részleteket villantanak fel az egregyi tájról. Jól csatlakozik a történelmi anyag-

hoz a Séta Egregyen című rész, amely valóságos „bédekker” lehet a látogatók számára.

Jegyzetanyag, térképek segítik a témában való további elmélyülést, megadva a monográfia tudományos rangját is. (Szerzői kiadás, Hévíz, 2001.)

Róbert Péter

Néhány értékes honismereti kiadványsorozatról

Az utóbbi időben örvendetesen megszaporodott a komplex helytörténeti-honismereti tárgyú kiadványsorozatok száma. Ezek a sorozatok általában a korábban nem különösebben kiemelt, nem az érdeklődés előterében álló területeken, településeken, intézményekben jelennek meg. Bár széleskörű társadalmi összefogás mellett jelennek meg, mindig megtalálhatók a lelkes szakemberek is, akik nemcsak elindították, elfogadtatták ezeket a kiadványsorozatok, hanem gondoskodtak-gondoskodnak megfelelő szerzőgárdáról is. Ezeket a kezdeményező szerkesztőket-kiadókat, valamint a szerzőket leginkább a patriotizmus, a szülőföld szeretete, a szeretett táj és település minél jobb megismerésének és másokkal való megismertetésének a vágya jellemzi. Sok esetben gyakorlati szempontok is előkerülnek írásaikban: területfejlesztés, természetvédelem, falusi turizmus, földrajzi, táji és történeti földrajzi motivációk, történeti, művészeti és irodalomtörténeti, irodalmi-, művészeti, műemléki, műemlékvédelmi, etnográfiai, népművészeti stb. kérdések, feladatok.

A megemlíthető kiadványsorozatok között van folyóirat jellegű is, mint amilyen a már az ötödik évfolyamán is túl lévő *A Borsodi Tájház Közleményei* Edelényben, ebben a feltörekvő városkában megjelenő sorozat. Név szerint megnevezve, a kiadványsorozat mögött az edelényi Művelődési Központ, Könyvtár és Múzeum, *Hadobás Pál* igazgató és a környéken több mindent elindító, megszervező *Laki-Lukács László* szerkesztő áll.

A kiadványban (a 7–8/2000. szám alapján) történeti értékű ünnepélyek, ülések, tanácskozások, kiállításnyitások stb. megnyitóbeszédeit, történelmi cikkeket, rövid tanulmányokat (A szalonai és szendrei források ismeretessége a XVIII. században; Bódva-parti paradicsom címmel a hangácsi Ragályi- majd Szekrényessy-féle évszázados udvarház és könyvtár történetéről; megemlékezést a 125 éve született Koltai (Kaszner) Ernőről; Béres János és Kisfalusi János köszöntéséről, Adatok Hangács község és református egyháza történetéhez, továbbá Fejezetek Borsod vára, Borsod község és a borsodi iskola történetéből című helytörténeti tanulmányokat; dr. Kovássy Zoltánról pedig

adatgazdag nekrológot) olvashatunk sok-sok apró, helyi értékű, jobbára hírszerű közlemény mellett.

Az Edelényhez közeli, leginkább csak a szakemberek által ismert kistáj (tájegység) a *Galyaság*. Legjobb, ha meghatározásához a Filep-Kósa-féle *A magyar nép táji-történeti tagolódása-t* (1975) idézzük. Észert a „Galyaság az egykori Torna és Gömör megye Borsoddal határos részének tája a Bódvától nyugatra, Aggtelek-Rudabánya között. Eredetileg zárt erdővidék volt. Egyes részei karsztosodtak. A filoxérvész (1880-as évek) jelentékeny paraszti szőlőművelése volt. Népi kultúrája számos archaikus vonást őrzött meg. Területéről a XIX. század második felétől sokan kíváncsoroáltak Észak-Amerikába.” A *Galyasági Füzeteket* Bogsán Gyula „mozgatja” és a Galyasági Településszövetség adja ki, *Perkupán*. A Galyasági Füzetekből eddig hat szám jelent meg. Az első számot *Bogsán Gyula* írta: (galyasági) tájleírás ételekekről. A második szám is tőle származik és táplálkozással, ételkészítéssel, konzerválással foglalkozik: *Gombatar-tósítás házilag* címmel. A harmadik szám kimondottan néprajzi jellegű: *Horváth Imre: A varbóci református temető sírjelei*. Nagy értéke a füzetecske-nek, hogy a kis tanulmányt az egyébként festőművész főiskolai tanár-szerző, számos, igen szép és pontos rajza kíséri. A sorozat negyedik számát *Balázs Dénes* írta *Küzdelem a kövek ellen* címmel a galyasági földművesek kövekkel folytatott örök harcát írja le. Az ötödik szám igazi szakmunka. *Détsy Mihály: Egy ismeretlen vár – Szádvár* címmel ismerteti ennek a nemcsak a Galyaság életében nagy szerepet játszó, hanem a hozzáfűződő mondák, regék és egyéb folklórelemek révén szélesebb körben is jelentősnek mutakozó műemlék várnak az építéstörténetét. A hatodik számban *Hajdú Imre: Riportok a Galyaságból* címen tizenkét novellisztikus leírásban ismerteti Szögliget, Szín-Színpetri, Tornakápolna, Teresztenye galyasági falvak és közvetlen környezetük földrajzi, történeti, néprajzi, népelembeli érdekességeit.

Kicsit kír a sorból a most megjelent *Tiszafüredi Füzetek* 1. száma, *Füvessy Anikó* szerkesztésében és a *Tariczky Alapítvány* kiadásában. A csinos, színes fedőlappal, sok szövegközi rajzzal megjelent első szám egyetlen tanulmányt közöl, *Füvessy Anikó: A tiszafüredi nyereg* című munkáját, tizenhat oldalon. Bár a folytatásra nézve semmiféle felvilágosítást sem lehet találni a könyvecskében, biztos tudhatjuk, hogy a sorozat következő számai is egy-egy tanulmányt fognak közölni. Sőt azt is megkockázthatjuk, hogy ezek a tanulmányok főleg néprajzi munkák lesznek és szorosan kapcsolódnak a tiszafüredi *Kiss Pál Múzeumhoz*. Forgatva a füzetecske-t nem kívánhatunk mást, minthogy mielőbb jelenjenek meg a sorozat újabb és újabb számai.

Dankó Imre

Honismereti Bibliográfia

Babót. Fejezetek egy rábaközi falu történetéből és néprajzából. Összeállította: *Szabó István* és *Császár Attila*. Kiadja az Önkormányzat. Babót. 2002. 120 old.

Babus Zoltán: Jászsági honvédek a II. világháborúban. 2002.

Balaton ősztől tavaszig. Fotóalbum. Szerk.: *Győri Lajos*. Magyar Fotóművészeti Alkotócsoportok Országos Szövetsége. 2002. 80 old.

Barczy Attila – Lóczy Dénes – Penszka Károly: Dunántúli domság. Balaton-medence. Környezetvédelmi és Környezetgazdálkodási Felsőoktatási Alapítvány. Gödöllő, 2001. 50 old.

Bariska István: Kőszeg-hegyalja – látnivalók. *Tájak, korok, múzeumok Bariska István:* A kőszegi bor. Escort 96 Bt. Kőszeg. 2001. 48 old.

Barsi Ernő: Szülőfalum, Sály közszeg iskolája. Kiadja az Önkormányzat, Sály – Ménfőcsanak Népiskola, Győr. 2001. 165 old.

Barsi Ernő: „A távoli szekerem”. Népi ismeretanyag a magyar költők verseiben. Ménfőcsanak Népiskola. Győr. 2000. 100 old.

Bartha Júlia: A Kunság népi kultúrájának keleti elemei. *Studia Folkloristica et Ethnographica* 44. Debrecen, 2002.

Bayer Zsolt: Régi magyar kalendárium. Kariosz. Kiadó. Bp. 2002. 132 old. – Régi fotográfiákon megörzött, immár eltűnt magyar valóság emlékei.

Bácsország. Vajdasági honismereti szemle. Szabadka, 2002. október–december 122 old. – A tartalomról: *Tonković Stevan:* O Bunjevcima, narodnoj nošnji i Božicu kod Bunjevaca (A bunjevácok népviselete és karácsony a bunjevácoknál); *Kiss Mária:* A Baja környéki délszlávok szokásformái; *Mándics Mihály:* A bácskai bunjevácok hitélete; *Mirk Zsuzsa:* A bukovinai székelyek Bácskába telepítése az egyházi források tükrében (1941–1944); *Zorn Antal:* A Bácskába telepített bukovinai székelyek menekülése az emlékezetben; *Szöts Zoltán:* Bukovina, mit vétettem?; *Szöke Anna:* A karácsonyi ünnepkör szokásvilága egy cselédors tükrében; *Kalapis Zoltán:* December Tóiban: Egy észak-bánáti telepítvényes falu szokásrendje; *Kovács Endre:* A mezei démonok világa; *dr. Sövény Mihály:* A bácsalmási harangok; *Katona Csaba:* A balatonfüredi színház létrejöttének Bács megyei vonatkozása; *Kurina Veres Gusztáv:* Kiveszőben a magyar zenei kultúra egy fontos része [a cigányzene]; *Horváth József:* A komló természetése egykor a Vajdaságban; *Weissenbeck József:* A bácsföldvári Tiszahát Hegyközség keletkezésének története; *Leibach István:* Agarászat; *dr. Virág Gábor:* A feketisci református iskola története II. (1805–1870); *Megyer József:* A piaristák és a délvidék; *dr. Vékony László:* Csantavéri népművelési törzslap; *Dobai József:* Az oktatás kezdete [Torontál-Tordán]; *Szedlár Rudolf:* A csantavéri és környékbeli vasutak fénykora; *Köcsis Antal:* A verbászi református egyház; *dr. Vékony László:* A [sátoraljujhelyi] Magyar Kálvária

rövid története; *Kovács Mária:* Volt egyszer egy Ustorka; *Losonc Iván:* Torda és a bánsági telepítések; *Mojzes Antal:* Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc leállította a bajmoki uradalmi ház építését; *Lénárd Miklós:* Egy kérelmetlen radikalista [Szkenderovics János]; *Németh Ferenc:* Csóka évszázadai; *Németh Ferenc:* A nagyberecskerei nyomdászat története 1847–1918 (3.); *Mezei István:* Adalékok az építőipar történetéhez falunkban [Torda]; *Lányi Károly:* A Polgári Kaszinó Egyesület [Zombor]; *Nagy Tibor:* Az ismeretlen Fernbach Bálint [vadász]; *dr. Virág Gábor:* Topolya mezőváros fekete krónikája; *Szemerédi Magda:* Tiltások és javaslatok – A gyermekáldáshoz fűződő szokások most és valaha Adorjánon; *F. Cirkl Zsuzsa:* Egy festmény és egy monográfia; *dr. Gulyás Gizella:* Adalékok Than képeihez és Engerth, valamint Eisenhut Zentai csatájához.

Bényei Miklós: Speciális könyvtári tevékenységek. A helyismereti munka alapjai. Könyvtári Intézet. Bp., 2002. 32 old.

Bodrossy Leó: A Balaton regénye. A Balaton és a Bakony-vidék kultúrtörténeti fejlődése. Minerva. 2002. 612 old.

Bozsóki Pál Gerő: Királyok és királynék városa: Segesd. Kiadja az Önkormányzat. Segesd. 2001. 224 old.

A brennbergbányai Általános Iskola – grundschule – 75 éves jubileumára. Kiadja az Iskola. Sopron. 2002. 96 old.

Budai Jánosné: Az igali iskola története. Kiadja az Önkormányzat. Igal. 2002. 304 old.

Czeplédy Ilona: A berhidai középkori templom. *Tájak–Korok–Múzeumok kiskönyvtára* 612. Bp. 2002. 16 old.

Czingráber András: Egy Répce-menti település, Zsira község története. Kiadja az Önkormányzat. Zsira. 2001. 253 old.

A Csíkszeredai Márton Áron Gimnázium Évkönyve, 2001–2002. Csíkszereda, 2000. 178 old. – A tartalomról: *Borsodi László:* Emlékidőző ballagás; *Miklós József:* Elhunyt tanáraink; *Antal Imre:* Mindennapi történelmünk; *Orbán Zsolt:* Kossuth székelypolitikája; *Miklós József:* Csatka, a búcsúhely; *Varga László:* Hangulatjelentés helyett – visszatér a 2001/2002-es tanévre; A tanév krónikája; Sportkrónika; *Sata Klára:* Bolyai nyári akadémia; Tanáraink tudományos tevékenysége; *Miklós József:* Könyv az európai nyelvekről; Diákjaink tudományos tevékenysége.

Csorba Mihály: Érsemjén. *Partiumi Füzetek* 20. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad. 2002. 123 old.

Daloló Gyékényes. A Gyékényes Népdalkör múSORA, 1979–1988. Szerk.: *Pintér József.* Kiadja az Önkormányzat. Gyékényes. 2002. 23 old.

Desewffy-Horváth Marietta: Régi jó soproniak, érdekes emberek, történetek. Perkováts Tamás. Sopron. 2002. 301 old.

Dukrét Géza (szerk.): Turulmadaras emlékműveink a Partiumban, Bánságban és Erdélyben. *Partiumi Füzetek* 20. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárdai Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad. 2002. 170 old. – **Borbély Gábor:** Milleniumi emlékműveink, I. ő.; A turulmadár fogalomköre; Nagyven település emlékművének bemutatása.

Emlékszel... Vallomások, emlékek, gondolatok a somogyjádi Illyés Gyula Általános Iskoláról. Kiadja az Iskola. Somogyjád. 2002. 36 old.

Endrédy Vendel fogságának hiteles története. Szerk.: *Endrédy F. Csanád OSB.* „Szent Benedek” Idősek Háza Alapítvány. Sopron. 2002. 32 old.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület közlönye. 2002. 4. 32 old. – A tartalomról: *dr. Gereoffy Ferenc – Vadász Sz. István:* Beszámoló az EKE XI. Vándortáboráról; *Szőcs Miklós:* Túrúzás Gyergyó felső vidékein, *Varga Éva:* Erdei iskola Pálpatakán; *Bagaméri Béla:* Szentgyörgyhegyen át a Morgóra; *Pálkovács István:* Sikeres EKE ünnepség és kirándulás a Bánságban; *Orosz József:* Közéleti kávéház Brassóban; *Ajtay Ferenc:* Magyar hegymászó a Csomolungmán [Erőss Zsolt]; *Schneider Alfréd:* Tavasz kirándulás Attilához; *Halász Péter:* Mozgalmunk folyóirata a Honismeret.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület közlönye. 2003. 1. 32 old. – *Egri Ferenc:* A fonáciai (fonóházai) barlang; *Tóthpál Tamás:* A szervezett turizmus kezdetei Erdélyben; *Ajtay Ferenc:* ifj. dr. Xántus János emlékezete; *Bagaméri Béla:* Barlangász emlékezés dr. Xántus Jánosra; ifj. dr. Xántus János: Kelta temető a kolozsvári Bivalyretén; *Puskás Kolozsvári Frederic:* A tászkot-tetői „iratos” kövek; *Kreacsák László:* Féljünk-e a viperától; *Márk-Nagy János:* Bányameddők Szatmár és Máramaros megyék területén; *Gödri Barna:* Szombatfalvi-völgyi túra; *Bánhidai Attila:* Tisztújítás a Magyarországi Kárpát-Egyesületnél; *Kerekes Ibolya:* Egy év a Marosvásárhelyi EKE életében; *Bogdán Imre:* Félvér lótenyésztés.

Édes Anyanyelvünk. Az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata. 2003. 1. 20 old. – A tartalomról: *Grétsy László:* Anyanyelvünk védelmében; *Balázs Géza:* Nyelvökölógiai gondolatok; *Hegedűs Attila:* Anyanyelvi fórum az interneten; *Fodor István:* Stílustalanság és udvariatlanság a beszélt nyelvben; *Minya Károly:* Falvédőfeliratok; *Kováts József:* „Anyanyelvi szinten”; *Adamikné Jászó Anna:* A 4. Országos Kossuth Szónokverseny és retorikai konferencia; *Komoróczy György:* Árkosi tanácskozás a számítógépes nyelvezetről; „Ha híven szölok, szépen szölok” – Az Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny 30. országos döntője; *Rubóczky István:* Éltető anyanyelvünk – Írások Grétsy László 70. születésnapjára.

Éger György – Szesztay Ádám: Alsóór. *Száz magyar falu könyvesháza Kht.* Bp. 2002. 146 old.

Fakász Tibor: Az 1956-os forradalom a dorogi járásban. *Dorogi füzetek* 23. Dorog 2000. 274 old.

Fábián László: Keresztapám háza [Zsennye]. Vas Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesület. Szombathely. 2002. 21 old.

Fejes Sándor: A pápai-csornai vasút története a pápai sajtó tükrében. *Jókai füzetek*, 31. Jókai Mór Városi Könyvtár. 2001. 98 old.

Fenyősi László: A Dráva. Természeti értékek a Duna-Dráva Nemzeti Park somogyi területén. Kiadja a Nemzeti Park. Pécs. 2002. 30 old.

Forgó István dr.: Makó város történeti kronológiája kezdetektől 1983-ig. Makó. 2001. 153 old.

Forgó István: Volt egyszer egy Múzeumi Baráti Kör. *Az Erdei Ferenc Társaság füzetek* 15. Makó, 2002. 52 old.

Gál József: Marcali. Városmult képeslapokban. Szerk.: *H. Radics Márta.* Múzeum Alapítvány Kuratóriuma. Marcali. 2002. 122 old.

Gyenesi István (főszerk.): Értékteremtő Somogy az ezredfordulón. Kiadja a Megyei Önkormányzat. Kaposvár. 2002. 260 old.

Győr a 21. sz. küszöbén. Szerk.: *Bunovác Dezső* és *Tuba László.* CEBA Bp. 2002. 329 old.

A Győri Ipartestület zászlójának krónikája. Fel. szerk.: *Hancz István.* Győri Ipartestület. Győr. 2001. 62 old.

Győri tanulmányok, 26. Homo ludens, tudományos szemle. Fel. szerk.: *Bana József.* Kiadja a Megyei Jogú Város Önkormányzat. Győr. 2002. 171 old. – *Aradi Gábor:* Népszerű játékok és szenvedélyes játékosok Tolna megyében a XIX. sz. ötvenes éveiben; *Csekő Ernő:* Sorhúzás, furfang, csel, család – játék a választásokkal a dualizmus korában; *Katona Csaba:* A „nemzet bárója” [Bizay Mihály], aki már életében legenda lett; *Kárpáthy Magdolna:* A játékról ad-hoc szemlélettel; *Kósa László:* Törekvések játékkaszinó létrehozására Budapesten; *Kriston Vizi József:* A magyarországi játékkultúra állami támogatása a XIX. sz. második felében; *Márfi Attila:* Vándorszínészet a Dunántúlon, különös tekintettel Pécsre; *H. Orlóczy Edit:* Utazócirkszok Magyarországon a XX. sz. elején; *Récsei Balázs:* A mindenkor nevető „Vadászsiusz”; *Sáry István:* Győr város óvodái a XIX. sz.-ban; *Szentiványi Tibor:* Játékok és játszás a XX. sz.-ban.

Győri tanulmányok, 27. 1956. III. Fel. szerk.: *Bana József,* kísérő tanulmány és jegyzetek: *Szokolczai Attila.* Kiadja a Megyei Jogú Város Önkormányzat. Győr. 2002. 83 old.

Győr-Moson-Sopron megye népművészete. Szerk.: *Kücsán József* és *Perger Gyula.* Kiadja a Megyei Múzeumok Igazgatósága. Győr. 2002. 559 old. – *Timaffy László:* Táj és ember; *Dominkovits Péter:* Győr, Moson és Sopron vármegyék történetéhez (1526–1950); *Domonkos Ottó:* Céhemlékek; *Filep Antal:* Építkezés; *Sabján Tibor:* Kályhák; *F. Tóth Zsuzsanna:* Lakáskultúra; *Balázs György:* A gazdálkodás tárgyai, a házköri munkák díszített eszközei; *Domonkos Ottó:* Pásztorfaragások; *Domonkos Ottó:* Szövés, festés; *Szalontay Judit:* Hímzés; *Balogh Jánosné Horváth Terézia:* Két nemzetiségi példa; *Balogh Jánosné Horváth Terézia:* Az öltözködés és a viselet, mint népművészet; *Szalontay Judit:* A csornai viselet; *Csupor István:* A fazekesség; *Perger Gyula:* A

vallásos élet és a népszokások tárgyai; *Csécs Teréz*: Válogatott bibliográfia.

Haas György: A szabadság tábormoka: Bartha Albert. Kariosz Kiadó, Bp. 2002. 290 old.

A Hansági Múzeum Évkönyve, 1999–2000. Szerk.: *Szentkúti Károly*. Kiadja a Múzeum. Mosonmagyaróvár. 2001. 84 old. – *Szentkúti Károly*: A Hansági Múzeum tevékenysége 1999–2000; *Pusztai Rezső*: A Moson-magyaróvári társas közlekedés krónikája (1867–1949); *Enzsöli Imre*: Kovács János tábormok élete, kitüntetései; *Thullner István*: A Moson megyei Heideboden és heidebauerek: A mi németjeink; *Aszt Ágnes*: Mai „igazlátók”; *Városi Ágnes*: Kultúráváltás és népi verselés egy újrónafői példán keresztül.

Harangozó Ferenc: A csendlakai parókiától a szibériai hőmezőkhöz: kilenc év börtönökben és munkatáborokban. Gyürki László. Kőrmend, 2001. 173 old.

Harangozó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti Lapja. Nagyvárad, 2003. 1. sz. 8. old. – A tartalomról: *Veres Kovács Attila*: Amerikás magyarok; *Csűrű Attila*: Váradless temploma 150 éves.

Harangozó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti Lapja. Nagyvárad, 2003. 2. sz. 16. old. – A tartalomról: A zilahi Kálvineum hazatért; *Józsa Gyöngyi*: Hálaadás Érmihályfalván.

Hargita Kalendárium. Fel. szerk.: *Surány István*. Hargita Népe Kiadóvállalat. Csíkszereda, 2003. 160 old. – A tartalomról: *Oláh-Gál Elvira*: Idő- és álmotutazás Moldvában; *dr. Horváth Gyula*: Székelyföld a 21. sz. elején; *Kosztai Csaba*: Kistérségi szerveződési folyamat Hargita megyében (1998–2002); *Komoróczy György*: A nyelv művelés és a székelyföldi regionális köznyelv; *Adamovits Sándor*: A nagy mecénás: emlékezés báró Kemény Jánosra, születésének 100. évfordulóján; *Sombori Sándor*: Gaál Sándor, a tudós; *Mirk László*: A munnyator; *dr. Balázs Lajos*: Párválasztó játékok Csíkszentdomokoson; 300 éve kezdődött a Rákóczi-szabadságharc; *dr. Garda Dezső*: A székely határőrezredek részvétele az 1788–1790 közötti osztrák-orosz – török háborúban; *Pál-Antal Sándor*: Csíkszereda – korábbi, mint eddig gondoltuk; *Beyer László*: A gyergyószárhegyi Lázár-kastély latin feliratai egykor és napjainkban; *Czirják Károly*: A maroshévízi Urmánczy-család története; *Olti Gusztáv*: A csiki oktatásügy, 1944–1945; *Novák Zoltán*: Így kezdődött: pártszervezés [román, kommunista] a Székelyföldön; *Oláh Sándor*: Csík rajoni hangulatok, 1951–1955; *László Márton*: Kollektivizálás Székelyudvarhely rajonban; „Kelt Csügés, 1952. november...”; *Mihály Zita*: A Hargita megyei értékvédelem szempontjai és eredményei; *Pomjánék Béla*: Csíkszépvíz tölglyafültetvénye.

Három évtized a Parkban. A patalomi Park Szociális Otthon emlékkönyve. Szerk.: *Varga Zsolt*. Kiadja az intézmény, Patalom. 2002, 123 old.

Hárs József: Fertőrákos. Szerk.: *Jászberényi Ferencné, Néma Sándor*. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Bp. 2000. 207 old.

Helyismereti Könyvtárosok VIII. Országos Tanácskozása, 2001. Szerk.: *Sipos Csaba*. Megyei és Városi Könyvtár. Kaposvár. 2002. 85 old.

Henkey Gyula: A csallóközi magyarok etnikai embertani képe. Alistál és környéke, Bős, Nagymeny, Dunaszerdahelyi járás. *Gyurcsó István Alapítvány Könyvek* 24. Dunaszerdahely 2002.

Herényi István: Helytörténeti lexikon, 800 – 1400. Nyugat-Magyarország az Árpádok és az Anjouk korában. Szerző. Velem 2000. 815 old.

A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLI. Szerk.: *Veres László* és *Viga Gyula*. Kiadja a Múzeum. Miskolc, 2002. 512 old. – *Ringer Árpád*: A Szeletai- és Aurignaci-kultúra a Bükk hegység középső- és felső-paleolitikumának konosztatigráfiájában; *B. Hellebrandt Magdolna*: Edelény, Szendrő és Izsófalva vízvára; *Pusztai Tamás*: Kelemér-Mohosvár 2000. évi feladatai; *Boldizsár Péter*: A diósgyőri vár egy Anjou-kori kályha; *Sós István*: A boldogkői vár a XVII. századi inventáriumok tükrében; *Takács Béla – Veres László*: A szoldobágyi és szelestyei üvegutak története II.; *Csiki Tamás*: Zemplén vármegye dualizmus kori rajza; *Frisnyák Zsuzsa*: Szekerezés a vasutakhoz – A magyarországi vasútállomások vonzaskörzetei, 1895; *Dobrossy István*: Miskolc XIX–XX. századi városrendezési tervei és megvalósulásuk; *Pirinti Andrea*: Apró tárgyak Napóleon kultuszának jegyében; *Goda Gertrud*: A magyar szőlő- és borkultúrájának emléket állító két historikus szoborról (Colmar, Sajógömrő); *Hoffmann Tamás*: Mit írnak a néprajzosok a történelmi korszakokról?; *Siska József*: Bodroközi átkelőhelyek; *Mízer Lajos*: Családnevek Cserépfaluban (1700–1974); *Tóth Arnold*: XVIII–XIX. sz.-i vöfélyversek egy kisgyőri népi kéziratos gyűjteményben; *Sümei György*: „Az etnográfus mindenütt talál tanulmányozni valót (Győrffy István levelei Lükő Gábornak, 1931–1933); *Viga Gyula*: A gazdaság, társadalom és kultúra változása a Bodroköz XVIII–XIX. sz.-i műveltségében; *Hegyessy Gábor*: természetrajzi kutatások a sátoraljujhelyi Kazinczy Ferenc Múzeumban (1902–2002); *Gulya István*: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei múzeumi hálózat jövőjének alternatívái az új évezred kihívásai, a regionális politika és az európai uniós csatlakozás tükrében; *János István*: Bacchus és az iskoladráma Hegyalján; *Balázs Géza*: A mézes pálinkák története és népi hagyománya; *Cseh Fruzsina*; Feliratos falvédők Harsányban; *T. Szabó Tímea*: Múzeális értékű földtani és ásványtani tankönyvek bibliográfiája (1868–1945); *Hiágy Ágnes*: A múzeum könyvtára; *Rémias Tibor*: Borsod-Abaúj-Zemplén megyében élő kisebbségek településének körülményeiről, a megyén belüli elhelyezkedésükről; *Kovács Dániel*: Nagy Géza életműve.

Hédervár. Írta: *Néma Sándor* és *Smuk Péter*. Szerk.: *Jászberényi Ferencné*. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Bp. 2000. 178 old.

Hímzés, faragás, szövés Sopronban. Soproni Művelődési Házáért Alapítvány. Sopron. 2001. 76 old.

Honismeret az ezredfordulón. Somogyi arcok, vallomások. Kiadja a Somogy Megyei Honismereti Egyesület. Kaposvár, 2002. 154 old. – *Halász Pé-*

ter: Ajánlás; Cseppben a tenger (G. Jáger Márta); A honismeret holnapjáért (Károly Irma); Olyan, mint az oxigén... (Gál József); A nyelvjárásoktól a népszokásokig (Király Lajos); Paraszthitesz ambroz az asztalon (Kapitány Rosolya); A múlt kutatás mindenese (Horváth Aladár); A mesztegnyői faluház lelke (Kövesdi Tiborné); Csepinszky csöndes magánya (Csepinszky Mária); Meséltették az öregeket (Mike Györgyi); Hajadonfőtt beszél Istennel (Matyikó Sebestyén József); A gyökerek nem szakadnak el (F. Bodó Imre); Otthon legyünk a világban (Horváth József); Koppányi lakodalmas a színházban (Bősze Gábor); Csak a szép emlékek jönnek elő (Hosszú László); Pafalon a csillagos ég (Móring József Attila); Szobájában a múlt (Mihály Gyula); Betyárhítoriáktól Somogyiszil történetéig (Marek János); Kelta sírok a zamárdi Szamárdombon (Freisz Kázmér); Kötetbe rendezett kaposi történetek (Szöke József); Elveszhetnek a jövő építőkövei (Simon József); A boldogság nem pénzben mérhető (Pálffy István); Nagy becsben a buzsáki boszorkányos (Tóth Pálné); A népművészet szolgálatában (Orbán Gézáne); Lópatkó ágyúgolyóval (Sípos Imre); Az élettől kapta a diplomáját (Rózsás Márton); Csodabogarak igaz története (Tóth Tibor); A könyvtáros kincsei (Sípos Csaba); Feltárni az ismeretlen (Kálmán András); Helytörténet a város dolgozószobájában (Bertalan Béla); Fődj Nagyberkiért (Frech József); Frontemberek jobbkéze (Sándor Mária); Betyárok, haramiák, pandúrok nyomában (Berta Gyula); Sok száz szempárnak ismerős a lépte (Róka Gyula); Ifjonti hévvel Vikár szemlémében (Bank Lajos); Életere kelti a regényalakokat (Koltay Péter); Sorok mögött sorsok (Tóth Jenő); Emberközelpben a történelem (Minczinger Katalin); A fogorvos csodatevő forrása (Tóth Sándor); Évtizedek Bizéért (H. Rádics Mária); Szíve közepe Bodvica (Horváth Ferenc); Bilicke és a foghagymás rizike (Ott Györgyné); A kutatás az életet is hosszabbítja (László István); Nágocs budapesti krónikása (Kiss Tamás).

Horváth J. Gyula: Az ibafai papnak fapípjája van. (Népköltészet, sláger, faluhagyomány és az emberek, akik ezek mögött állnak). Almamellék, 1999. 71 old. – *Reitzer Pálné Gál Éva:* Fejezetek a dohánzás történetéből.

Horváth Zoltán: Sopron önkormányzatának jogai és címerei. Várostörténet, 1277–2002. Kiadja az Önkormányzat. Sopron. 2002. 116 old.

Horváth Zoltán: A soproni népszavazás sikere: 1921. december 14–17. Kiadja az Önkormányzat. Sopron. 2001. 16 old.

Iratok a kisegítő munkaszolgálat, a zsidóüldözés történetéhez, 1. Jegyzeteltes: Gázi József, szerk.: Szita Szabolcs. Magyar Auschwitz Alapítvány Holocaust Dokumentációs Központ. Bp. 2002. 102 old.

Jankó János: Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának kiállításához, 1898. *A Néprajzi Múzeum Tudománytörténeti Kiadványsorozata Series Historica Ethnographiae* 12. Szerk.: Szemke Endre és Gráfk Imre. Néprajzi Múzeum. Bp., 2002. 252 old.

Jászberényi Ferencné: Győri tanulmányok reperióduma 11–25. sz. kötetekhez (1991–2001). Győri

ri tudományos füzetek. Tudományos közlemények 9. Győr Megyei Jogú Város Levéltára, 2002. 94 old.

Jászság. Fotó: Kornis Péter, szöveg: Alexa Károly. Tájak, Korok, Emberek. Kiadja a Magyar Könyvklub és a Jászságért Alapítvány. Bp. 2001. 135 old.

Józsáné Nagy Erzsébet: Gyermejátékok Győrújbaráton. *Baráti Honismereti Füzetek* 1. Kiadja az Önkormányzat. 2001. 83 old.

Karli László: Győrszentiváni képeskönyv. Szerző, Győrszentiván. 2002. 110 old.

Katona Livia: A csallóközi és a mátyusföldi zsidó iskolák története 1845–1945. *Katedra füzetek* 9. Liliium Aurum. Dunaszerdahely. 2001. 49 old.

Kenessei Károly: Nagycenk. Szerk.: *Jászberényi Ferencné, Néma Sándor.* Száz magyar falu könyvesháza Kht. Bp. 2002. 175 old.

Király Lajos: „Híres betyár vagyok...” A betyár alakja a somogyi népköltészetben. Kiadja a Somogy Megyei Honismereti Egyesület. Kaposvár, 2002. 206 old.

Kis Miklós: 110 éves Sopron vízellátása (1892–2002). Sopron és Környéke Víz- és Csatornamű RT. Sopron. 2002. 95 old.

Kiss Gábor – Mayer László: Kincses Szombat hely. B. K. L. K., Szombathely, 2002. 46 old.

Komjáthy Kálmán: Tíz éves a Hagományörzők Baráti Köre. Kiadja a Baráti Kör. Körmen, 2002. 38 old.

Kondicsné Kovács Éva – Szinetár Miklós: Körmen, a mi városunk: honismereti olvasókönyv. Csaba József Honismereti Egyesület. Körmen, 2002. 114 old.

Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti statisztikai helységnevtára 19. Győr-Moson-Sopron megye. KSH. Bp. 2002. 42 old.

Kovács József László válogatott irodalomtörténeti, helytörténeti írásai. Sopron. 2002. 254 old.

Kovács Lajos: Millenniumi olvasókönyv. Dorog a nyomtatott és írott irodalmi emlékezetben. Dorog. 2001. 63 old.

Kóka Rozália: Hadikfalvi betlehemes. Fekete Sas Kiadó. Bp. 2002. 72 old. + CD – *Tari Lujza:* Bevezető, *Kóka Rozália:* Házi házi járván; Hadikfalvi csobánolás.

Laklia Tibor: Babócsa és a babócsaiak a II. világháborúban. Kiadja az Önkormányzat. Babócsa. 2002. 115 old.

Lévai József György: A virágos Kaposvár. A XX. sz. első évtizedeinek érdekes eseményei a somogyi sajtó tükrében. Megjelent a Kaposvári Városcsépítő Egyesület gondozásában. 1999. 152 old.

Lévai József György: Török világ Kaposváron. Megjelent a Kaposvári Városcsépítő Egyesület gondozásában. 2002. 69 old.

Lévai József György – Puskás Béla: Tűzvonalban (Háborús történetek). Megjelent a Kaposvári Városcsépítő Egyesület gondozásában. 2002. 164 old.

Liszka József: Galánta 1899–1999. Liliium Aurum. Dunaszerdahely. 1999. 169 old.

Liszka József: A szlovákiai magyarok néprajza. Osiris – Liliium Aurum. Bp. – Dunaszerdahely. 2002. 542 old.

Magyar Kálmán: Szent István államszervezésének régészeti emlékei. Kiadja az Önkormányzat. Segesd. 2001. 311 old.

Makói Honismereti Híradó. Kiadja a Makó Városi Kulturális-Közművelődési Társaság. 2002. 2. 39 old. – *Bogdán Károly:* A makói országszülő története; *Szabó Jenő:* Makó és környezete vasúthálózatának kiépítése; *Szabó Jenő:* Gyümölcsstermesztés Csanád vármegyében 110 évvel ezelőtt; *Siket István László:* Sport a természet tenyerén; *Görbe Sámuel:* Fogathajtó versenyző; *Zsikai István:* Katonanaplóm; *Rácz Sándor:* Kossuth-kronológia; *Vass József:* Munkásházak építése Óföldréken; *dr. Forgó István:* A kétkamarás országgyűlés bevezetése Magyarországon.

Máté Mártonné: A kaposvári óvodák története, 1871–2001. Kiadja a Megyei Jogú Város Óvodavezetőinek Munkaközössége. Kaposvár. 2001. 132 old.

Megy a gyűrű. Népi gyermekjáték- és táncdal-lamok, népdalok. *Szabó Éva* gyűjtése. Kiadja az EMKE Maros megyei szervezete. Marosvásárhely, 2002. 41 old.

Mezőörs, Mindszent és vidékének helytörténete. Szerk.: *Gyurkovics Réka* és *Szabó Gyula.* *Magyar Műhely Füzetek* 3. Magyar Műhely Alapítvány. Mezőörs 2000. 280 old.

Moldvai Magyarország. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda. 2002. 12. 24 old. – A tartalomról: Csángó nap Csíkszeredában; *dr. Balázs Lajos:* Johófiu Jankó – Magyarfalusi csángó népmesék és más elbeszélések; *Bajna György:* Csángók Szárhegyen; *Borbáth Erzsébet:* A szeretet dicsérete; A III. Csángó Oktatási Konferencia zárónyilatkozata; *Kolor Pózás:* Lopás; *Demény Lajos:* A csángó-magyarok kérdése Moldova Ideiglenes Országgyűlésén 1857-ben I.; *Rosetti, Radu:* Despre Ungurii și episcopiiile catolice din Moldova (A moldvai magyarokról és a katolikus püspökségekről); *Halász Péter:* Külsőrekecsin külterületei helynevei; *Mihálydeák Adél:* Klézse-etűd; *Iancu Laura:* Angyalvár; *Ferenczes István:* Moldovának árva népe XXIV.

Moldvai Magyarország. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda. 2003. 1. 24 old. – A tartalomról: *Bilibók Jenő:* Becsengető – A pusztinai általános iskola magyar anyanyelvű csoportjának iskolai lapja; *Mirk Szigónia-Kata:* Bokrétaba kötögetem vala (Halász Péter könyvéről); *Szabó Gyula:* Elektrokardiogram (csángó csillagzat alatt); *Halász Péter:* Külsőrekecsin külterületi helynevei; *Demény Lajos:* A csángó-magyarok kérdése Moldova Ideiglenes Országgyűlésén 1857-ben II.; *Rosetti, Radu:* Despre Ungurii și episcopiiile catolice din Moldova (A moldvai magyarokról és a katolikus püspökségekről); *Domokos Pál Péter:* XIX. sz.-i egyházi szematiszmosok; A románvásári tanács [magyar nyelvű] biztonságlevelé 1588-ból; *Iancu Laura:* Figyelünk a Jelenlévőre; *Ferenczes István:* Moldovának árva népe XXV.

Mosonmagyaróvár a Duna és a Lajta ölelésében. Szerk.: *Nagyné Majoros Györgyi.* Mosonmagyaróvári Városvédő Egyesület. Mosonmagyaróvár. 2002. 64 old.

Mosonmagyaróvár a XX. sz. küszöbén. Írta: *Botos Gábor* és *Tuba László.* CEBA. Bp. 2002 225 old.

Múltunk Emlékei. Honismereti, műemlékvédelmi, turisztikai magazin. Kiadja a Művelődés- és Kultúrtörténeti Intézet, KT Lap- és Könyvkiadó, Komárom. Főszerk.: *Dr. Szénássy Árpád.* 2003. 2. 22 old. – *Szénássy Zoltán:* Az elfelejtett Édes Gergely 2.; *Csáky Károly:* Ipolykeszi látnivalói; *Oláh György:* Bolyai János, a magyar teremő gényűs; *Szénássy Árpád:* Egy kis sajtótörténet; *Kováts, A.:* Az újvári török emlékmű építője; *Vágóölggyi Szilárd:* A hagyomány és a jelenkor átvizsgálása – *Andódon; Motesiky Árpád:* Tél a zólyomi várban, avagy virágot Balaszinak; *Weszely Tibor – Kiss Elemér:* 200 éve született Bolyai János; *Szénássy Árpád:* A modern, ma „újra” egyesülő Európa megteremtői: a Habsburgok; A vízimalmok.

Nagy Zoltán: Dunántúli cseréppipa készítő műhelyek és termékeik. A XIX. században. *Fontes castriferriensis* I. Szombathely, 2001. 267 old.

Néma Sándor – Smuk Péter: Hédervár. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Bp. 2002. 180 old.

Néprajzi Hírek. Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság. Szerk.: *Hála József.* 2001. 1–4. 214 old. – A tartalomról: *Faragó József:* Tízéves a Kriza János Néprajzi Társaság; *Vass Erika:* A szegedi néprajzi társaság bányái munkálatai; *Kriza Iláiki:* XXXI. Balladakutató Tanácskozás; *Szuvolszky János:* V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus; *Tari Lujza:* Nemzetközi konferencia Rajeczy Benjamin születésének századik évfordulóján; *Sári Zsolt:* Az Európai Szabadtéri Múzeumok Szövetségének XX. Tanácskozása; *Balázs Lajos:* A Kriza János Néprajzi Társaság tavaszi vándorgyűlése; *P. Szalay Emőke:* Egyházi néprajzi konferencia (Bp. 2001); *Szóllóssy Noémi:* Mi leszünk a jövő kultúrákatútoí?; *Lendvai Kepe Zoltán:* A Kárpát-medence, mint természeti és földrajzi egység; *Geszti Zsófia-Pákay Viktória:* A Tiszaháti Tájmuzeum Farkasfalván; *Szabó Zoltán:* Élő népművészet: XIII. Országos Népművészeti Kiállítás (Bp. 2000); *Knézy Judit:* Majorok népe a Dunántúlon a XVIII–XIX. sz.-ban (Georgikon Major-múzeum, 2001); *Kobzos Kiss Tamás:* Tízéves az Óbudai Népzenei Iskola; *Órsi Julianna:* A néprajzi oktatás időserűsége; *Pusztai Bertalan:* Interkulturális terepmunka: nemzetközi néprajzi szemináriumok a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszékén; *Karikó Sándor:* A XXV. Országos Diákköri Konferencia néprajzi díjazottjai; *Balassa Iván:* Emlékezés Hóman Bálntra; *Halász Péter:* Domokos Pál Péter és a moldvai csángómagyarok; *Nagy Janka Teodóra:* Megemlékezések Tárkány Szűcs Ernőről; *Paládi-Kovács Attila:* Tárkány Szűcs Ernő helye a magyar néprajztudományban; *Lanczendorfer Zsuzsa:* A tudós aranyász: a 85 éves Timaffy László köszöntése; *Hála József:* Erdélyi Zsuzsanna ünneplése; *Kósa László:* Erdélyi Zsuzsanna köszöntése; *Voigt Vilmos:* Egyre magasabb hegyekre hágva: Erdélyi Zsuzsanna archaikus népi imádságai; *Bodó Sándor:* Nagy Olga köszöntése; *Kósa László* levele Nagy Olgának; *Nagy Olga:* Köszönet a kollégáknak; *Becze Márta:* A néprajzkutató Nagy Olga; *Szilágyi Miklós:* Köszöntjük a hetvenöt éves Solymos Edét; *Laki-Lukács László:* „...Orömet kapott a világ...” – A 75 éves Hodossy Gyula Kovács-népművész köszöntése; *Filep Antal:* András-

falvy Bertalan életpályája; *Viczián Zsófia*: „Serkenj fel Bertalan, születésnapodra!” Andrásfalvy Bertalan köszöntése Pécszet; *Paládi-Kovács Attila*: A 70 éves Hoffmann Tamás köszöntése; *Paksa Katalin*: Köszöntjük Olsvai Imrét; *Simon András*: Égető Melinda köszöntése; *Katona Edit*: A 60 éves Balogh Jánosné Horváth Terézia köszöntése, *Órsi Julianna*: Bellon Tibor 60 éves; *iff. Lele József*: A „néptánc-kovács”. A 60 éves Nagy Albert köszöntése; *Keszeg Vilmos*: Péntek János köszöntése; *Bodó Sándor*: Péntek János születési évfordulója; *Linder Béla*: A Hagymányok Háza; *iff. Lele József*: Hagyomány születik? – Muzeológusok fakanállal; *Kardalus János*: 25 éves a gyimesi folklorfesztivál; *Kenyéri Kornélia*: A Néprajzi Múzeum új szolgáltatása: Interneten is elérhető a néprajzi könyvtári adatbázis; *Hála József*: Hírek, tudósítások.

Niszkács Miklós: Soproni borok és ételek: Sopron, Kis-Kárpátok, Burgenland borútjain. Paginatum K. Sopron. 2002. 167 old.

N. László Endre: A dunai aranymosás. Arany-mosó cigányok a Kárpát-medencében. Argumentum K. 2001. 386 old.

„A nyelv ma néktek végső menedéktek...”
Küzdelem a magyar nyelvért három régióban. Szerk.: *Maróti István* és *Székely András Bertalan*. Kiadja az Anyanyelvpolók Szövetsége. Bp. 2002. 206 old. – A tartalomról: *Székely András Bertalan*: Hazánk: Kelet-Közép-Európa – A Szent László Akadémia Kárpát-medencei Régió Tanszékének munkájáról; *Péntek János*: A magyar nyelv helyzete Erdélyben; Csángóföld – kerekasztal beszélgetés (*Duma András, Fodor Katalin, Halász Péter, Petrás Mária, Székely András Bertalan*); *Agoston Mihály*: Elemző gondolatok a határon túli magyarság nemzeti megmaradásáról; *Faragó Ferenc*: Magyar-nak megmaradni Horvátországban; *Bence Lajos*: A szlovéniai magyarság nyelvállapotáról, nyelvi folyamatairól; *Szépflusi István*: A magyar nyelv egész Ausztriában; *Sidó Zoltán*: Magyar nyelvű oktatás; *Csernyicskó István*: A magyarok és a magyar nyelv helyzete Kárpátalján; *Kovács Andor*: A nyugat-európai magyarság nyelvi állapota; A hazai nyelvvédelem feladatai – kerekasztal beszélgetés (*Balázs Géza, Grétsy László, Kolczonay Katalin, Kurucz Gyula, Pozsgay Imre*).

Az Olt. Szerk.: *Jánosi Csaba, Péter Éva, Solyom László*. Kiadja a Csiki Természetjáró és Természetvédő Egyesület. Csíkszereda, 2002. – A tartalomról: *Jánosi Csaba*: Az Olt felső szakaszának tájfelvétele; *Kristó András*: A Csiki-medence vidékének földtani és geomorfológiai viszonyai; *Jánosi Ibolya*: Az Olt-melletti területek növényvilágának általános jellemzése a forrásvidéktől Málnásfürdőig; *Demeter László*: A Csiki-medence gerinces faunája különös tekintettel az Olt árterületére; *Jánosi Kincső*: Az Olt szennyező forrásai; *János Pál*: Történelmi séta az Olt mentén.

Orbáné Horváth Márta: Emlékművek, emléktáblák győri kislekikona. Városi Könyvtár. Győr. 2001. 338 old.

Országos Falugondnoki Kalendárium, 2003. Szerk.: *Csörsz Zelenák Katalin*. Kiadja a Magyar Tanya- és Falugondnoki Szövetség. Vértesacsba, 2003. 263 old. – A tartalomról: *Megyeri János*: Sze-

gény és beteg a vidék, avagy mi a megoldás; *Faludi Érika*: Tízéves a falugondnoki szolgálat Baranyában; *Csörsz Zelenák Katalin*: „Falugondnokok a közösségért”; *Kemény Bertalan*: A hagyományról; *Szanyi Éva–Csörsz Klára*: Tízéves a somogyi falugondnoki egyesület; *Sajgó Bernadett*: Falugondnokok Erdélyben.

Ösvény. A CSEMADOK Dunaszerdahelyi területi Választmánya módszertani és információs lapja. Dunaszerdahely, 2002. 1. sz. 64 old. – A tartalomról: *M. Csepék Szilvia*: Csemadok: múlt, jelen, jövő – beszélgetés Csicsay Alajossal; *Szászi Zoltán*: Sebők Valéria múltjáról, jelenéről, jövőéről; *Huszár László*: Beszélgetés Göncz Lászlóval, a Muravidéki Magyar Művelődési Intézet igazgatójával; *Mihályi Molnár László*: Hogyan tovább?; *Huszár László*: Mégis, mit lehetne, kellene tenni? **Az alapszervezetek életéből:** *Oláh Ödön*: Felsővámos; *Szabó Mária*: Olgya; *Miklós Dénes*: Csiliznyárad; *Magyarics Zoltán*: Béke; *Varga László*: Nagymegyér; *Edmárné Kovács Krisztina–Balogh László*: Nyárasd; *Földes Lajos*: Vásárút, *Németh Erzsébet*: Kismagyar – Tonkháza; *Tóth Mária–Varga Irén*: Ekecs; *Gaszó Petronella*: Apácaszakállás; *Tóth Pál*: Tárnok; *Papp Ilona*: Csallóközkürt; *Kosár Árpád*: Illésháza; *Nagy Ivett*: Kisudvarnok; *Agh Erzsébet*: Pozsonyeperjes; *Szalay Márta*: Lég; *Győri Béla*: Hodos. **Az amatőr együttesek életéből:** *Makki Márta*: A kisudvarnoki Kabóca Bábcsoport; *Író Erzsébet*: A somorjai Tükör Színpad; *Nagy Valéria*: A nagymenyéri Megyeri-köcsök; *Viszkocs Ildikó*: A dunatökési óvoda csoportja; Az apácaszakállasi Napsugár; *Kálmán Mária*: A felsővámosi Szirmocska Néptánc-csoport; *Agh Erzsébet*: A pozsonyeperjesi Ugri-Bugri bábcsoport; *Csényi Érika*: A somorjai Futrinka Bábcsoport; *Nagy Irén*: A nyárasdi Tekergők; *Nagy Péter*: A somorjai Híd Vegyeskar; *Földes Lajos*: A vásárúti Kis Duna Ág Vegyeskar; *Kiss Katalin*: A nagyabonyi Népdalkör; *Kovács Koppány*: A somorjai Csalló Néptánc-együttes; *Nagy Melinda*: A dunaszerdahelyi Dunaág Kamara Néptánc-csoport. *Molnár Frida*: Győri Nemzetközi Anyanyelvű Olvasótábor; *Vörös Imelda*: Kelepelő Anyanyelvi Tábor; *Szászi Zoltán*: A XXVII. Duna Menti Távasz; *Tari Lujza*: Népzene-gyűjtés Nyitra-vidéken; *Domokos Mária*: A népzene közreadása; *Józsa Mónika*: A népzene oktatása a nyitrai egyetemen; *Ág Tibor*: Beszélgetés Kovács Béla (Bazsó)-val; *Huszár Ágnes*: Utcazenészek; *Misad Katalin*: Intézménynev vagy intézményneveszerű megjelölés?; *Romhányi András*: Magyar kultúrával Európába(n).

Paál László: Balatonlelle a 21. sz. küszöbén. CEBA. Bp. 2002. 112 old.

Paál László: Marcali a 21. sz. küszöbén. CEBA. Bp. 2002. 144 old.

Paradísium plalantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk.: *Takács Imre*. Kiadja a Bencés Főapátság, Pannonhalma. 2001. 752 old. – *Szöke Béla Miklós*: Zalavár a Karoling korban; *Szovák Kornél*: A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon; *Sólymos Szilveszter*: Az első bencés szerzetesk hazánkban; *Bánhegyi Miksa*: Magyar bencés könyvtárak a középkorban; *Szovák Kornél*: Bencés hiteleshelyek a középkori Magyarországon; *Lovag Zsuzsa*: A magyarországi bencés kolostori műhelyekről; *Nebojša Stanojević*: A

dombói Szent György monostor bizánci ikonjai; *Végh András*: Bakonybél Árpád-kori padlófőképek; *Wéhl Tünde*: A magyarországi bencés könyvfestészet történetéhez; *Jékely Zsombor*: Jáki és garamszentbenedeki falképek; *Takács Imre*: A garamszentbenedeki apátság későközépkori felszerelése; *Tóth Sándor*: A XI–XII. sz-i Magyarországi Benedek-rendi templomainak maradványai; *Heitelné Móréné Zsuzsa*: Monostorok a Maros mentén; *Marosi Ernő*: Bencés építkezések a XIII. sz.-ban; *Papp Szilárd*: Pannonhalma és Somogyvár – bencés reform és építészet a XV–XVI. sz. fordulóján; Bencés épületek; *Hervey F. Levente*: A bencések és apátságai története a középkori Magyarországon: történeti katalógus; Bencés élet a középkori Magyarországon; A bencés apátságok, az apátos monostorok és a pusztai monostorok története.

Partium. A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság honismereti lapja. 2002. 1–2. 24 old. – *Dukrét Géza*: Honismereti Konferencia Aradon; A Fényes Elek-díj laudációi: *Tácsi László*: Pálkóvács István tiszteletére; *Bara István*: Fazekas Lóránd tiszteletére; *Dukrét Géza*: Pávai Gyula tiszteletére; *Dukrét Géza*: In memoriam Benedek Zoltán; *Ujj János*: Arad története; *Puskal Péter*: Arad modern arculatának megálmodói; *Fazekas Lóránd*: Kossuth Lajos díszpolgársággal tisztelte meg Szatmárnémeti; *Fábián József*: Egy szoborról, amely még most sincs (még!) [a tenkei Kossuth-szobor]; *Bara István*: Az erdődi vár építéstörténete és hasznosítási javaslat; *Kovács Rozália*: Érmihályfalvi iskolák története; *Dukrét Géza*: A fényes Elek-émlékpark [Csokalyon]; *Dukrét Géza*: Turulmadaras települések találkozója; *Dukrét Géza*: Érmelléki tájház; *Benedek Zoltán*: A nagykarolyi görög katolikus magyar templom; *Sass Kálmán* [56-os mártírelkész emlékszoba Gálospetriben]; *D. G.*: 150 éves a nagyváradi fotográfia; *Uszakai Árpád*: A szilágyi-petri Tarczaly–Eördögh-kúria; *Szőnyi Levente*: Ady Endre és Szilágyolompért.

„**Patrona Hungariae**”. Mária-tisztelet a művészetben és a néphagyományban. Szerk.: *Szalontay Judit*. Csornai füzetek 3. Csornai Múzeumért Kulturális Alapítvány. Csorna. 2002. 96 old.

Perger Gyula: Újváros 1703-as telekkönyve – Győri Újvárosnak Conscriptioja In Anno 1703. Die 9 Julii. *Győri tudományos füzetek. Tudományos közlemények*, 8. Kiadja a Megyei Jogú Város Levéltára. Győr. 2002. 83 old.

Pesty Frigyes: Somogy vármegye helynévtára. (Szerk.: *Bősze Sándor*). Somogy Megyei Levéltár. Kaposvár. 2001. 416 old.

Peták István: Szent István-vándorlás (Zemplén – Cseréhat – Aggteleki karszt). Kariosz Kiadó. Bp. 2002. 332 old.

Pölöskei Sándor: A hősök emlékezete. Városépítő Egyesület. Kapuvár. 2002. 174 old.

Raffai Judit: A Rézmonyos. Ludasi népmesék. Palics-Ludas Közvállalat. Szabadka. 2000. 139 old.

Raffai Judit: A mesélő ember. Osiris. Bp. 2001. 164 old.

Redemptio. A jász és kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: *Kiss Erika*. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2002. 6. 20 old. – A tartalom: B[at]hó [É]dit; Győri János 80 éves; *Halász Pé-*

ter: A személyiség szerepe a honismereti munkában; *Iris*: 30 éves a Jákóhalmi Népdalkör, *Hortiné dr. Bathó Edit*: Adományok a Jász Múzeumnak; *Iris*: 15 éves a Barkócza Együttes; *KE*: Táncozók sikek; *dr. Győri Gyula*: Rejtőzködő feliratok a jászberényi Szent Rozália kápolna két oldalán; *Fodor István Ferenc*: A Jákó Kertbarát Kör 30 éves; *Győri János*: A jászkiérsi ipartestület története; *Kocsér 125 éve* – együtt ünnepeltek a kirajzokkal; *dr. Bartha Júlia*: „Élvész az én népem, ha tudomány nélkül való” – emlékezés Kátai Gáborra, a hazai tudományos ismeretterjesztés kimagasló alakjára.

Reichardt György: Csepreg ezredfordulós körképe. Farkas Sándor Egylet. Csepreg, 2000–2001. 96 old.

Sáry István: Kossuth Lajos és Győr. *Győri tudományos füzetek. Tudományos közlemények*, 10. Kiadja a Megyei Jogú Város Levéltára. Győr. 2002. 29, 10 old.

Solymár Judit – Kovács Lajos: Dorogi lexikon. Dorog. 2000. 207 old. **Somogyi Honismeret 2002/2**. A Somogy Megyei Honismereti Egyesület tájékoztatója. Fel. szerk.: *dr. Sipos Csaba*. Kiadja a Megyei és Városi Könyvtár és a Somogy Megyei Honismereti Egyesület. Kaposvár. 2002. 132 old. – *G. Jáger Márta*: Kossuth Kaposváron, Kossuth hagyomány; *dr. Magyar Kálmán*: Az ezeréves Karád ünnepén; *dr. Bogdán Tibor*: Herman Ottó alapító levele; *dr. T. Mérey Klára*: A gyáripár Somogyban száz évvel ezelőtt; *Fréch József*: Erdélyi magyarok Nagyberkiben (1941–1947); *dr. Bóra Ferenc*: Élet a Nagyberkek mocsárvilágában; *dr. Pál László*: Viselet és étkezési szokások Cserépfán; *dr. Knézy Judit*: Életmódváltozások és a paraszti mentalitás sorsa Somogyban (1945–2002); *dr. Nagy Gyula*: Száz éve hunyt el Kaposvár szülőtte, Kaposi Mór [orvosprofesszor]; *dr. Vértés László*: Kresz Géza [a Budapesti Mentőegyesület alapítója] Balatonföldváron; *Földváry Zoltán*: Longauer János Imre [hittanár] emlékezete; *Matyikó Sebestyén József*: A gyermekkori szerelem még ma is tart [Gyökér László képeslapgyűjtő]; *dr. Horváth József*: A második csurgói iskolaalapító, dr. Matoltsy Sándor; *Horváth Aladár*: 70 éves a Zöldkereszt mozgalom; *Simon József*: Megyei honismereti vetélkedő Kutason; *Bősze Gábor*: A Somogy Megyei Honismereti Egyesület Török-koppányban; *Varga Róbert*: Ötvenéves a kaposvári Megyei és Városi Könyvtár; *Varga István*: A Podmaniczky-díjas Fonyódi Városvédő és Szépitő Egyesület helyismereti tevékenysége 2002-ben; *Kálóczy Hilda*: G. Jáger Márta: Mesztegyő című könyvének bemutatása Mesztegyőn.

Sopronhorpács. Írta: *Briber József és Pájer Imre*. Szerk.: *Jászberényi Ferencné, Néma Sándor*. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Bp. 1999. 214 old.

Sólymos Szilveszter: Pannonhalma élete a XIX. sz.-ban. *Rendtörténeti füzetek* 3. Bencés Kiadó. Pannonhalma. 1999. 312.

Srágl Lajos – Vándor László: Egervár. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Bp. 2002. 200 old.

Szabó József: Tallián Emil [törökkanizsai főszolgabíró], a világotudó vadász. Családi Kör. Újvidék. 2002.

Szerepróba. Elitek, szerepek, peremlét. Szerk.: *Bodó Barna*. *Diaszpóra könyvek* 1. Szórvány Alapít-

vány. Temesvár. 2002. 150 old. – *Bodó Barna*: Szerreproba; *Bakk Miklós - Bodó Barna*: Elitek, modellek, szerepek; *Albert Ferenc*: Falu és modernizáció; *Gazda Árpád*: A bánsági magyar elit az életutak tükrében: Bányai Ferenc, Bárányi Ferenc, Deák János, Demeter András István, Halász Ferenc, Marosy Zoltán, Matekovics György, Szegedi Lajos, Toró Tibor.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Ferencz István*. Sikszereda, 2003. 1. 162 old. – A tartalomról: *Szakolczay Lajos*: Az 1956-os forradalom a magyar irodalomban; Kisebbségekről, sokoldalúságról és a virtuális somlyói búcsúról (Cselényi László filmrendezővel beszélget *Simó Márton*); *Szőcs Lajos*: Ki volt Knop Venczel Korondon?; *Mirk Szidónia-Kata*: Magyar-román vegyes házasságok egy háromszéki faluban.

Szita Szabolcs (szerk.): A cigányság a második világháború idején. Velcsov Bt. Bp. 2002. 146 old.

Szita Szabolcs: A Gestapo Magyarországon. Korona. Bp. 2002. 374 old.

Szita Szabolcs: A komáromi deportálás 1944 őszén. Magyar Auschwitz Alapítvány Holocaust Dokumentációs Központ. Bp. 2002. 60, 10 old.

Szijiártó Csaba: A cigány útra ment... Cigányzenekaraink, valamint népzenei és néptáncárságok külföldjárása a kezdetektől a kiegyezésig. Masszi kiadó. Bp. 2002. 550 old.

Takács Ferenc: Nemesböd község krónikája. Szerző. Nemesböd. 2000. 86 old.

Takács J. Ince – Pfeifer János: Szent István fiai a veszprémi egyházmegyében a 17–18. sz.-ban, 1–2. kötet. Deák Ferenc Megyei Könyvtár. Zalaegerszeg, 2001.

Tengerdi Győzőné: Fejezetek Balatonújlak történetéből. Kiadja az Önkormányzat. Balatonújlak. 2002. 183 old.

Thullner István: Lébény. Szerk.: *Jászberényi Ferencné, Néma Sándor*. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Bp. 2001. 210 old.

Tízéves a Kőváry László Honismereti Kör. Összeállította *Kiss Margit*. Kolozsvár. 2002. 76 old. – A tartalomról: *Kiss Margit*: Előszó; *Minier Csaba*: Találkozás Kalotaszeggel; *Szabó Csaba*: Beszélgetés a Honismereti Kör vezetőségével; *Balogh Zsuzsa*: Idegenvezetők tanulmányi kirándulása; *Kovács Ágnes*: Kalotaszegen kirándult a kolozsvári EMKE Honismereti Köre; *Szabó Csaba*: Ballagnak a Honismereti Kör végzősei; *Pilbák Erika – Zoroczkai István*: Sárospatak – a népfőiskolai tábor tükrében; *Horváth László*: Mezőségi séta, *Horváth Gyöngyvér*: Öt éves egy egyszerű kezdeményezés; *Szűcs Andrea Enikő*: Honismereti Kör; *Balázs Bence*: Kürtöskalács a vendégeknek; *Szőcs Andrea Enikő*: Itthon maradásra buzdítják a fiatalokat – Honismereti tanfolyam; *Ördögi I. Béla*: Első Honismereti Nap; *Gyurcsányi Eszter*: Magyarországon a Honismereti Kör

Tagjai; *Győri János*: Vendégek Erdélyből; *Gyurcsányi Eszter*: Erdélyben a Csete Balázs Honismereti Kör tagjai; *Ács Zsolt*: A Sárospataki XI. Nyári Népfőiskolán részt vett kolozsvári hallgatók beszámolója; *Szász Csilla*: Hon. Ismered?; *Ördög I. Béla*: III. Honismereti Nap Kolozsváron; *Tóth Orsolya*: Kalandozás az elmúlás földjén; *Nagy Irén*: Történelmünk nyomdokain – autóbussos kirándulás Kolozsvártól Kaplonyig; *Kocsis Anna*: Tanulmányi kirándulás Moldvában; *Kiss Margit*: Magyarországon a Kőváry László Honismereti Kör tagjai.

Torma István: Négy év robot a vörös pokolban: magyar hadifoglyok visszaemlékezései. Sajtó alá rendezte *Bencze Bernadett*. Hillebrand Ny. Sopron. 2001. 95 old.

Tökéczki László: Történelmi arcképek a dualizmus korából. Kariosz Kiadó. 2002. 292 old.

Turán. A magyar eredetkérdéssel foglalkozó tudományok lapja. Fel. szerk.: *Esztergály Előd*. 2003. 1 sz. 120 old. – A tartalomról: *Kocsis István*: Attila Róma kapuinál; *Bíró József*: Attila, a bölcs király; *Horváth István*: Történelmi megbékélés; *Szőrényi Levente*: Zenei időutazás, avagy az „Attila – az Isten kardja” műhelytitkai; *Balassa Sándor*: A „Hunok völgye”; *Molnár V. József*: Szent László, Attila karizmájának örököse; *Nagy Alpár*: Szoborsors; *Csete György*: Catalaunum pora; *Aradi Nóra*: Fehér hunok Indiában; *Múltunkból épül a jövőnk* – Forrai Sándorral beszélget *Esztergály Zsófia Zita*; *Magyar Hajnalka*: Attila sántái kacajjal rémíti a nézőt; *iff. Esztergály Előd*: Tápaiószentmárton, Kincsem lovaspark, Attila-szobor.

Turbuly Éva: Sopron vármegye közgyűléseinek regesztái II. 1595–1608. Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár, Sopron. 2002. 206 old.

Újvárosi krónika. Újvárosi Művelődési Ház. Győr. 2001. 63 old. – Újváros története; *Perger Gyula*: Újvárosi protestáns templomok; *Morvai Gyula*: Árvíz Újvárosban, 1883; *Bána József*: Adalékok Győr és Újváros egyesületeinek történetéhez; *Perger Gyula*: Az Újvárosi iszkápások; *Székely Zoltán*: Furman Antal, az újvárosi templom mestere; *Vékony Béla*: Szalay Imre; *Vékony Béla*: Popper Vilma.

Végh Ferenc: A Győri Csónakázó Egylet alapításától a Mihálkovicz Tivadár sétányig. Kiadja a Város Sportigazgatósága. Győr. 2002. 74 old.

Virág Gábor: A kézművesség története. Paraszti foglalkozások, kézművesek, iparosok Topolyán. *Topolyai füzetek*. 2002. 1.

Winkler Ferenc: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szenna. *Somogy Megyei Múzeumok Kiskönyvtára I.* Kiadja a Megyei Múzeumok Igazgatósága. Kaposvár. 2012. 32 old.

A pásztói Mikszáthos Öregdiákok Köre meghirdeti a 2003. évi iskolatörténeti pályázatát

A pályázatnak ifjúsági és felnőtt kategóriája van. A pályázaton részt vehetnek olyan egyének és csoportok, akik történetírással hivatásszerűen nem foglalkoznak. Pályázni lehet bármely önálló gyűjtésen vagy kutatáson nyugvó, a pásztói Mikszáth Kálmán Gimnázium és Postaforgalmi Szakközépiskola történetét érintő, eredeti ismeret és tényanyagot feltáró tanulmány beküldésével. Egy pályázó több dolgozatot is benyújthat. Az eddig még nem publikált személyes visszaemlékezéseket, fotókat és korabeli dokumentum-másolatokat tartalmazó pályamunka a zsűrizés során előnyben részesül. A mellékletekkel együtt minimum 20 oldal terjedelmű tanulmányt két példányban, gépelve kérjük beküldeni. A pályamunkát kísérő levélben fel kell tüntetni a következő adatokat: pályázó neve, születési éve, lakcíme, foglalkozása, valamint az esetleges szakmai segítséget adók neve.

A pályamunkák beküldési határideje: 2003. május 20.

Cím: Mikszáthos Öregdiákok Köre, 3060 Pásztó, Rákóczi út 1.

Az I. helyezettek 15–15 ezer, a II. helyezettek 10–10 ezer, a III. helyezettek pedig 5–5 ezer forint értékben könyvtalványt, és valamennyien emléklapot kapnak. A középiskola vezetése a kiemelkedő pályamunkák készítőinek különdíjat is odaítél. Az eredményhirdetésre és a díjak átadására a tanévzáró ünnepség keretében, 2003. június 20-án 15 órakor kerül sor. További információ kérhető Kriston Pétertől, a MÖK elnökétől személyesen, a kriston@mail.globnet.hu e-mail címen, a 32/460-115 vagy a 06-30-9549-322 telefonszámon.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot ..... példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: ..... irányítószám: .....

Cím: .....

Az előfizetés díja egy évre: 1056,- Ft
fél évre: 528,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364.
Tel./fax: 327-77-61

Dátum: .....
aláírás

Köszöntjük a hetvenöt esztendő's Ág Tibort

200 Ft

43/99 71 H79

Gyimesi csángó keresztalja – útban a csíksomlyói búcsúra

